

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH VE MEDENİYET ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI
TARİH VE MEDENİYET ARAŞTIRMALARI BİLİM DALI

İSTANBUL AKSARAY'DA KAYBOLAN OSMANLI
MİMARİ ESERLERİ (1923-1950)

DOKTORA TEZİ

Yaşar DESTANOĞLU

İstanbul
Mart - 2022

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH VE MEDENİYET ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI
TARİH VE MEDENİYET ARAŞTIRMALARI BİLİM DALI

İSTANBUL AKSARAY'DA KAYBOLAN OSMANLI MİMARİ
ESERLERİ (1923-1950)

DOKTORA TEZİ

Yaşar DESTANOĞLU

Tez Danışmanı

Doç. Dr. A. Teyfur ERDOĞDU

İstanbul
Mart - 2022

TEZ ONAYI

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Tarih ve Medeniyet Araştırmaları Anabilim Dalı, Tarih ve Medeniyet Araştırmaları Bilim Dalı'nda DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman : Doç. Dr. A. Teyfur ERDOĞDU (İmza)

Üye : Prof. Dr. Ali SATAN (İmza)

Üye : Doç. Dr. Beytullah KAYA (İmza)

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Hilmi KAÇAR (İmza)

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Nuray OCAKLI (İmza)

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Prof. Dr. Metin TOPRAK
Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Doktora tezi olarak hazırladığım “**İstanbul Aksaray’da Kaybolan Osmanlı Mimari Eserleri (1923-1950)**” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlâk ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

Yaşar DESTANOĞLU

ÖN SÖZ

Osmanlı İmparatorluğu'nun sahip olduğu kültür yapısının büyük bir kısmı kültürel miras olarak adlandırılmaktadır. Bu mirasın önemli bir bölümünü teşkil eden bölgelerden biri antik özelliğiyle öne çıkan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezi konumunda olan İstanbul'dur. Üç medeniyetin başkenti özelliğine sahip bu şehir üzerine farklı disiplinler aracılığıyla yapılmış birçok bilimsel çalışma bulunmaktadır. Bunlar her ne kadar önemli noktaları gün yüzüne çıkarma yahut tartışmaya açma gibi katkılarda bulunmuş olsalar da bu çalışmaların bazılarının gün geçtikçe daha iyi anlaşılabilmesi ve ötesine geçilmesi adına daha aydınlatıcı bilimsel veri ve tartışmaların ele alınması zaruridir.

Yirminci yüzyıl ile birlikte İstanbul'un karşı karşıya kaldığı birçok olay şehrin önemli değişimler geçirmesine sebep olmuştur. Özellikle modernleşmenin mekâna yansımaları şeklinde gerçekleşen olaylar İstanbul'da ciddi dönüşümlerin yaşanmasıyla sonuçlanmıştır. İstanbul'un önde gelen semtlerinden biri olan Aksaray bu dönüşümlerin sıkça görüldüğü bir yer olma özelliğine sahiptir. Bu olay ve olguların gerçekleşmesiyle kentin ayrılmaz bir parçasını oluşturan tarihî eserlerin yitirilmesi, üzerinde durulması gereken bir mesele olarak ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada İstanbul'un Aksaray semtinde söz konusu olaylar neticesinde ve Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte 1950 yılına kadar kaybolan Osmanlı mimari eserleri ve kayıp nedenleri irdelenmiştir.

Yirminci yüzyılda gerçekleşen olaylar ve imar faaliyetleri ile birlikte Osmanlı mimari mirasının en çok yitirildiği semtlerden biri olan Aksaray, özellikle Cumhuriyetin ilânından 1950'ye kadar olan sürecin geniş anlamda işlenmemiş olması nedeniyle bir merak konusunu teşkil etmektedir. Her ne kadar Menderes dönemi olarak adlandırılan zaman aralığında (1950-1960) kaybolan eserler diğer dönemlere göre daha fazla görünse de Menderes dönemine kadar var olan süreç, mercek altına alınması gereken bir zaman dilimidir. Kaldı ki bu dönemin iyi incelenip anlaşılması Menderes döneminin de daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Çalışmada nitel araştırma yönteminin monografi yaklaşımı tercih edilmiştir. Çalışma boyunca belirtilen veri toplama araçlarından mümkün olduğunca istifade edilmiştir. Söz konusu eserler özellikle tarih yazımında bir belge türü olarak eski fotoğraf ve haritaların okunması ve kullanılması tekniğiyle ele alınmışlardır. Fotoğraf ve harita ile

çalışma tekniğinin bazı zorlukları olsa da ele alınan kayıp bir eserin gerek konumu gerek yönü ve gerekse diğer özellikleri hususunda daha sağlıklı bir yargıya varılması açısından oldukça önemlidir. Örneğin, Turhan Bey Konağı adıyla anılan Aksaray Karakolhanesi'nin yapısal özellikleri hakkındaki bilgiler oldukça sınırlı iken, 1918 yılında havadan çekilmiş bir fotoğrafa ve Atatürk Bulvarı açılışının ertesinde Pertevniyal Valide Sultan Camii minaresinden çekilmiş ikinci bir fotoğrafa ulaşmak önemli bir zaman kaybına neden olsa da bu fotoğraflar sayesinde ve haritaların karşılaştırılması neticesinde Karakolhane'nin özellikleri hakkında ayrıntılı bilgiler elde edilmiştir. Dolayısıyla kayıp eserlerle ilgili fotoğraflar denizin dibinde gizlenmiş inci taneleri değerindedirler.

Çalışma beş bölümden oluşmaktadır: Birinci bölüm Giriş başlığı altında İstanbul'un Tarihteki Yeri ve Aksaray'ın İstanbul Tarihindeki Yeri alt başlıklarını içermektedir. Bu başlıklar altında giriş bilgileri yanında ana hatlarıyla İstanbul'un ve Aksaray'ın kısaca tarihi ve Aksaray'ın İstanbul tarihindeki yeri irdelenmiştir. İkinci bölümde çalışmanın yöntemi, araştırma soruları, İstanbul ve Aksaray hakkındaki imar meselesi, eserlerin kaybında etkili olan ana etkenler ön tespitler şeklinde ele alınmıştır. Bu bölümde ayrıca Aksaray'ın mahalle ve semt özellikleri irdelenmiştir. Üçüncü bölümde çalışmanın ana kütesini/evrenini oluşturan kayıp Osmanlı mimari eserleri üzerinde durulmuştur. İlgili tarihler arasında toplamda on beş kayıp eser tespit edilmiştir. Bu bölümde söz konusu eserler ayrıntılı olarak incelenmiştir. Her bir eser kendi başlığı altında ele alınmış ve eserle ilgili görseller metin sonuna eklenmiştir. Aksaray Çarşı Karakolu ve Aksaray Karakolhanesi yapıları isim benzerliğinden ötürü "Aksaray Karakolhaneleri" adıyla tek başlık altında incelenmiş, ancak Aksaray Çarşı Karakolu'nun ilgili tarihler (1923-1950) dışında kaybolmuş olması nedeniyle çalışmayı oluşturan toplam eser sayısına dâhil edilmemiştir. Dördüncü bölümde çalışmadan elde edilen bulgulara ve tartışmaya yer verilmiştir. Elde edilen bulgular neticesinde çalışmanın varsayımının geçerliliği yanında Aksaray'da kaybolan eserler ile ilgili tartışmalar ele alınmıştır. Bununla birlikte çalışmayı yakından ilgilendiren kavramlar ile bulguların bağlama oturtulması üzerinde ayrıntılı olarak durulmuştur. Beşinci bölümde ise sonuç ve öneriler kısımlarıyla birlikte kaynakça, ekler ve özgeçmiş bilgileri yer almaktadır. Sonuç başlığı altında çalışmadan elde edilen sonuçlar geniş anlamda ele alınmış, bulgulardan ve tartışmadan yola çıkarak bir yargıya varılmıştır.

İlk tasarlanmasından sonucuna kadar tezi takip eden tez danışmanım Doç. Dr. A. Teyfur Erdoğan'ya teşekkür ederim. Doktora eğitimimi burslu olarak tamamlamam hususunda desteklerini esirgemeyen muhterem büyüğüm ve saygıdeğer hocam İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Mehmet Bulut'a teşekkürlerimi arz ediyorum. Doktora eğitimim boyunca konaklama ve maddi desteğini gördüğüm İlim Yayma Vakfı'na ve vakıf genel müdürü Sayın Âdem Yavuz'a teşekkür ederim. Yüksek lisans ve doktora eğitimim hususunda desteklerinden ötürü Nesil Vakfı'na, muhterem büyüğüm Sayın Ahmet Kahraman'a ve Aziz Mahmud Hüdâyi Vakfı'na müteşekkirim. Yine maddi manevi desteğiyle hep yanımda olan örnek ve yardımsever kişiliğiyle bilinen kıymetli hocam Prof. Dr. Adnan İsmaili'ye ve değerli hayırsever Abdullah Kayan'a desteklerinden ötürü teşekkür ediyorum. Tez komisyon üyelerinden değerli hocalarım Doç. Dr. Beytullah Kaya ve Dr. Öğr. Üyesi Hilmi Kaçar'a yapıcı eleştiri ve önerilerinden ötürü teşekkür ederim. Çalışma boyunca her fırsatta destek olan değerli hocalarım tarihçi Süleyman Zeki Bağlan ve sanat tarihçisi Süleyman Faruk Göncüoğlu'na müteşekkirim. Yine İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) kütüphanesi ve İBB Arşiv Müdürlüğü yönetici ve çalışanlarına sağladıkları araştırma kolaylığından ötürü müteşekkirim. Arkadaşım Dr. Baki Kurti ve kardeşim Dr. Ekrem Destanov'a yardımlarından ötürü teşekkür ederim. Bu günlere gelmeme vesile olan ve emekleri asla ödenmez kıymetli babam Nasuf Destanov'a ve muhterem annem Ayşe Destanova'ya ve aileme minnettarım. Beni evlatlarından ayırmayan değerli kayın babam dava insanı Yakup Tufan'a ve kıymetli kayınvalidem Gülhanım Tufan'a ve Tufan ailesine can-ı gönülden teşekkür ederim. Son olarak tezin her aşamasında yardımlarını yakinen hissettiğim, desteği ve tecrübesiyle her fırsatta yanımda olan ve çalışmalarımı yönlendiren, yeni doğan oğlumuz Ömer Halis'in her işiyle ilgilenip teze zaman ayırmamı sağlayan hayat arkadaşım pek kıymetli eşim Dr. Turunç Sultan Tufan-Destanoğlu'na özel teşekkürlerimi ve namütenahi minnet duygularımı ifade eylerim.

Yaşar DESTANOĞLU

İstanbul - 2022

ÖZET
İSTANBUL AKSARAY'DA KAYBOLAN OSMANLI MİMARİ
ESERLERİ (1923-1950)
Yaşar DESTANOĞLU

Doktora Tezi, Tarih ve Medeniyet Araştırmaları

Tez Danışmanı: Doç. Dr. A. Teyfur ERDOĞDU

Mart - 2022, 251 + XVIII Sayfa

Bu çalışma İstanbul Aksaray'da 1923-1950 yılları arasında kaybolan Osmanlı mimari eserlerini ve kayıp nedenlerini konu edinmektedir. Yirminci yüzyıl ile birlikte hızla gelişen şehir planlamaları dünya çapında büyük kentlerde olduğu gibi İstanbul'da da gerçekleşmiştir. Özellikle Osmanlı'dan sonra tesis edilen Türkiye Cumhuriyeti'nde önceki zamanlara kıyasla modernleşmeye daha çok önem verilmiştir. Bunun mekâna yansımaları şehirlerin büyük ölçekli planlamaları ve imarında görülmüştür. Osmanlı'dan geriye kalan kültürel mirasın önemli bir kısmı eski ve köhne olarak addedilmiş ve bu imar çalışmaları neticesinde ortadan kaldırılmıştır. Aksaray semti bu tecrübelerin etkin bir şekilde hissedildiği ve gerçekleştiği bir mekân olarak öne çıkmıştır. Her ne kadar eski eser tahribatı Menderes dönemiyle anılmakta olsa da Cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte 1950 yılına kadar gerçekleştirilen planlamalar, imar faaliyetleri ve yıkımlar sonraki dönemlere zemin hazırlamıştır. 1923-1950 yılları arasında kaybolan Osmanlı mimari eserleri önemli bir kayıp oranını oluşturmaktadır. Çalışma, eserlerin mimari yapılarından ziyade kayıp kültür varlıkları olarak kaybolma nedenleri üzerinde durmuştur. Bu nedenlerin çeşitliliği yanında, bakımsızlık, yangın ve imar etkenleri öne çıkmıştır. Çalışma nitel araştırma yönteminin monografi yaklaşımıyla ele alınmıştır. Çalışma ile birlikte ilgili tarihler arasında Aksaray semtinin kayıp mimari eser haritası çıkarılmış ve İstanbul'un tarihsel dokusuna bir nebze de olsa ışık tutulmuştur. İstanbul'da buna benzer semtlerin kayıp eser bağlamında daha yakından incelenmesi gerekliliği anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İstanbul, Aksaray, Kayıp Osmanlı Mimari Eserleri, 1923-1950 Arası, Tarihsel ve Kültürel Miras, Kaybolma Nedenleri.

ABSTRACT
THE LOST OTTOMAN ARCHITECTURAL MONUMENTS IN
AKSARAY-ISTANBUL (1923-1950)

Yaşar DESTANOĞLU

Ph. D. Dissertation, Researches for History and Civilization

Thesis Supervisor: Assoc. Dr. A. Teyfur ERDOĞDU

March - 2022, 251 + XVIII Pages

This research aims to study the Ottoman architectural monuments that were lost in Istanbul-Aksaray between 1923 and 1950 and the reasons for their loss. Urban planning, which proliferated in the 20th century, occurred in Istanbul and other major cities worldwide. Modernization was given greater importance than in previous eras, particularly in the established Turkish Republic after the Ottoman Empire. The reflection of this issue has been seen in the large-scale planning and zoning of the cities. As a result, a significant portion of the Ottoman Empire's cultural heritage was destroyed due to these reconstruction works. The Aksaray district has emerged as a hotspot for these kinds of encounters. Although the destruction of antiquities is mentioned in the Menderes period, the planning, reconstruction activities, and demolition carried out until 1950 with the establishment of the Republic laid the groundwork for the following periods. Ottoman architectural monuments lost between 1923 and 1950 constitute a significant loss rate. The study focuses on the reasons for the disappearance of the monuments as lost cultural assets rather than their architectural structures. In addition, neglect, fire, and zoning factors come to the fore. The research was handled with the monograph approach of the qualitative research method. The research connects the lost architectural monument map of the Aksaray area to the relevant dates, shedding some light on Istanbul's historical texture. It has been understood that similar areas in Istanbul should be examined more closely in the context of the lost monuments.

Keywords: Istanbul, Aksaray, Lost Ottoman Monuments, Between 1923 and 1950, Historical and Cultural Heritage, Causes of Disappearance.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAYI	i
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ.....	ii
ÖN SÖZ.....	iii
ÖZET.....	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	viii
TABLolar LİSTESİ.....	xi
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xii
KISALTMALAR	xvii

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ	1
1.1 İstanbul'un Tarihteki Yeri	2
1.2 Aksaray'ın İstanbul Tarihindeki Yeri ve Tarihî Dokusu	5
1.2.1 Etmeydanı	10
1.2.2 Aksaray'ın Mekânsal Yapısı.....	15
1.3 Kavramsal Çerçeve.....	17
1.4 Çalışmanın Amacı ve Önemi.....	21

İKİNCİ BÖLÜM

YÖNTEM.....	29
2.1 Veri Toplama Araçları	31
2.1.1 Harita Kullanımı	32
2.1.2 Eski Hava Fotoğrafları Kullanımı.....	35
2.1.3 Çevrimiçi Araştırma	37
2.1.4 Sosyal Paylaşım Ağları Araştırması	38
2.2 Verilerin Çözümlemesi.....	39

2.3	Çalışmanın Düzeni.....	40
2.4	Çalışmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları.....	41
2.4.1	Aksaray Mahallesi'nin Sınırları Meselesi.....	42
2.4.2	Mahalle ile Semt Arasındaki Fark	43
2.5	Cumhuriyet Türkiye'si ve Genel Hatlarıyla İstanbul'da İmar Faaliyetleri	45
2.6	Çalışmanın Temel Soruları	49
2.6.1	Kayıp Osmanlı Mimari Eserleri Bağlamında Ele Alınan Bu Çalışmanın İstanbul Aksaray Semtine Odaklanma Sebepleri Nelerdir?	50
2.6.2	Çalışmanın Zaman Sınırlaması Olarak 1923-1950 Arasının Seçilme Gerekçesi Nedir?.....	51
2.6.3	Aksaray Semtinde 1923-1950 Arasında Bu Eserlerin Kaybolma Nedenleri Nelerdir?.....	51

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSTANBUL AKSARAY'DA KAYBOLAN OSMANLI MİMARİ ESERLERİ (1923-1950).....

3.1	Aksaray Karakolhaneleri	64
3.2	Alem Bey (İğciler) Mescidi	80
3.3	Baklalı Kemaleddin Mescidi	85
3.4	Bostan Camii	91
3.5	Ebe Kadın Camii.....	98
3.6	Hindîler (Hindûlar) Tekkesi	103
3.7	Kara Mehmed Paşa Camii	108
3.8	Kemânî Mescidi.....	114
3.9	Kızlar Ağası (Abbas Ağa) Hamamı.....	119
3.10	Kovacılar (Koğacı) Camii.....	127
3.11	Langa (İmrahor) Hamamı	133
3.12	Murad Paşa Medresesi	139
3.13	Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa Çeşmesi	144
3.14	Sultan Camii (Hatice Hanım Sultan Camii)	148

3.15 Yeşil Tulumba Kahvehanesi.....	157
-------------------------------------	-----

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR VE TARTIŞMA.....	162
----------------------------------	------------

4.1 Bulgular	162
--------------------	-----

4.2 Tartışma	169
--------------------	-----

4.2.1 Geç Osmanlı Döneminde Yenileşmeye Dayalı Gerçekleşen İmar ve Eski Eser Kaybı.....	174
---	-----

4.2.2 Miras	172
-------------------	-----

4.2.3 Mirasın Ötekileştirilmesi	175
---------------------------------------	-----

4.2.4 İmar	177
------------------	-----

4.2.5 Temsil	179
--------------------	-----

4.3 Bulguların Bağlama Oturtulması.....	188
---	-----

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ.....	194
-------------------	------------

ÖNERİLER.....	200
---------------	-----

KAYNAKÇA.....	201
---------------	-----

EKLER.....	217
------------	-----

ÖZGEÇMİŞ	251
----------------	-----

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 4.1: Eserlerin Adı, Cinsi, Kaybolma Nedenleri ve Kaybolma Tarihi.....	163
Tablo 4.2: Eserlerin Yıllara Göre Kaybolma Sayıları.....	164
Tablo 4.3: Kaybolan Eserlerin Yıllara Göre Dağılımı.....	165

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.1: Tarihi Yarımada, Yedi Tepe ve Aksaray'ın Konumu.....	9
Şekil 1.2: Bizans Dönemi İstanbul; Öküz ve Arcadius Forumları.....	10
Şekil 1.3: Etmeydanı Kapısı (iki farklı açıdan).....	14
Şekil 3.1: Aksaray Çarşı Karakolu (Ada-Parsel Görseli).....	73
Şekil 3.2: Aksaray Çarşı Karakolu (Pervititch Haritası).....	73
Şekil 3.3: Aksaray Çarşı Karakolu ve İsim Tabelası	74
Şekil 3.4: Aksaray Karakolhanesi (Ada-Parsel Görseli).....	74
Şekil 3.5: Aksaray Karakolhanesi (Pervititch Haritası).....	75
Şekil 3.6: İki Karakol Binası Aynı Haritada	75
Şekil 3.7: İstanbul Tramvay Güzergâhları, 1892	76
Şekil 3.8: İstanbul Tramvay Güzergâhları, 1915-1920.....	76
Şekil 3.9: Aksaray Karakolhanesi Alman Mavileri Haritasında.....	77
Şekil 3.10: Aksaray Karakolhanesi ve Valide Mektebi (Kuzeyden)	77
Şekil 3.11: Aksaray Karakolhanesi Hava Fotoğrafı, 1918.....	78
Şekil 3.12: Aksaray Karakolhanesi ve Atatürk Bulvarı, 1945'ler	78
Şekil 3.13: Aksaray Çarşı Karakolu Günümüz Konumu Uydu Görseli	79
Şekil 3.14: Aksaray Karakolhanesi Günümüz Konumu Uydu Görseli.....	79
Şekil 3.15: Alem Bey (İğciler) Mescidi (Ada-Parsel Görseli).....	82
Şekil 3.16: Alem Bey Mescidi (Ayverdi Haritası).....	82
Şekil 3.17: Alem Bey Mescidi Arsası, 1930'lar	83
Şekil 3.18: Alem Bey Mescidi Minaresi, 1930'lar	83
Şekil 3.19: Alem Bey Mescidi'nin Günümüzdeki Konumu	84

Şekil 3.20: Baklalı Kemaleddin Mescidi (Ada-Parsel Görsele)	88
Şekil 3.21: Baklalı Kemaleddin Mescidi Arsası ve Civarındaki Çeşme.....	88
Şekil 3.22: Baklalı Kemaleddin Mescidi (Ayverdi Haritası).....	89
Şekil 3.23: Baklalı Kemaleddin Mescidi (Günümüz Bilgi Levhası)	89
Şekil 3.24: Baklalı Kemaleddin Mescidi Kuzey Cephesi	90
Şekil 3.25: Baklalı Kemaleddin Mescidi Günümüz Uydu Görsele	90
Şekil 3.26: Bostan Camii (Pervititch, 1935)	94
Şekil 3.27: Marmara Denizi'nden Langa Bostanları ve Bostan Camii, 1935	95
Şekil 3.28: Bostan Camii 1930'lar	95
Şekil 3.29: Bostan Camii Arsası (Necip Bey Haritası, 1918).....	96
Şekil 3.30: Bostan Camii'nin Yıkımı Gazete Haberinde	96
Şekil 3.31: Bostan Camii'nin Günümüzdeki Konumu, Uydu Görsele.....	97
Şekil 3.32: Ebe Kadın Camii (Alman Mavileri)	100
Şekil 3.33: Ebe Kadın Camii (Ada-Parsel Görsele)	100
Şekil 3.34: Ebe Kadın Camii Batı Cephesi (Minareli).....	101
Şekil 3.35: Ebe Kadın Camii Batı Cephesi (Minaresiz)	101
Şekil 3.36: Ebe Kadın Camii (Ayverdi Haritası)	102
Şekil 3.37: Ebe Kadın Camii Günümüzdeki Konumu Uydu Görsele	102
Şekil 3.38: Hindiler Tekkesi (Ada-Parsel Görsele)	104
Şekil 3.39: Hindiler Tekkesi (Alman Mavileri)	105
Şekil 3.40: Hindiler Tekkesi Bitişindeki Horhor Çeşmesi.....	105
Şekil 3.41: Hindiler Tekkesi Ahşap Meşrutası ve Mezar Taşları	106
Şekil 3.42: Hindiler Tekkesi Mescidi Mihrap Duvarı Kalıntısı.....	106
Şekil 3.43: Mihrap Duvarı Kalıntısı (Kuzey Doğudan).....	107

Şekil 3.44: Hindîler Tekkesi Restorasyon Tabelası	107
Şekil 3.45: Kara Mehmed Paşa Camii (Ada-Parsel Görseli)	111
Şekil 3.46: Kara Mehmed Paşa Camii (Ayverdi Haritası)	111
Şekil 3.47: Kara Mehmed Paşa Camii Yıkılmadan Önceki Hali	112
Şekil 3.48: Kara Mehmed Paşa Camii (Ayverdi-Ada Haritaları Kıyaslaması)	112
Şekil 3.49: Kara Mehmed Paşa Camii Konumu, Uydu ve Ada Görseli	113
Şekil 3.50: Kemânî Mescidi, Ada-Parsel Görseli	116
Şekil 3.51: Kemânî Mescidi (Ayverdi ve Ada-Parsel Haritaları Kıyaslaması)	116
Şekil 3.52: Kemânî Mescidi (Ayverdi Haritası)	117
Şekil 3.53: Kemânî Mescidi Fotoğrafı, 1915	117
Şekil 3.54: Kemânî Mescidi Hava Fotoğrafı, 1918 Yılı	118
Şekil 3.55: Kemânî Mescidi Günümüz Konumu Uydu Görseli	118
Şekil 3.56: Kızlarağası Abbas Ağa Hamamı (Ada-Parsel Görseli)	123
Şekil 3.57: Kızlar Ağası Hamamı Yeri ve Caddesi (Alman Mavileri)	123
Şekil 3.58: Kızlar Ağası Hamamı (Ayverdi Haritası)	124
Şekil 3.59: Kızlar Ağası Hamamı Fotoğrafı, 1915	124
Şekil 3.60: Kızlar Ağası Hamamı (Yakından), 1915	125
Şekil 3.61: Kızlar Ağası Hamamı Günümüz Konumu Uydu Görseli	125
Şekil 3.62: Kızlar Ağası Hamamı Kitabe Yazıları	126
Şekil 3.63: Kovacılar Camii (Ada-Parsel Görseli)	129
Şekil 3.64: Kovacılar Camii (Ayverdi Haritası)	130
Şekil 3.65: Kovacılar Camii Yıktırılmadan Önce	130
Şekil 3.66: Kovacılar Camii Yıktırılmadan Önce (İkinci Görsel)	131
Şekil 3.67: Kovacılar Camii Yıktırılırken, 1929	131

Şekil 3.68: Kovacılar Camii Günümüz Konumu Uydu Görşeli	132
Şekil 3.69: İmrahor (Langa) Hamamı (Ada-Parsel Görşeli).....	135
Şekil 3.70: İmrahor Hamamı (Ayverdi Haritası)	135
Şekil 3.71: İmrahor Hamamı Kat ve Plan Kesiti.....	136
Şekil 3.72: İmrahor Hamamı Tavan Kesiti (Çizim).....	137
Şekil 3.73: İmrahor Hamamı Dış Görünümü (Çizim)	137
Şekil 3.74: İmrahor Hamamı Günümüz Konumu Uydu Görüntüsü	138
Şekil 3.75: Murad Paşa Medresesi (Alman Mavileri Haritası)	141
Şekil 3.76: Murad Paşa Medresesi (Ayverdi, 19. Asır Haritası).....	141
Şekil 3.77: Murad Paşa Medresesi (Alman Mavileri ve Günümüz Haritası)	142
Şekil 3.78: Murad Paşa Medresesi Avlu Kapısı ve Kitabesi, 1927	142
Şekil 3.79: Murad Paşa Medresesi Kitabesi.....	143
Şekil 3.80: Murad Paşa Medresesi'nin Konumu, Uydu Görşeli.....	143
Şekil 3.81: Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa Çeşmesi (Ada, Parsel Görşeli)	145
Şekil 3.82: Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa Çeşmesi (Pervititch 1940)	146
Şekil 3.83: Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa Çeşmesi Görşeli, 1940'lar	146
Şekil 3.84: Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa Çeşmesi 2. Görşeli, 1940'lar	147
Şekil 3.85: Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa Çeşmesi Günümüzdeki Konumu.....	147
Şekil 3.86: Sultan Camii (Ada-Parsel Görşeli)	152
Şekil 3.87: Sultan Camii (Ayverdi Haritası)	152
Şekil 3.88: Sultan Camii, Güneybatı Yönünden Görünümü, 1920'ler	153
Şekil 3.89: Sultan Camii Yakından Görünümü (Güneybatı Yönü)	153
Şekil 3.90: Sultan Camii Güney Cephesi, Takribi 1930 Yılları.....	154
Şekil 3.91: Sultan Camii Duvar Kalıntıları, Takribi 1935 Yılı	154

Şekil 3.92: Sultan Camii Arsası, 2019	155
Şekil 3.93: Sultan Camii Arsasındaki İnşaat Tabelası, 2020	155
Şekil 3.94: Sultan Camii Günümüz Konumu Uydu Görseli	156
Şekil 3.95: Yeşil Tulumba Kahvehanesi'nin Sokağı (Günümüz haritası)	159
Şekil 3.96: Yeşil Tulumba Kahvehanesi'nin Sokağı (Pervititch 1945)	159
Şekil 3.97: Yeşil Tulumba Sokağı (Ayverdi Haritası)	160
Şekil 3.98: Yeşil Tulumba Kahvehanesi Tablosu (Warwick Goble, 1910)	161
Şekil 4.1: 1923-1950 Arasında Eserlerin Kaybını Tetikleyen Nedenlerin Yüzdelik Oranı	165
Şekil 4.2: 1923-1950 Arasında Eserlerin Genel Kaybolma Nedenleri Yüzdelik Oranı	166
Şekil 4.3: Eserlerin Konumlarının Toplu Halde Görünümü	167
Şekil 4.4: Eserlerin Aksaray'a ve Komşu Mahallelere Dağılımı	168
Şekil 4.5: İstanbul Planı 1839 (Von Moltke)	174
Şekil 4.6: Tarihi Yarımada'nın 1855'teki Görünümü	185
Şekil 4.7: Tarihi Yarımada'nın 1960'teki Görünümü	186
Şekil 4.8: Aksaray'da İmar Görünümü, 1956	186
Şekil 4.9: Aksaray'da Temsil Görünümü, 1957	187
Şekil 4.10: Aksaray'da Temsil Karmaşası, 2000 Sonrası	187
Şekil 4.11: Atatürk Bulvarının Açılması ve Aksaray'ın Ulaşım Merkezi Olduğunu Gösteren Belge, 1944	191
Şekil 4.12: Henri Prost'un 1936'da İstanbul'un İmarında Görevlendirilmiş Olduğuna Dair Belge, 1950	192
Şekil 4.13: Henri Prost'un 1936'da İstanbul'un İmarında Görevlendirilmiş Olduğuna Dair Belge, 1950	193

KISALTMALAR

AÇYBİT	: Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi
a.e.	: aynı eser
a.g.e.	: adı geçen eser
a.gz.	: aynı gazete
a.g.m.	: adı geçen makale
a.g.t.	: adı geçen tez
A.Ht.	: Ayverdi Haritası
a.y.	: aynı yazar
bkz.	: bakınız
C.	: Cilt
çev.	: çeviren
DABCA	: Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi
DABOA	: Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
DBİA	: Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi
Der.	: Derleyen
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
FBCBS	: Fatih Belediyesi Coğrafi Bilgi Sistemi
Gnl.	: Genel
Haz.	: Hazırlayan
Ht.	: Harita
İBB	: İstanbul Büyükşehir Belediyesi
K.K.	: Kaynak Kişi

no.	: numara
Ölç.	: Ölçek
s.	: sayfa
Sy.	: Sayı
sny.	: sayfa numarası yok
ty.	: tarih yok
Vol.	: Volume (cilt)
v.b.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
y.y.	: yayınevi yok

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Zaman ve zemin sınırlandırması içinde beşeri geçmişin hakikati araştırılırken gözleme ve deneye dayanmaksızın olayların keşfi ve vakıaların inşasıyla sentetik gerçekliği kuran bilim dalına tarih denir.¹ Tarih aynı zamanda geçmişte gerçekleşen olayların özellikle toplumsal ve fiziki boyutlarının incelenmesi ve bir sonuca varılmasıdır.² Tarih, bir insan bilimi olmasının yanında insanın geçmişte doğrudan veya dolaylı olarak etkileşimde bulunduğu ve yaşamını etkilediği her türlü somut/soyut nesnenin sebep-sonuç ilişkisiyle de yakından ilgilenmektedir. Tarih her ne kadar beşeri geçmişle doğrudan ilgilenirse de, günümüzde insanlığın sahip olduğu birçok olguyu da dolaylı olarak etkileyebilmektedir. Siyasi ve bilimsel güce sahip bazı devletlerce yönlendirildiği³ söylenen tarih, etkisini günümüzdeki olayların çoğunun üzerinde sürdürebilmektedir. Dolayısıyla tarih hem geçmişle hem de günümüzle iç içedir. Beşeri geçmişe mal olmuş olayların bir de medeniyet bakış açısıyla incelenmesi vardır ki, adına kısaca tarih ve medeniyet araştırmaları denir.

“Medeniyet” hakkında her birinin farklı tanımları bulunan fikir erbabının⁴ buluştukları ortak nokta: “İnsan yaşamının bütün özellikleriyle tezahürü” şeklindedir. Ne var ki “medeniyet” kavramı hususundaki yeni yaklaşımlar bu tabirin ihtiva ettiği anlamı daha iyi kavramamıza imkân tanımaktadır: “Medeniyet doğal ve temel ihtiyaçların giderilmesi esnasındaki faaliyetlerin suni kalıplara dökülmesi ile ortaya çıkan

---

¹ A. Teyfur Erdoğan, “Tarih Nedir?”, *Tarih Bilimi ve Metodolojisi*, Ed. Mehmet Yaşar Ertaş (İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2019), 1.

² “Tarih” kelimesinin kökeni hakkında geniş bilgi için bkz.; A. Teyfur Erdoğan, “Tarih Kelimesi Ne Anlama Gelir?”, *Ötekilerin Peşinde, Ahmet Yaşar Ocak’a Armağan*, Haz. Mehmet Öz, Fatih Yeşil (İstanbul: Timaş Yayınları, 2015), 43-51.

³ Halil İnalçık, “Tarih ve Politika”, *Kılavuz Dergisi*, Sy. 38 (2006): 4-6.

⁴ Geniş bilgi için bkz.: Cemil Meriç, *Umrandan Uygarlığa* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), 85; Ziya Gökalp, *Türk Medeniyeti Tarihi* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007), 325; Hamit Sadi Selen, “Medeniyetin Yayılışı”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 10, Sy. 4 (1954): 121-133.

bütündür.”⁵ Medeniyetlerin sahip oldukları değerlerin birbirleriyle karşılaşmasının yeni ve ortak bir yaşamı meydana getireceğini söyleyen gazeteci Arnold J. Toynbee (1889-1975) ise güçlü olan medeniyetlerin zayıf olan medeniyetleri her zaman etkileyebileceğini söylemektedir.⁶ Buradan yola çıkarak denilebilir ki, Osmanlı Devleti’nin diğer medeniyetlerin yanında Bizans medeniyetiyle karşılaşması ve onu sonlandırmasıyla birlikte ortaya yeni bir Osmanlı yorumu çıkmıştır. Günümüzde çoğu miras olarak anılan bu medeniyetlerin izlerini tarihin gözüyle görmek, incelemek ve yorumlamak da tarih ve medeniyet araştırmalarını oluşturur.

Günümüz İstanbul’unda bahsi geçen bütün bu medeniyetlerin izleri mercek altına alındığında bunların önemli bir kısmı Osmanlı mirasını teşkil etmektedir. Osmanlı mirasını ifade eden bu izlerin hatırı sayılır bir bölümü ise zamanın doğal akışı içinde kaybolmuş veya bazı sebepler neticesinde ortadan kaldırılmıştır. Dolayısıyla İstanbul’un sahip olduğu topografik yapısı yanında neredeyse her bir bölgesi “kaybolan eserler” bağlamında inceleme konusu olarak ele alınabilmektedir. Çalışmanın konusunu oluşturan Aksaray Mahallesi ya da semti bu bölgelerin önde gelenlerinden biridir.

1.1 İstanbul’un Tarihteki Yeri

Tarih boyunca yerleşim yerlerinin kuruluşunda, gelişiminde, sahip oldukları nüfusta, toplumsal, kültürel ve iktisadi hareketlerinde buldukları coğrafi konumun özelliklerinin önemli etkileri olduğu bilinmektedir. Bu yerleşim yerlerinin ya da şehirlerin sahip oldukları mekânlar, bireylerin toplumsal ve ekonomik faaliyetlerini sürdürdükleri yer olarak tanımlanabilir. Toplumun bütün hareketlerinin gerçekleştirildiği bu yerler, yerleşim yerlerinin gelişip şehirleşmesi ve büyümesine zemin hazırlarken, kimi zaman ise tarihin bazı serüvenlerinde önemini kaybederek yıkılmasına neden olur. Antik ya da tarihi şehir özelliği taşıyan Çatalhöyük, Efes, Milet, Truva, Hattuşaş v.b. bunun örneklerindedir. Buna karşın tarihin hemen her döneminde stratejik ve jeopolitik konumu itibarıyla önemini korumuş şehirlerden biri olan İstanbul, dört (Roma, Bizans, Latin, Osmanlı) büyük imparatorluğun

⁵ A. Teyfur Erdoğan, “Medeniyet Dedigin...”, *Sivil İniyatif Gazetesi*, Eylül 2012, 14-15.

⁶ Arnold Toynbee, *Medeniyet Yargılamıyor* (İstanbul: İşaret Yayınları, 1988), 205.

başkentliğini yapmış olmanın yanı sıra, antik şehir olma özelliğini muhafaza etmekte ve günümüz kültür ve medeniyetlerine ilham kaynağı olmaya devam etmektedir.⁷

İstanbul, ilk kurulduğu tarihten itibaren bahsi geçen bu dört imparatorluk dönemiyle birlikte günümüze kadar barındırdığı tarihî eser sayısı, bu eserlerin mimari özellik ve nitelikleri bakımından dünyanın antik özelliğiyle öne çıkan tarihi şehirlerinden biridir. Her şeyden önce coğrafi konumu itibariyle İstanbul'un karalar ve denizler arasında bir geçit noktasında bulunması büyük önem taşımaktadır. İstanbul'un Akdeniz ve Karadeniz bölgelerinin sahip oldukları kültür öğelerini birleştiren bir liman şehri olması, ayrıca Asya ile Avrupa'yı birbirine bağlayan kara yollarının burada kesişmesi bu şehrin kuruluşundan itibaren gelişmesini belirleyen ve kendisine özel bir kimlik kazandıran önemli bir hususiyettir. Tüm bu özellikleri yanında Doğu ve Batı medeniyetlerinin kesişme noktası olması özelliğiyle diğer devletlerin yüksek ilgisinin odağı olmuştur.

Bilindiği gibi İstanbul Bizans döneminde Suriçi denilen kısımdan oluşmakta ve Constantinopolis adıyla anılmaktaydı. Nitekim fetihten önce Osmanlı kaynaklarında da Kostantiniye olarak geçmektedir. "İstanbul" isminin bilinçli olarak Osmanlı hükümdarları tarafından tayin edilmiş bir isim olmadığı, nitekim yirminci yüzyıla kadar resmi yazışmalarda İstanbul adıyla birlikte Kostantiniye'nin de kullanıldığı bilinmektedir.

1453 yılında Osmanlı idaresine girmesiyle birlikte yeni bir zamansal boyuta girmeye başlayan İstanbul'un fiziki ve nüfusbilim yapısının da aynı oranda yeni bir teşekkül yoluna girmesi anlamına geliyordu. İlk zamanlarda sadece tarihi yarımada ve suriçi denilen bir kara parçasının sınırlarıyla tanımlanan İstanbul, zamanla genişlemeye yüz tutmuş ve sınırlarını aşan bugünkü metropol bir görünüm ve özelliğe sahip olmuştur.

Antik çağlardan günümüze uzanan çizgisine bakıldığında, İstanbul zamansal ve mekânsal birçok olgunun yoğun olarak yaşandığı bir yer olma özelliğiyle karşımıza çıkmaktadır. Gerek konumu gerekse tarihî serüveniyle sıra dışı bir görünüm sergileyen

---

⁷ Bkz.: Mehmet Karakuyu, "Giriş: Topoğrafya ve Yerleşim", *Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, C. 1 (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. ve Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yayınları, 2015), 297; Celâl Esad Arseven, *Eski İstanbul*, Haz. Dilek Yelkenci (İstanbul: Çelik Gülersoy Vakfı İstanbul Kütüphanesi Yayınları, 1989), 25-41.

İstanbul, sınırları içinde ve dışında barındırdığı her bir tarih parçasında hem insanlık hem de fiziki yapısıyla ilgili neredeyse her gün bir ipucu sunmaktadır. Katmanlaşan bir tarihî dokuya sahip İstanbul her bir katmanında ayrı bir zaman ve mekânın keşfedilmeyi bekleyen izlerini muhafaza etmektedir. Bugün sadece belli yüzyılların incelenmesine imkân veren katmanların iyi okunması, ortak bir tarihî bilincin oluşması ya da gelişmesine olanak tanır. Bu bilincin İstanbul'un sahip olduğu (kayıp ve mevcut) bütün tarihî mirasa (bilhassa Osmanlı mirası) yükleyeceği görevin ayrı bir anlam kazanmasının yanı sıra, inceleme konusu olan her bir tarihî ayrıntının daha iyi anlaşılması ve başka yeni soruların gündeme gelmesi demektir.

Osmanlı'nın son yüzyılında İstanbul'un yaşadığı her bir dönüşümde doğrudan ya da dolaylı olarak Batı dünyasının etkisi olmuştur. Batıda yaşanan sanayi devrimi ve teknoloji gelişimi, Osmanlı'yı olduğu kadar Osmanlı sonrası Cumhuriyet Türkiye'sini de etkilemiştir. Tüm bu gelişmeler beraberinde yatay toplumsal hareketliliği de getirmiş ve buna bağlı olarak İstanbul'da nüfus artışlarında yoğunluk yaşanmıştır. Nüfusun artması İstanbul'un sınırlarının da değişmesi anlamına gelmekteydi. Bu ise aynı zamanda imar hareketliliğinin yaşanması ve şehir planlamalarının gündeme gelmesi demektir. İstanbul'un genelinde irili ufaklı imar çalışmaları yapılmıştır, ancak tarihî yarımada ya da diğer adıyla suriçi'nde bulunan yerleşim yerlerinde son yüzyılda hatırı sayılır oranda imar faaliyeti ve planlama gerçekleştirilmiştir. Bu bölgelerden biri de Aksaray Mahallesi ya da semtidir.

Bahsi geçen planlama ve imar faaliyetleri her ne kadar İstanbul'un daha iyi ve yaşanılır olması amacıyla gerçekleştirilmiş olsa da diğer adı payitaht olan bu şehrin ciddi oranda bir tarihî doku buhranı geçirmesine sebep olmuştur. Neredeyse her adım başı rastlanılması mümkün olan tarihî hüviyete sahip eserlerin önemli bir kısmı son yüzyıl içinde kaybolmuş, bir kısmı da tahribat ile karşı karşıya kalmıştır. Aksaray Mahallesi/semi bu faaliyet ve kayıpların yaşandığı yerlerin önde gelenlerindedir. Tarihçi Reşad Ekrem Koçu (1905-1975) bu hususu şu ifadelerle dile getirmektedir: “İstanbul'un en meşhur semtlerinden biri olan Aksaray, son geniş imar işinde siması en çok değişen yerlerden biri oldu; hiç şüphesiz semtin siması ile beraber atmosferi de değişmiştir. Yıkma ve geniş bulvarlar açma işi son derece süratli olmuştur.”⁸

---

⁸ Reşad Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, C. 1 (İstanbul: Reşad Ekrem Koçu ve Mehmet Ali Akbay İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, 1958), 534.

Koçu'nun on bir ciltten oluşan "İstanbul Ansiklopedisi" adlı eserinin birinci cildinde "Aksaray" maddesi altında ifade edilen bu faaliyetler ileriki kısımlarda ayrıntılı olarak ele alınacak, Aksaray'da 1923-1950 arasında kaybolan Osmanlı mimari eserlerine olan yansımaları irdelenecek ve bu eserlerin kaybolmalarına neden olup olmadıkları daha iyi görülecektir. Ancak, evvelâ Aksaray'ın tarihine kısaca bir göz atmakta yarar vardır.

1.2 Aksaray'ın İstanbul Tarihindeki Yeri ve Tarihî Dokusu

Aksaray, İstanbul'un tarihî ve kültürel açıdan önemli semt ve merkezlerinden biridir.⁹ Yedi tepe üzerine kurulu suriçi bölgesinin güneyinde, yedinci ve dördüncü tepenin arasında şehrin en geniş vadisinde konumlanmıştır (Şekil 1.1). Eski Likus¹⁰ (Bayrampaşa) Deresi'nin bugünkü kurumuş yatağı üzerinde inşa edilmiş Vatan Caddesi'nin doğu ucundan Yenikapı¹¹ sahiline kadar uzanan bölgede bulunan Aksaray'ın mekânsal şekillenmesi Bizans'a kadar uzanmaktadır.¹²

Günümüz Aksaray'ı Bizans'ın hüküm sürdüğü yıllarda "Forum Bovis (Bous, Boarium)", ya da diğer adıyla "Forum of the Ox (Öküz Forumu)" meydanıyla

---

⁹ Serkan Angı, "İstanbul Tarihi Yarımada'daki Antik Yapılarda ve Anıtlarda Kullanılan Doğal Taşların Jeo-Litolojik Özellikleri ve Günümüzdeki Korunmuşluk Durumları", *Uluslararası İstanbul Tarihi Yarımada Sempozyumu 2013*, Nazlı Ferah Akıncı (Ed.), (İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi İstanbul Tarihi Yarımada Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, 2014), 232.

¹⁰ Hülya Dinç ve Fulin Bölen, "İstanbul Derelerinin Fiziki Yapısı", *Planlama*, C. 24, Sy. 2 (2014): 107-120; Levent Eriş vd., "Bayrampaşa (Lykos) Deresi Havzası ve Ağzındaki Yenikapı (Theodosius) Limanı Kıyı Alanındaki (Marmara Denizi) Değişim Süreçleri" (Ankara: 62. Türkiye Jeoloji Kurultayı, MTA, 2009).

¹¹ Yenikapı aynı zamanda "Langa Kapısı" ya da "Langa Yenikapısı" olarak da bilinmektedir, bkz.: İhtifalci Mehmed Ziya Bey, *İstanbul ve Boğaziçi: Bizans ve Osmanlı Medeniyetlerinin Ölümsüz Mirası*, C. 2 (İstanbul: BİKA Yayınları, 2003), 8; A.S. Mordtmann (docteur), *Esquisse Topographique de Constantinople* (Lille: 1892), 57-58, no. 103-104. Ayrıca Yenikapı hakkında geniş bilgi için bkz.: İstanbul, "Yenikapı", *DBİA*, C. 7, 476.

¹² Bkz.: Reşad Ekrem Koçu, *İ.A.*, C. 1, 535; Doğan Kuban, "Aksaray", *DBİA*, C. 1, 161.

anılmaktaydı¹³ (Şekil 1.2). Bu meydan günümüz Aksaray Meydanı yerindeydi ve aynı zamanda bir açık pazar işlevi görmekteydi. 380 yılından sonra inşa edilmiş olan meydanın adı ilk kez 425’lerde yazılmış bir tanıtım kitabı olan “Notifia Urbis Contantinopolitanae”de geçmektedir.¹⁴ Bovis adını, İmparator Julianus (331-363)’un emriyle Hıristiyanların ve hüküm giymiş devlet erkânının yakılarak idam edildiği tunçtan yapılmış öküz başlı büyük bir fırından aldığı bilinmektedir. Buraya Bovis ya da Öküz Forumu denilmesi bu öküz başlı fırın dolayısıyladır.¹⁵ Bu meydana İtalyan seyyah/yazar Edmondo de Amicis (1846-1908) de değinmektedir: “Yedinci tepeyi içine alarak Haliç’ten Marmara denizine kadar uzanan mazgalı surlar Blakhernai’de¹⁶ başlar. Forum Boarium buradaymış. Arkadios sütununun¹⁷ kaidesi ise hâlâ buradadır...”¹⁸ Kitabın dipnotunda İmparator Arcadius (377-408) sütununun mermer kaidesinin bugünkü Cerrahpaşa Camii¹⁹ civarında olduğu belirtilmiştir. Uydu görüntüsü üzerinden incelendiğinde sütunun kaidesi Cerrahpaşa Camii’ne elli-altmış

¹³ Koçu, *İA*, C. 1, 535; Kuban, “Aksaray”, *DBİA*, C. 1, 161.

¹⁴ Albrecht Berger, “Bous Forumu”, *DBİA*, C. 2, 314.

¹⁵ Berger, a.g.m., 314; Ahmet Uçar, “Osmanlı İstanbul’u Tarihinde Aksaray Senti”, *İstanbul’un Kitabı Fatih*, C. 1, Süleyman Faruk Göncüoğlu (Ed.), (İstanbul: Fatih Belediye Başkanlığı Kültür Yayınları, 2013), 120.

¹⁶ Blakhernai sarayı hakkında geniş bilgi için bkz.: İhtifalci Mehmed Ziya Bey, *İstanbul ve Boğaziçi: Bizans ve Osmanlı Medeniyetlerinin Ölümsüz Mirası*, C. 2, 157-158; Kübra Yaşar ve Cihan Uzunçarşılı Baysal, “Blakhernai Dün ve Bugün”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, Sy. 278 (Gözden Kaçanlar Yazı Dizisi, Arkeologlar Derneği İstanbul Şubesi Haz.) (2017): 14-24; Arseven, *Eski İstanbul*, 143-145.

¹⁷ Bkz.: Semavi Eyice, “Arkadios Sütunu”, *DBİA*, C. 1, 306-307; Hakan Taştan, “Arkadius Sütununun Ardından”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, Sy. 289 (Gözden Kaçanlar Yazı Dizisi, Arkeologlar Derneği İstanbul Şubesi Haz.) (2018): 10-15.

<http://fitarihinden.blogspot.com/2016/08/7tepedeki-kayp-ant-arcadius-sutunu.html>;

<https://kulturenvanteri.com/yer/arkadius-sutunu/> [28.06.2020].

¹⁸ Edmondo de Amicis, *İstanbul (1874)*, Çev. Beynun Akyavaş (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1993), 43-44.

¹⁹ Ayvansarayî Hafız Hüseyin, *Camilerimiz Ansiklopedisi (Hadikatü'l-Cevâmi)*, C. 1 (İstanbul: Tercüman Aile ve Kültür Kitaplığı Yayınları, 1987), 109-111.

metre uzaklıktadır.²⁰ Kaidenin konumunu tam olarak ifade etmek icap ederse, bugünkü Cerrahpaşa ve Haseki Sultan Mahallesi sınır çizgilerinin birleştiği Haseki Kadın Sokağı'nın Koca Mustafapaşa Caddesi'yle kesiştiği yerde iki bina arasında sıkışmış vaziyettedir.²¹ Başka bir ifade ile Aksaray Mahallesi Kargı Sokağı'nın başında bulunan tarihî Cambaziye Camii²²/Mescidi'nin²³ karşısında yer almaktadır.²⁴ Fransız doğa bilimci, çevirmen ve topograf Petrus Gyllius (Pierre Gilles 1490-1555) on altıncı yüzyılda kaleme aldığı kitabında bu sütundan bahsetmektedir.²⁵ Kaidenin eni altı, boyu ise sekiz ila dokuz metre civarındadır. Sanat tarihçisi Semavi Eyice (1922-2018) yıkılmadan önceki haliyle bu anıtın toplamda kırk yedi metre yükseklikte olduğunu söylemektedir.²⁶ Sütunun ya da kaidenin bulunduğu bu alanın Bizans döneminde Arcadius Forumu (Meydanı) olduğu bilinmektedir²⁷ (Şekil 1.2).

Aksaray İstanbul'un çukuru olarak da bilinmektedir. Zira Likus deresiyle birlikte bölgenin gideri Yenikapı ağzıydı ve burasının alüvyonlarla dolu olmasından, aynı zamanda topografik bir sonuç olarak mevsim geçişlerinde suların gidebileceği bir yer olmamasından Aksaray'ın orta kısmını sel suları basarmış. 1960'lara kadar Aksaray'ın

---

²⁰<https://earth.google.com/web/@41.00781823,28.9441138,45.1878353a,267.61041642d,35y,360h,0t,0r> [28.06.2020].

²¹ Bkz.: FBCBS, <https://gis.fatih.bel.tr/webgis/> [01.07.2020].

²² Bkz.: Ayvansarayî, *Camilerimiz Ansiklopedisi (Hadikatü'l-Cevâmi)*, C. 1, 119.

²³ Cambaziye adında bir mescit daha vardır. Günümüz Silivrikapı Mahallesi'nde İlk Mektep ve Eski Camii Sokak'larının kesiştiği noktada bulunmaktadır, bkz.: Ayvansarayî, *a.g.e.*, 116. Ayrıca bu isimle birlikte anılan mahalle, sokak, okul v.s. ile ilgili geniş bilgi için bkz.: Koçu, *İA*, C. 6, 3366-3368.

²⁴ Ayverdi bu sütunun kaidesini "Kız Taşı" olarak kaydetmiştir, bkz.: Ayverdi, *19. Asırda İstanbul Haritası*, Ht., D3.

²⁵ Petrus Gyllius, *The Antiquities of Constantinople* (London: by John Ball, 1729), 65, 250, 251; Ayrıca Bizans İmparatorluğu Tarihi hakkında geniş bilgi için bkz.: Charles Diehl, *Bizans İmparatorluğunun Tarihi*, çev. A. Gökçe Bozkurt (İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayınları, 2017).

²⁶ Eyice, "Arkadios Sütunu", *DBİA*, C. 1, 307.

²⁷ Sacit Pekak, "Arkadios Forumu", *DBİA*, C. 1 (İstanbul: 1993), 306.

sular altında kalması olağan bir durum olarak karşılanmaktaymış.²⁸ Sonraki yıllarda buraya dolgu yapılmış ve üzerine Vatan Caddesi inşa edilmiştir.

Gerek meydanı ve gerekse Yenikapı sahiline doğrudan bağlantısı dolayısıyla yüzyıllardır tarihî önemini korumuş olan Aksaray'ın günümüz adıyla anılması fetih yıllarına kadar uzanmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun yedinci hükümdarı Fatih Sultan Mehmet'in (II. Mehmed 1432-1481) sadrazamı İshak Paşa (?-1497) Karaman seferinde (Karamanoğulları beyi) Karamanoğlu Kasım Bey'i (?-1493) mağlup ettikten sonra Aksaray kasabasını zapt eder. Paşa, Fatih Sultan Mehmet'ten aldığı bir ferman gereği kasaba halkının önemli bir kısmını Payitaht'a (Kostantiniye) gönderir. Gelen halkın iskân ettirildiği yer memleketlerine nispetle Aksaray adını almıştır. Günümüz İstanbul'unda Aksaray semtinin adı buradan gelmektedir.²⁹ Aksaray'ın adını fetihten önceki dönemlerde burada bulunan beyaz bir Bizans sarayından aldığı iddia edilmiş ise de,³⁰ sonraları bunun sadece bir tahminden ibaret olduğu anlaşılmış ve Anadolu Aksaray'ı ile bağlantısı hususunda oluşan kanaat ve veriler gün geçtikçe daha çok güçlenmiştir.³¹

Aksaray 12. yüzyıldan itibaren bahsi geçen toplu iskân hareketliliğine kadar “Langa (Vlanga, Ulanka)” adıyla ve “Langa Semti”³² olarak da anılmıştır. Yunanca “kıyı, liman”, Rumca ise “yeşillik” anlamlarına gelen Vlanga,³³ 1950'li yıllara kadar “Langa

---

²⁸ K.K. Süleyman Faruk Göncüoğlu [28 Eylül 2021].

²⁹ Bkz.: Koçu, *İA*, C. 1, 535; Kuban, “Aksaray”, *DBİA*, C.1, 161; Ayhan Pala, “Aksaraylıların İstanbul'da İskanı”, *Aksaray ve Cemaleddin-i Aksarayî Sempozyumu*, 22-23-24 Ekim 1993 (İstanbul: Aksarayî Vakfı Yayınları, 1994), 71-74.

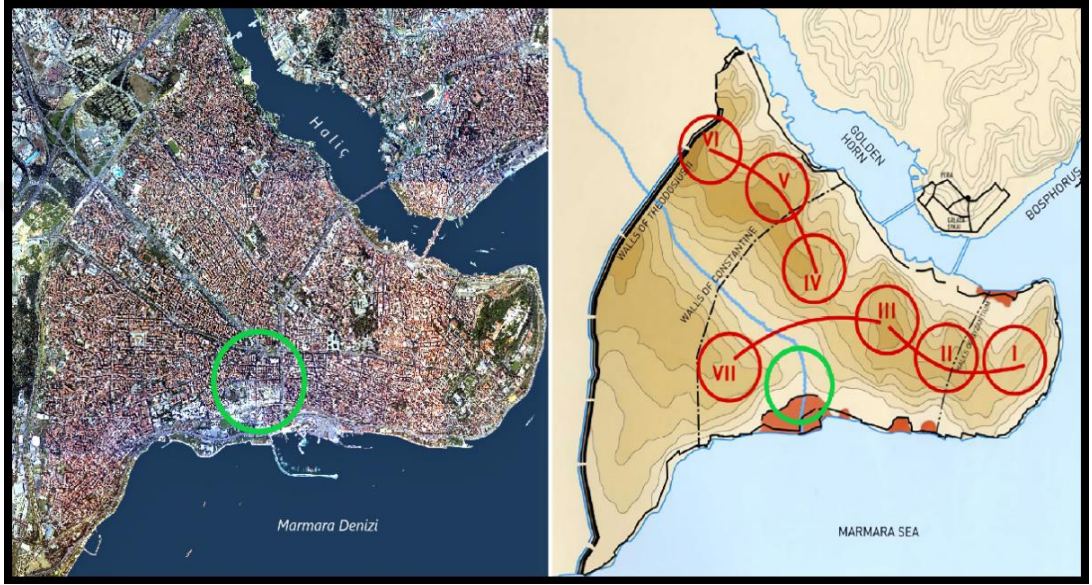
³⁰ Mordtmann, *Esquisse Topographique de Constantinople*, 60, no. 107.

³¹ Geniş bilgi için bkz.: Semavi Eyice, “İstanbul'un Mahalle ve Semt Adları Hakkında Bir Deneme”, *Türkiyat Mecmuası*, C. 14, (1965): 202-203; Cem Behar, *Bir Mahallenin Doğumu ve Ölümü (1494-2008): Osmanlı İstanbul'unda Kasap İlyas Mahallesi* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014), 26.

³² Ekrem Hakkı Ayverdi, *Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskânı ve Nüfusu* (Ankara: Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, 1958) 33, no. 105.

³³ Mordtmann, *Esquisse Topographique de Constantinople*, 58, no. 104; Eremya Çelebi Kömürciyan, *İstanbul Tarihi (XVII. Asırda İstanbul)*, Çev. Hrand D. Andreasyan (İstanbul: Eren Yayıncılık, 1988), 3; Hatice Şirin, “Langa Bostanları, Çiçeği Burnunda ve Hıyar Gibi Adam Deyimleri”, *Türk Dili Dergisi*, Sy. 794 (2018): 87.

Bostanları” adıyla ve yetiştirdiği sebzeleriyle ün yapmıştır.³⁴ Günümüzde önemli bir kısmını Yenikapı Metro İstasyonu yerleşkesi kaplamaktadır. Geri kalan kısmı ise Mustafa Kemal Caddesi’nin ikiye ayırdığı ve Büyüklanga ve Küçüklanga şeklinde iki farklı mahalle halinde varlığını sürdürmektedir.³⁵ Langa vaktiyle İstanbul’un önemli yeşil alanlarından biriyken bugün yeni yollar ve apartmanlar tarafından işgal edilmiştir.³⁶

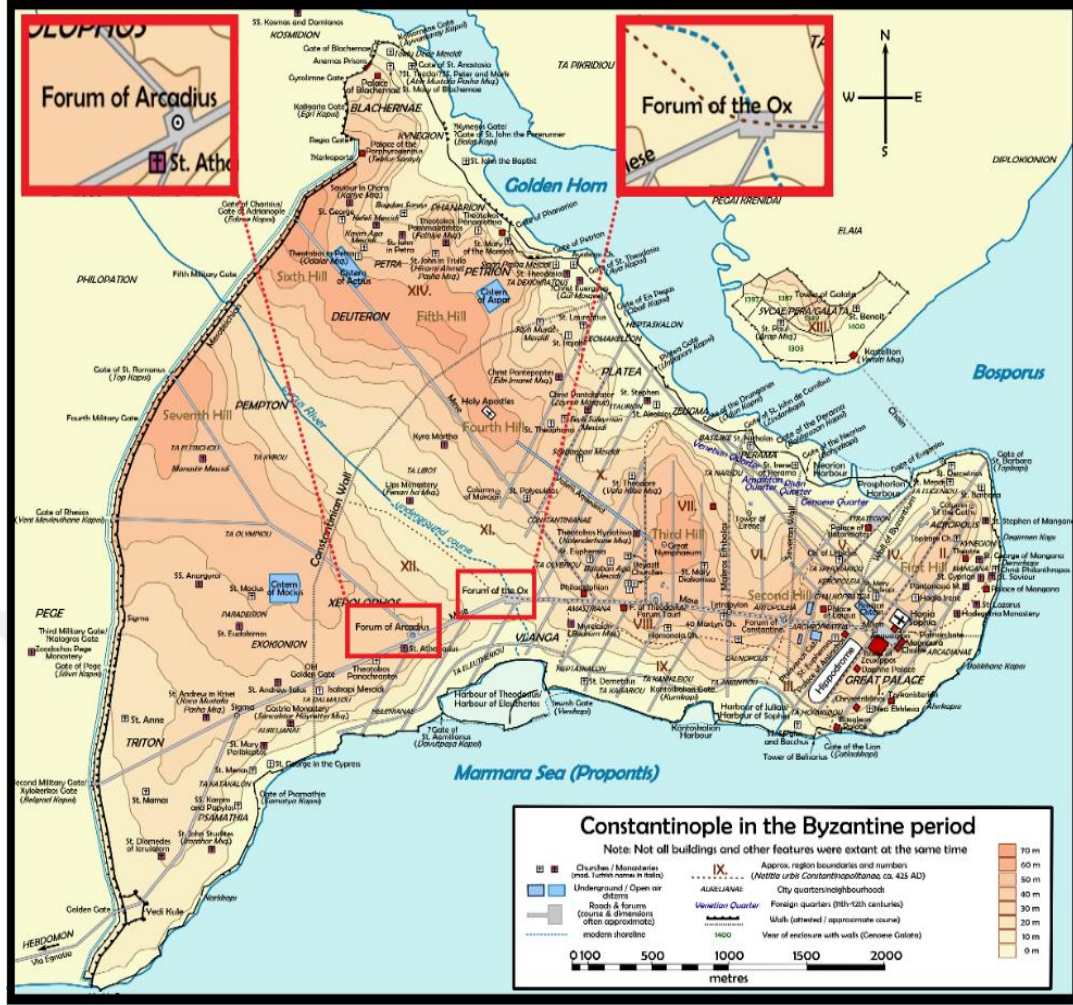
Şekil 1.1: Tarihi Yarımada, Yedi Tepe ve Aksaray’ın Konumu

Kaynak: Görsel 1: FBCBS; Görsel 2: Anonim; Düzenleme: Destanoğlu.

³⁴ Koçu, “Bostan, Bostanlar”, *İA*, C. 6, 2971-2973; İstanbul, “Bostanlar”, *DBİA*, C. 2, 309-310; Sermet Muhtar Alus, “Gördüklerim Duyduklarım, Langa Bostanları”, *Akşam Gazetesi*, 20 Temmuz 1942, 5-6; Önder Kaya, “Langa Bostanları”, *Şalom Dergisi*, Sy. 91 (2019): 40-43; Nermin Bayçin, “Bu Batıklar İstanbul Tarihini Yeniden Yazar”, *Milliyet Gazetesi*, 3 Aralık 2005, 3.

³⁵ İlber Ortaylı, “Langa”, *DBİA*, C. 5, 195-196.

³⁶ Doğan Kuban, *Türkiye’de Kentsel Koruma: Kent Tarihleri ve Koruma Yöntemleri* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001), 25.

Şekil 1.2: Bizans Dönemi İstanbul; Öküz ve Arcadius Forumları

Kaynak: https://www.ancient.eu/Byzantine_Empire/, [22.09.2020]; Düzenleme: Destanoğlu.

1.2.1 Etmeydanı

Aksaray'ın konumlanmış olduğu yerin fiziki yapısının dere yatağı boyunca şekillenen bir vadiden ibaret olması, burada büyük geniş düzlüklerin olduğu anlamına gelmektedir. Bu düzlükler büyük meydanların da şekillenmesine elverişli olmuştur. Yukarıda değinilen forumlar/mezdanlar bu bölgenin fiziki yapısından önemli ölçüde istifade etmişlerdir. Her ne kadar Osmanlı'nın (Tanzimat'a kadar) yönetimi boyunca bu forum/mezdan ve sütunların korunmasına özen gösterilmiş ise de, Tanzimat fermanı ile birlikte şekillenen yenilikçi diyebileceğimiz yönetim anlayışı, antik ve

tarihî kıymeti haiz birçok eserin etkilenmesine veya kaybolmasına neden olmuştur.³⁷ Bununla birlikte askeriye'nin konakladığı ve askerle özdeşleşmiş bazı yer ve meydanlar vardır ki, birtakım siyasi çekişmeler sonucu işlevlerini yitirip ortadan kalkmışlardır. Bunlardan biri (belki de en önemlisi) Yeniçeri Ocağı'nın ana üssü diyebileceğimiz ve günümüzde izi kalmamış olan tarihî Etmeydanı'dır. Her ne kadar günümüz Akşemsettin, İskenderpaşa ve Molla Gürani mahallelerinin önemli kısımlarını kapsamış olsa da, geçmişten yirminci yüzyılın başına kadar bu meydan genel olarak Aksaray semtiyle anılagelmiştir.

Günümüz Vatan Caddesi'nin başlangıç noktasında bulunan Yeniçeri kışlaları ve kuzey batıya doğru uzanan Etmeydanı, kasap loncasının bu bölgede teşekkül etmesine de zemin hazırlamıştır. Taşkasap semti adını buradan almaktadır. Yenikapı limanı yanında Yeniçeri Ocağı ile ticari faaliyetlerin yoğun olması, Aksaray'ın esnaf ve sanatkârların yoğun olduğu bir bölge haline gelmesine ve gelişmesine katkı sağlamıştır.³⁸

Etmeydanı “Meydan-ı Lahm” veya “Lahim Meydanı” olarak da bilinen geniş bir alandı. Kanuni Sultan Süleyman devrinde (1520-1566) buraya inşa edilen yeni odalar, Yeniçerinin konakladığı önemli bir kışla veya merkezdi. Askerin gıda ihtiyacını karşılamak üzere başka semtlerin mezbahalarında kesilen hayvanların etleri bu bölgeye getirilir, kasaplarda hazırlanır ve kışlaların ortasındaki meydana taşınıp dağıtımı burada yapılırdı. Buranın Etmeydanı adını alması bu vesile ile olmuştur. Et dağıtımı hususuna oldukça büyük önem atfedilmiş olsa gerek, kışlaya ve meydana açılan yedi kapıdan biri gelen etlerin girişi için tahsis edilmiş ve bu kapı zamanla Etmeydanı Kapısı olarak kayıtlara geçmiştir. Zamanında kendisine oldukça önem verilmiş olan kapı bazı yangınlarda zarar görmüş olsa da 1721 yılında kâgir olarak yeniden inşa edilmiştir.³⁹

---

³⁷ Bkz.: Vahdettin Engin, “İstanbul Şehir İçi Kara Ulaşımında Modernleşme”, *Tarih İçinde İstanbul Sempozyumu 14-17 Aralık 2010* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı Yayını, 2011), 511; Saadetin Öktem, “Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İstanbul'da Mimari Gelişim”, *a.e.*, 508.

³⁸ K.K. Süleyman Faruk Göncüoğlu [28 Eylül 2021].

³⁹ Bkz.: Abdülkadir Özcan, “Etmeydanı”, *DİA*, C. 11 (İstanbul: 1995), 497-498.

Zamanın devlet ileri gelenlerinin gözü ve kulağının kendisinde olduğu Etmeydanı, meşhur kazan kaldırma isyanlarının da başlangıç noktası ya da merkeziydi. Böylelikle burası hem askeri hem de siyasi merkez olarak önemli bir yere sahipti. Ne var ki 1826'daki Yeniçeri isyanı (ya da o zamanki tabiriyle "kazan kaldırması") bu kışla ve meydanın sonunun başlangıcı olmuştur. II. Mahmud (1785-1839) Yeniçerinin artık kontrol edilemezliğine hükmedip bu isyanı fırsat bilmiş ve birtakım siyasi manevralarla geri kalan tüm kolluk güçlerini de örgütleyerek Etmeydanı'ndaki kışlaları topa tutturmuş ve yerle bir ettirmiştir.⁴⁰ Yeniçeri askerinin büyük bir kısmı burada can vermiş, geri kalanı ise tutuklanıp idam edilmiştir. Osmanlı tarihinde önemli bir "kırılma noktası" diyebileceğimiz bu olay, tarihe mal olmuş "Vak'a-i Hayriye"⁴¹ adıyla kayıtlara geçmiş ve zihinlerde kalmıştır. Bu olay sonrası "Yeniçeri" adının kullanılması yasaklanmış olup geriye sadece Etmeydanı ile anılagelen Ahmediye Camii⁴² ve Etmeydanı Kapısı'nın kemeri kalmıştır. Yeniçeri ocağının kaldırılmasının

---

⁴⁰ Bkz.: Cemal Özkan, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Ordu", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 5 (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985) 1259-1261; Koçu, *İA*, C. 10, 5393-5394; Necdet Sakaoğlu, "Etmeydanı", *DBİA*, C. 3, 224.

⁴¹ Geniş bilgi için bkz.: Necdet Sakaoğlu, "Vaka i Hayriye", *DBİA*, C. 7, 357-359; Kemal Beydilli, "Vak'a-i Hayriyye", *DİA*, C. 42, 454-457.

⁴² Orta Camii olarak da bilinen bu camii, bahsi geçen meydanın kuzeydoğu kısmında yer almakta olup Yeniçeri askerinin ibadetini ifa ettiği yerd. Bugün altında Bizans döneminden kalan sarnıcın su ile dolu olduğu ve birkaç defa ihya edilen Camii, Yeniçeri'den geriye kalan belki de tek mekânsal unsurdur. Tahsin Öz bu camii ile ilgili şu bilgileri vermektedir: "Banisi Kanunî damadı Maktul İbrahim Paşa'dır. Yeniçeri teşkilatına ait yeni odalar ortasına yaptırılmıştır. Mâbet (1331) 1912'de ihya edilmiş olup sekiz köşeli bir plânda ve ahşap kubbelidir. Minberi de ahşaptır", bkz.: Tahsin Öz, *İstanbul Camileri*, C. 1, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997), 113. Evliya Çelebi ise bu camii ile ilgili şu kaydı düşmüştür: "Yeni Odalar içinde yüksek bir camidir ancak kubbeli değildir. Yandıktan sonra Süleyman Kethüda tamirine tarihtir: *Ey Nisâri şükr edip Hakka dedim târihini, Hamdü-lillah Orta Camii oldu pek a'lâ binâ*, bkz.: Yüksel Yoldaş Demircanlı, *İstanbul Mimarisi İçin Kaynak Olarak Evliya Çelebi Seyahatnamesi* (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1989), 143. Ancak, Yeni Odalar'ın ortasında bulunmuş olan Etmeydanı Camii ile Orta (Ahmediye) Camii birbiriyle karıştırılmaktadır. Bu hususla ilgili geniş bilgi için bkz.: Tuğba Erzincan, "Orta Cami", *DİA*, C. 33, 399-400; N. Esra Dişören, "Orta Camii",

ardından bu bölgede İstanbul'un ticaret erbabının yanında ulemasının yerleşimi ve kalıcılığı teşvik edilmiştir. Dolayısıyla Aksaray hem toplumsal hem de iktisadi ailelerin yoğun ve iskân olduğu bir bölgeydi. Bu nedenle de 1980'li yıllara kadar İstanbul'un pek çok seçkin ailesi bu bölgede ikamet ederdi.⁴³

Aksaray semtinin önemli merkezlerinden biri olan Etmeydanı yirminci yüzyıla kadar İstanbul'un en geniş fakat bakımsız bir arazisi olarak varlığını sürdürmüştür. Etmeydanı Kapısı'nın harap olmuş kemeri 1930'lu yıllara kadar ayakta kalabilmiştir. Askeri, siyasi ve toplumsal birçok olaya şahitlik etmiş ve zamana meydan okumuş bu kapıya bugün iki açıdan çekilmiş (tahmini 1930'lar) fotoğraflarından bakabiliyoruz (Şekil 1.3). Bu iki fotoğraf Etmeydanı'nın yerinin ya da sınırlarının tam olarak belirlenmesinde de önemli ipuçları vermektedir. Birinde Ahmediye ve Fatih camileri görülürken,⁴⁴ ikinci fotoğrafta Molla Fenari İsa Camii⁴⁵ görülmektedir. 1933 yılında arazinin imara açılmasıyla birlikte bölgedeki birçok tarihî eser gibi Etmeydanı Kapısı'nın kemeri de ortadan kaldırılmıştır.⁴⁶ Kemerin yerinde günümüz Historia Alışveriş Merkezi yükselmektedir. Günümüz Akşemsettin, İskenderpaşa ve Molla Gürani mahalleleri sınırları içinde bulunmuş olan Etmeydanı, Murad Paşa Camii ve

---

DBİA, C. 6, 140-141. Ayrıca caminin altındaki sarnıçla ilgili bkz.: Enis Karakaya, "Etmeydanı Sarnıcı", *a.e.*, C. 3, 224-225.

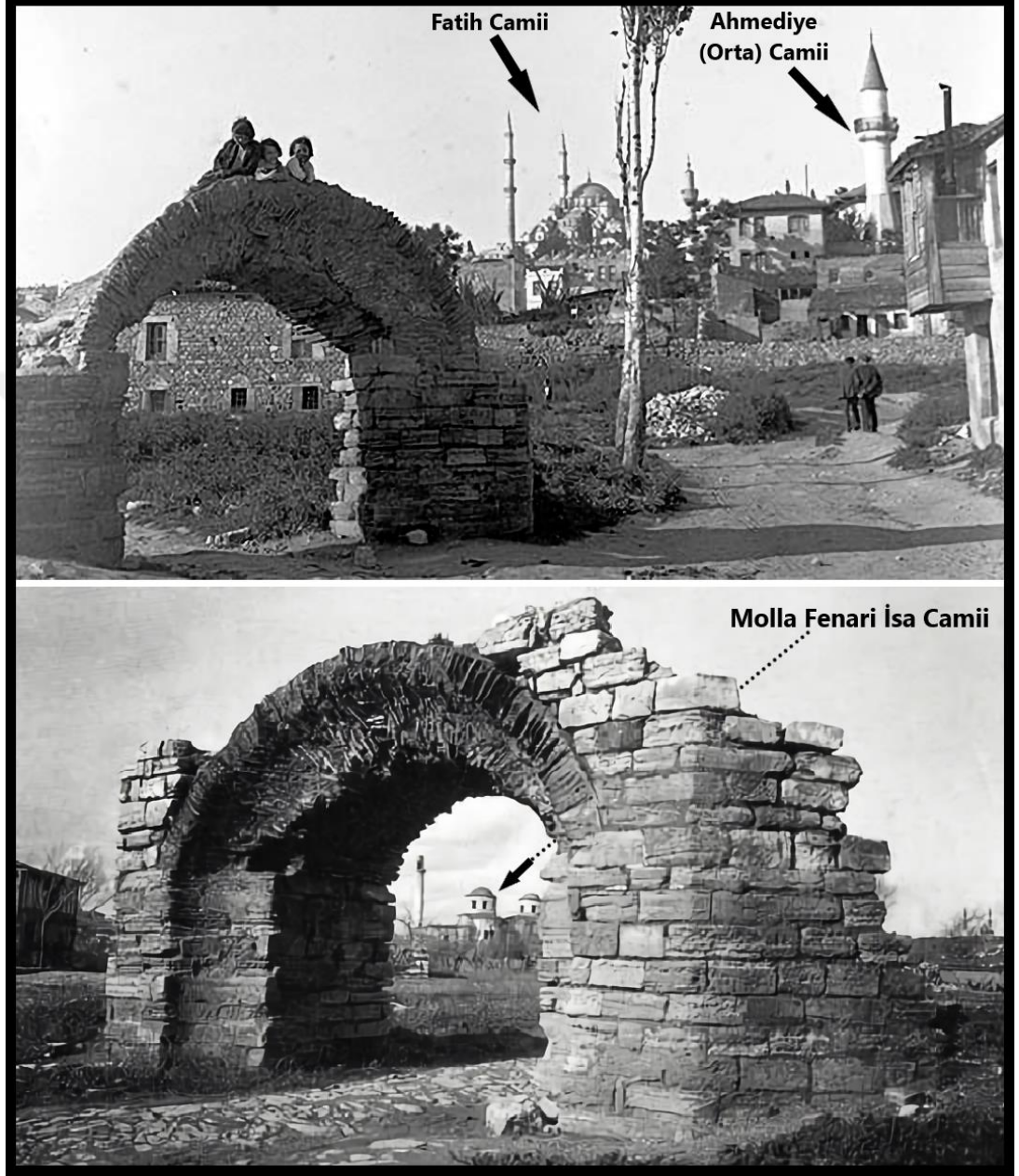
⁴³ K.K. Süleyman Faruk Göncüoğlu [28 Eylül 2021].

⁴⁴ Şekil 1.3'teki ilk fotoğrafta iki camii arasında minaresinin bir kısmı görülen caminin günümüzde izi olmayan Hasan Halife Camii/Mescidi olması güçlü ihtimaldir. Bu cami ile ilgili Hadikatü'l-Cevâmi'de sokak ve mahalle ismiyle birlikte bilgi verilip ibadete açık olduğu kaydedilmektedir, bkz.: Ayvansarayî, *Camilerimiz Ansiklopedisi (Hadikatü'l-Cevâmi)*, C. 1, 128; Ancak, Alman Mavileri haritası ve günümüz uydu fotoğrafları karşılaştırılınca camiden herhangi bir iz rastlanılmamaktadır, bkz.: İrfan Dağdelen, *Alman Mavileri: 1913-1914 I. Dünya Savaşı Öncesi İstanbul Haritaları*, C. 3, Ölç. 1:500, Ht. No. L7-2; FBCBS, uydu görüntüsü (Eylül 2019).

⁴⁵ Molla Fenari İsa Camii hakkında geniş bilgi için bkz.: Gülçin Kahraman, "İstanbul Fenari İsa Camisi/Konstantinos Lips Manastır Kilisesi Restitüsyon ve Koruma Önerileri", (Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2017); Gülçin Kahraman ve Yegân Kâya, "Osmanlı Arşiv Belgelerinde Fenari İsa Camisi'ne İlişkin 1894 Depremi Kayıtları", *Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları Dergisi*, C. 1, Sy. 20, (2017): 11-23.

⁴⁶ Necdet Sakaoğlu, "Etmeydanı", *DBİA*, C. 3, 224.

Hindîler Tekkesi arasındaki konumdan başlayıp günümüz Molla Fenari İsa Camii, Orta Camii ve Halıcılar'daki Sultan Selim Medresesi'ne kadar uzandığı söylenebilir.

Şekil 1.3: Etmeydanı Kapısı (iki farklı açıdan)

Kaynak: <https://www.sanatin Yolculugu.com/et-meydani/>, Düzenleme: Destanoğlu.

1.2.2 Aksaray'ın Mekânsal Yapısı

Aksaray her şeyden önce tabiatın ve insanın ürettiği bir mekândır. Bir mekânın üretim süreci, içinde bulunduğu yerleşim yeriyle ayrılmaz bir bütündür. Dünya tarihine yön veren önemli kırılmalardan biri olan sanayi devriminden sonra kapitalizmin de gelişmesiyle salt mekânın üretimi, gelişimi, tüketimi ve temsiliyle ilgili bazı kuramlar geliştirilmiştir. Özellikle mekânın üretimi hususundaki kuramcılardan önde gelenlerinden Henri Lefebvre konuyla ilgili önemli teorik kavramsalın üretilmesinde etkili bir isim olmuştur. Mekânı toplumsal bir ürün olarak ele alan Lefebvre, mekânın üretilmesi süreçlerini ve bunun neticesinde meydana gelen paradoksal olguları incelemiştir. Lefebvre, kapitalizmin gelişmesiyle birlikte kent, kentleşme ve kentsel mekânın dönüşümü hakkındaki tartışmalara Marksist açımlar getirmiştir.⁴⁷ Kent tarihi çalışmalarından ziyade kentleşmenin beraberinde getirdiği mekânın üretimi sorunsalı üzerinde genişçe durmuş ve bu hususta “mekân üçlüsü” kuramlarını geliştirmiştir. Mekân üçlüsü kuramı “algılanan, tasarlanan ve yaşanan” şeklinde üç temel unsurdan oluşmaktadır. Lefebvre bu unsurların mekânsal kavramsallaştırılmasıyla ise “mekânsal pratik”, “mekân temsili” ve “temsili mekân” üçlüsünü önermektedir. Kısaca mekânsal pratik “algılanan mekân”, mekân temsili “tasarlanan mekân”, temsili mekân ise “yaşanan mekân” şeklinde ele alınmaktadır.⁴⁸

Çalışmanın konusunu oluşturan Aksaray Mahallesi ya da semti “mekân üçlüsü” kuramından her üç unsuru da bünyesinde barındırmaktadır denilebilir. “Temsili mekân”dan ziyade, “mekân temsili”dir, yani tasarlanan mekândır. Bununla birlikte mekân fiziki anlamda sabittir fakat mekânın üzerinde gerçekleşen pratikler sürekli değişkendir. Bu değişkenlik durumu ise mekânın niteliğinde ve temsiliinde önemli etki ve olgulara neden olmaktadır (Aksaray'ın mekân olgusu “Çalışmanın Amacı ve Önemi” başlığı altında tekrar ele alınacaktır).

Tüm bunların gerçekleştiği bir sürecin varoluşu da tarihin oluşumunu beraberinde getirmekte ve tarihle ayrılmaz bir bütünü oluşturmaktadır. Lefebvre işte bu nedenle “mekân üretimi ve mekânın üretim süreci varsa tarih de vardır”⁴⁹ önermesinde

⁴⁷ Bkz.; Henri Lefebvre, *Mekânın Üretimi*, çev. Işık Ergüden (İstanbul: Sel Yayıncılık, 2014).

⁴⁸ Lefebvre, *a.g.e.*, 69.

⁴⁹ Henri Lefebvre, *The Production of Space*, translated by Donald Nicholson-Smith (Oxford: Basil Blackwell Ltd., 1991), 46.

bulunmaktadır. Dolayısıyla mekânın üretim süreci mekânın tarihini de üretmektedir. Hareket ve devinimler eş zamanlı olarak “tarihî şehir”i de üretmektedir. Şehrin tarih ile olan ilişkisinde üç çeşit şehir ortaya çıkar: a) Sadece geçmişi olan şehirler; her şehrin geçmişi vardır. b) Tarihî şehirler; geçmiş zamanda önemli roller oynamış şehirler. c) Kendi tarih olan ve tarih yapan şehirler, meselâ İstanbul.⁵⁰ “Tarihî şehir”, bir toplumun geçmişini şekillendiren olgular topluluğunun bir veya çoğunu fizikî çevresinin bütününde veya parçalarında muhafaza eden şehirdir.⁵¹ Aksaray da bu tarihî şehrin fizikî çevresinin bir parçasında olguların birkaçını veya çoğunu muhafaza eden tarihî bir mahalle, bölge, semt ya da üretilen bir mekândır.

Mahallelerin oluşum süreçlerine bakıldığında ilk etapta ufak topluluklar halinde teşekkül etmiş ve büyük bir kısmı geleneksel mescit çekirdeğine dayanırken, daha az fakat ihmal edilemeyecek bir miktarı da o semtte mülk edinen veya vakıf tesis eden meşhur şahısların isimleriyle vücuda gelmişlerdir.⁵² Bu şahısların isimlerinin bazıları zamanla muhit içerisindeki mescit ya da vakıflara verilirken, kimilerinin isimleri de daha sonra bir sokak veya cadde adına verilmiştir. Günümüz Aksaray Mahallesi’ndeki bazı sokak isimleri bunun birer örneğidir, meselâ Kâtip Muslahaddin Sokağı bunlardan biridir. Günümüzde hâlâ bu ismi taşıyan sokakta “Kâtip Muslihüddin Mescidi” adında bir de mescit vardır ki Osmanlı müellifi Hüseyin Ayvansarayî (?-1787) bunu “Sinekli Mescidi” olarak da zikretmektedir.⁵³

Yukarıda da belirtildiği gibi Aksaray’ın önemli bir kısmı düzlük ve bostanlıklardan oluşmaktaydı. Zamanla bu bostanlıklar istimlak edilip yerlerine yaşam alanları ya da günümüz tabiriyle konutlar inşa edilmesiyle birlikte oluşan bazı cadde ve sokaklar bu

---

⁵⁰ A. Teyfur Erdoğan, *Kültür Vandalizmi* (İstanbul: Rumuz Yayınevi, 2018), 35.

⁵¹ Geniş bilgi için bkz.: Doğan Kuban, “İstanbul’da Tarihi Çevrenin Önemli Bir Kısmı Ortadan Kalkıyor”, *Mimarlık Dergisi*, Yıl 3, Sy. 10 (Gnl. Sy. 24), (1965): 20-21.

⁵² Ayverdi, *Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskânı ve Nüfusu*, 3.

⁵³ Ayvansarayî Hafız Hüseyin, *Hadikatü'l-Cevami (Camilerimiz Ansiklopedisi)*, C. 1, 173; Cumhuriyet devri yazarlarından Halide Edip Adıvar’ın “Sinekli Bakkal” romanındaki mekân olgusunun bu sokakta işlendiği bilinmektedir, bkz.: İnci Enginün, “Sinekli Bakkal”, *DİA*, C. 37, 248-249.

bostanlıkların isimlerini almıştır. Günümüzde isimleri hâlâ mevcut olan Küçük Langa Caddesi, Langa Bostanları ve Sulu Bostan sokakları bunun örneklerindedir.⁵⁴

Bünyesinde önemli bir tarihî altyapı ve dokuyu barındıran Aksaray gerek adı, gerek meydanları, gerek sütun kalıntıları gerekse cami, mescit, çeşme, hamam, kamu binası ve sanat değeri taşıyan diğer yapılarıyla öne çıkmıştır. Yirminci yüzyılla birlikte yeni bir imaj kazanan Türkiye Cumhuriyeti'nde bazı yenileşme hareketleri çerçevesinde bahsi geçen bu tarihî eser örneklerinin önemli bir kısmının etkilenmiş olmasının Aksaray örneğinde ve belli bir zaman aralığında, aynı zamanda Osmanlı mimari eserleri sınırlamasıyla irdelenmesi, İstanbul'un sahip olduğu antik şehir özelliğine ve tarih serüvenine başka yeni kapılar aralayacaktır.

1.3 Kavramsal Çerçeve

Osmanlı medeniyeti mirası olan eserler söz konusu olduğunda genel olarak Osmanlı ile doğrudan bağlantısı olan her türlü kültürel varlık akla gelmekte ve incelemeye dâhil edilebileceği kabul edilmektedir. “Kaybolan Osmanlı Mimari Eserleri” denilince de ilgisizlik veya belli amaçlar doğrultusunda ortadan kalkan mimari eserler mevzu bahis olmaktadır. Çalışmanın konusu gereği bu eserlerin, sınırları belli bir zaman aralığında incelenmesi yapılacak olup iki grupta toplanmaları mümkün görünmektedir: Sanatsal değeri olan eserler ve salt bir yapıdan ibaret olan eserler. Bu iki gruba cami, mescit, hamam, tekke, medrese, karakol, çeşme, diğer kamu yapıları ve (varsa) sivil yapılar dâhil olmaktadır. Bunların her biri taşınmaz birer yapıdan ibaret olmaları yanında “kaybolan eser” yaklaşımı çerçevesinde inceleneceklerdir.

İnceleme konusu olan eserlerin ilk tasavvurda taşınmaz oldukları düşünülebilir. Ancak nadir de olsa bazı örnekler “taşınmaz” özelliği bulunan kimi yapıların çeşitli imar çalışmaları nedeniyle buldukları noktadan başka bir yere nakledildiklerini açıkça göstermektedir. Buna vaktiyle Aksaray Pertevniyal Valide Sultan Camii karşısında bulunan Pertevniyal Valide Sultan Türbesi⁵⁵ ve dört katlı bir binadan müteşekkil iken yıktırıldıktan sonra sebili, çeşmesi ve türbesi günümüz Murat Paşa Camii avlusuna

⁵⁴ Bkz.: FBCBS, <https://gis.fatih.bel.tr/webgis/> [12.10.2020]

⁵⁵ Bkz.: Ali Akyıldız, “Pertevniyal Valide Sultan”, (*Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 34 (İstanbul: T.D.V. Yayınları, 2007), 240.

taşınan ve tekrar yerleştirilen Oğlanlar (Olanlar) Tekkesi⁵⁶ örnek olarak gösterilebilir. Bu ve buna benzer eserler tarihî ve kültürel birer kimlik taşıyorsa ve çeşitli sebepler neticesinde buldukları asıl yerlerinden sökülüp farklı bir mekâna naklediliyorlarsa, tarihî ve kültürel olan kimliklerinin büyük oranda zedelendiğini söylemek mümkündür. Nitekim bir eserin gerek adı, hususiyeti, işlevi ve gerekse tarihî/kültürel kimliğiyle bulunduğu mekân ile özdeşleştiği ve ona atfedilen anlamını asıl yerinde bulduğu kanaati genel kabul görmüştür. Dahası bu hususla ilgili 1906'da yeniden düzenlenen ve 1973 yılına kadar devam eden eski eserlerle ilgili koruma kanunu olan "Asar-ı Atika Nizamnamesi"ndeki eski eserlerin korunmasına dair kanun ile "taşınmaz eski eserleri yerinden oynatmak, yıkmak, bozmak, kalıntıları izinsiz kullanmak vs. kati surette yasak olup aksini yapanların para ve hapis cezasına çarptırılacağı (üçüncü fasıl 8. madde)" açıkça ifade edilmiştir.⁵⁷

Çalışmada "kayıp" ve "imar" kavramlarının sıkça birlikte anılacak olmalarının nedeni, ilk bakışta İstanbul tarihî yarımadaının yirminci yüzyılın başlaması ve özellikle Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte imar alanında yaşadığı dönüşümün Osmanlı eserleri üzerinde önemli oranda etkili olması vesilesiyledir. Nitekim aynı dönüşümün, çalışmanın kapsadığı zaman diliminde de bilhassa Aksaray'ı ve çevresini bünyesine alacak şekilde gerçekleşmiş olduğunu (ilk tespitlere göre) söylemek mümkündür. İleriki bölümlerde de üzerinde durulacağı gibi, kaybolan eserlerin kaybolma nedenleri

---

⁵⁶ Bkz.: Behçet Ünsal, "İstanbul'un İmarı ve Eski Eser Kaybı", *Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri II*, (İstanbul: İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Türk Sanatı Tarihi Enstitüsü Yayınları: 2, Milli Eğitim Basımevi, 1968), 18; M. Baha Tanman, "Oğlanlar Tekkesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 6 (İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, 1994): 123-124.

⁵⁷ Nurettin Can, *Eski Eserler ve Müzelerle İlgili Kanun Nizamname ve Emirler*, (Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1948) 70; Halit Çal, "Türkiye'de Cumhuriyet Devri Taşınmaz Eski Eser Tahribatı ve Sebepleri", *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 34, Sy. 1-2 (1990): 354; Emre Madran, "Cumhuriyetin İlk Otuz Yılında (1920-1950) Koruma Alanının Örgütlenmesi-I", *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, Sy. 16: 1-2 (1996): 62; Halit Çal, "Osmanlı Devletinde Asarı Atika Nizamnameleri", *Vakıflar Dergisi*, Sy. 26 (1997): 396. Osmanlı İmparatorluğu'nda on dokuzuncu yüzyılda ortaya çıkan ilk nizamnameler kültürel miras bilinci ve korumasının erken dönemi olarak nitelenebilir, bkz.: Mehmet Rıfat Akbulut, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyet'e Türkiye'de Taşınmaz Kültür Mirası ve Koruma Düşüncesi", *Tasarım Kuram*, C. 16, Sy. 29 (2020): 19-20.

olarak doğal afetler, ihmal ve bakımsızlık, toplu ulaşımın gelişimi ve yoğunlaşması, vakıf müesseselerinin çözülmesi⁵⁸, kanun değişiklikleri⁵⁹ vb. olguların yanında imar meselesinin de genel itibariyle önde gelen etkenlerden birisi olduğunu ifade etmek mümkün görünmektedir. Ancak, burada üzerinde durulacak olan “imar” ifadesi özel olarak bir “yıkım”ı değil, Aksaray’ın yapılaşma anlamında geçirmiş olduğu süreci ve şehirleşmesini ifade etmektedir. Nitekim “imar” kelimesi aynı zamanda eskimiş bir caddenin, sokağın ve yıkılmak üzere olan bir eserin yenilenmesi anlamlarına da gelmektedir. Üzerinde durulacak olan eserlerle “imar”ın hangi anlamda ilişkili olduğu çalışmanın ilerleyen bölümlerinde daha iyi görülecektir.

---

⁵⁸ Vakıfların çözümlerinin temel nedenleriyle ilgili hukukçu Ali Himmet Berki (1882-1976) beş madde sıralamaktadır: “1. Bazı mütevellilerin ihmal ve hiyaneti; 2. Nezaret vazifesi ile mükellef olanların vazifelerini yapmamaları; 3. Mukataa ve icareteyn müesseselerinin suiistimali; 4. Cüzi bir bedel mukabilinde mukataalı ve icareteynli vakıfların mutasarrıflarına temlik; 5. Elde bulunanlardan istifade yolunu bilerek hasar ve zayıatın tafisi yoluna gidilmemesi vs.”, bkz.; Ali Himmet Berki, “Vakıflar ve Vakıfların Maruz Kaldığı Tecavüz ve İhmaller”, *Vakıflar Dergisi*, Sy. 8 (1969): 336. Söz konusu çözümler vakıfların tasfiyesine kadar gitmiş, sonrasında ise vakıf cami ve mescitlerin tasnifi gündeme gelmiştir. Bu ise birçok cami ve mescidin bizzat kendisinin yahut arsasının satışını beraberinde getirmiştir. Bu hususla ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz.: Nazif Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 247-299, 473-494.

⁵⁹ Özellikler vakıflar hususunda değişen ve çıkarılan kanunlar neticesinde, vakıflara bağlı birçok eserin el değiştirmesi sonucu tahrip edildiği bilinmektedir. “Cumhuriyetin ilanı ile birlikte ‘Şer’iyye ve Evkaf Nezareti’ 3 Mart 1924 tarihli yasa ilga olunup ‘Vakıflar Umum Müdürlüğü’ kurularak Başbakanlığa bağlanmıştır. Bir müddet eski mevzuata göre idare edilen vakıflar 5 Haziran 1935 yılında yayımlanan 2762 sayılı ‘Vakıflar Kanunu’ ile esaslı bir düzenlemeye gitmiştir (bkz.: “Vakıflar Kanunu”, *T.C. Resmi Gazete*, Tesis tarihi: 7 Teşrinievvel 1336, Sayı 3027, 13 Haziran 1935). 1930-1955 yılları arasında vakıf kökenli cami, mescit, tekke, dergâh vb. yapıların veya kalıntılarının dönemin vakıflar idaresince satışının yapıldığı, mesken, atölye ve depo olarak kiraya verildiği, bunların da gazete ilanı ile gerçekleştirildiği bilinen bir gerçektir.” Bkz.: Ahmet Hamdi Bülbül, “Gazete İlanıyla Satılan Vakıf Camileri (1935-1951)”, *Vakıf Restorasyon Yıllığı*, Sy. 10 (2015): 162-163.

Tüm bu hususlar göz önünde bulundurulduğunda çalışmanın evrenini oluşturacak olan taşınmaz eserler “kaybolan eser” niteliğiyle ele alınacaktır. Söz konusu eserlerin incelenmesi yazılı kaynaklar ve eski fotoğraflar üzerinden olduğu kadar eski ve sigorta haritaları üzerinden de gerçekleştirilecektir. Bu nedenle “Ayverdi Haritası”, “Alman Mavileri Haritası” ve “Pervititch Haritası” adıyla anılan haritalara sık sık başvurulacaktır.

“Ayverdi Haritası” mühendis, mimar, tarihçi ve yazar Ekrem Hakkı Ayverdi’nin (1899-1984) hazırladığı ve “19. Asırda İstanbul Haritası” adıyla bilinen haritadır ve 45x60 cm. ebadında yirmi paftadan (levha) oluşmaktadır. Harita 1875-1882 yıllarında İstanbul’un suriçi bölgesinin resmini çıkaran nadir çalışmalardan biridir. Haritalar 1/2000 ölçeklidir.⁶⁰

“Alman Mavileri Haritası” 1913-1914 yıllarını kapsayacak şekilde üç ciltten oluşmaktadır. Birinci cildinde Üsküdar, Kadıköy ve Beşiktaş’ın bir kısmı yer almaktadır. İkinci cildi Beyoğlu, Eminönü ve Fatih’in bir kısmını; üçüncü cildi ise Fatih ve Eyüp Sultan’ı kapsamaktadır. Adını, Almanya’da çizilmiş ve renkli olmasının yanında, havuz, dere, göl ve denizlerin mavi renklerle gösterilmiş olmasından aldığı düşünülmektedir. 66x100 cm. boyutunda 1/1000 ve 1/500 ölçeklerinde hazırlanmıştır.⁶¹

“Pervititch Haritaları” ise yukarıda adı geçen bu iki haritaya nazaran daha kapsamlı ve ayrıntılı olarak hazırlanmıştır. Topograf mühendis Jacques Pervititch (1877-1945) tarafından yangınlara karşı “sigorta haritası” olarak hazırlanan haritalar 1922-1945 yılları arasında İstanbul’un birçok bölgesinin detaylarıyla birlikte resmini çıkarmıştır. Her türlü yapının girişine varıncaya kadar ayrıntılı bir şekilde çizilmiş haritalar, İstanbul üzerine yapılmış belki de en kapsamlı çalışmalardan biridir denilebilir.

---

⁶⁰ Ekrem Hakkı Ayverdi, *19. Asırda İstanbul Haritası* (İstanbul: İstanbul Fethi Derneği-İstanbul Enstitüsü Yayınları, 1958), 5.

⁶¹ İrfan Dağdelen, *Alman Mavileri: 1913-1914 I. Dünya Savaşı Öncesi İstanbul Haritaları*, C. 1, (İstanbul: İBB Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü Yayınları, 2006), (Hazırlayan Önsöz, sny.).

Bölgelerin yerleşim yoğunluğuna bağlı olarak haritaların ölçekleri 1/25000, 1/5000, 1/4000, 1/2400 ve 1/2000 şeklinde değişmektedir.⁶²

İstanbul'un tarihi üzerine yapılan araştırmalarda haritalar eşliğinde çalışmak eskiye dair çok önemli verilere ulaşılması açısından ciddi bir serüven olmakla birlikte bir o kadar zaman alan bir süreçtir. Belli bir süre zarfında yapılması zorunlu olan çalışmalarda zamanın iyi yönetilmesi bir hayli önem arz etmektedir. Haritaların ayrı ayrı incelenmesinin zaman kaybına neden olduğu göz önünde bulundurulursa, bu haritaların güçlü bir altyapıya sahip tek bir elektronik platform bünyesinde toplanmaları hem kolaylık sunacak hem de ciddi bir zaman tasarrufu sağlayacaktır. İşte bu noktada “Fatih Belediyesi Coğrafi Bilgi Sistemi (FBCBS)” bu imkânı fazlasıyla sunmaktadır denilebilir. Dijital bir platform olan FBCBS Ayverdi, Alman Mavileri ve Pervititch haritalarını tek elde barındırması açısından oldukça faydalıdır. Araştırılan bir bölgenin bu üç harita eşliğinde aynı anda incelenmesi gibi bir imkân sunan platformun bu çalışmaya ciddi ve önemli katkıları olmuştur.

Fatih olarak anılan tarihî yarımadaının her mahallesinde olduğu gibi, Aksaray'ın da belli mahalle sınırları vardır ve bu sınırlar çerçevesinde ele alınmaktadır. Ancak, Aksaray'ın mahalleden ziyade eskilere uzanan bir semt özelliğine sahip olduğu hususunda bazı veriler mevcuttur. “Yöntem” bölümünde “Aksaray Mahallesi'nin Sınırları Meselesi” başlığı altında bu hususun kısaca üzerinde durulacaktır.

1.4 Çalışmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın amacı 1923-1950 yılları arasında İstanbul Aksaray'da kaybolan Osmanlı mimari eserlerinin kaybolma nedenlerini tespit etmek ve incelemektir. Bununla birlikte kaybolma nedenlerinin çeşitliliğinin gruplandırılması, bu grupların yüzdelerinin çıkarılması ve bir yargıya varılması amaçlanmıştır. Yukarıda da ifade edildiği gibi, “imar” a salt bir yıkım olarak odaklanılmayacak, imar kelimesinin ihtiva ettiği tüm anlamlarıyla birlikte Aksaray'ın tecrübe etmiş olduğu yapılaşma ve dönüşümlerin mevzu bahis olan eserlere nasıl yansıtıldığının cevapları aranacaktır. Yine

---

⁶² Murat Güveç, “Pervititch Haritaları: İstanbul İçin Bitmemiş Bir Araştırma Projesi”, *Jacques Pervititch Sigorta Haritalarında İstanbul*, Proje Koordinatörleri: Seden Ersoy, Çağatay Anadolu (İstanbul: Tarih Vakfı ve Axa Oyak Yayını, ty.), sny.

de bazı siyasi ideolojiler çerçevesinde yıkılan eserler varsa yıkıma tabi olan örneklerden değil, yıkım için gösterilen gerekçelerin yazılı kayıtlarından yola çıkılacaktır. Burada önemli olan bir diğer nokta, kaybolan bu eserlerin mimari özelliklerinden ziyade kaybolma nedenleri üzerinde durulacak olmasıdır.

Çalışmanın önemi ise, bu eserlerin klasik belgelerle birlikte tarih yazımında bir belge türü olarak harita ve fotoğrafların okunma ve kullanma tekniği ışığında irdelenecek olmalarıdır. Bununla birlikte bu eserlerle ilgili kapsamlı bir alanyazın çalışmasının yanında elde edilecek olan yeni bulgu ve olgulardır. Aynı zamanda alanyazın kıyaslamasıyla birlikte bazı kayıp eserlerin kaybolma nedenlerinin bilinirliği hususunda oluşmuş olan eksikliklerin giderilmesidir. Örneğin, bir eserin kaybolma nedeninin tam olarak bilinmesi o eserin kaybolmadan önce bulunmuş olduğu konumun iyi bilinmesiyle mümkündür. Bu çalışmada ilgili eserlerin konumlarının iyi bilinmesi ve kesinleşmesi hususu üzerinde durulacaktır. Bununla birlikte çalışmanın temelini oluşturan araştırma sorularına cevap niteliği taşıyacak bilimsel veri, bulgu ve olgular ile bir sonuca varılmaya çalışılacak olması, bu çalışmanın önemi noktasında ehemmiyet arz etmektedir.

Özellikle 1950 sonrası Aksaray'daki kayıp eserler daha ziyade imar faaliyetleri kapsamında ele alınmış ve alınmaktadır. Tarihî ve kültürel bir yapının ortadan kaybolmasının nedenleri üzerinde durulduğunda doğal olarak o muhitin geçirmiş olduğu afetler ve imar faaliyetleri akla gelmektedir. Bu çalışmanın zamansal çerçevesini oluşturan yıllar (1923-1950) söz konusu olduğunda da imar faaliyetleri ister istemez ön plana çıkmakta ve bazı tartışmaların meydana gelmesine neden olmaktadır. Bu tartışmalar üçüncü “araştırma sorusu” başlığı altında kısaca irdelenmiştir. Dolayısıyla bu çalışmada ilgili yıllar arasında kaybolan eserlerin kaybolma nedenleri olarak her türlü etken üzerinde durulacağı gibi imar faaliyetleri de yakından irdelenecektir.

Çalışmanın zamansal aralığının kayıp mimari eserler bağlamında sağlıklı bir şekilde incelenmesi, İstanbul'un Osmanlı dönemine⁶³ kadar uzanan imar hususuna kısaca eğilmeye mümkün olacaktır. Şehrin Osmanlı yönetimine geçmesiyle birlikte imar

---

⁶³ Bu noktada İstanbul'un (Constantinopolis) Osmanlı öncesi imar meselesi de akla gelmektedir, bu husus hakkında geniş bilgi için bkz.: İhtifalci Mehmed Ziya Bey, *İstanbul ve Boğaziçi: Bizans ve Osmanlı Medeniyetlerinin Ölümsüz Mirası*, C. 1, 56-57.

planlamalarına atfedilen değer burada önem arz etmektedir. Örneğin, İstanbul'un fethedilmesiyle birlikte zamanın siyasi dengelerinin büyük oranda değişmesi kaçınılmazdı. Bu vesile ile şehrin tarihî ve konumsal önemi ve kimliğinin korunmasının yanı sıra, yaşanacak önemli değişimlerden sağlıklı verim elde etmek hem fetih döneminde⁶⁴ hem de sonrasında İstanbul'un fiziki ve demografik yapısının iyi tanınması⁶⁵ ile mümkündü. Fetih sonrası yapılacak çalışmalarla ilgili bu oldukça önemli bir ayrıntı idi.

Zamanın imar faaliyetleri ile ilgili o devirde tutulan bazı kayıtlardan elimizi güçlendiren çıkarımlar elde etmek mümkündür. Arşiv niteliği taşıyan tahrir defterleri, şer'iyeye sicilleri ve defterhâne kayıtlarında İstanbul'un fetih sonrasında geçirmiş olduğu toplumsal, ekonomik ve fiziki değişimlerle ilgili birçok önemli fakat müphem noktaların aydınlatılması hususunda mühim ayrıntılara rastlamak mümkündür. İstanbul hakkında yapılan herhangi bir çalışmada genel itibariyle ilk başvurulacak kaynaklar niteliği taşıyan bu kayıtlardan birinde, fethi müteakip yıllarda mahalle ve nüfus bilgileriyle ilgili tutulmuş olan aşağıdaki şu not nazar-ı dikkate değer:

*Muharrem 860 (Aralık 1455) tarihli İstanbul ve Galata'ya ait noksan bir sayım defteri Fatih semti, Aksaray'ın bir kısmı, kara suları ve Marmara kıyılarını kapsamaktadır. Bu defterde Bizans döneminden yirmi iki mahallede 918 hâne kaydedilmiş ve bunların 291'i için "boş" veya "enkaz" notu düşülmüştür. Evler tek katlı (süflî), iki katlı (ulvî) ve "geniş" olarak ayırt edilmiştir; Rumlar'ın drapaz (mükellef) dedikleri büyük konakları da kalmıştır.*⁶⁶

Bununla birlikte Halil İncalcık bir makalesinde şu ifadelerle yer vermektedir: "Fetihten önce İstanbul ancak ölü bir şehirdi. Fâtih Mehmed onu, tekrar siyasi ve iktisadi bir imparatorluk merkezi yapmak için büyük bir enerjiyle çalıştı; bunun neticesinde,

⁶⁴ A. Adnan Adıvar, "The Cultural Situation Of Byzantines And Turks At The Time Of The Conquest Of Constantinople 1453", *The Muslim World Jurnal*, Vol. 45, Iss. 1 (1955): 61-71. Bu makalenin/sunumun Türkçesi için bkz.; a.y., "İstanbul'un Fethi Sırasında Bizans ve Türk Kültür Vaziyeti", *Tarih Dergisi* (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi) C. 6, Sy. 9 (1954): 1-14.

⁶⁵ Ayverdi, *Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskânı ve Nüfusu*, 70.

⁶⁶ İncalcık, "İstanbul", *DİA*, C. 23, 221.

şehrin yeniden inşasında olduğu kadar hızla iskân edilmesinde de hayli mesafe katetti.”⁶⁷ Bu defter kaydı ve alıntılardan yapılacak çıkarım, İstanbul’u fethettikten sonra Fatih Sultan Mehmet’in yapmış olduğu ilk uygulamalardan biri, tarihî dokusuna özen göstererek şehrin imarını ferman buyurmak olmasıdır. Dolayısıyla bugün üzerinde çalışmalar yapılan İstanbul’un imarı meselesi Fatih devrine kadar uzanmaktadır denilebilir.⁶⁸

Zamanın imar hareketlerini anlamlandırmak için öncelikle mimari yönelimlere kısaca göz atmakta fayda vardır. Bu alanda yapılmış olan çalışmaların önde gelenlerine bakıldığında zamanın mimari tasavvuru daha iyi anlaşılabilir olmaktadır. Örneğin, Osman Ergin; nasıl ki Bizans mimarisi kendinden önceki medeniyetlerden etkilenmiş ise, Osmanlı mimarisinin de Bizans’tan etkilendiğini söyler. Fakat bunu, Bizans mimarisinin kalıcılık anlamında taş kütesine atfettiği önem sonucu ortaya çıkan bir mimari kabalığı, İslam mimari anlayışının inceltmek ve daha estetik bir boyuta büründürerek meydana getirdiği eşsiz bir yorumu olarak addeder. Ayasofya’ya eklenen minarelerin mabede ince bir yorum kattığını ve Sultanahmet ile nasıl bir uyum içinde olduklarını ifade etmekte ve 1453’ten beri beş asır gibi bir sürede İstanbul’un ve imparatorluğun genel olarak her yerinin bu yeni mimari yorum ile süslendiğini eklemektedir.⁶⁹

“Yeni fethedilmiş olan bu antik kentin anıtlar aracılığıyla okunabilirliğinin sağlanması ihtiyacı, şehrin Osmanlı tarzıyla yeniden inşa edilmesi aciliyetini doğurdu ve idari ve dini yapıların tesisi bu tarzda gerçekleştirildi”⁷⁰ diyen Çiğdem Kafescioğlu, Osmanlı mimari kültürünü “kompleks” (imaret)⁷¹ çerçevesinde tanımlamaktadır. Kafescioğlu

---

⁶⁷ Halil İncelik, “Fâtih Sultan Mehmed Tarafından İstanbul’un Yeniden İnşası”, Çev. Fahri Unan, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 3 (1988): 215.

⁶⁸ Bkz.: Ayverdi, *Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskânı ve Nüfusu*, 3-5; İncelik, “İstanbul”, *DİA*, C. 23, 221-222; Cem Behar, *Bir Mahallenin Doğumu ve Ölümü (1494-2008): Osmanlı İstanbul’unda Kasap İlyas Mahallesi*, 22.

⁶⁹ Osman Ergin, *İstanbul’da İmar ve İskân Hareketleri* (İstanbul: İstanbul - Eminönü Halkevi Dil, Tarih ve Edebiyat Şubesi Neşriyatı, 1938), 4-9.

⁷⁰ Çiğdem Kafescioğlu, *Constantinopolis / Istanbul: Cultural Encounter, Imperial Vision, and the Construction of the Ottoman Capital* (Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press, 2009), 54.

⁷¹ Zeynep Tarım Ertuğ, “İmaret”, *DİA*, C. 22, 219-220.

İstanbul'un fethiyle birlikte birebir yaşanan kültürel temasın Osmanlı mimari kültürü üzerindeki etkilerini incelemekte ve yeni yapılandırılmış bir imparatorluk düzenini yeniden üretmek ve temsil etmek üzere tasarlanmış olan antik kentin (İstanbul'un) sahip olduğu yeni kuralın bir anıtı mesabesinde olan "kompleks" in, Osmanlı mimarlık tarihinde bir dönüm noktası⁷² olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre İstanbul büyük ölçekli kentsel ve mimari müdahalelerin yeri olma özelliğiyle öne çıkmaktadır. İstanbul'un görkemli tarihi içinde var olmuş halkın ve bu halkı yönetenlerin siyasi, kültürel ve dini yönelimleri değiştikçe aynı halk ve yöneticiler, bu değişimleri simgeleyen şekilleri kentin dokusuna işlediler ve şehre yeni anlamlar yüklediler. Kafescioğlu eserinde bu değişimleri ve yeniden yapılandırmaları Doğu Roma başkentinin Osmanlı başkentine dönüşmesi sürecine hasretmekte ve bunu büyük bir kentsel proje bağlamında incelemektedir. Aynı zamanda İstanbul'un siyasi, kültürel ve mimari geçmişinin şehrin dokusu üzerindeki etkilerini takip etmekte, bu dokunun ve mimarinin korunup korunamadığı hususunu ve bir başkent inşası veya yorumlanması olayını "mekânsallık" ve "görsellik" çerçevesinde irdelemektedir. Kısaca İstanbul'un tarihi boyunca yaşadığı tüm bu hareketleri "imar", "temsil" ve "iskân" kavramları üzerine oturtmakta ve Osmanlı İstanbul'unun inşası ve temsilinin izini sürmektedir.⁷³ Bu kavramların her biri, şehrin fizikî mekânlarının ve görselliğinin yeniden şekillenmesinde bir süreci temsil etmektedir.

Burada şehrin yeniden şekillenmesi ya da inşası işlemi, Osmanlı mimari anlayışının hem İstanbul'da inşa edilen yeni yapılarda hem de Bizans eserlerinde ifade bulunduğu, fakat bunun karşılıklı bir etkileşim şeklinde gerçekleştiği olayına işaret etmektedir. Dolayısıyla imar hareketlerinin de bu minval üzere gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

İstanbul'un fethinden sonraki dönemlerde şehircilik siyasetinin de gelişmesiyle birlikte imar ve iskân hareketleri aynı nispette gelişim göstermekteydi. Gülru Necipoğlu imar ve iskân hareketleri sonucu (tüm bu gelişmelerin yaşandığı) mekânın dönüşümünü "kolonizasyon"⁷⁴ ve "temeddün" tabirleriyle tanımlamakta ve bunun

---

⁷² Kafescioğlu, *Constantinopolis / Istanbul: Cultural Encounter, Imperial Vision, and the Construction of the Ottoman Capital*, 68.

⁷³ Kafescioğlu *a.g.e.*, 53-178.

⁷⁴ Sözlüklere bakıldığında "kolonizasyon" kelimesinin genel olarak "sömürgeleştirme" anlamında; "temeddün"ün ise "medenileştirme" manasında kullanıldığı görülmektedir.

Osmanlı mimarî kültüründe temel etken olduğunu ifade etmektedir.⁷⁵ Şüphesiz İstanbul'un yaşadığı bu olguların “mekân” bağlamında incelenmesi önemli ayrıntıların elde edilmesini kolaylaştıracaktır. Zira “imar”, “temsil” ve “iskân” kavramlarının temelinde “mekân” olgusunun var olduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte Osmanlı İstanbul'u üzerine yapılan son çalışmalar, Konstantinopolis'in İstanbul'a dönüşümünün kentsel karmaşıklığını ve mekânları ile imgelerinin melezliğini vurgulayarak şehrin katmanlı bir resmini sunmaktadırlar.⁷⁶

On beşinci yüzyıldan günümüze kadar geçen yüzyıllara zamanbilim olarak bakıldığında İstanbul, on dokuzuncu yüzyıla kadar Batı dünyasındaki kent tasarımı ve mimari gelişmelerden derinden etkilenmemiş olması yanında mevcut yapısını sürdürmüştü.⁷⁷ Ne var ki on dokuzuncu yüzyıl itibariyle İstanbul'un daha önce hiç karşılaşmadığı değişimler ile karşı karşıya kaldığı bilinmektedir. Çünkü yaklaşık bin beş yüz yıl boyunca neredeyse aynı sınırlar içinde kalan İstanbul, bu dönemin başlangıcıyla birlikte hem bu sınırların dışına doğru genişledi, hem de şehircilik ve mimarlık alanlarında yeni akımları tecrübe etmiş oldu.⁷⁸ Şehircilik ve mimarlığın yeni devimlerle ifade edilip uygulanmaya başlaması “imar” algılarındaki değişimleri de beraberinde getirdi. Bu da mekânın, mekân olgularının ve mekânsal kuramların aslında ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

Yirminci yüzyıl ile birlikte mekânın eskisine nazaran daha hızlı gerçekleşen dönüşümü, içinde barındırdığı nesnelere de aynı hızla dönüşüme uğramasına yol açıyordu. Aksaray'da bulunan Osmanlı mimari eserlerinin kaybolmaları ya da ortadan

---

⁷⁵ Gülru Necipoğlu, *Sinan Çağı: Osmanlı İmparatorluğu'nda Mimarî Kültür*, çev. Gül Çağalı Güven (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013), 91.

⁷⁶ Hilmi Kaçar, “Konstantiniyye/İstanbul: Constructing an Empire on a City” (Antwerp: Islamic and European Medieval Urban History Conference, 2013), 3.

⁷⁷ Zeynep Çelik, *19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti: Değişen İstanbul* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996) 5.

⁷⁸ İstanbul, bu bir nevi kentsel yayılmanın getirisini kazanmakla beraber bunun bedelleriyle de karşılaşmaktaydı. Çünkü kapitalist iktisadın dayattığı kentsel büyüme yasası, gündelik rutini sırasında insanın ruhunu okşayan ve güçlendiren doğal özelliklerin geriye dönüşsüz bir biçimde yok edilmesi anlamına geliyordu, bkz.: Lewis Mumford, *Tarih Boyunca Kent: Kökenleri, Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği*, çev. Gürol Koca ve Tamer Tosun (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2007), 527.

kaldırılmaları olayının, bu dönüşümün hızlı bir şekilde yaşanması neticesinde gerçekleşmiş olabileceği akla gelmektedir. Burada, eski eser bağlamında ilgili kayıpların gerçekleşmesinin önlenip önlenmemiş olmasından ziyade bu eserlere atfedilen değer meselesi öne çıkmaktadır. Yirminci yüzyıl ile birlikte (özellikle yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde) yenilikçi akımlar “eski”ye olan bakış açılarını da etkilemekte, bu bakış açıları da eski bir esere atfedilen değeri belirlemektedir. İlerleyen bölümlerde bu husus üzerinde ayrıntılı olarak durulacaktır.

Aksaray hakkında bu bakış açısından yola çıkarak yapılmış herhangi bir çalışmaya rastlanılmamış olması bu çalışmanın önemi hususunda mühim bir noktadır. Aksaray Mahallesi/semti ve yitirdiği eserleri ele alan çalışmalara bakıldığında, Necdet İşli'nin “İstanbul'un Ortası Aksaray”⁷⁹ çalışması bölge hakkında ele alınmış önemli bir kaynaktır. Yazarın çalışması Aksaray'ı semt bazında ele almaktadır. Aksaray'ın barındırdığı ve barındırmış olduğu eski eserler üzerinde durup bu eserlerin kim tarafından yaptırıldığı, isimlerinin nereden geldiği ve ne zaman kaybolduğu gibi genel özet bilgileri içermektedir. Bu bölgenin geniş kapsamlı bir haritasını da çıkaran çalışmada, mahalle ile semt arasındaki fark üzerinde genişçe durulmamış ve Aksaray'ın tarihi serüveni, İstanbul tarihindeki yeri, mekânsal yapısı ve mekân kuramlarıyla olan bağlantısı hususlarına değinilmemiştir.

Behçet Ünsal'ın çalışması⁸⁰ yine konuyla ilgili olup Millet, Mustafa Kemal, Ordu, Divanyolu ve Alemdar caddeleri yanında Atatürk Bulvarı'na da odaklanan, aynı zamanda Galata'dan Beşiktaş'a uzanan çizgileri de içine alan; kısaca nefis-i İstanbul denilen tarihi yarımada'nın (ve ötesinin) ana güzergâhlarında kaybolan eski eserler üzerinde duran kıymetli bir çalışmadır. Ancak bu çalışmada da özet bilgilerden ve kısa değinmelerden öteye geçilmemektedir. Dolayısıyla bu eserlerin kaybolmaları arkasındaki temel sebeplere derinlemesine inilmemektedir.

Bir diğer çalışma da “İstanbul'da Eski Eser Tahribi (1908-1938)”⁸¹ adında bir yüksek lisans tezi olup, Osmanlı'nın son yılları ve Cumhuriyetin ilk yıllarını kapsayan ve tahrip olan eserleri irdelemektedir. Bu eserlerden yola çıkarak koruma kanunlarını da

---

⁷⁹ Necdet İşli, *İstanbul'un Ortası Aksaray* (İstanbul: İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2008).

⁸⁰ Ünsal, “İstanbul'un İmarı ve Eski Eser Kaybı”, 6-60.

⁸¹ Anılcan Sıçrayık, “İstanbul'da Eski Eser Tahribi (1908-1938)” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2019).

işleyen tez eski eser algısını belgeler çerçevesinde sunan yine değerli bir çalışmadır. Ne var ki bu çalışma İstanbul'un belli bir bölgesinden ziyade kentin genelinde bulunan eserleri irdelemektedir, ayrıca ele alınan eserlerin mekânsal pratikler çerçevesinde incelenmesi yapılmamıştır.

Bu ve buna benzer çalışmalarda her ne kadar ele alınan eserlerin kaybolmaları veya korunmalarıyla ilgili genel bir çerçeve çizilmiş olsa da, özel olarak Cumhuriyetin ilk kurulduğu yıllardan 1950'lere kadarki süreç, yukarıda belirtilen kavramlar kapsamında geniş olarak ele alınmamıştır. Bu durum da eski ve kaybolan eserleri irdeleyen bu alanda bir boşluğun olduğu anlamına gelmektedir. Aksaray Mahallesi'ndeki ya da semtindeki mimari eserlerin bu kavramlar çerçevesinde incelenmeleri ise bu boşluğun doldurulması konusunda önemli olabilir. Bu da çalışmanın önemi hususunda yine mühim bir noktadır. Kaldı ki, Aksaray'daki eski eser tahribatının daha ziyade Menderes dönemine hasredilmesi, Osmanlı'nın son dönemlerinden Cumhuriyet'e, Cumhuriyet'ten de Menderes dönemine kadarki sürecin ikinci plana itilmesine neden olmakta ve alandaki (zikredilen) bu boşluğu derinleştirmektedir. Dolayısıyla bu çalışma gerek Aksaray Mahallesi/semtine odaklanması gerekse Menderes öncesi dönemi ele almasıyla birlikte bu alandaki mezkûr boşluğu büyük oranda doldurmayı hedeflemektedir.

İlgili zaman aralığını kapsayan süreçte bu eserlerin kaybolma nedenleri kabaca incelendiğinde, doğal afetlerin yanı sıra vakıf geleneğinin yapısındaki bozulmalar, ihmal ve bakımsızlık gibi etkenler göze çarpmaktadır. Bununla birlikte bu dönemde gerçekleştirilen imar çalışmaları, eserlerin kaybolmaları hususunda sayılan bu etkenlerden önde geldiği düşünülmektedir. Buradan hareketle bu çalışmanın varsayımı (hipotezi) diğer etkenlerle birlikte ilgili eserlerin kaybolmalarının ana nedeni olarak imar hareketleri olduğu yönündedir. Dolayısıyla 1923-1950 yılları arasında kaybolan Osmanlı mimari eserleri hakkında öne sürülen bu varsayımdan yola çıkılarak gerçekleşen olaylar ışığında ilgili eserler incelenecek ve bir sonuca ulaşılabilecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

YÖNTEM

Kaybolan Osmanlı mimari eserlerini ve karşı karşıya kaldıkları olay ve olguları belli bir zaman aralığında ele alan bu çalışmanın odaklandığı kayıp eserler zaman, mekân ve çevresel şartlar bağlamında ele alınmıştır. Buradan hareketle araştırma sorularına sağlıklı cevaplar bulma ve doğru sonuçlara ulaşma amacıyla bu çalışmanın “nitel” araştırma yöntemiyle ele alınmasının daha uygun olduğu kanaatine varılmıştır. Çalışma boyunca takip edilen araştırma desenlerinden ise “nitel” araştırma yönteminin “monografi” yaklaşımı tercih edilmiştir.

Monografik araştırma, sınırları belirlenmiş özel bir konu üzerinde derinlemesine inceleme yapan bir araştırma tekniğidir. Bu araştırma tekniğine “monografi” adı verilir. Monografilerin ortak yanı belli bir konuyu ayrıntılarıyla ele alıp incelemektir. Monografi “tasvirî” bir çalışma olabileceği gibi bazı varsayımların doğrulanması için girişilen bir araştırma da olabilir. Belde (köy-şehir) monografileri, kuruluş incelemeleri ve bireysel durumların incelenmesi şeklinde üç çeşide ayrılır.⁸² Bu araştırma tekniğinin en önemli yararı seçilen örneklerin dar bir alanla sınırlandırılmış olması nedeniyle ekonomik bakımdan elverişli olmasıdır. Diğer bir ifade ile monografiler bir olay, olgu, kurum veya kuruluşu olduğu gibi tanıtmaya yarayan çalışmalardır. Sınai, ticari, mali işletmeler, köy, kent, parti, sendika, aile bütçesi ve nüfus yapısı gibi toplumsal kurum, olgu veya kuruluşlar monografi yöntemine göre incelemeye en elverişli varlıklardan bazılarıdır. Monografiler mevcut durumun tanıtımına dayandıklarından olaylar arası ilişkileri dolaysız biçimde açıklama amacı taşımazlar ve somut olaylardan genel ilkelere doğru bir ilişki zinciri kurmaya çalışırlar. Aynı zamanda ana kütleyi temsil edici nitelikteki kurumların incelenmesiyle genel ilkelere ulaşmaya olanak tanıyabilirler. Monografi türü araştırmalar toplumsal bilimlerde yaygın biçimde kullanılmaktadırlar. Fransız sosyolog Le Play tarafından tümdengelim yaklaşımının karşıtı olarak geliştirilmiştir.⁸³

---

⁸² Cavit Orhan Tütengil, *Sosyal Bilimlerde Araştırma ve Metod* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını, 1978), 77-78.

⁸³ Paul Descamps, *Deneysel Sosyoloji (La Sociologie Experimentale)*, Çev. Nurettin Şazi Kösemihal (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1965), 63-66; Âmiran Kurtkan Bilgiseven, *Sosyal*

Temelde iki tür monografi araştırması bulunur: 1. Örnek Olay Monografileri (vaka metodu-case study): Temsil niteliğine sahip tek bir kişi, kurum veya olayın ele alınarak ayrıntılı biçimde tanıtılmasına yöneliktir. Elde edilen bilgilerin benzer durumlar için de geçerli olacağı varsayımından hareket edilmektedir. 2. Değişim Monografileri: Mevcut durumun tanıtılması yanında olayların zaman içinde gösterdiği değişimleri de izleme amacını taşır. Örneğin köy monografisinde köyün belirli dönemlerdeki toplumsal-iktisadi yapısının tanıtılmasından sonra zamanla bu yapının nasıl değişim ve gelişim gösterdiğini tespit etmeye çalışması gibi.⁸⁴ Dolayısıyla bu çalışmada Örnek Olay Monografi türü tercih edilmiştir.

Bu çalışmada “nitel” araştırma yönteminin veri toplama araçları olan gözlem, görüşme ve doküman analizi’nden “gözlem” ve “doküman analizi” araçları kullanılmıştır. “Veri Toplama Araçları” alt başlığı altında da görüleceği gibi yetmiş seksen yıl öncesinde kaybolmuş olan Osmanlı eserleriyle ilgili görüşmeye (buna odak grup görüşmesi de dâhil) dayalı bir veri toplama yöntemi bir hayli zor görünmektedir. Kaldı ki döneme dair başvurulacak yaşı kemale ermiş kişiler tespit edilmiş olsa bile, çalışmanın veri toplama sürecinin malûm Covid-19 salgınına tekabül etmiş olması nedeniyle ilgili veri toplama aracının uygulanmasını zorlaştırmıştır. Bu nedenle çalışma ile ilgili veriler yalnızca “gözlem” ve “doküman analizi” çerçevesinde gerçekleştirilmiş, ancak veri toplama araçlarından “görüşme” deseninin eksikliği “bir belge türü olan harita ve fotoğrafların derinlemesine incelenmesi” yöntemiyle giderilmeye çalışılmıştır. Nitekim Ayverdi, Alman Mavileri ve Pervititch haritaları bu çalışmanın zamansal aralığını büyük oranda kapsamaktadır ve bu üç haritanın birbirleriyle kıyaslanması yoluyla ilgili döneme ait kayıp Osmanlı eserleri hakkında oldukça önemli ipuçları elde edilebilme imkânı mevcuttur. Bu haritalar eşliğinde Aksaray’ın hem mahalli, hem semt, hem de fiziki yapısının ilgili zaman aralığında yakından incelenme imkânı vardır. Bu da kaybolan eserlerin kaybolma süreçleri ve nedenleriyle ilgili önemli verilere ulaşmayı kolaylaştırmaktadır. Bununla birlikte araştırma süreci göz önünde bulundurulduğunda tespit edilen her bir eser incelemeye dâhil edildiğinden bu

---

İlimler Metodolojisi (İstanbul: Filiz Kitabevi, 1994), 245; Zeki Arslantürk, *Sosyal Bilimciler İçin Araştırma Metod ve Teknikleri* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2001), 110.

⁸⁴ Tütengil, *Sosyal Bilimlerde Araştırma ve Metod*, 78-82; Bilgiseven, *Sosyal İlimler Metodolojisi*, 246-248.

çalışmada belli bir örneklem bulunmamakla beraber, çeşitliliğin en üst düzeyde sağlanması amaçlanmıştır.

Çalışmaya dâhil edilen her bir eserin Fatih Belediyesi Coğrafi Bilgi Sistemi (FBCBS) yardımıyla bulunduğu konunun ada-parcel ayrıntıları yine aynı coğrafi bilgi sisteminde mevcut harita üzerinden gösterilmiştir. Daha sonra eserin kaybolmadan önce bulunduğu konumu yukarıda bahsi geçen haritalar eşliğinde ayrıntılı olarak gösterilmiştir. Akabinde eserle ilgili tespit edilen fotoğraf, çizim veya yağlı boya görselleri paylaşılmış, en sonunda eserin bulunduğu konum günümüz uydu görseli eşliğinde kırmızı kare veya daire şeklinde işaretlenmiştir. Her bir eser sahip olduğu adı ve sıfatının başlığı altında incelenmiş, metin akışının sağlanması amacıyla eserle ilgili görseller metin sonunda bölüm numarası eşliğinde verilmiş olup metin içinde aynı numara ile atıf yapılmıştır. Kaybolan eserler bahsi geçen bu işlemlerle irdelenmiş olup araştırma sonunda belli bir tasvir denemesi yapılmış ve ana kütlenin genel tasviri çıkarılmaya çalışılmıştır.

2.1 Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada “gözlem”, “doküman analizi” ve “harita ve fotoğrafların derinlemesine incelenmesi” veri toplama araçları kullanılmış ve “verilerin çeşitlendirilmesi” hususuna özen gösterilmeye çalışılmıştır. Buradaki gözlemden kastedilen, kaybolmuş bir eserin bulunduğu yerde ve çevresinde gerçekleşen olguların bu eserin kaybolmasına nasıl etki etmiş olduğu meselesidir. Bunun için de eserin bulunmuş olduğu nokta ve çevresi bizatihi ve doğrudan gözlemlene eylemine tabi tutulmuştur. Doküman analizi, araştırmaya dâhil edilen eserlerin her türlü şart ve özelliğini ilgilendiren ilgili döneme dair yazılı kaynaklar, belgeler (Osmanlıca dâhil), gazete haberleri, yazışmalar ve fotoğrafların ince ayrıntılarına kadar incelenmesidir. Yazılı kaynaklar da bu çalışmanın vücuda gelmesinde önemli rol oynayan etkenlerdir. “Verilerin Çözümlemesi” başlığı altında bunun üzerinde ayrıntılı olarak durulacaktır. Harita ve fotoğrafların derinlemesine incelenmesi ise, kaybolmuş olan eserlerin kaybolmadan önceki konumları ve geçirdikleri süreçler hakkında güçlü verilerin elde edilmesinin sağlanmasıdır. Bununla birlikte kayıp eser araştırmaları mimarlık alanına en yakın araştırmalardandır. Bu nedenle mimarlık ile ilgili her türlü çalışmadan da büyük ölçüde istifade edilmeye çalışılmıştır. Verilerin çeşitlendirilmesinde harita

kullanımı, eski hava fotoğrafı kullanımı, çevrimiçi araştırma ve sosyal medya araştırması üzerinde kısaca durmakta yarar vardır.

2.1.1 Harita Kullanımı

Nitel araştırma yönteminin veri toplama araçlarından biri olan doküman analizi, bazı veri toplama araçlarının eksikliği veya olanaksızlığı nedeniyle araştırmanın geçerliliğini arttırmak amacıyla, yazılı olduğu kadar görsel gereç ve malzemelerin araştırmaya dâhil edilmesini sağlayan bir araçtır. Tepkiselliğin olmaması, uzun süreli (zamana yayılmış) analiz, bireysellik ve özgünlük, görece düşük maliyet ve nitelik gibi güçlü yanları olan doküman analizi; olası yanlılık, seçilmişlik, eksiklik, ulaşılabilirlik, sınırlı sözel olmayan davranış, standart bir formatın olmaması ve kodlama zorluğu gibi zayıf yönleri de vardır. Doküman incelemesinin aşamaları ise: Dokümanlara ulaşma, özgünlüğü kontrol etme, dokümanları anlama, veriyi analiz etme ve veriyi kullanma şeklinde sınıflandırılabilir.⁸⁵ Veri toplama araçlarından biri olan harita incelemesi ve kullanımı, doküman analizinin güçlü ve zayıf yönlerini, aynı zamanda bu incelemenin zikredilen aşamalarını da içermektedir. Dolayısıyla nitel bir araştırmada doküman analizinin özelliklerinden biri olan harita kullanımı gerçekleştirilirken bu hususların göz önünde bulundurulması araştırmanın geçerliliğini doğrudan etkileyebilir.

Yaklaşık yüz yıl önce haritalara kolay ulaşamamakla birlikte, belli bir yerleşim yerinin özelliklerinin klasik haritalara nazaran daha ayrıntılı şekilde çizilip tasvir edilmesi birtakım zaruri ihtiyaçlardan kaynaklanmaktaydı. Yangın ya da depremlere karşı alınması gereken önlemler çerçevesinde hazırlanan sigorta haritaları işte bu ihtiyacın karşılanması amacıyla topograf uzmanlar tarafından çizilmişlerdir. Günümüzde herhangi bir yerleşim yerinin yüz yıl öncesindeki fiziki yapısının incelenmesi istenildiğinde sigorta haritaları oldukça büyük bir imkân ve kolaylık sağlamaktadırlar. Zira bir asır öncesinde güümüzdekine nazaran dijitalleşme yok denecek kadar azdı. Bu da sigorta haritalarını olduğundan çok değerli kılmaktadır. Sigorta haritaları geriye dönük son bir asırda İstanbul'un topografik değişimiyle

---

⁸⁵ Ali Yıldırım ve Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Yayınları, 2016) 189-201.

birlikte geçirmiş olduğu yapılaşma ve imar meselesini de yakından takip etmeyi kolaylaştırmaktadır.

Bilindiği gibi İstanbul'un şehir yapılanması 1920'lere kadar genel olarak ahşap yapılardan oluşmaktaydı. Bununla birlikte İstanbul'un kent planlama çalışmalarının Osmanlı'ya kadar uzandığı bilinmektedir. Nitekim bu planlamaların ilki 1836-1837 yılında mareşal/plancı Von Moltke (1800-1891) tarafından ele alınmış olup akabinde bu plan çalışması ile birlikte yapılaşma talimatı niteliğinde olan "İlmühaber (bildirge)" de 1839 tarihinde yayımlanmıştır. Bunun sonrasında 1848 yılında çıkarılan Ebniye Nizamnamesi ile birlikte yerleşim yerlerindeki yapıların hukuksal düzenlemesi yürürlüğe girmiştir.⁸⁶ İstanbul'un belli bölgelerinin imarını kapsayan bu nizamname ve her defasında geliştirilerek daha kapsamlı önlemler içeren sonraki nizamname ve kanunlar, İstanbul'un sahip olduğu geleneksel ahşap yapı dokusunun kâgirleştirilmesi (taş ya da tuğladan yapılaştırılması) hususunda önemli gelişmeler şeklinde gerçekleşmiştir. Nitekim İstanbul'un, ahşap binaların yoğunluğuna bağlı olarak sıklıkla yaşanan yangınlardan büyük oranda etkilendiği bilinmektedir. Bu yangınların sonucu olarak bilhassa 1850-1920 yılları arasında İstanbul'un yaklaşık her bölgesinde yapısal manada önemli değişim ve gelişmelerin yaşandığını söylemek mümkündür.

Türkiye'de şehir planlama süreçleri, yabancı şehir plancılarının oynadığı önemli rol ile birlikte Batı'ya bağlı kültürel ve planlama ilkelerinin önemli oranda etkisinde kaldı.⁸⁷ Bu bağlamda yurtdışından getirilen uzman şehir plancılarının önerileri doğrultusunda İstanbul'un yeniden planlanması hedeflendi ve şehrin dokusu defalarca şekillendi. Bu uzmanlardan biri de 1936-1951 yılları arasında İstanbul'un imar planını hazırlayıp uygulayan Fransız şehir plancısı Henri Prost (1874-1959) idi. Prost'un planları aynı zamanda 1950 ve sonrasında yapılan birçok imar planı için de rehber niteliği taşıyordu.⁸⁸ Ne var ki bu İstanbul açısından hem olumlu hem de olumsuz

---

⁸⁶ İlhan Tekeli, "Türkiye'de Kent Planlaması Düşüncesinin Gelişimi", *Yapı, Sy.* 291 (2006): 37. Bu minvalde özellikle 1911 Aksaray yangını sonrası genel olarak İstanbul'un imarı amacıyla hazırlanacak olan haritaların giderleri için halktan bir defaya mahsus vergi alınmasına dair Şehremaneti'nin talebi olmuştur, bkz.: DABOA (DH.İD.), 38 / 50.

⁸⁷ İpek Akpınar, "The Rebuilding of Istanbul Revisited: Foreign Planners in the Republican Years", *New Perspectives on Turkey*, No. 50 (2014): 62.

⁸⁸ İpek Yada Akpınar, "The Making of a Modern Pay-i Taht in Istanbul: Menderes' Executions After Prost's Plan", *From The Imperial Capital to the Republican Modern City: Henri*

anlamda değerlendirilebilecek bir seyrin ortaya çıkmasına neden oluyordu. Prost bir yandan İstanbul'un tarihi dokusunun korunması gerektiğini⁸⁹ vurgularken, diğer yandan hazırladığı planların gerçekleştirilmesi adına şehrin fiziki yapısında ciddi dönüşümler yaratacak köktenci öneriler sunuyordu. Zira ona göre İstanbul'un belli bölgelerinde (özellikle tarihi yarımadanın batı kısmında) çağdaş kent tasarımlarına uygun yeni bir kentsel dönüşüm vücuda getirilmeliydi, bu ise asırlarca varlığını muhafaza etmiş olan geleneksel dokunun ortadan kaldırılması anlamına geliyordu.⁹⁰

İstanbul'da 1900'lerden itibaren (özellikle Cumhuriyetin ilanı ile birlikte) başlayan ve 1960'lara dek süren tüm bu planlamalar ve imar hareketlerinin vücuda getirdiği şehir dokusunun kademe kademe sağlıklı bir şekilde gözlemlenip okunabilmesi, ancak detaylı olarak hazırlanmış ve uzun bir zaman aralığını kapsayan şehir ve sigorta haritaları eşliğinde mümkündür. İşte Pervititch haritaları başta olmak üzere Ayverdi ve Alman Mavileri haritaları bu hususta önemli imkânlar sağlamaktadırlar. Özellikle Pervititch haritaları, İstanbul'un 1922-1945 yıllarına ait şehir dokusunu ve onu vücuda getiren her bir yapıyı ayrıntılarıyla birlikte tasvir eden eşsiz bir kaynak niteliği taşımıştır. Diğer bir ifade ile Pervititch haritaları kaybolmuş bir kent dokusunun kaybolmadan önceki haline dair bilgileri, verileri ve görüntüleri geri getiren fakat sahip olduğu gücü yeterince ortaya çıkarılamamış ve gereğince anlaşılammış büyük bir hazinedir.⁹¹

Bu çalışmada harita kullanımı çalışmanın konusu gereği ilk başvuru olan veri toplama araçlarından biridir. Zira yukarıda bahsi geçen şehir dokusu değişimine bağlı olarak kaybolan eserlerin tespiti ve incelenmesi haritalar eşliğinde mümkün olmaktadır. Bunun için de her bir eserin konumu harita görselleri eşliğinde gösterilmeye çalışılmıştır. Bu minvalde Ayverdi ve Alman Mavileri haritalarıyla birlikte Pervititch haritaları üzerinde durulmuş olup bu haritaların birbirleriyle anlık kıyaslaması

Prost's Planning of Istanbul (1936-1951), F. Cana Bilsel & Pierre Pinon (Ed.) (İstanbul: Istanbul Research Institute, 2010), 168.

⁸⁹ Burak Boysan, "Aron Angel ile İstanbul, Prost ve Planları Üzerine Söyleşi", *Mimarlık*, Sy. 285 (1999): 30.

⁹⁰ Murat Gül, "Menderes Dönemi İstanbul'unda İmar Hareketleri ve Arka Planı", *AÇYBİT*, C. 8 (İstanbul: İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2015), 540.

⁹¹ Güveç, "Pervititch Haritaları: İstanbul İçin Bitmemiş Bir Araştırma Projesi", sny.

yapılmış, böylece kaybolan bir eserin takribi kaybolma tarihi ve eser hakkındaki diğer verilerin elde edilmesine çalışılmıştır. Bunun için hem haritaların basılmış şekilleri, hem de dijital bir mecra olan FBCBS bünyesindeki dijital halleri göz önünde bulundurularak derin analizleri gerçekleştirilmiştir. Yukarıda adı geçen haritalarla birlikte kaybolan bir eserin kaybolmadan öncesi veya sonrasında geçirdiği serüvenleri ilgilendiren (örneğin, İstanbul’da ilk ulaşım haritası vb.) harita görsellerine de yer verilmiştir. Buradaki maksat üzerinde durulan eserin kaybolmasıyla ilgili mümkün olduğunca ayrıntılı olarak veri elde etmektir.

2.1.2 Eski Hava Fotoğrafları Kullanımı

İstanbul ile ilgili eski hava fotoğraflarının azımsanmayacak sayıda olması, İstanbul’un geçirmiş olduğu imar planlamalarıyla birlikte kayıp eser çalışmalarına da önemli imkânlar sağlamaktadır. Çeşitli arşiv, koleksiyon veya internet sitelerinde ulaşılabilen bu nadide fotoğrafların doğru kullanımı hayli önem arz etmektedir. Doğru kullanılmaktan kasıt, üzerinde çalışılan fakat günümüzde olmayan kayıp bir tarihi eserin tespit edilebilmesinin azami ve seçici bir dikkate borçlu olduğu anlamındadır. Hele acele ile taranan hava fotoğraflarında gözden kaçan o kadar önemli ayrıntılar olur ki, çalışmanın sıhhatini doğrudan etkileyecek o eser çoğunlukla bulunamayabilir. Meselâ, çalışmamızın konusunu oluşturan kayıp eserlerden Aksaray (Turhan Bey Polis Merkezi) Karakolhanesi’nin hava fotoğrafının tespit edilmesi uzun bir çabanın sonucunda gerçekleşmiştir. Çünkü eserin de içinde bulunduğu hava fotoğrafı 1918 yılında çekilmiş ve Beyazıt, Laleli ve Şehzadebaşı semtlerini kapsamakta iken, Aksaray’ın sadece bir kısmı kareye dâhil olabilmıştır. İşte bu kısımda aranan eser fotoğraf karesinin sol alt köşesinde iri bir nokta büyüklüğünde araziyle neredeyse aynı renkte olup, yapının damının güney kısmı üçgen şeklinde güneş ışığı almış ve griye çalan hafif beyazımsı renktedir. Bu renk sayesinde neredeyse hiçbir izi olmayan eser tespit edilebilmekte ve daha dikkatli bakıldığında ilgili eserin şekli rahatlıkla görülebilmektedir.

Hava fotoğraflarının doğru ve verimli kullanımında eski camilerin şekilleri de hayli önem arz etmektedir. Araştırmacı havadan bakınca bir caminin mimari çizimini oluşturan şeklini ezberlemiş ise, fotoğraf ne kadar yüksekte çekilmiş olursa olsun bunun hangi cami olduğunu rahatlıkla tespit edebilir. Hangi caminin hangi semtte

bulunduğunun bilinmesi ise, o semt ile anılan kayıp eserlerin daha rahat tespit edilmesinde önemli kolaylıklar sağlamaktadır. Meselâ, Aksaray kavşağının köşesinde bulunan Pertevniyal Valide Sultan Camii'nin şekli, buraya yakın olan kayıp eserlerin tespiti açısından oldukça faydalı bir ipucudur.

Eski bir fotoğrafın siyah beyaz olması, aynı zamanda çözünürlüğünün de düşük olması o fotoğrafın okunmasını yüzde kırk ila elliye varan oranda zorlaştırmaktadır. Bu yakından çekilmiş fotoğraflar için geçerlidir. Havadan çekilmiş fotoğraflar ise bu yüzdenin oldukça altındadır. İşte burada tarihi camilerin şekilleri bu hususta azami yardımcı olmaktadır. Kare şeklinde ve iç avlusunu saran kubbeleriyle (güneyden çekilmiş ise) güneydoğuya bakan şekilleri eski bir fotoğrafta daha açık renktedir ve çok daha kolay okunabilmektedir. Şehzade Camii buna iyi bir örnektir.

Hem harita kullanımında hem de eski hava fotoğrafı okumalarında, çalışma konusu olan kara parçasının şekil ve çizgilerini iyi tanımak, aranan nesnenin daha hızlı tespit edilmesine olanak sağlamaktadır. Haritalar genellikle doğu-batı ve güney-kuzey kuralına sadık kalınarak hazırlanır, fakat havadan çekilmiş eski fotoğrafların (ya da tüm hava fotoğraflarının) yönünün herhangi bir kuralı yoktur ve ilk bakışta çözümlenmesi zor olabilir. İşte burada araştırma konusu olan kara parçasının şekil ve çizgileri bu fotoğrafların tanınması ve okunmasında hayati bir etkidir denilebilir. İstanbul tarihi yarımadaının Yedikule ve Ayvansaray köşeleri, Cerrahpaşa ve Yenikapı girintileri, Sarayburnu'nun çıkıntısı ve Haliç'in kuzeye uzanan çizgisi, bir hava fotoğrafının (hangi yönden çekilmiş olursa olsun) tarihi yarımadaının tanınmasının ana hatlarıdır.

Havadan çekilmiş eski bir fotoğraf sadece anlık bir görüntü değildir, aynı zamanda kara parçasında bulunan nesnelere tapusu mesabesinde. John Berger bunu şu sözleriyle tarif etmektedir:

Fotoğraflar geçmişin yadigârları, olup bitenlerin izleridir. Yaşayanlar o geçmişi benimserlerse, geçmiş insanların kendi tarihlerini yaratma sürecinin bütünleyici bir parçası olursa, o zaman bütün fotoğraflar yeniden canlı bir bağlama kavuşacaktır; hapsolmuş anlar olmaktan çıkıp zaman içinde var olmaya devam edeceklerdir... Bir fotoğrafı deneyim, toplumsal deneyim ve

*toplumsal bellek bağlamına yeniden oturtmak istersek, belleğin yasalarına saygılı olmamız gerekir.*⁹²

Bu fotoğraf yaklaşık bir asır öncesine ait ise o zamanın kültürel ve toplumsal yapıya ışık tutan çok değerli bir vesikadır. Hele Cumhuriyet ile birlikte yeniden kurulan Türkiye'nin çizdiği hareketli görünümün yansıdığı bir yapıya ait ise, o fotoğraf vesikadan ziyade nadir rastlanılan bir hazine mesabesinde. Zira geçmişe yönelik yeniden yorumlanmasına gerek duyulan önemli meselelerin açıklığa kavuşturulmasında önemli etkenlerdendir. Bu nedenle eski bir fotoğraf geçmişini benimsemenin ve onunla ait olunan tarihi yeniden yorumlamanın araçlarından biri olup, yine bu çalışmanın ilk başvurmuş olduğu veri toplama araçlarından. Çalışmada genel olarak kullanılan fotoğrafların bazılarının güvenilirliği fotoğrafın içeriğinde bulunan detayların eski haritalardaki konumu ve konumu etrafındaki çevresiyle karşılaştırılması neticesinde sağlanmıştır.

2.1.3 Çevrimiçi Araştırma

Bilimin, hele insan ve iletişim odaklı nitel araştırmanın bilgi ve internet teknolojilerine kayıtsız kalması beklenemez. Çünkü yeni bir iletişim ve etkileşim formatı insanı, çevresini, toplumu, gerçekliğin oluşturulmasını ve yeni gerçekliklerin müzakere edilme sürecini değiştirmeye başlar. İnternet ve bilişim teknolojilerinin meydana getirdiği bu yeni durum bilimin ve toplumsal bilimlerin kapsama alanı dışında kalmaz, kalmamalıdır.⁹³ İnternet aracılığıyla ulaşılabilen sayısız önbası sunucusu (preprint server), neredeyse her gün bir yenisi çıkan ve bu mecrada kendine yer edinen elektronik bilimsel dergiler, katalog ve bilgi tarama mecraları, internetin iletişim alanındaki etkinliğini ve bilimsel bilgiye ulaşmadaki hızının boyutunu açık bir şekilde göstermektedir. Buna bağlı olarak çevrimiçi araştırmalar hızla yaygınlık kazandı denilebilir. İnternet teknolojileri nispeten yeni olması nedeniyle toplumsal etkileri de buna bağlı olarak farklı seyretmekte ve durağan olmamalarındaki özellikleriyle öne

---

⁹² John Berger, *Bir Fotoğrafi Anlamak*, Haz. Geoff Dyer, çev. Beril Eyüboğlu (İstanbul: Metis Yayınları, 2015), 76-78.

⁹³ Yıldırım ve Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 220-221.

çıkılmaktadırlar. Bu nedenle her yıl değişen toplumsal ve teknolojik bir ortamda çevrimiçi araştırma yöntemleri de bununla birlikte gelişme göstermektedir.⁹⁴

Toplumsal bilimlerde belli araştırma yöntemlerinin veri toplama araçlarından biri olan çevrimiçi araştırmalar günümüzde en sık başvurulan yöntemlerden biridir. Bu çalışmanın sahip olduğu araştırma yöntemi nedeniyle çevrimiçi araştırmaya sıklıkla başvurulmuştur. Kısaca üzerinde durmak gerekirse, çalışma konusunun kapsadığı tarihler arasında kaybolmuş bir eserin adına rastlanılmasından itibaren, çevrimiçi arama aracılığıyla bir iz peşine düşülmüştür. Google Scholar, Researchgate ve Academia gibi akademik araştırma mecralarında herhangi bir veriye ulaşılamamış ise, arama motorlarından o eser ile ilgili ipuçlarına ulaşılmaya çalışılmıştır. Eserin ismi semt adıyla birlikte yazılıp hakkında herhangi bir verinin olup olmadığına bakılmıştır. Yine herhangi bir yazılı veriye rastlanılamamış ise (örneğin Google’da arama yapılıyorsa), “Görseller” kısmından bir ize tesadüf etmenin yüksek olasılığı göz önünde bulundurulmuş ve görseller yakından incelenmiştir. Zira bir görselin altında genellikle o görselin dâhil olduğu internet adresinin bağlantısı bulunmakla beraber ilgili siteye girildiğinde kayıp eser hakkında ayrıntılı bilgilere ulaşılabilmektedir. Tüm bunların yanında öncelikli olarak İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Kütüphanesi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Kütüphanesi, Atatürk Kitaplığı, Milli Kütüphane ve buna benzer (ulaşılabilen) diğer bütün kuruluşların makale veri tabanları taranmış ve konuyla ilgili yazılı kaynaklar elde edilmeye çalışılmıştır.

2.1.4 Sosyal Paylaşım Ağları Araştırması

Kişisel ifadelerin yanı sıra muhtelif konular hakkında da paylaşım yapma deneyimleri geliştirilen sosyal paylaşım ağları çeşitli bilimsel araştırmalara da (güvenilirlik boyutunun tartışmaya açık olmasıyla birlikte) kaynaklık edebilmektedirler. Örneğin, sıradan bir konu hakkında kısa anket uygulamasıyla katılımcıların görüşlerine başvurulmakta ve kısa sürede konuyla ilgili ortalama görüşler elde edilebilmektedir. Bunun en azından araştırılmaya gereksinimi olan bir konu hakkında ön bilgi

---

⁹⁴ Tristram Hooley, John Marriott & Jane Wellens, *What is online research?: Using the Internet for Social Science Research*, research methods series (London: Bloomsbury Academic, 2012), 7.

niteliğinde değerlendirilmesi mümkündür. Başka bir örnek ise, belli yerleşim yerlerinden birinin bir semtindeki sokağında eskiden var olduğu bilinen tarihi bir eser hakkında yazılı kaynaklarda elle tutulur bir bilgiye veya eserin herhangi bir fotoğrafına rastlanılmadığı zaman, kendi halinde bir sosyal medya ya da internet sayfası kullanıcısının evinde eskiden kalma (veya başka bir yerde tesadüfen rastladığı) fotoğraflardan yaptığı paylaşımlar arasında bu eserle ilgili değerli ipuçlarına ve görsellere rastlamak mümkündür. Örneğin, üçüncü bölümde ele alınan Ebe Kadın Cami'nin minareli fotoğrafına herhangi bir araştırmada rastlanmamış, sadece Müfid Yüksel adlı bir Twitter hesabı kullanıcısının sayfasından ulaşılabilmektedir. Buna benzer fotoğraf paylaşımlarında eski eserler hakkında inceleme yapan bilimsel araştırmalara kaynaklık edecek izlere rastlamak sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Dahası, muhtelif konularda farkındalık oluşturmak amacıyla açılan sosyal medya sayfaları da buna benzer örneklerdendir. Meselâ, İstanbul'un tarihi ya da eski eserleri hakkında belli aralıklarla paylaşımda bulunulan sayfalar buna bir örnektir. Örneğin, Küllük Kahvesi, Haliç Postası, Mehmet Dilbaz, Seda Özen Bilgili, Erdem Meydan, Efsane İstanbul vb. Twitter hesapları bunların sadece birkaçı. Bu çalışmada da konuyu ilgilendiren sosyal medya sayfalarındaki veya bireysel sayfalardaki paylaşımlardan kaynak gösterilerek alıntı ya da atıf yapılmıştır.

2.2 Verilerin Çözümlemesi

Nitel yöntemle araştırılmaya karar verilen bir çalışmada elde edilen verilerin sağlıklı olmaları yanında verilerin çeşitlendirilmesi de çalışmanın niteliği bakımından önem arz etmektedir. Araştırma boyunca çalışmayı doğrudan ilgilendiren her bir kaynak veri niteliği taşımakla birlikte dikkatle ve özenle seçildikleri takdirde, çözümleme ve yorumlanmalarında gerekli kolaylık sağlanabilmektedir. Bu veriler “betimsel analiz”, “içerik analizi” ve “yorumlama (raporlaştırma)”⁹⁵ şeklinde üç yöntemle ele alınmaktadır. Betimsel analiz, araştırma sorunuyla ilgili ne söylediği ve hangi sonuçlara ulaştığı üzerinde dururken; içerik analizi araştırmada ilk planda görülmeyen konuların anlamlı ilişkilerinin kavramsal kodlama ve sınıflama yoluyla yakından incelenmesidir. Yorumlama ise, elde edilen bulguların kendi ortamı içinde

---

⁹⁵ Yıldırım ve Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 239-256.

anlamlandırılması ve yorumlanması, başka bir ifade ile “bu söylenen ya da gözlenen ne anlama gelmektedir?” sorusunun cevaplandırılması ve bir anlamsal çerçeveye oturtulmasıdır.⁹⁶ Bu çalışmada elde edilen veriler “betimleme” ve “yorumlama” analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir. Her bir yazılı kaynak azami dikkatle incelenmiş ve gerekli çözümlenmeye tabi tutulmuştur. Araştırma sorularından üçüncü soru başlığı altında bunun kısaca bir denemesi yapılmıştır. Dolayısıyla bu çalışmadaki verilerin çözümlenmesi yukarıda zikredilen yöntemler çerçevesinde gerçekleştirilmiş ve bilimsel etik kurallarına uyulmuştur.

2.3 Çalışmanın Düzeni

Yukarıda da belirtildiği gibi her bir eserin incelendiği metnin kesintiye uğramaması maksadıyla görseller metnin sonuna ilave edilmiştir ve (gerektiğinde) metin içinde görsellerin nitelendirildiği numara ile birlikte ilgili görsele atıf yapılmıştır. Görseller metnin sonunda alt alta sıralanmış ve numaralandırılmıştır. Numara ve isimler görselin üst kısmında, kaynak ve düzenleme bilgileri ise görselin alt kısmında verilmiştir. Çalışma boyunca genellikle harita görselleri kullanıldığı için sağlıklı bir şekilde incelenmeleri amacıyla görsellerin boyutları sayfanın yarısını kaplayacak şekilde düzenlenmiştir. Tek sayfaya iki görselin (isim ve kaynak bilgileriyle birlikte) sığdırılmasına özen gösterilmiştir. Bir bütünlük oluşturması açısından tüm görseller “Şekil” etiketi ve bölüm numarasıyla (örn. Şekil 1.1, Şekil 2.1) verilmiştir.

Çalışmanın birinci ve ikinci bölümlerinde çalışma konusu etraflıca tasvir edilmiş olup araştırma sorularına zemin hazırlanmıştır. Çalışmanın araştırma soruları bu nedenle ikinci bölümün sonunda verilmiştir. Araştırma sorularından son soru üzerinde daha geniş durulmuştur, nitekim ilgili eserlerin kaybolma nedenleri bu çalışmanın ana temasını oluşturmaktadır. Bunlarla birlikte tespit edilen kayıp eserler isimlerine göre alfabetik sırayla verilmiş ve bu minval üzere irdelenmişlerdir.

---

⁹⁶ Yıldırım ve Şimşek, *a.g.e.*, 238.

2.4 Çalışmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

İstanbul'un tarihî semtlerinde kayıp eser çalışması yapmanın konuya ilgisi olanlar açısından bir serüvenlik yanı vardır. Ne var ki, kaybolan bu eserlere topyekûn bakıldığında oldukça uzun bir zaman dilimi ve geniş bir mekân aralığına yayıldıkları gerçeği ile karşılaşılmaktadır. Bu kapsamda ilgili kayıp eserlerin ayrıntılı olarak tek bir konu ve çalışma adı altında incelenmeleri hayli güç ve imkânsıza yakın bir husustur. Bu vesile ile tarihî bir serüven aracılığıyla yapılacak bu çalışmalarda belli bir zaman dilimi, mekân unsuru ve konu tercihi yapılması elzemdir. Dolayısıyla bu çalışmanın da zaman, mekân ve konusu itibariyle bir kapsamı vardır.

Çalışmanın kapsamı, Cumhuriyetin ilanından (1923) itibaren Menderes döneminin başlangıcı ya da etkin olduğu sürece (1950) kadar İstanbul Aksaray Mahallesi'nde/semtinde çeşitli sebepler neticesinde ortadan kalkan Osmanlı mimarî eserleridir. Bu eserlerin ele alınacakları bölge olan Aksaray Mahallesi'nin belediye tarafından çizilen sınırlarını kesin bir şekilde belirtmek gerekirse etrafı Cerrahpaşa, Haseki Sultan, İskenderpaşa, Katip Kasım, Kemalpaşa, Mesihpaşa ve Molla Gürani mahallelerinin sınırlarıyla çizilmiş ve bu sınırlar doğudan Mustafa Kemal Caddesi, batıdan Cerrahpaşa Caddesi'nin bir kısmı, kuzeyden Vatan Bulvarı ve güneyden Kennedy Caddesi ile belirlenmiştir. Ancak Aksaray'ın bu sınırları çizildikten sonra sınır çizgileri dışında kalıp Aksaray adıyla anılan bölge ve eserlerin olduğu bilinmektedir. Örneğin, bugün Aksaray Meydanı olarak tanımlanan bölge ve Aksaray Metro İstasyonu İskenderpaşa Mahallesi sınırları içinde kalmaktadır. Bu da Aksaray'ın mahalle sınırları ile birlikte semt özelliğiyle de ele alınmasının gerektiğini göstermektedir. Bu husus "Mahalle ile Semt Arasındaki Fark" alt başlığında biraz daha ayrıntılı olarak işlenecektir.

Bu minvalde çalışmanın konusu olan mimarî eserlerin "kaybolan eser" bağlamında incelenmeleri yanında kaybolma nedenlerinin tespiti ve bilinirliklerinin daha verimli olmalarını sağlamak yine çalışmanın kapsamı bağlamında değerlendirilmektedir. Çalışma kapsamının ilgili tarih aralığı ve Aksaray ile sınırlandırılması hususu "Temel Sorular" başlığı altında irdelenmiştir. Bu çalışmanın sınırlılıkları zikredilen bu tarih aralığı ile birlikte Aksaray Mahallesi'nin/semtinin kapsama alanıdır. Bu noktada Aksaray Mahallesi'nin sınırları ve mahalle ile semt arasındaki farklara göz atmakta yarar vardır.

2.4.1 Aksaray Mahallesi'nin Sınırları Meselesi

İstanbul'un tarihi yarımadasını vücuda getiren her bir mahalle, şekillenmeye başlamasından itibaren günümüze dek değişken sınır özellikleriyle oluşmuş ve gelişmiştir. Mahallelerinin oluşum süreçleri ve dinamiklerinin merkezi mesabesinde olan mescit ya da camiler bu hususta önemli rol oynamışlardır. İdari yapıların şekillenmesiyle birlikte bir mahalle en fazla on ila on beş sokaktan oluşmaktaydı. Mahalleler cami ve mescitle birlikte meydan, çeşme, hamam ve medrese gibi unsurların etrafında şekillenmekteydi.⁹⁷ Bu biraz da çekirdekten yetişen bir ağacın gelişip büyümesi ve dallarının yanında bulunan diğer ağaçların dallarıyla iç içe geçmesi örneğine benzemektedir. Mahalleler de tıpkı bu örnekte olduğu gibi gelişip büyür ve yanı başında bulunan komşu mahallelerle iç içe geçebilir veya daha kapsamlı bir yapı oluşturabilirler. “Osmanlı İstanbul’unda mahallelerin sınırları ve yüzölçümleri hiçbir zaman kesin ve değişmez bir şekilde çizili olmadı”⁹⁸ diyen Cem Behar, bu gerçeğe işaret etmektedir. Ne var ki, Cumhuriyet ile birlikte oluşan yönetim yapısında mahalleler arasında bir sınır çizgisinin oluşturulması mevzuat gereği zorunlu hale gelmiştir.⁹⁹ Bu mevzuat sonrası Aksaray Mahallesi'nin Cerrahpaşa, Haseki Sultan, İskenderpaşa, Katip Kasım, Kemalpaşa, Mesihpaşa ve Molla Gürani olmak üzere toplamda yedi komşu mahallesi olmuştur. Ancak sayılan bu mahallelerin Aksaray’a yakın olan kısımları Aksaray semti ile anılagelmiştir. Bu da Aksaray’ın mahalleden ziyade bir semt olduğunun açık bir göstergesidir. Bunun daha iyi ifade edilmesi adına mahalle ile semt arasındaki farklar üzerinde biraz daha durulması ve iki kavramın tanımının yapılması yararlı olacaktır.

---

⁹⁷ Ipek Akpınar, “The Rebuilding of Istanbul After the Plan of Henri Prost 1937-1960: from Secularisation to Turkish Modernisation” (A Thesis submitted in fulfilment of the requirements of the Degree of Doctor of Philosophy. Department of Architecture, University of London, 2003), 35.

⁹⁸ Cem Behar, *Bir Mahallenin Doğumu ve Ölümü (1494-2008): Osmanlı İstanbul’unda Kasap İlyas Mahallesi*, 24.

⁹⁹ Bkz: 1580 numaralı ve 3/4/1930 tarihli Belediye Kanunu’nun 8. Maddesi: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/1471.pdf> , [03.10.2020].

2.4.2 Mahalle ile Semt Arasındaki Fark

“Mahalle”, ilk zamanlarda “geçici olarak konaklanan yer” anlamlarına gelmekteydi. Daha sonraları özel olarak şehrin küçük bir idari birimini tanımlayacak şekilde kullanılmış ve dilimizde vazgeçilmez bir unsur haline almıştır. Bir yeri tutmak, oraya nüfuz etmek, kısaca yerleşmek anlamlarına gelen mahalle, sürekli ya da kısa bir süreliğine orada oturmak veya ikamet etmek amacıyla şekillenen ve belli sınır çizgileri olan yerleşim bölgelerini ifade eder.¹⁰⁰ Mahalle, İstanbul’da yalnızca bir idari birim değil, hayat tarzının belirleyicisi bir yapılanmadır. Toplum kaynaşmasını sağlayan cami, mescit, karakol, hamam, çeşme, mektep ve kahvehane gibi dini, idari, toplumsal ve gündelik ihtiyaçları karşılayan ortak kullanım alanları ekseninde şekillenen, şahsi kullanım alanı olan evlerle çevrelenen alan mahalleyi teşkil ederdi.¹⁰¹

İstanbul’un tarihî denilebilecek mahallelerinin bir kısmı geçici hüviyetleriyle var olmuş ve yanındaki mahalle ile birleşerek veya ismi değişerek başka bir kimliğe bürünmüştür yahut yine bazı olağan sebeplerle kaybolmuştur.¹⁰² Kimi mahalleler ise tarihî geçmişinden güç alarak varlığını korumuş, sürdürmüş ve kalıcı denilebilecek kimliğiyle günümüze kadar gelmiştir. Mahallelerin her biri toplumun belli kesimlerinin sahip olduğu yerel kimlik tanımlamasında da önemli etken olmuştur. Mahalle aynı zamanda, onu oluşturan toplumun sahip olduğu değerler yapısının tümünü yansıtan toplumsal bir olgudur.¹⁰³ Mahallelerin geçmişten günümüze var olmaları ve yaşamlarını sürdürmeleri toplumsal dinamiklerin neredeyse hepsini barındıran bir bütüne borçlu olduklarını gösterir.

Semtin mahalleden farklı tanımlamaları olduğu bilinmektedir. Cem Behar, bir semtin tanımlanmasının kolay olmadığını, ancak belli bir ortalamaya sahip bir mahalleden

---

¹⁰⁰ Ali Murat Yel, Mustafa Sabri Küçükkaşçı, “Mahalle”, *DİA*, C. 27, 323-326.

¹⁰¹ Abdulkadir Emeksiz, “İstanbul Folkloru”, *Karaların ve Denizlerin Sultanı İstanbul*, C. 2, Haz. Filiz Özdem (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009), 255.

¹⁰² Geniş bilgi için bkz.: Cem Behar, *Bir Mahallenin Doğumu ve Ölümü (1494-2008): Osmanlı İstanbul’unda Kasap İlyas Mahallesi* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014).

¹⁰³ Mehmet Canatar, “1009/1600 Tarihli İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri’ne Göre Nefs-i İstanbul’da Bulunan Mahalleler ve Özelliklerine Dair Gözlemler”, *I. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu, 29 Mayıs - 1 Haziran 2013* (İstanbul: 29 Mayıs Üniversitesi, 2013), 283-310.

çok daha büyük ve kapsamlı olduğunu ve içinde bulunduğu yerleşim yerinin daha geniş bir bölgesine işaret ettiğini söylemektedir.¹⁰⁴ Mahalleden farklı olarak semt, şehirselleşen bir tecrübenin kümelenmiş, mekân algısını ve idari sınırları aşan bir toplumsal örüntü ile aidiyet duygusuna işaret eden bir bölgeyi gösterir. Bu duygunun temelinde de, o yerin zamanla kazandığı tarihsel anlam ve üretilmiş ortak algı mevcuttur.¹⁰⁵ Dolayısıyla semt, idari sınırları belli bir bölgenin dışına taşan ve zihinlerde süregelen ve yerleşmiş olmasıyla birlikte kesin bir çizgisi bulunmayan geniş ve kapsayıcı bir yapıyla öne çıkabilmektedir.

Mahalle ile semt arasındaki bu farklar göz önünde bulundurulduğunda, Aksaray'ın da tarihi geçmişi itibarıyla bir semt olduğu ve günümüzdeki mevcut mahalle sınır çizgilerini aşan özelliğiyle çok daha geniş bir alanı kapsadığı görülmektedir. Komşu mahalle sınırları dâhilinde olup da Aksaray içinde anılan birçok eser bunun açık bir göstergesidir. Örneğin, ileriki bölümlerde işlenecek olan “Aksaray Karakolhaneleri” başlığı altında da görüleceği gibi, iki karakolun da günümüz Aksaray Mahallesi sınırlarının dışında bulunmalarına rağmen bu isimle anılmaları, Aksaray'ın mahalleden ziyade bir semt olduğu gerçeğine işaret etmektedir. Dolayısıyla Aksaray üzerine yapılan çalışmalarda bu hususun göz ardı edilmemesi önemli bir husustur. Bu çalışmada mahalle ile semt arasındaki farklar dikkate alınarak Aksaray'ın mevcut durumu göz önünde bulundurulmuş ve kaybolan eserlerle Aksaray semtinin genel bir haritası çıkarılmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın çerçevesi gereği Aksaray'ın günümüz mahalle sınırları göz önünde bulundurulacak, ancak Aksaray'ın bir semtten ibaret olduğu gerçeği de hesaba katılacak olup Aksaray adıyla anılan fakat mevcut sınırların dışında kaybolmuş olan eserler de ele alınacak ve üzerinde durulacaktır. Başka bir ifade ile Aksaray semtinin kapsamındaki kayıp Osmanlı eserleri, ilgili zaman aralığı göz önünde bulundurularak irdelenecektir. Fakat bunun öncesinde yeni bir yapıyla kurumsallaşan Cumhuriyet Türkiye'sinin beraberinde getirdiği yapılaşma ile birlikte İstanbul'daki imar planlamalarına genel olarak değinerek gerçekleştirilen işlemlere kısaca bir göz atmak

---

¹⁰⁴ Cem Behar, *Bir Mahallenin Doğumu ve Ölümü (1494-2008): Osmanlı İstanbul'unda Kasap İlyas Mahallesi*, 25.

¹⁰⁵ Yasemin İlkay, “Ankara’da Her Yolun Çıktığı Semt: Kızılay”, *İdeal Kent Dergisi*, Sy. 11 (Ocak 2014): 118-132.

faydalı olacaktır. Zira Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte atılan adımları mercek altına almak, Aksaray'ın geçirmiş olduğu değişim serüvenlerinin ve bunların beraberinde getirdikleri kazanım ya da kayıpların daha iyi anlaşılmasını kolaylaştıracaktır.

2.5 Cumhuriyet Türkiye'si ve Genel Hatlarıyla İstanbul'da İmar Faaliyetleri

Beş yüz yılın üzerinde bir süre ile Osmanlı İmparatorluğu tarafından devletin payitahtı olarak konumlandırılan İstanbul, birçok doğal afet sonucu fiziki olarak değişimlere uğramıştır.¹⁰⁶ Bu, şehrin kuruluşundan günümüze dek uzanan geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Doğal afetlerin yanı sıra birçok talan ve yağma¹⁰⁷ ile karşı karşıya kalan İstanbul, yenilik adına imar çalışmaları esnasında da tabii dokusunun önemli ölçüde etkilendiği bilinmektedir. Tanzimat ile başlayan yenileşme sürecinin Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte önü biraz daha açılmış, özellikle 1930-1960 yılları arasında İstanbul önemli dönüşüm ve yapılaşma ile karşı karşıya kalmıştır.¹⁰⁸

Cumhuriyetin kuruluşundan hemen sonraki yıllarda imar stratejilerine daha fazla önem verilmiştir. Yeni kurulan sistemle ülke ulus devlete dönüştürülmeye çalışırken, şehirlerin de çağdaşlığın ve modernitenin temsil edildiği birer merkez niteliğine sahip olması isteniyordu.¹⁰⁹ Bunun ne kadarı gerçekleşti ve ne kadarında başarı sağlanamadı meselesi ayrı bir çalışma konusudur. Ne var ki, kısaca değinmek gerekirse, söz konusu tüm bu faaliyet ve çalışmalara bir bütün olarak bakıldığında bu bütünün tartışılabilirliği gün geçtikçe daha çok hissedilmektedir.

---

¹⁰⁶ Bkz.: DİA, "İstanbul", *DİA*, C. 23, 243; Mustafa Cezar, "Osmanlı Devrinde İstanbul Yapılarında Tahribat Yapan Yangınlar ve Tabii Afetler", *Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri I*, (İstanbul: İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Türk Sanatı Tarihi Enstitüsü Yayınları: 1, Milli Eğitim Basımevi, 1963).

¹⁰⁷ Bkz.: Işın Demirkent, *Niketas Khoniates'in Historia'sı (1195-1206)*, (İstanbul: Dünya Yayıncılık, 2004).

¹⁰⁸ Geniş bilgi için bkz.: Niyazi Duranay, Ersen Gürsel ve Somer Ural, "Cumhuriyetten Bu Yana İstanbul Planlaması", *Mimarlık Dergisi*, Yıl 10, Sy. 7, (Gnl. Sy. 105), (1972): 67-108.

¹⁰⁹ Yıldız Sey ve Derya Özkan (Ed.), *75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık*, Bilanço 98 Yayın Dizisi (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998), 110-112.

Bu köklü değişim girişimlerinin nedeni Batı dünyasında hızla gelişen “metropol şehir” anlayışıdır.¹¹⁰ Dolayısıyla şehrin (mümkün olan) sadece birkaç parçasının imar planlama kapsamına alınması bir metropol’ün inşası için yetmiyordu, bu yüzden kentin tamamı yeni planlamaya dâhil edilmeli ve gerekli imar faaliyetleri uygulamaya konulmalıydı.¹¹¹ Ne var ki, bu planlamalar şehrin hâlihazırdaki organik yapısına (tabiri caiz ise) bir nevi meydan okumak anlamına gelmekteydi. Bu (özellikle tarihî dokusu olan) bir şehrin tabii yapısının tamamen farklı bir boyut kazanacak olması ihtimalini güçlendiriyordu. Bu ihtimal ise bazı kültürel değerlerin ortadan kaldırılması olayı ile karşı karşıya geleceği anlamına gelmekteydi. Sanat tarihçisi Süleyman Faruk Göncüoğlu’nun ifadesiyle: “Her imar planı değişikliği ve uygulaması tarihî ve kültürel mirasın ve değerlerin her geçen gün yok oluşuna doğru uzanmıştır.”¹¹²

Dolayısıyla bu planlamalar dönemin bilhassa muhafazakâr basını tarafından eleştiri konusu edilmekteydi.¹¹³ Bu eleştiriler iki başlık altında toplanıyordu:

- a) Daha ziyade Batılı uzmanlar tarafından hazırlanan bu planların Türk şehir yapısının dokularına uymadığı ve telafisi mümkün olmayan sonuçlar doğuracağı;
- b) Hazırlanan planların sadece duyusal kaygılarla hazırlanmış olması ve şehrin ekonomisi uzun vadede göz önüne alındığında söz konusu uygulamaların

---

¹¹⁰ Türkiye’de şehirleşme ile ilgili geniş bilgi için bkz.: Mübeccel Belik Kıray, “Modern Şehirlerin Gelişmesi ve Türkiye’ye Has Bazı Eğilimler”, *Mimarlık Dergisi*, Yıl 3, Sy. 7 (Gnl. Sy. 21), (1965): 10-12.

¹¹¹ Bu minvalde Cumhuriyet döneminde bu hususla ilgili kurumlar, hukuki altyapı ve uygulamalar çerçevesinde ele alınan İstanbul’un imarı hakkında daha geniş bilgi için bkz.: Bekir Cantemir, “Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde İstanbul’un Mekân ve Sosyal Yapı Dönüşümü (1946-1960)” (Yayımlanmamış Doktora Tezi, M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2013), 67-100.

¹¹² Süleyman Faruk Göncüoğlu, *Yitik Mirasın Peşinden* (İstanbul: İstanbul Şehri Kültür Tarihi Araştırmaları Merkezi, 2008), 4.

¹¹³ Ressam, “Allah İçin En Küçük Kitabeye Dokunmayın”, *Tan Gazetesi*, 12 Ocak 1938, 5; Burhan Felek, “Yenicami Kemerî”, *a.g.z.*, 27 Ocak 1938, 3; Seda Bayındır Uluskan, “Atatürk Döneminde İstanbul’un İmarı ve Henri Prost Planının Basındaki Yankıları (1936-1939)”, *Erdem Dergisi*, Sy. 48 (2007): 133-136.

doğuracağı iktisadi buhranların üzerinde durulmaması ya da göz ardı edilmesi¹¹⁴ şeklindeydi.

Buna benzer eleştiriler sadece muhafazakâr kesim tarafından değil, zamanın önde gelen mimar, şehirci ve yazar Burhan Arif (1902-1980)'ten de gelmiştir: “İstanbul’un plânları, sırf kendine has farikaları olan bir âlemdir. Bu planları ne Fransız ne Alman ve ne de Amerika plânlarına benzetmek büyük bir hata olur.”¹¹⁵

Bu çalışmalar her ne kadar yeni kurulan bir devlet yapısının “mecburi alması gerekli riskler” bağlamında değerlendirildiğinde zaruri bir icraat olarak görülebilirse de, şehirlerin tarihî dokusunun zedelenmesi hatta yitirilmesi gibi birtakım ciddi sonuçları beraberinde getireceği de inkâr edilmemeli. Dolayısıyla yeni kurulan devlet yapısının önünde iki seçenek vardı: Ya eski durağan yenileşmeye ayak uyduracak, ya da tüm bu riskleri göze alıp eskimiş şehirlere çağdaş birer yeni yüz kazandırarak cazibe merkezi seviyesine getirecekti. Bu bağlamda Türkiye Cumhuriyeti’nde ikinci seçenek benimsendi ve özellikle büyük şehirler bu hedef çerçevesinde şekillendi denilebilir.

Tüm bu uygulamaların odak noktası Ankara’dan sonra şüphesiz İstanbul idi.¹¹⁶ İstanbul, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin toplumsal, kültürel ve iktisadi anlamda (Ankara’dan sonra) öncelikli veya ilk kapısı mesabesindeydi. Dolayısıyla imar uygulamalarından en çok etkilenen şehirlerin başında İstanbul gelmiştir denilebilir. İlk çağlardan İstanbul’un fethine kadarki zaman aralığı ayrı tutulacak olursa, yaklaşık altı asırlık bir süre zarfında büyük küçük denilebilecek yüzlerce mimari eserin doğup kaybolduğu Osmanlı İstanbul’unda, birçok dini ve kamusal yapının yanı sıra, sayısını tayin etmenin zor olduğu birçok da sivil ve mimari özelliği olan yapıların imar planları çerçevesinde zarar gördüğü veya ortadan kaldırıldığını söylemek mümkündür. Bu eserler günümüzde ayakta olsalardı şüphesiz tarih yolculuklarımız daha kolay, verimli ve anlamlı olacaktı. Nitekim kaybolmuş her bir tarihi ve kültürel yapının kendine has bir hikâyeyi barındırdığını ve tarihe ışık tuttuğunu birçok araştırma sayesinde görmekteyiz. İtalyan yazar/seyyah Amicis bunu 1874 yılında İstanbul ziyaretinde şu sözleriyle ifade etmektedir: “İstanbul’da her kapı,

---

¹¹⁴ Sey ve Özkan (Ed.), *75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık*, 115-116.

¹¹⁵ Burhan Arif, “İstanbul’un Plânı”, *Arkitekt*, Sy. 5 (1933): 155.

¹¹⁶ Bkz.: Uluskan, “Atatürk Döneminde İstanbul’un İmarı ve Henri Prost Planının Basındaki Yankıları (1936-1939)”, 113.

her kule, her cami, her meydan bir mucizeyi akla getirir, her şeyin bir efsanesi vardır...”¹¹⁷ Yine bu bağlamda tarihçi A. Teyfur Erdoğan’ın da ifadesiyle: “İstanbul gibi bazı şehirler büyük bir kütüphanedir. Hangi semtine el atsanız, hangi caddesinde yürüseniz, hangi sokağına baksanız devasa farklı bir kitapla karşılaşırız.”¹¹⁸ Ne var ki, bu mucize ve efsanelerin çoğu bugün İstanbul’un günden güne asfaltla kaplanan toprağına karışmış durumdadır, tıpkı teşbihi yapılan o devasa kütüphanenin kaybolan bazı önemli kitaplarının yerlerinin doldurulamayacağı gibi.

İstanbul’daki imar planlamaları kayıp eserler bağlamında göz önüne alındığında, Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren günümüze bu planlamaları kabaca (ve bir iki yıl farkla) dört dönemsel çizgiye ayırmak mümkündür:

1. 1923-1950
2. 1950-1960
3. 1960-1994 ve
4. 1994-2021 arası.

Bilindiği üzere İstanbul’da kayıp eserler, ya da başka bir ifade ile tahrip neticesinde ortadan kaybolan eserler denilince, akla ilk olarak Adnan Menderes dönemi (1950-1960) imar faaliyetleri gelmektedir. Sebebi ise, yaklaşık on yıllık bu zaman diliminde yıkım sonucu kaybolan eski eser sayısı diğer dönemlere kıyasen daha yüksek olmasıdır. Bu dönemle ilgili yapılan akademik çalışma sayısının oranı da azımsanmayacak ölçüdedir.¹¹⁹ 1950-1960, 1960-1994 ve 1994-2021 dönemlerini incelemek elbette önemi haizdir, ancak 1923-1950 arası “Cumhuriyetin ilk yıllarından

---

¹¹⁷ De Amicis, *İstanbul (1874)*, 112-113.

¹¹⁸ Erdoğan, *Kültür Vandalizmi*, 33.

¹¹⁹ Başlıcaları şunlardır, bkz.: Gül, “Menderes Dönemi İstanbul’unda İmar Hareketleri ve Arka Planı”, *AÇYBİT* C. 8, 536-555; Cengiz Erüzün, “İmar Planları”, *DBİA*, C. 4, 162-164; Burak Boysan, “Menderes Dönemi İmar Hareketleri”, *Arkitekt*, Sy. 7 (1991): 78-85; Burak Boysan, “Caddeler”, *İstanbul Ansiklopedisi* (İstanbul: NTV Yayınları, 2010), 277-282; Fazıl Ayanoglu, “İstanbul’da Yola Kalbedilen Cami Vesaire”, *Vakıflar Dergisi*, Sy. 8 (1969): 329-334; Ünsal Yavuz, “Demokrat Parti İktidarı Döneminde İstanbul’a İlişkin İmar Politikaları ve Faaliyetleri” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2008).

itibaren Menderes dönemine kadar İstanbul'da imar anlamında neler yapıldı?"¹²⁰ sorusu hep bir merak konusu olmuştur. Kaldı ki, bahsi geçen diğer dönemlerdeki imar plan ve hareketlerini iyi anlayabilmek her şeyden önce bu dönemin (1923-1950) iyi incelenmesiyle mümkün olacaktır. Zira büyük ölçekli imar planlamaları bu döneme tekabül etmektedir. Her ne kadar İstanbul'da geniş çaplı imar uygulamaları Henri Prost'un gelişiyle birlikte 1936 yılındaki planlamalarla başlamış olsa da, buna benzer çalışmalar genel itibariyle 1923-1950 arasına tekabül ettiğinden böyle bir zaman çizelgesinin oluşturulması konunun daha iyi ifade edilmesini sağlayacaktır. Dolayısıyla ilgili döneme yakından ışık tutmak ve buna bağlı sorulara cevap aramak üzere bu çalışmanın konusu da İstanbul Aksaray Mahallesi/semtinde 1923-1950 arasında yitirilen Osmanlı eserleri şeklinde tasarlanmıştır.

2.6 Çalışmanın Temel Soruları

Nitel araştırma yöntemiyle ele alınan birçok çalışmada araştırma soruları genel itibariyle baştan kesin olarak sınırlandırılmaz ya da araştırma sorularını kesin ifadelerle belirlemek mümkün olmayabilir. Ancak bunun yanında az sayıda olmakla birlikte, açık seçik belirlenmiş bir kuramsal çerçeveye dayalı bir nitel araştırmada, araştırma sorularını daha kesin bir dille araştırma sürecinin başında ifade etmek mümkün olabilir. Nitel çalışmalarda araştırma soruları iki kategoride incelenebilir: "açık uçlu" ve "kapalı uçlu" sorular. Açık uçlu sorular araştırmacıya incelemek istediği olguyu esnek ve açık uçlu bir yaklaşımla ele almasına imkân sağlar. Kapalı uçlu sorular ise araştırma sürecini özellikle araştırmacının veri toplama ve analiz aşamalarının daha belirgin hale getirilmesini sağlar.¹²¹ Dolayısıyla bu çalışmada "kapalı uçlu sorular" araştırma deseni tercih edilmiştir. Nitekim araştırma soruları nitel

---

¹²⁰ Bu soruyu yakından ilgilendiren bir çalışmayı İstanbul Belediyesi 1947 yılında yayımlamıştı. Ancak, bu daha ziyade zamanın politikalarına bağlı imar faaliyetlerini destekler mahiyette yayımlanmış olması ihtimaliyle birlikte, ilgili tarihlerde İstanbul'un imar çalışmaları ve mimari dokusu hakkında önemli bilgiler içermesi bakımından oldukça önemli bir kaynaktır. Bkz.: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, *Yenileşen İstanbul: 1939 Başından 1947 Sonuna Kadar İstanbul'da Neler Yapıldı*, (İstanbul: Belediye Matbaası, 1947).

¹²¹ Yıldırım ve Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 88-91.

araştırma yönteminin soru yazma sürecine istinaden “geliştirme”ye ve “yeniden ifade etme”ye dayalı olacak şekilde tasarlanmıştır. Tespit edilecek yeni bulgular ise bu soruların cevabı niteliğinde gerçekleşecektir.

Araştırma soruları başlığı altında veri toplama araçlarından yola çıkılarak konuyla ilgili cevap niteliği taşıyacak unsurların tespiti elde edilmeye çalışılacaktır. Dolayısıyla çalışmanın Aksaray semtine odaklanması, ilgili tarih aralığının seçilmesi ve eserlerin kaybolma nedenleri gibi çalışmanın üzerine inşa edileceği üç temel araştırma sorusu vardır ve şunlardır:

2.6.1 Kayıp Osmanlı Mimari Eserleri Bağlamında Ele Alınan Bu Çalışmanın İstanbul Aksaray Semtine Odaklanma Sebepleri Nelerdir?

İlk soru niteliği taşıyan bu soruda araştırma konusunun odaklandığı konunun Aksaray semti olması itibariyle bu bölgenin araştırılmaya karar verilme nedeni, Aksaray’ın İstanbul’un sur içindeki en eski yerleşim yerlerinden biri olması ve diğer muhitlere nazaran Aksaray’daki kayıp eser sayısının daha yüksek olmasıdır.¹²² Kaybolan bu eserlerin çoğu Osmanlı mirası hüviyeti taşıması ve dolayısıyla daha ziyade dini yapılardan oluşması bu muhitin araştırılmaya karar verilmesinde etkili olmuştur. Zira 1950’li yıllara kadar Aksaray’ın yakınındaki semtlerin çoğunun gayr-ı Müslim tebaadan oluşması ve Aksaray’ın bu semtler arasında Müslümanların çoğunlukta yaşadığı bir yer olmasıdır.¹²³ Çoğunluğu Müslüman olan bir semtte çoğu İslami olan bu eserlerin kaybolma ya da ortadan kaldırılma nedenleri, bu çalışmanın Aksaray semtine odaklanmasını sağlayan önemli bir husustur.

---

¹²² Bkz.: Kuban, “Aksaray”, *DBİA*, C. 1, 161-165; Koçu, *İA*, C. 1, 534-535.

¹²³ Akpınar, “The Rebuilding of Istanbul After the Plan of Henri Prost 1937-1960: from Secularisation to Turkish Modernisation”, 36. Ayrıca bkz.: Kuban, “Aksaray”, *DBİA*, C. 1, 162.

2.6.2 Çalışmanın Zaman Sınırlaması Olarak 1923-1950 Arasının Seçilme Gerekçesi Nedir?

İkinci soruyla ilgili üzerinde durulacak husus şudur ki, çalışmanın zaman periyodunun 1923-1950 arasının seçilmesinin nedeni her şeyden önce Cumhuriyetin ilk yıllarından 1950'li yıllara kadar (buna Menderes öncesi de denilebilir) İstanbul'un eski yerleşim yerlerinden biri olan Aksaray'da, yeni devlet yönetimiyle birlikte yaygınlık kazanmaya başlayan şehirleşme anlayışının fiziki bir yansıması olan imar faaliyetlerinin ve diğer etkenlerin Osmanlı eserlerine nasıl yansıdığı ve bu eserlerin nasıl etkilendikleri hususunun irdelenmesidir. Aksaray'daki çalışmalar ve buna benzer etkenler 1923-1950 tarihlerinde mercek altına alındığı takdirde, hem Menderes dönemindeki çalışmalar hem de genel olarak İstanbul'un tarihî dokusunun geçirdiği merhalelerin daha yakından görülme imkânı elde edilecektir. Bu da yeni yüzyılla birlikte teknolojinin etkisi altında kalan İstanbul'un, sahip olduğu tarihi doku ve zenginliğe bir kez daha dikkat çekilip bu zenginliğin daha iyi korunması hususunda izlenilen yol haritalarına bir nevi katkı sunmuş olacaktır.

2.6.3 Aksaray Semtinde 1923-1950 Arasında Bu Eserlerin Kaybolma Nedenleri Nelerdir?

Günümüzden geriye doğru bakıldığında belli bir tarihin öncesinde kalan ve kaybolan herhangi bir eser tarihî nitelik taşıyabilir. Bu niteliği bünyesinde barındıran bir eserin kaybolma nedeni bir de olabilir, birden fazla da. Aksaray'da 1923-1950 yılları arasında Osmanlı eserlerinin ortadan kaybolma (veya kaybına sebep olan) nedenlerinin irdelenmesi ve isabetli sonuçlara varılması neticesinde, Aksaray hakkında diğer sahaları ilgilendiren toplumsal, siyasi ve iktisadi başka yeni soruların ortaya çıkma ve gündeme geleme ihtimali olacaktır.

Aksaray'da kaybolan eserlere bir bütün olarak bakmak tarih sahasının gereklerinden ve bu alana katkısı bakımından önemlidir. Ancak bunu tek bir çalışma konusu altında irdelenmek oldukça ciddi bir mesaiyi, uzun bir zamanı ve bir çalışma ekibini gerektirir. Dolayısıyla belli sınırları olan bu çalışmanın Osmanlı sınıflaması dışında kalan diğer eserlerin kaybolma nedenlerine de ışık tutma olasılığı mevcuttur.

Çalışmanın üçüncü ve en önemli sorusuna cevap niteliği taşıyabilecek ön tespit ve mütalaalar üzerinde durulduğu takdirde, ilgili tarihlerde Aksaray’da kaybolan Osmanlı eserlerinin kayıp nedenlerini daha ziyade yazılı kaynaklardan tespit etmek mümkündür. Örneğin, yukarıda da ifade edildiği gibi Behçet Ünsal makalesinde Topkapı’dan başlayıp Millet Caddesi boyunca (Aksaray dâhil), dahası tarihi yarımada ve ötesinin ana hatları denilebilecek önemli caddelerinin haritasını çıkarıp kayıp eserleri ayrıntılı bir şekilde göstermiştir. Kayıp nedenleri olarak da çoğunun mevcut caddelerin genişletilmesi esnasında, daha doğrusu imar faaliyetleri neticesinde gerçekleştiğini açıkça belirtmiştir.¹²⁴ Buradan anlaşılacağı üzere İstanbul Aksaray’daki kayıp eserlerin tarihe mal olmalarında imar faaliyetlerinin önemli oranda etkisi olmuştur. Ayrıca bu faaliyetleri zamanın siyasi hedeflerinden ve belediyenin şehir planlama çalışmalarından ayrı düşünmemek gerekir. Nitekim İstanbul Belediyesi’nin 1947 yılında yayımladığı bir kitapçıkta¹²⁵ zamanın şehirleşme hareketlerine bağlı olarak İstanbul’da yapılan imar çalışmalarının son derece yerinde olduğu ve geniş caddelerin açılmasıyla İstanbul halkının nefes aldığı yazılmakta ve “Eski Eserlere Hürmet” başlığı altında tarihi kıymet taşıyan eserlerin de muhafaza edildiği belirtilmektedir. Örneğin, “İstanbul gibi taşı toprağı tarih olan bir şehirde, eski eserler şüphesiz yenilerden çok daha büyük bir kıymeti haizdir. Böyle bir şehir ancak bu şekilde imar edilirse hakiki bir imar yapılmış olur”¹²⁶ ifadesi, İstanbul’da o yıllarda sürdürülmekte olan imar faaliyetlerinin, (taşı toprağı tarih olan bir şehirde büyük küçük tüm) eski eserlere azami özen gösterildiği anlayışıyla gerçekleştirildiği ifade edilmektedir. Ne var ki, birkaç sayfa sonra “Eski Eserleri Muhafaza” başlığı altında ise şu ifadeler yer verilmektedir:

İstanbul’un her köşesi, her taşı bir tarih parçasıdır. Fakat bu kadar eski bir şehirde mimari veya arkeolojik kıymeti olmayan binaları veya tamir edilemeyecek kadar yıkılmış, harap olmuş eserlerin hepsini muhafaza etmeye

¹²⁴ Bkz.: Behçet Ünsal, “İstanbul’un İmarı ve Eski Eser Kaybı”, 6-61.

¹²⁵ İstanbul Büyükşehir Belediyesi, *Yenileşen İstanbul, 1939 Başından 1947 Sonuna Kadar İstanbul’da Neler Yapıldı*, (İstanbul: Belediye Matbaası, 1947).

¹²⁶ İ.B.B., *a.g.e.*, 11.

*imkân yoktur. Şurası tarihi, burası tarihidir diye mevcut bütün harabelere el sürülmezse İstanbul nasıl imar edilebilir?*¹²⁷

Bu ifadeler zamanın kent planlamaları çerçevesinde gerçekleştirilen imar faaliyetlerinin karşılaştığı birtakım zorlukları göstermekle birlikte, geniş cadde ve bulvarlar içeren planların göz önünde bulundurularak sağlıklı yürütülmesi bakımından bazı eski yapıların mecburen yıkılması gerektiği hususunu açıkça göstermektedir. Ancak Osmanlı'dan geriye kalan bir eserin tarihî ve kültürel bir miras olup olmadığı müzakere meselesi olarak gündeme geldiği¹²⁸ o zamanın İstanbul'unda, söz konusu büyük cadde ve bulvarların açılması esnasında güzergâh boyunca (tarihî ve kültürel özelliğe sahip) birçok eserin yitirilmiş olabileceğini de çağrıştırmaktadır. Zira “tamir edilmeyecek kadar yıkılmış” ifadesi her ne kadar haklı olarak görülse de, söz konusu müzakereler göz önünde bulundurulduğunda bu ifadeye sanat niteliği haiz nice eserleri sığdırmak mümkündür. Aksaray meydanındaki kavşakta kesişen Millet ve Vatan caddeleriyle birlikte Atatürk Bulvarı da bu imar çalışmalarından önemli ölçüde etkilenme hususunda öncelikli örneklerdendir denilebilir. İleride bunlar üzerinde biraz daha ayrıntılı olarak durulacaktır.

Aksaray'da geniş caddelerin açılması esnasında istimlak edilip yıkılan eserlerin nasıl bir yitirme serüveni geçirdiklerini, yine aynı belediye kitapçığında geçen şu ifadelerden anlamak mümkündür: “Aksaray'ın ne kadar değiştiğini görüyorsunuz. Eskiden burası dapdaracak bir yerdi. Çok yağmur yağdığı zaman seller basar, bazen insanlar boğulurdu. Aksaray artık sel afetinden kurtuldu...”¹²⁹

Söz konusu cadde ve bulvarlarda imar çalışmaları kapsamında sivil mimarî özelliği taşıyan eserlerin de yitip gittiği Arkitekt Dergisi'nin bu meseleyi sayfalarına taşımasından anlaşılmaktadır. İstanbul'daki şehir dokusunun değişime uğramasıyla yakından ilgilenen derginin, 1931 yılında yayımlanan ilk sayısında yer alan bir yazıda şu (tarihe düşülen not niteliği taşıyan) ifadeler yer almaktadır:

---

¹²⁷ İ.B.B., *a.g.e.*, 15-16.

¹²⁸ Bu hususta yukarıda da verilen örnek için bkz.: “Kapalı Çarşı Meselesi”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 14 Şubat 1934, 1, 5.

¹²⁹ İ.B.B., *Yenileşen İstanbul, 1939 Başından 1947 Sonuna Kadar İstanbul'da Neler Yapıldı*, 21.

*Memleketimizde zannedilir ki, evkafa ait olmayan bina, muhafazası lâzım gelen âsâr-ı âtikadan bir eser değildir. İstanbul'da bu suretle birçok sanat eserleri mahvolmuştur. Bu binalar, eski evler sivil binalar veya yalılardır. Bunların kıymetleri eskiliklerinde değil, nefis birer Türk sanat numuneleri olmalarındadır. Bu eserler çok az kalmıştır. Ve her sene azalmaktadır. Bunların hiç olmazsa bir kaçının muhafazası lâzım gelmez mi?*¹³⁰

Yedi sene sonra ise gazeteci/yazar Burhan Cahid, Son Posta gazetesinde yayımlanan “Zavallı İstanbul” adlı köşe yazısında, İstanbul’daki eski ya da antik diyebileceğimiz eserlerin İstanbul’un imarına engel teşkil ettiğini söylemektedir.¹³¹ Aynı şekilde yine aynı gazetede gazeteci/yazar ve siyasetçi Ekrem Talu bir köşe yazısında, Osmanlı dönemi bazı eşraftan kalma ev, konak vb. yapıları “külüstür berhane” nitelemesi yaptıktan sonra tüm bunların şehrin manzarasını kirlettiğini söyler. Çeşme, kitabe vb. eserleri ise “çerçöp ve moloz” şeklinde tavsif ettikten sonra bunların kaldırılmasının İstanbul’a medeni bir manzara kazandıracığını, bu işlemi yapmanın da medeni insanların vazifesi olduğunu ifade etmektedir. Bu faaliyetleri eleştirenleri de “müfrit muhafazakâr” ve “köhnelik meftunu” şeklinde tanımladıktan sonra şu ifadelere yer verir: “Eskiye rağbetin, muhafazakârlığın da derecesi vardır.”¹³²

Yukarıdaki ifadeler aynı zamanda bir mekânın, sakinleri tarafından benimsenip benimsenmemesi hususunu hatırlatmaktadır. Örneğin, muhafazakâr kesim İstanbul’daki Osmanlı mirasını mümkün olduğunca benimsediğini dile getirmektedir; ancak Batılılaşma savunucuları tarafından bu benimseme o mekâna “zarar verme” şeklinde nitelendirilebilmektedir. Aynı şekilde Batılılaşma taraftarlarının içinde buldukları mekânın eski (bilhassa Osmanlı) unsurlarının çoğunu yenilik uğruna gözden çıkarma hareketleri de muhafazakâr kesim tarafından yine “zarar verme” şeklinde nitelendirildiği görülmektedir. “Zarar verme” kavramının daha ziyade bir “yıkım eylemi” ile anılmasından ve Osmanlı mirasına atfedilen değerden yola

¹³⁰ Alişanzade Sedat Hakkı, “İstanbul ve Şehircilik”, *Mimar (Arkitekt) Dergisi*, Yıl 1, Sy. 1, (1931): 1-4.

¹³¹ Burhan Cahid (Morkaya), “Zavallı İstanbul”, *Son Posta Gazetesi*, 26 İkincikânun 1938, 3; “Mütehassıs Gözü”, *a.gz.*, 7 Nisan 1938, 3.

¹³² Ercüment Ekrem Talu, “Eskiye Rağbetin Derecesi Var”, *Son Posta Gazetesi*, 31 Temmuz 1938, 2.

çıkılacak olursa, ilgili mekânda gerçekleştirilen imar faaliyetleri tarihî misyon taşıyabilecek birçok unsur hesaba katılmadan yapıldığı takdirde “zarar verme” kavramı daha açık bir anlama bürünmektedir. Bu hususu en iyi ifade eden şu cümleyi burada zikretmek yerinde olacaktır: “Kim tam anlamıyla mensup olduğunu, merbut olduğunu, aynı olduğunu veya ait olduğunu hissettiği yere kötülük yapabilir ki!”¹³³

Yitirilen bu eserlerin zaman zaman sadece Menderes dönemine hasredilmesi gibi bir yaklaşımla da karşılaşmak mümkündür. Yukarıda da ifade edildiği gibi bu yaklaşım Menderes öncesi dönemin sağlıklı incelenmesini göz ardı etmek anlamına gelmekle beraber, yine aynı dönemlerde gerçekleşmiş imar faaliyetleri hakkında bazı önemli ayrıntıların da gözden kaçırılması ihtimaline zemin hazırlamaktadır. Murat Gül, genel olarak İstanbul’daki imar dönüşümlerinin Menderes ile vücut bulmuş olsa da, bunun aslında yüz elli yıllık bir süreç olduğunu ve gerçekleştirilmiş olan imar faaliyetlerinin tümünün anlaşılabilmesi için bu yüz elli yıllık sürecin iyi okunması gerektiğini ifade etmektedir.¹³⁴

Ele alınan bu örnek ve ön tespitlerden yola çıkarak denilebilir ki, Menderes dönemi öncesinde İstanbul Aksaray’da hatırı sayılır oranda eski eser kaybı yaşanmıştır. Fakat Menderes dönemine gelindiğinde durum biraz daha mühim bir hâl almaktadır. Bahsi geçen imar faaliyetleri bu dönemde daha katı bir kisveye dönüşerek tabiri caiz ise “yıkıp geçmiştir” ifadesi ciddi olarak anlam bulmaktadır. İlgili dönem imar politikalarının uygulanması esnasında kamuya ait bir eserin yıkılmasının gereksizliğini ve belediyenin bunun aksindeki ısrarını dile getiren Ünsal, şunları aktarmaktadır:

(Sinan Paşa Hamamı’nın) yıkılması 1957’de Anıtlar Yüksek Kurulu’nda uzun tartışmalara yol açmıştı; Arseven, Söylemezoğlu, Ülgen, İzer ve ben (bu eserin) yıkılmamasını savundu idik. Başkan T. Öz. Eserin değersizliğinde ısrar etti ve bir oy fazlasıyla yıkılma kararı çıktı. O yer bugün benzin

---

¹³³ Erdoğan, *Kültür Vandalizmi*, 33.

¹³⁴ Gül, “Menderes Dönemi İstanbul’unda İmar Hareketleri ve Arka Planı”, *AÇYBİT*, C. 8, 537.

*istasyonu önünde bir refüjdür. Bu olay hukuk ve mimari tarihimizin bir yarası olarak kalacaktır.*¹³⁵

Zikredilen tüm bu örnekler 1950'ler öncesinde İstanbul'un yaşamış olduğu ciddi değişimlerin yalnızca yazılı kaynakların bir kısmına yansımadır. Henüz alanyazına girmemiş veya tespit edilememiş daha başka örnekler zamanla gün yüzüne çıkacaktır. Zira konuyla ilgili elde edilen ve edilecek olan verilerin belirli bir zamana ve çalışmaya ihtiyaç duydukları gerçeğini göz önünde bulundurmakta fayda vardır.

Bu ön tespitlere göre İstanbul Aksaray'daki eserlerin kaybolmasına ya da tahrip neticesinde kayıp süreçlerinin başlamasına sebebiyet veren etkenlerin başında imar faaliyetleri gelse de, diğer etkenlerin de büyük payının olduğu yukarıda ifade edilmişti. Dolayısıyla çalışma konusunu oluşturan ilgili tarih aralığında (1923-1950) kaybolan Osmanlı eserlerinin kaybolmasına neden olan ya da kayıpları tetikleyen bu etkenleri "Aksaray Yangınları", "Eski Eser Bilinci Eksikliği" ve "Toplu Taşımanın Gelişimi" şeklinde kısa başlıklar altında ele almak mümkündür. Bu etkenler sadece birer ön tespit olmakla birlikte, üçüncü bölümde ele alınacak olan kayıp eserlerin ayrıntılı olarak incelenmesi neticesinde asıl kaybolma nedenleri ve etkenleri yakından görülmüş olacaktır.

2.6.3.1 Aksaray Yangınları

Doğal bir etken olarak Osmanlı eserlerinin kaybına sebebiyet vermiş olan yangınlar tarihî yarımada çok sık karşılaşmış ciddi bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Mustafa Cezar'ın çalışmasında¹³⁶ yangın unsurunun her boyutu ele alınarak tarihlere göre sırasıyla verilmiş olan İstanbul yangınlarından yapılacak en önemli çıkarım; İstanbul'un fiziki yapısının, özellikle yangına maruz kalan mahallelerin sokak dokusunun sıklıkla değişmiş olduğudur.¹³⁷ Altı yüz elliden fazla binanın yanmasıyla

---

¹³⁵ Ünsal, "İstanbul'un İmarı ve Eski Eser Kaybı", 60.

¹³⁶ Cezar, "Osmanlı Devrinde İstanbul Yapılarında Tahribat Yapan Yangınlar ve Tabii Afetler", 327-414.

¹³⁷ Yangın sonrası Aksaray'daki bazı yol ve caddelere yeni isimler verilmesine dair genelgenin, Osmanlı döneminde yürürlüğe giren ilk resmi gazete olan Takvim-i Vekayi'de yayınlanmasıyla ilgili arşiv kaydı mevcuttur, bkz.: DABOA (A.MKT.NZD), 200 / 24.

sonuçlanan 1856 Aksaray yangını, İstanbul'un kent dokusunun yeniden şekillenmesinde önemli bir dönemeç noktası olmuştur.¹³⁸ Bu aynı zamanda Aksaray'ın da sokak dokusunun değişmeye başladığı bir yangın olmuştur.

Yangınların önemli çoğunluğunun “büyük yangın” nitelemesiyle vasıflandırılmış olmaları konunun ehemmiyetinin daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır. Neredeyse her mahallenin karşı karşıya kalmış olduğu bu tabii olaydan Aksaray da büyük oranda etkilenmiştir. “Aksaray Yangını” olarak anılan 1911'deki büyük Fatih yangınında Aksaray Mahallesi/Semti tamamen yanmıştır. “23 Temmuz 1911 tarihli Fatih yangınında birçok eser harap olmuştur”¹³⁹ diyen sanat tarihçisi Semavi Eyice (1922-2018) buna işaret etmekte ve yangının boyutunu göstermektedir.

Koçu, Aksaray semtinin kısım kısım veya tamamına yakınının birçok defa yanıp harap olduğunu söylemektedir. Yangınların bir kısmının komşu semtlerde başlayıp Aksaray'a sıçradığını, diğerlerinin de kendi mahalle sınırları¹⁴⁰ içinde başladığını ve bir mahalle olarak Aksaray'ın dokusunun önemli oranda etkilendiğini yazmaktadır.¹⁴¹ Koçu'ya göre Aksaray sınırları içinde tespit edilmiş yangınları şu şekilde sıralayabiliriz: 28 Ağustos 1863 Karakolhane yangını, 19 Temmuz 1867 Yusufpaşa yangını, 29 Ağustos 1877 Gurebahüseyinağa yangını, 8 Mayıs 1890 Horhor yangını, 14 Mart 1903 Selimpaşa yokuşu yangını, 23 Temmuz 1911 Aksaray yangını. Bu yangınların toplamında tahrip olan ve ortadan kaybolan eser sayısı hakkında elle tutulur bir veri bulunmamaktadır. Ancak, 1911 Aksaray yangınında toplam üç bin

---

¹³⁸ Çelik, *19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti: Değişen İstanbul*, 45.

¹³⁹ Semavi Eyice, “Vasiyetimi Açıklıyorum”, *1453 İstanbul Sanat ve Kültür Dergisi*, Sy. 1, (2007): 131.

¹⁴⁰ Yazarın bahsettiği yangınların yaşandığı tarihlerde bölge ile ilgili hem “semt” hem de “mahalle” tanımlamalarını kullanmıştır. Ne var ki, o tarihlerde “mahalle” kavramı henüz günümüzdeki manasıyla kullanılmamaktaydı. Cumhuriyet sistemiyle birlikte “mahalle” kavramı yeni bir boyut kazanmış ve belli sınır çizgileriyle ifade edilmeye başlanmıştır. Dolayısıyla ilgili ansiklopedinin ilgili cildinin 1958 yılında basılması göz önünde bulundurulursa, Koçu'nun ele aldığı yangınlarla birlikte 1923 ile 1950 arasında gerçekleşmiş olan yangınlara da atıf yapmış olabileceği ihtimali ortaya çıkmaktadır, bkz.: Koçu, *İA*, C. 1, 539-542.

¹⁴¹ Koçu, *İA*, C. 1, 539-542.

dükkân, iki bin dört yüz ev, on altı cami ve mescit, on beş fırın, üç hamam, iki medrese ve birçok türbe ve tekkenin yandığı bilgisine ulaşabilmekteyiz.¹⁴²

Yangınların küçük bir noktada başlayıp birkaç dakikada neredeyse bulunduğu tüm mahalleye sıçramalarındaki asıl neden, zamanın Osmanlı mimari dokusunun ahşap yapılardan müteşekkil olmasıdır. Bununla ilgili Alman Mareşal ve şehir plancısı Helmuth Karl Bernhard von Moltke'nin (1800-1891) on dokuzuncu yüzyılda İstanbul hakkında yaptığı bir tasvir oldukça mühimdir:

*İstanbul'un tek mil evleri ahşaptır. Burada taştan bir temel atarlar ve üzerine direkleri çıkarlar. Tahta ile bir kaplama yanında içerisini çamur kerpiç ile örürler. Damı da kiremitle örttüler mi az zaman zarfında ev meydana çıkıverir. Artık böyle kerpiçten mamul evlerin birbiri içine girmişçesine işgal ettikleri koca mahallelerde olası bir yangın halinde ne kadar hızlı yanacaklarını düşününüz.*¹⁴³

Bu ifadeler göz önünde bulundurulduğunda ahşap binaların arasında bulunan yarı kâgir olan birçok tarihi eserin de kısmen veya tamamen yanmış olduğu anlaşılmaktadır. Bu minvalde Cumhuriyet sistemi ile birlikte yeni yapıların kâgir veya beton olarak yapılmaya başlanması yangınların önemli bir kısmını önlemiştir denilebilir, ancak yangınlar eski ve tarihî eserleri günümüzde hâlen tehdit etmektedir.

Aksaray hakkındaki çalışmasında İşli, Aksaray semtinin bilinen büyük yangınlarından ilkinin Bizans Dönemi 562 yılında; diğerinin ise Osmanlı Dönemi'nde 1782 yılında gerçekleştiğini belirtmektedir. Unkapanı başta olmak üzere diğer semtlerde başlayarak yayılan büyük yangınların en az beş kadarına maruz kalan Aksaray semtinde iki katlı ahşap sivil mimariye sahip yapıların çoğunun yitirildiğini söylemektedir.¹⁴⁴ Büyük yangınlar sonrası hazırlanan ve uygulanan planlamalarda ise, (bilhassa Lâleli ve Aksaray semtlerinde) eski eserlere gerekli ihtimamın gösterilmediği ve dolayısıyla

---

¹⁴² Koçu, *a.g.e.*, 539-542; Ayrıca bkz.: Ergin, *İstanbul'da İmar ve İskân Hareketleri*, 49; Mustafa Cezar, "Osmanlı Devrinde İstanbul Yapılarında Tahribat Yapan Yangınlar ve Tabii Afetler", 377-379; <https://www.gelgez.net/tarihte-istanbulda-yasanan-en-buyuk-afetler-yaniginlar/> [06.12.2020].

¹⁴³ Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, C. 3 (İstanbul: İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1995), 1183.

¹⁴⁴ İşli, *İstanbul'un Ortası Aksaray*, 13-14.

korunması lazım gelen birçok eserin bu planlar kapsamında ortadan kalktığı¹⁴⁵ bilinmektedir.

Yangın felaketlerini birçok defa tecrübe etmiş olan Aksaray'ın tarihteki fiziki dokusuyla günümüzdeki yapısı arasında oldukça önemli farkların olduğunu söylemek mümkündür. Dar sokak ve caddelerine rağmen iki katı geçmeyen ahşap bina yapılarıyla (günümüze kıyasla) daha ferah bir görünüm çizmiş olduğu anlaşılan semtin, 1950'ler sonrası yaşanan yoğun iç göç hareketlerinin¹⁴⁶ beraberinde getirdiği çarpık yapılaşmanın bünyesinde açtığı derin soyut çıkmazlarıyla, tarihî misyon ve niteliğinden gelen itibarının teslim edileceği günü beklemektedir. Ayla Ödekan genel olarak bu durumu şu ifadeleriyle özetlemektedir: “Bugünü yaşıyorum, geçmişim beni ilgilendirmiyor desem mekânın sürekliliği beni hiç ilgilendirmeyecek; ama ben dünle var olduğuma inanıyorum. Bilinçsizlik ve çarpık kentleşme dünüyle var olmayan belleksiz bir kentli yarattı.”¹⁴⁷ Bu bilinçsizlik ve çarpık kentleşme Aksaray'ın belleğinde önemli boşlukların oluşmasına ve bunun neticesinde temsil karmaşasının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

2.6.3.2 Tarihî Eser Farkındalığı

Osmanlı'nın son dönemlerinde gerek yaşanan savaşlar gerekse iktisadi buhranlar, devlet yapısı içinde çok önemli bir yere sahip olan vakıf müesseselerinin de olumsuz anlamda etkilenmesine sebep olmuştur. Osmanlı vakıfları söz konusu olunca çeşitli dini/kamu yapılarıyla ve toplumsal/iktisadi olgularla olan bağlantıları göz önüne gelmektedir. Osmanlı zamanında dini/kamusal, günümüzde ise miras ya da tarihî olarak tanımlanan birçok eser bu vakıflar sayesinde ayakta kalabilmiş ve işlevini sürdürmüştür.¹⁴⁸ İmparatorluğun son dönemlerinde yaşanan toplumsal ve iktisadi

¹⁴⁵ Semavi Eyice, “İstanbul'un Ortadan Kalkan Bazı Tarihi Eserleri”, *Tarih Dergisi*, Sy. 26 (1972): 132.

¹⁴⁶ Geniş bilgi için bkz.: “Tarihte Fatih” web ara yüzü yazısı, Fatih Belediyesi web sayfası: <https://www.fatih.bel.tr/fatih-tarihi> [09.12.2020].

¹⁴⁷ Ayla Ödekan, “Belleğimin Hatırası Pervititch”, *Cumhuriyet Kitap (Gazete Eki)*, Sy. 607, 4 Ekim 2001, 5.

¹⁴⁸ Nimet Candaş Kahya, Ayşe Sağsöz ve Selda Al, “Türkiye’de Korumacılık ve Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bilincinin Gelişimi: 1938-1960 Dönemi”, *Turkish Studies*,

olaylar vakıfların eski işlevlerinin zamanla kaybolması ve vakıflara bağlı birçok dini ve kamusal yapının çözülmesine neden olmuştur. Zaman geçtikçe tarihî ve kültürel bir hüviyete bürünen bu eserlere olan bakış açıları da yaşanan bu çözümlerin etkisi altında kalmış, bununla birlikte tarihî eser farkındalığının baltalanmasına sebep olmuştur.

Osmanlı'da “âsâr-ı âtika” olarak adlandırılan eski eserlere olan yaklaşım ve eski/tarihî eser farkındalığı Tanzimat'a kadar yeterli düzeyde değildi.¹⁴⁹ Tanzimat'tan Osmanlı'nın son dönemlerine kadar tarihî eser farkındalığında bir iyileşme olsa da yukarıda bahsedilen toplumsal ve iktisadi kırılmalar bu farkındalığın da yara almasına sebep olmuştur. Cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte ilk otuz yılda kısmen de olsa gelişim gösteren tarihî eser farkındalığı “eski eserleri koruma” şekline bürünmüş ve daha ziyade devletin önde gelenleri ve aydın kesiminde kendine yer bulmuştur. Dolayısıyla kamuoyu tarafından benimsenmiş bir eski/tarihî eser ve koruma farkındalığından söz etmek zor görünmektedir. Nitekim Maarif Vekâleti ve Vakıflar Umum Müdürlüğü gibi devlet organlarında inanmış birkaç kişi dışında konunun pek önemsenmediği, yerel yönetici ve geniş halk kitlelerine aktarılması hususunda da etkili ve yeterli planların üretilmemiş olduğuna şahit olunmaktadır.¹⁵⁰ Dolayısıyla eski/tarihî eser farkındalığı ve koruma çalışmaları, yeni planlar çerçevesindeki imar hareketlerinin gölgesinde kalmıştır¹⁵¹ denilebilir. Bununla birlikte toplumun bir parçasını oluşturan bireyin koruma hususundaki farkındalık eksikliği ve toprak rantının her türlü ranttan önde gelmesi, kültür ve tabiat varlıklarının kısa sürede bilinçli olarak yok edilmesinin yolunu açmıştır.¹⁵² Tüm bu nedenlerden dolayı Cumhuriyet yönetimi eski eserlerin korunması hususunda gerekli önlemleri alamamış olması

Vol. 9/10 (2014): 274; Melike Z. Dağistan Özdemir, “Türkiye’de Kültürel Mirasın Korunmasına Kısa Bir Bakış”, *Planlama*, Sy. 31/1 (2005): 20.

¹⁴⁹ Fatma Şimşek ve Güven Dinç, “XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Eski Eser Anlayışının Doğuşu ve Bu Alanda Uygulanan Politikalar”, *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl. 10, Sy. 16 (2009): 105; Necva Akçura, “Türkiye ve Eski Eserler”, *Mimarlık*, Yıl 10, Sy. 8 (Gnl. Sy. 106), (1972): 39-40.

¹⁵⁰ Emre Madran, “Cumhuriyetin İlk Otuz Yılında (1920-1950) Koruma Alanının Örgütlenmesi-II”, *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, Sy. 17: 1-2 (1997): 85.

¹⁵¹ Madran, a.g.m., 85.

¹⁵² Özdemir, “Türkiye’de Kültürel Mirasın Korunmasına Kısa Bir Bakış”, 24.

yanında, tarihî ve kültürel kimliği olan birçok Osmanlı mimari eserinin kaybolması ve ortadan kaldırılmasının da önüne geçememiştir.

2.6.3.3 Toplu Ulaşımın Gelişimi ve Yoğunlaşması

Yukarıda zikredilen bu gelişmeler ulaşım alanında da büyük atılım ve değişimlerin yaşanmasında etkili olmuştur. Önemli oluşumların gerçekleştiği bu yüzyılda dünya ulaşım sistemleri bünyesinde buharlı gemi, tren ve tramvay gibi modern toplu ulaşım araçları görüldü. Daha önceleri klasik araçlarla gerçekleştirilen ulaşım hizmetleri yıllar geçtikçe yerlerini kitle ulaşım sistemlerine terk etmiştir.¹⁵³ Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'la birlikte başlayan yenileşme hareketleri, İstanbul şehir içi ulaşımındaki atılımları da beraberinde getirmiştir. Atlı tramvayların hizmete girdiği 1870'lerden¹⁵⁴ Cumhuriyet'e dek İstanbul'da şehir içi ulaşımın giderek çeşitlendiği ve yoğunlaştığını söylemek mümkündür. Ne var ki, İstanbul'un öteden beri sahip olduğu dokusu ve dar sokak ve caddeleri bu yoğunluğu kaldırmada yetersiz kalmaktaydı. Bu vesile ile imar meselesi yanında geniş yol ve caddelere olan gereksinimler gündeme gelmekteydi. Ulaşım yoğunluğunun imarı tetikleme doğal bir şehirleşme süreci olarak bilinmektedir. Nitekim büyüme istidadı mevcut yerleşim yerlerindeki kent içi ulaşımının düzenlenmesinin kentin biçimlenmesiyle karşılıklı etkileşimde bulunması

---

¹⁵³ Ercan Karakoç, "Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde İstanbul'da Toplu Ulaşım", *Uluslararası İstanbul Tarihi Yarımada Sempozyumu 2013*, Nazlı Ferah Akıncı (Ed.). (İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi İstanbul Tarihi Yarımada Uygulama ve Araştırma Merkezi) 457.

¹⁵⁴ İstanbul şehir içi ulaşımının süreçleri hakkında geniş bilgi için bkz.: İlhan Tekeli, *İstanbul Kent İçi Ulaşımının Gelişimi (1927-1985)*, Toplu Eserler 9, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2009), 21-84; Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar*, (İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1984), 83-104; Rifat Behar, "İstanbul'da Turistik Yaşam", *Toplumsal Tarih Dergisi*, Sy. 196 (2010): 82-88; Bu makale ikinci defa olarak İSAP'ta yayımlanmıştır, bkz.: Rifat Behar, "1892 Yılında Basılmış Çok Nadir Bir Turist Rehberine Göre İstanbul'da Turistik Yaşam", *İstanbul Seyahat Araştırmaları Platformu (İSAP)*, Sy. 1 (2011): 22-29, <ftp://ftp.deu.edu.tr/pub/Infosystem/isap/isap1.pdf> [25.06.2020]; Gökhan Gül, "Yedikule'de Tramvaylı Günler", *İstanbul Seyahat Araştırmaları Platformu (İSAP)*, Sy. 2, (2011): 13-17, <ftp://ftp.deu.edu.tr/pub/Infosystem/isap/isap2.pdf> [25.06.2020].

bunu açıkça göstermektedir. Bununla birlikte kentin ana hatlarını oluşturan belli ulaşım eksenlerinin gelişmesi kentsel yapılanmanın bu eksenler etrafında hızlanması ve şekillenmesi anlamına gelmektedir.¹⁵⁵

İstanbul'un ulaşım tarihinde üç dönüm noktası olduğu bilinmektedir: İlki 1850'li yıllarda başlayan kent içi vapur seferleri; ikincisi yukarıda da belirtildiği gibi 1870'lerde atlı tramvaylarla birlikte tünel, banliyö vb. raylı sistemlerin kurulması; üçüncüsü de 1914'te geniş kapsamlı elektrikli tramvayların işletilmeye başlamasıdır.¹⁵⁶ Özellikle tramvay işletmesi çerçevesinde kurulan yeni eksenlerden biri de Aksaray'dır. Eminönü'nden başlayıp Divanyolu boyunca devam eden tramvaylar Aksaray'da ikiye ayrılıp Topkapı ve Samatya/Yedikule güzergâhını takip etmekteydi.¹⁵⁷ Burada Aksaray'ın önemli bir kavşak özelliğine sahip olduğu görülmektedir. Bununla birlikte giderek çoğalan ulaşım sistemleri (düzensiz, dar yol ve sokaklar gibi) çarpık yapılaşmanın yaygın olduğu bazı bölgelerdeki kesişme noktalarında ciddi ulaşım sorunlarının yaşanmasına neden olmaktadır. Aksaray'ın da gerek fiziki yapısı, gerekse ulaşımında güzergâhların birleşim ve dağılım noktalarından biri olmasıyla öne çıktığı göz önünde bulundurulursa buradaki imarın kaçınılmaz olduğu söylenebilir. Nitekim bölgedeki imar çalışmaları sonucunda Aksaray'ın eskisine nazaran daha düzenli bir görünüm çizdiği belediyenin (yukarıda adı geçen) yayınındaki ifadelerinden anlaşılmaktadır.¹⁵⁸ Ancak buradaki düzenlilik her ne kadar bazı çarpık yapılaşma unsurlarının ortadan kaldırılmasıyla gerçekleşmiş olsa da, tarihi dokunun büyük oranda değişmesi şeklinde meydana gelmiştir. Bu kapsamda zamanın belediye yönetiminin önünde iki seçenek vardı denilebilir: Ya Aksaray'ın sahip olduğu yapılaşma karmaşasıyla birlikte durağan imar çerçevesinde küçük müdahalelerde bulunarak tarihî ve kültürel dokuyu tabii seyrine bırakmak; ya da orantısız yapılaşma yanında bu dokunun önemli bir kısmını bertaraf etmek. Dolayısıyla yönetimin burada ikinci seçeneği uyguladığını söylemek mümkündür.

---

¹⁵⁵ Tekeli, *İstanbul Kent İçi Ulaşımının Gelişimi (1927-1985)*, 21.

¹⁵⁶ Tekeli, *a.g.e.*, 23.

¹⁵⁷ Tekeli, *İstanbul Kent İçi Ulaşımının Gelişimi (1927-1985)*, 26; Karakoç, "Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde İstanbul'da Toplu Ulaşım", 462.

¹⁵⁸ İ.B.B., *Yenileşen İstanbul, 1939 Başından 1947 Sonuna Kadar İstanbul'da Neler Yapıldı*, 21.

Genel olarak İstanbul son yüz elli yıllık süreçte çeşitli toplumsal, siyasi ve iktisadi pratiklerin şekillendirdiği bir kent olgusunu yaşamış olmakla birlikte, büyük bir deneyler yelpazesini barındırmakta ve bunun etkilerini halen yaşamaktadır.¹⁵⁹ Bu bağlamda Aksaray, İstanbul'un önemli bölgelerinden biri olması nedeniyle ilgili pratiklerin belki de en çok yansıdığı bir semttir denilebilir. Zira tarihi boyunca üzerinde birçok deneysel pratiğin yaşandığı bir bölge olma özelliğiyle öne çıkan Aksaray, İstanbul'da imar hususu söz konusu olduğunda akla ilk gelen semtler arasında sayılabilir. Bu imarı tetikleyen ve bunun neticesinde kültürel mirasın önemli bir kısmının zarar görmesi ve ortadan kalkmasına neden olan unsurlardan biri de şüphesiz toplu ulaşım sistemlerinin gelişimidir.

Nitekim gerçekleşen bütün bu değişimler ve beraberinde getirdikleri etkiler mercek altına alındığında özelde Aksaray'ın genelde ise İstanbul'un katmanlı bir tarihî altyapıya sahip olduğu, ancak yenilikler ve önemli değişimlerle de karşılaşmasının kaçınılmazlığı görülebilmektedir. Zira yaşamın olduğu her mekân değişmeli, zamanın dışında kalmadan zamanla var olmalı ve donmamalıdır. Mekân, sahip olduğu kimliği yitirmeden bugünü yaşamak ve uyumlu bir surette geleceğe hazırlanmak durumundadır. Ne var ki, böyle bir gelişmenin tarih bilinci, kültürel birikim/birlik ve sürekliliğe gereksinimi vardır. İstanbul tarih farkındalığından ve kültürel birikim/birliğinden mahrum bir mekân olarak hızla değişmekte ve bir varoş metropolü şeklini almaktadır. Böyle bir kimliğin öne çıkması İstanbul'un belleğinde belirsiz morfolojik katmanların birikmesine neden olmaktadır.¹⁶⁰ Tüm bu olay ve olgular göz önünde bulundurulduğu zaman, Aksaray'da yapılan imar faaliyetleri zamanın yenileşme ve modernite ihtiyacı yanında, hızla artan nüfusun gereksinim duyduğu altyapı talebine sağlanması gerekli olan hizmetler çerçevesinde gerçekleştirildiği şeklinde değerlendirilebilir. Bunun ise büyük küçük birçok eserin zarar görmesi veya kaybolmasıyla sonuçlandığı ihtimalini güçlendirmektedir. Bunun daha iyi anlaşılabilmesi bir sonraki bölümde ele alınacak olan kayıp eserlerin nasıl bir kaybolma serüveni geçirdiklerini yakından görmekle mümkün olacaktır.

---

¹⁵⁹ Tekeli, *İstanbul Kent İçi Ulaşımının Gelişimi (1927-1985)*, 79.

¹⁶⁰ Ödekan, "Belleğimin Hatırası Pervititch", 4.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSTANBUL AKSARAY'DA KAYBOLAN OSMANLI MİMARİ ESERLERİ (1923-1950)

3.1 Aksaray Karakolhaneleri

Günümüz Aksaray Mahallesi sınırları dışında bulunmalarına rağmen “Aksaray” adıyla anılan bu iki karakolhane ya da polis merkezinin, isim benzerliği dolayısıyla zaman zaman konumları birbirine karışabilmekte ve kaybolma tarihleriyle ilgili yeni değerlendirmelere ihtiyaç duyulabilmektedir. İki yapının da tek başlık altında incelenmesi, hem kendilerine has bazı yapısal özellikleriyle ve sahip oldukları asıl isimlerle (en azından literatürde) anılmalarını sağlamak hem de konumsal nitelikleriyle tasvir edilerek iki karakol hakkında da daha açık veriler elde edilmesi ve Aksaray Mahallesi/Semti ile olan bağlantılarının irdelenmesi amaçlıdır.

Aksaray Karakolu ya da diğer adıyla Aksaray Çarşı Karakolu iki katlı kâgır bir kamu binası olup bugünkü Aksaray, Cerrahpaşa ve İskenderpaşa mahallelerinin sınırlarının kesiştiği noktada, 872 ada 1 parselde bulunuyordu (Şekil 3.1). Başka bir ifade ile Turgut Özal Millet Caddesi (ya da eski adıyla Topkapı Caddesi), Namık Kemal Caddesi ve Cerrahpaşa Caddesi'nin kesiştiği köşede bulunmaktaydı.¹⁶¹ Yapı hakkındaki bilgiler Koçu'nun “İstanbul Ansiklopedisi”nde¹⁶² ve Behçet Ünsal'ın “İstanbul'un İmarı ve Eski Eser Kaybı”¹⁶³ yazısında geçerken; diğer bir yapı olan “Aksaray Karakolhanesi” Necdet İşli'nin “İstanbul'un Ortası Aksaray” adlı çalışmasında Turhan Bey Polis Merkezi¹⁶⁴ olarak da geçmekle birlikte, 886 ada 10 parselde bulunmaktaydı (Şekil 3.4). Burada isim benzerliğinden kaynaklanan bir

---

¹⁶¹ Koçu, *İA*, C. 1, 537-538; Ünsal, “İstanbul'un İmarı ve Eski Eser Kaybı”, 17; İşli, *İstanbul'un Ortası Aksaray*, 92; Fatih Güldal, *İstanbul'un 100 Kaybolan Eseri* (İstanbul: İBB Kültür AŞ. Yayınları, 2009), 140; Emine Aksu, “Beşiktaş-Topkapı Güzergâhı Mimari Eserlerinde Cumhuriyet Sonrası Yapılan Tadilat ve Tahribatlar” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020), 291-292.

¹⁶² Koçu, *İA*, C. 1, 537-538.

¹⁶³ Ünsal, “İstanbul'un İmarı ve Eski Eser Kaybı”, 17.

¹⁶⁴ İşli, *İstanbul'un Ortası Aksaray*, 92.

karışıklığı önlemek amacıyla Turhan Bey Polis Merkezi olarak da bilinen Aksaray Karakolhanesi ile ilgili İşli'nin ifade ettiği şu notu zikretmekte yarar vardır:

Çingiraklı Bostan Sokağı ile Mustafa Kemal Caddesi¹⁶⁵ köşesinde alt katı kâgir, üst iki katı ahşap olmak üzere üç katlı geniş ahşap saçakları ve panjurlu pencereleriyle dikkat çeken Meşrutiyet devri köşklerinden Turhan Bey adıyla tanınan Polis Merkezi'dir. Fosfor Mustafa Paşa'ya aidiyeti söylenegelmiştir. Bitişğinde Çingiraklı Bostan'dan kalan parça ve bu bostana ait ma-i leziz ile birlikte 1945 yıllarında imar faaliyetleriyle yok olup gitmişlerdir.¹⁶⁶

İşli'nin bahsettiği yapı Pertevniyal Valide Sultan adıyla anılan “Valide Mektebi” ya da bugünkü adıyla “Pertevniyal Lisesi”nin¹⁶⁷ kuzey kısmında bulunmuş olan “Aksaray Karakolhanesi”dir. Nitekim Fatih Belediyesi Coğrafi Bilgi Sistemi (FBCBS)'nde¹⁶⁸ de Pervititch ve Alman Mavileri haritaları üzerinden tarama yapıldığında yapının isim ve konumu açıkça görülmektedir (Şekil 3.5 ve Şekil 3.9). Anlaşılabacağı üzere Aksaray Çarşısı Karakolu ve Aksaray Karakolhanesi her ne kadar isimleri itibariyle birbirlerine

---

¹⁶⁵ Bu cadde Atatürk Bulvarı açılıncaya kadar Mustafa Kemal Caddesi olarak geçmektedir. Bulvarın tamamının açılmasıyla birlikte Unkapanı'dan Aksaray meydan kavşağına kadar Atatürk Bulvarı olarak adlandırılmıştır. Dolayısıyla Aksaray Karakolhanesi ile ilgili değerlendirmelerde bu cadde Atatürk Bulvarı adıyla zikredilecektir. İlgili cadde ve bulvarın imar çalışmaları hakkında geniş bilgi için bkz.: Süleyman Faruk Göncüoğlu (Ed.), *İstanbul'un Kitabı Fatih*, C. 1 (İstanbul: Fatih Belediye Başkanlığı Kültür Yayınları, 2013), 63-67; *Şehri Düşünmek, Şehri Yaratmak, Henri Prost'un İstanbul Üzerine Çalışmaları 1936-1951*, (Sergi Kataloğu), (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996), 9; İhsan Bilgin vd., “1930-1950 Cumhuriyet Hamlesi”, *İstanbul 1910-2010, Kent, Yapılı Çevre ve Mimarlık Kültürü Sergisi*, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi ve İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Yayınları, 2010), (Sergi baskısı olması dolayısıyla sayfa numarası eklenmemiştir); Sezgül Karcıoğlu, “Mekân ve Kültür İlişkisinin İstanbul Atatürk Bulvarı Kesitinde İncelenmesi” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013), 96-97.

¹⁶⁶ İşli, *İstanbul'un Ortası Aksaray*, 92.

¹⁶⁷ Bkz.: İnci Aslanoğlu, “Pertevniyal Lisesi (valde mektebi)”, *Mimarlık Dergisi*, Yıl 23, Sy. 2-3 (Gnl. Sy. 212), (1985): 34-35.

¹⁶⁸ Bkz.: FBCBS, <https://gis.fatih.bel.tr/webgis/> [16.05.2020].

benzer görünüyor ise de iki ayrı bina söz konusu ve iki ayrı konumda bulunmaktadır. Biri Millet, Namık Kemal ve Cerrahpaşa caddelerinin birleştiği noktada yer alırken, diğeri Mustafa Kemal Caddesi ve Çingiraklı Bostan Sokağı'nın kesiştiği köşede bulunmaktaydı.

Millet, Namık Kemal ve Cerrahpaşa caddelerinin kesiştiği yerde bulunmuş olan ve adına “Aksaray Karakolu” denilen binanın ön cephesinde balkon korkuluklarında asılı olan tabelada “Aksaray Polis Merkezi” yazısının bulunması ise ayrıca dikkat çekmektedir (Şekil 3.3). Nitekim yapının halk ağzındaki isminin ise “Çarşı Karakolu” olduğu anlaşılmaktadır.

Yukarıda da belirtildiği gibi isim benzerliği nedeniyle bu iki yapının konumları zaman zaman karıştırılmaktadır. Diğer bir neden ise binaların ön cephelerinin hangi yöne baktığı hususunun gözden kaçırılmış olma ihtimalidir. Özellikle Pervititch haritalarında binaların ön cephesi ya da girişleri merdiven çizimine kadar belirtilmiştir.¹⁶⁹ Binaların ana girişleri siyah ince bir okun arka ucu dışarıda, ön ucu ise bina içinde olacak şekilde işaretlenmiştir.¹⁷⁰ Buradan hareketle İşli'nin çalışmasında “Aksaray Karakolhanesi” başlığı altında bahsettiği Turhan Bey Polis Merkezi'nin ön cephesi güneye açılmaktadır (Şekil 3.5). Haritalar, fotoğraflar ve diğer kaynaklardan elde edilen verilere istinaden Aksaray Çarşı Karakolu binasının ön cephesinin ise doğu yönüne açıldığı anlaşılmaktadır (Şekil 3.2). Çarşı Karakolu'nun en açık fotoğrafı olan Şekil 3.3'e dikkatlice bakıldığında gölgeler ve şekiller yapı ile ilgili önemli ipuçları vermektedir.¹⁷¹ Örneğin, karakol önünde bulunan nesnelerin gölgelerinin binaya, daha doğrusu batıya doğru yansıdığı açıkça görülmektedir. Bu gölgelerden hareketle fotoğrafın sabah saat on ila on bir sularında kuzeydoğu yönünden çekildiğini söylemek mümkündür. Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda binanın ön cephesinin doğuya baktığı kesinleşmektedir. Bu da Aksaray Çarşı Karakolu'nun ilgili konumunu güçlendirmektedir.

---

¹⁶⁹ Bkz.: “Pervititch Haritaları ya da Bir Kenti Okumak”, *Cumhuriyet Kitap (Gazete Eki)*, (2001), Sy. 607.

¹⁷⁰ Bkz.: Jacques Pervititch, *Sigorta Haritalarında İstanbul*, (İstanbul: Tarih Vakfı & Axa Oyak Holding Yayınları, 2000).

¹⁷¹ Fotoğraf okuma ya da analizleri ile ilgili bkz.: Akın Kurtoğlu, “Fotoğraf Okuma Üzerine Denemeler”, *İSAP İstanbul Seyahat Araştırmaları Platformu*, Sy. 1, (2011): 20-21.

Aksaray Çarşı Karakolu'nun konumunu güçlü kılan bir diğer ipucu ise, karakolun önünde bulunan tramvay hatlarıdır. Pervititch, haritalarında tramvay raylarını beraberinde fasılalarla devam eden siyah çizgilerin eşlik ettiği mavi çizgilerle belirtmiş ve “Tram vers” yazısıyla birlikte hangi yöne gittiğini gösteren siyah ok işaretleriyle göstermiştir. Rayların kesişme noktalarını da siyaha boyayıp ray boyunca güzergâh ismini gösterecek kadar ayrıntı kullanmıştır. Şekil 3.2'deki haritada görüldüğü gibi “Aksaray Makası”¹⁷² denilen Sirkeci-Topkapı ve Sirkeci-Yedikule tramvay hatlarının kesişme noktası, Aksaray Çarşı Karakolu'nun önüne denk gelmektedir (Şekil 3.2 ve Şekil 3.3). Bilindiği gibi Aksaray-Topkapı hattı Millet Caddesi üzerinden, Aksaray-Samatya-Yedikule hattı ise Namık Kemal Caddesi üzerinden geçmekteydi.¹⁷³ Şekil 3.3'teki fotoğrafta açıkça görüldüğü gibi Aksaray-Samatya-Yedikule hattı Sirkeci-Topkapı hattından sola Namık Kemal Caddesi'ne ayrılmaktadır. Bu detaylar sonucu Aksaray Çarşı Karakolu'nun konumu kesinlik kazanmaktadır. Bununla birlikte Aksaray Karakolhanesi'nin bulunduğu Mustafa Kemal Caddesi ve Çingiraklı Bostan Sokağı'nda ise tramvay hattı hiç olmamıştır (Şekil 3.7 ve Şekil 3.8).

Aksaray Çarşı Karakolu hakkında ayrıntılı bilgiyi Koçu¹⁷⁴ vermektedir. Karakolun yerinde önceden ahşap yapıda bir yeniçeri kolları olduğundan bahsedilirken, Yeniçeri Ocağı'nın ortadan kaldırılmasından sonra İstanbul'da asayiş görevi seraskerliğe devredilmekte ve ilgili tarihlerden itibaren kolluklara ait yapıların kâgir olarak inşa edildiği; böylece Aksaray Çarşı Karakolu'nun da bu vesile ile kâgir olarak yeniden yapıldığını aktarmaktadır. Devamında da 1945-1946 yılları arasında tespit ettiği şu kaydı eklemektedir:

---

¹⁷² “Aksaray Makası” adının geçtiği yazı için bkz.:

<http://www.yedikule.org/yedikule/yedikule-tarihi/694-yedikulede-tramvayli-gunler>, [04.05.2020].

¹⁷³ Çelik, *19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti: Değişen İstanbul*, 75. Bahsi geçen tramvay hatlarıyla ilgili geniş bilgi için bkz.: *a.e.*, 74-79; Nostaljik Tramvay Bülteni, (İstanbul: İETT Yayınları, 2011), <https://iett.istanbul/webimage/merkez/includes/Tramvay-e-dergi.pdf>, [11.06.2020]; “İstanbul'da Tramvay ve Tramvayların Tarihi”, <https://rayhaber.com/2012/07/istanbulda-tramvay-ve-tramvayların-tarihi/>, [06.05.2020].

¹⁷⁴ Koçu, *İA*, C. 1, 537-538.

“Yakın bir istikbalde Aksaray meydanının daha esaslı bir tanzimi sırasında yıkılacağı aydın olarak görülen Aksaray Karakolhanesi¹⁷⁵ 1918 mütarekesine kadar Merkezkomandanlığı'nın inzibat merkezlerinden biriydi, işgal yıllarında jandarma karakolu oldu, Cumhuriyet devrinde de Aksaray Polis merkezi yapıldı.” Aksaray karakolu 1957'deki imar faaliyeti arasında yıkılmıştır.¹⁷⁶

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Aksaray Çarşı Karakolu'nun yıkım sebebi Millet Caddesi'nin genişletilmesidir. Haritalar ve eski fotoğraflar üzerinden hesaplama yapıldığı zaman karakolun yıkılmadan önce bulunduğu noktada Millet Caddesi'nin yaklaşık olarak on ila on üç metre genişliğinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu güzergâhta açılacak yeni bulvar ise elli metre genişliğinde olacağından cadde üzerinde bulunan birçok yapının yıkılacağı anlamına gelmektedir. Aksaray Çarşı Karakolu binası da bu çalışmalar neticesinde yıkılmıştır. Binanın ön cephesinde giriş katında bulunan dört mermer sütun Klasik Dor¹⁷⁷ başlıklı sütunları andırmaktadır. Bugün üzerinden Millet Caddesi ve Bağcılar-Kabataş tramvay hattı geçmektedir (Şekil 3.13).

Aksaray Karakolhanesi ya da Turhan Bey Polis Merkezi ile ilgili ise elimizde İşli'nin aktardığı bilgilerden başka yazılı veri bulunmamaktadır. Ünsal'ın, İstanbul'un ana caddelerindeki kayıp eserlerle ilgili araştırmasında¹⁷⁸ da Mustafa Kemal Caddesi ve Atatürk Bulvarı güzergâhındaki kayıp eserler zikredilirken kaybolan bu yapı ile ilgili herhangi bir bilgi verilmemektedir. İşli'nin yukarıdaki ifadelerinden ve karakolhanenin adından da anlaşılacağı gibi sivil bir konaktan kamu binasına dönüştürülmüş olması, bu yapının tarihi bir hüviyet taşımadığı gerekçesi ya da düşüncesiyle üzerinde durulmadığı ihtimalini akla getirmektedir. Fakat bu yapının meşrutiyet devri konaklarından biri olması bile eski eser kaybı çalışmalarının ilk sayfalarında yer alması için önemli bir neden olduğu söylenebilir. Yapı ile ilgili kendine has bir fotoğrafa ulaşılammıştır. Ancak, İstanbul hava fotoğraflarını inceleme esnasında talih eseri diyebileceğimiz bir şekilde 1918'de havadan çekilmiş

---

¹⁷⁵ Burada “Aksaray Çarşı Karakolu” kastedilmektedir.

¹⁷⁶ Koçu, *İA*, C. 1, 537-538.

¹⁷⁷ Sütun başlıkları ile ilgili geniş bilgi için bkz.: <http://arkeopolis.com/gecmisten-gunumuz-sutun-basliklari-dor-ion-korinth/> [30.05.2020].

¹⁷⁸ Ünsal, “İstanbul'un İmarı ve Eski Eser Kaybı”, 20-27.

bir fotoğrafta henüz yıkılmamış haliyle (Atatürk Bulvarı, Mustafa Kemal ve Ordu caddeleri henüz imara açılmamışken) tespit ettiğimiz Aksaray Karakolhanesi'nin mimari şekli (havadan görüldüğü kadarıyla) tıpkı haritalarda olduğu gibi açıkça görülmektedir (Şekil 3.11). Bir diğer fotoğraf ise Atatürk Bulvarı'nın inşasının hemen akabinde Valide Camii'nin doğu minaresinden bulvarın çekildiği esnada kareye dâhil olmuş karakolhane binasının yıktırılmadan hemen önceki hali açıkça görülmektedir (Şekil 3.12).

Yapı hakkındaki veri eksikliğinin, Atatürk Bulvarı ve Mustafa Kemal Caddesi'nin imarı, aynı zamanda Valide Mektebi'nin genişletilmesi bağlamında değerlendirilerek giderilmesi mümkün olabilir. Bununla birlikte haritalardaki veriler de tahlil edilince yapı ile ilgili önemli bulgular elde etmek mümkündür, şöyle ki; Atatürk Bulvarı ve Mustafa Kemal Caddesi Valide Camii önündeki Aksaray Kavşağı'nda Ordu, Vatan ve Millet caddelerinin kesiştiği noktada birleşmektedir. Biri Unkapanı Atatürk Köprüsü'nde, diğeri Yenikapı'da başlamaktadır. Yenikapı'dan Atatürk Köprüsü'ne kadar geniş bir güzergâh çizen bu hat, aynı zamanda tarihi yarımada'yı Haliç'ten Marmara Denizi'ne doğrudan bağlayan tek anayoldur. Aksaray Karakolhanesi de tam olarak Valide Camii'nin (birkaç metre sayılmazsa) bitişiğinde olan Valide Mektebi'nin kuzey kısmında yer almaktadır. Buradan hareketle ilk önce Atatürk Bulvarı'na göz atalım:

Bilgin ve diğerleri, Atatürk Bulvarı'nın ilk etabının Yenikapı-Aksaray aksı olduğunu ve bu aksın Cumhuriyetin ilk dönemlerinde 1924-1928 ve 1928-1939 yıllarında açıldığını ifade etmektedirler.¹⁷⁹ Doğrudur, fakat bahsettikleri bu kısım hiçbir zaman Atatürk Bulvarı adını almamıştır, ilk açılmasıyla birlikte Mustafa Kemal Caddesi adını almıştır. Atatürk Bulvarı'nın tamamının açılmasından sonra bulvar Mustafa Kemal Caddesiyle birleştirilmiş ve Saraçhanebaşı'ndan Aksaray kavşağına kadar¹⁸⁰ olan kısım Atatürk Bulvarı'na eklenip bu adı almıştır. Bu nedenle Atatürk Bulvarı'nın ilk

---

¹⁷⁹ İhsan Bilgin Vd., "1930-1950 Cumhuriyet Hamlesi", *İstanbul 1910-2010 Kent, Yapılı Çevre ve Mimarlık Kültür Sergisi* (sergi kataloğu) (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi ve İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Yayını, 2010), s.n.y.

¹⁸⁰ Mustafa Kemal Caddesi açılmadan önce bu kısım "Selim Paşa Yokuşu" olarak geçmektedir. Bkz. İrfan Dağdelen, *Alman Mavileri: 1913-1914 I. Dünya Savaşı Öncesi İstanbul Haritaları*, C. 2, Ölç. 1:500, Ht. No. K7-4.

etabının Unkapanı-Saraçhanebaşı aksı olduğunu söylemek daha isabetli olacaktır. Atatürk Bulvarı'nın ilk etabı olan Unkapanı-Saraçhanebaşı bölümü 1941-42 yılları arasında açılmıştır.¹⁸¹ Saraçhanebaşı'ndan Valide Mektebi¹⁸² dolaylarına kadarki ikinci etabı ise 1943-44 yılları arasında açılıp kullanıma sunulmuştur.¹⁸³

Valide Mektebi ile ilgili Fatih Kaymakamlığı internet sayfasında bulunan tarihçede, Aksaray yangınında yıkılan Mahmudiye Rüşdiyesi'nin yerine 1930 yılında mektebin ilk kısmının inşa edildiği, bu kısmın arsası Fosfor Mustafa Paşa'ya ait olduğu yazılmıştır. Öğrenci sayısı çoğalınca ikinci kısım olan ek binanın yapıldığı ifade edilmektedir:

*Bunu dikkate alan o zamanki idareciler Bakanlığımızdan temin ettikleri on bir bin lira ile okulun arkasında ve bahçesine civar bulunan bostanlığa altlı üstlü dört dersane ve bir de kapalı dinlenme yeri ve bir müdür yardımcısı odası inşa ettirmişlerdi. Bu ek bina 1938-1939 yılında öğretime açılmıştır.*¹⁸⁴

Burada mektebin ikinci kısmının bu noktada bulunan bostanlığa tekabül ettiği söylenmektedir. Bu, İşli'nin de bahsettiği Turhan Bey Konağı bitişiğindeki bostandır. Ne var ki mektebin tarihçesinde bahsi edilen Fosfor Mustafa Paşa'nın yeri, bostanla birlikte Turhan Bey Konağı parseline denk düşmektedir.¹⁸⁵ Mektebin inşaatının öncesi ve sonrasında (1945 yılına kadar) bu konağın mevcut olduğu görülmektedir (Şekil 3.5 ve Şekil 3.9). Buradan okulun birinci kısmı ve ana binası Mahmudiye Rüşdiyesi'nin yerine, ikinci kısmının da ek bina olarak ilgili konağın, daha doğrusu Turhan Bey Konağı ile anılan Aksaray Karakolhanesi'nin yerine inşa edildiği anlaşılmaktadır.

---

¹⁸¹ Semavi Eyice, "İstanbul'un Ortadan Kalkan Bazı Tarihi Eserleri", *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi*, Sy. 26, s. 129-175 (1972): 147; Göncüoğlu (Ed.), *İstanbul'un Kitabı Fatih*, C. 1, 85.

¹⁸² Bkz.: İnci Aslanoğlu, ("Pertevniyal Lisesi (valde mektebi)"), 1985: 34-35.

¹⁸³ Bkz.: *Yenileşen İstanbul: 1939 Başından 1947 Sonuna Kadar İstanbul'da Neler Yapıldı*, (İstanbul: Belediye Matbaası, 1947), 14; Sezgül Karcıoğlu, "Mekân ve Kültür İlişkisinin İstanbul Atatürk Bulvarı Kesitinde İncelenmesi", a.g.t., 101.

¹⁸⁴ Fatih Kaymakamlığı Valide Sultan Pertevniyal Lisesi tarihçesi: <http://www.fatih.gov.tr/pertevniyal-lisesi> [03.06.2020], tarihçenin altında herhangi bir kaynak ya da atıfa yer verilmemiştir.

¹⁸⁵ Bkz.: İşli, *İstanbul'un Ortası Aksaray*, 92.

Atatürk Bulvarı'nın açılması ve Valide Mektebi'nin inşaat süreci ayrıntıları göz önüne alındığında bu güzergâhta 1930-1950 arasında birçok dini, sivil¹⁸⁶ ve kamu yapısının yitirildiği görülmektedir.¹⁸⁷ Aksaray Karakolhanesi'nin yitirilme tarihi de bu aralığına tekabül etmektedir. Göncüoğlu'nun kayıtları polis merkeziyle doğrudan bağlantılı olmasa da yitirilen eserlerle ilgili şunları aktarmaktadır:

*20. yüzyılın ikinci çeyreği içerisinde ve öncesinde inşa edilmiş sivil mimari örnekleri dışında Saraçhane Semti'nin dâhilinde sayabildiğimiz birkaç tarihi mirasımızdan ayrı bugün varlığı tespit edilebilen 11 cami-mescit, 1 çarşı, 2 su terazisi, 3 sebil, 5 medrese, 3 hamam, 1 karakol binası ve 8 çeşmeden geriye 2 cami-mescit, 3 sübyan mektebi, 4 medrese, 1 sebil ile 3 çeşme günümüze ulaşabilmiştir. Eseri dahi kalmamış birçok yapı ise, modernite uğruna gerçekleştirmiş olduğumuz imar hareketlerinin bir sonucu olarak tarihe mal olmuşlardır.*¹⁸⁸

Burada bahsi geçen karakol binası Turhan Bey Konağı adıyla anılan Aksaray Karakolhanesi'dir. Pervititch haritasında 1945 yılında hâlâ ayakta olduğuna göre, yıkılma tarihi tam olarak 1945 sonu ile 1946 yılı başına tekabül etmektedir diyebiliriz. Atatürk Bulvarı'nın ikinci kısmı olan Şehzadebaşı-Aksaray bölümünün açılışı da aşağı yukarı bu tarihlere denk düştüğüne göre, karakol binasının bu tarihlerde yıkılmış olması yüksek ihtimaldir. Karakolhanenin kuzeydoğu köşesinin bulvara doğru hafif çıkıntılı olması dolayısıyla yıkılmış olması muhtemeldir. Valide Mektebi'nin ikinci kısmı da Fatih Kaymakamlığı internet sayfasındaki¹⁸⁹ tarihçede geçtiği gibi 1938 yılında değil, bu karakolun ortadan kaldırılmasından sonra karakolun yerine 1945-1946 yıllarında inşa edildiği ortaya çıkmaktadır. Pervititch 1945 tarihli haritası ve 1969

¹⁸⁶ Feyza Yağcı, "Son Dönem Osmanlı Konutlarında Mimari Elemanlar", *Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları Dergisi*, C. I, Sy. 22 (2019): 66-75.

¹⁸⁷ Süleyman Zeki Bağlan, "İstanbul'un Kayıp Tapuları", *Uluslararası İstanbul Tarihi Yarımada Sempozyumu (İSTYAM 2013)* (İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi İstanbul Tarihi Yarımada Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, 2014), 292.

¹⁸⁸ Süleyman Faruk Göncüoğlu, "İstanbul'un Fethi Sonrası Kurulan İlk Semt: Saraçhane", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, Sy. 22, s. 27-82 (2009): 34; Göncüoğlu (Ed.), *İstanbul'un Kitabı Fatih*, C. 1, 67.

¹⁸⁹ Bkz.: <http://www.fatih.gov.tr/pertevniyal-lisesi> , [03.06.2020], tarihçenin altında herhangi bir kaynak veya atıfa yer verilmemiştir.

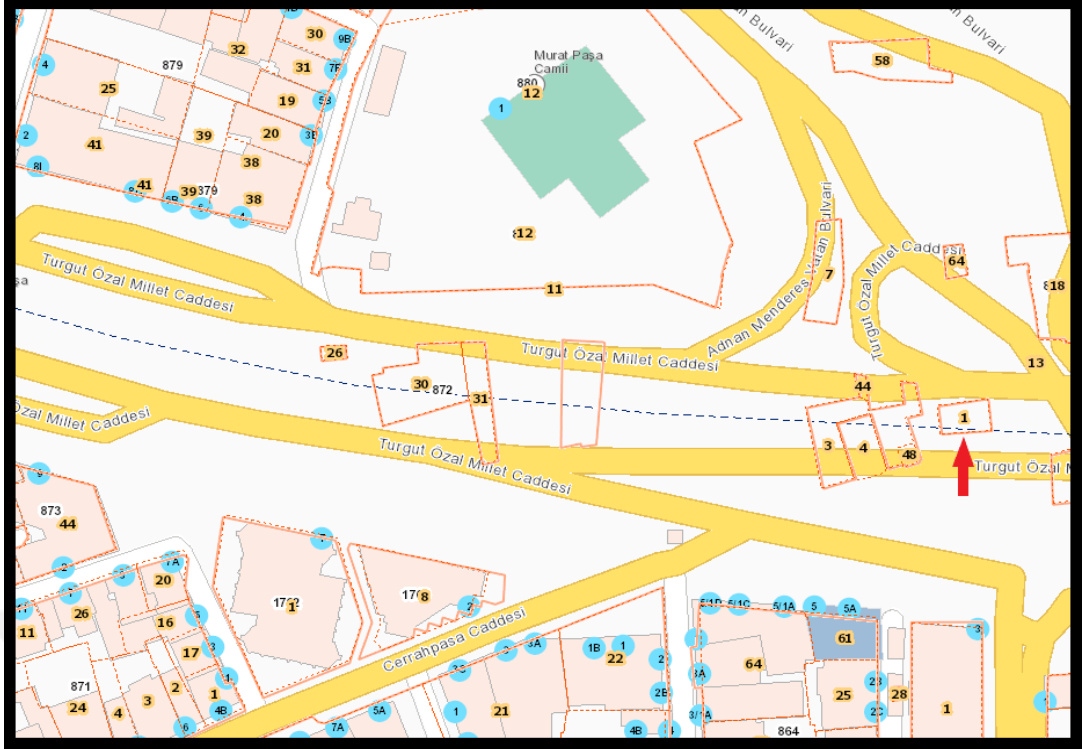
yılında Aksaray geçidinin¹⁹⁰ inşa edildiği esnada kuzeyden çekilen bir yakın hava fotoğrafı mektebin ikinci kısmının Aksaray Karakolhanesi'nin yerine inşa edildiğini göstermektedir (Şekil 3.5 ve Şekil 3.10). Haritaları günümüz uydu görüntüleriyle kıyasladığımızda karakolhane binasının aslında Valide Mektebi'yle aynı çizgide caddeye paralel olduğu görülmektedir. Elli metre genişliğindeki bulvar çizgisine kuzey sağ köşesinin hafif temas etmesi gerekçesiyle yıkılmış olmasını anlamak güçtür. Meşrutiyet devri mimarisine sahip alt katı kâgir üst iki katı ahşap olan Aksaray Karakolhanesi'ne bugün sadece eski haritalar üzerinden, Şekil 3.11'deki hava fotoğrafından ve 1945'lerde Valide Sultan Camii'nin doğu minaresinden çekilen Atatürk Bulvarı fotoğrafındaki haline bakabiliyoruz (Şekil 3.12). Bulvar açılırken dolgu yapılması neticesinde binanın zemin katı gölgede kalmıştır. Bugün karakolhanenin üzerinde Valide Mektebi'nin kuzey ek binası yükselmektedir (Şekil 3.14).

Bu iki karakol binasından Aksaray Çarşı Karakolu'nun yıkılma tarihi 1957 olması çalışmanın zaman kapsamı dışında olduğunu göstermektedir. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi iki karakol binasının isim benzerliği ve konumsal özelliklerinin zaman zaman karıştırılması ve daha somut bilgilere ihtiyaç duyulması dolayısıyla iki binanın da aynı başlık altında iki farklı yapı olarak ele alınmasını gerekli kılmıştır. Zira Aksaray Karakolhanesi'nin yıkılma tarihi 1945-46 yılları olduğuna göre Çarşı Karakolu'nun yıkılma tarihi çalışmanın zaman kapsamı dışında kalsa bile birbirleriyle olan bağlantının irdelenmesi amacıyla tek bir başlık altında ele alınmalarının daha doğru olduğu kanaatine varılmıştır. Bu iki binanın ayakta oldukları zamanlar göz önüne alındığında, İstanbul'da mahalle sınırlarının resmi olarak belirlenmesinden¹⁹¹ önce Aksaray semtinin kapsadığı alan içinde bulunmuş olmaları nedeniyle Aksaray Mahallesi ile anıldıkları anlaşılmaktadır, isimlerini de bu vesile ile aldıkları söylenebilir.

---

¹⁹⁰ Niyazi Duranay, "Aksaray Geçidi", *Arkitekt Mimarlık Şehircilik Turizm Dergisi*, Sy. 345 (1972): 20 (<http://dergi.mo.org.tr/dergiler/2/266/3708.pdf>) [05.06.2020]; Karcioğlu, "Mekân ve Kültür İlişkisinin İstanbul Atatürk Bulvarı Kesitinde İncelenmesi", a.g.t., 143.

¹⁹¹ Bkz: 1580 numaralı ve 3/4/1930 tarihli Belediye Kanunu'nun 8. Maddesi: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/1471.pdf> , [03.10.2020].

Şekil 3.1: Aksaray Çarşı Karakolu (Ada-Parsel Görseli)

Kaynak: FBCBS; Düzenleme: Yaşar Destanoğlu.

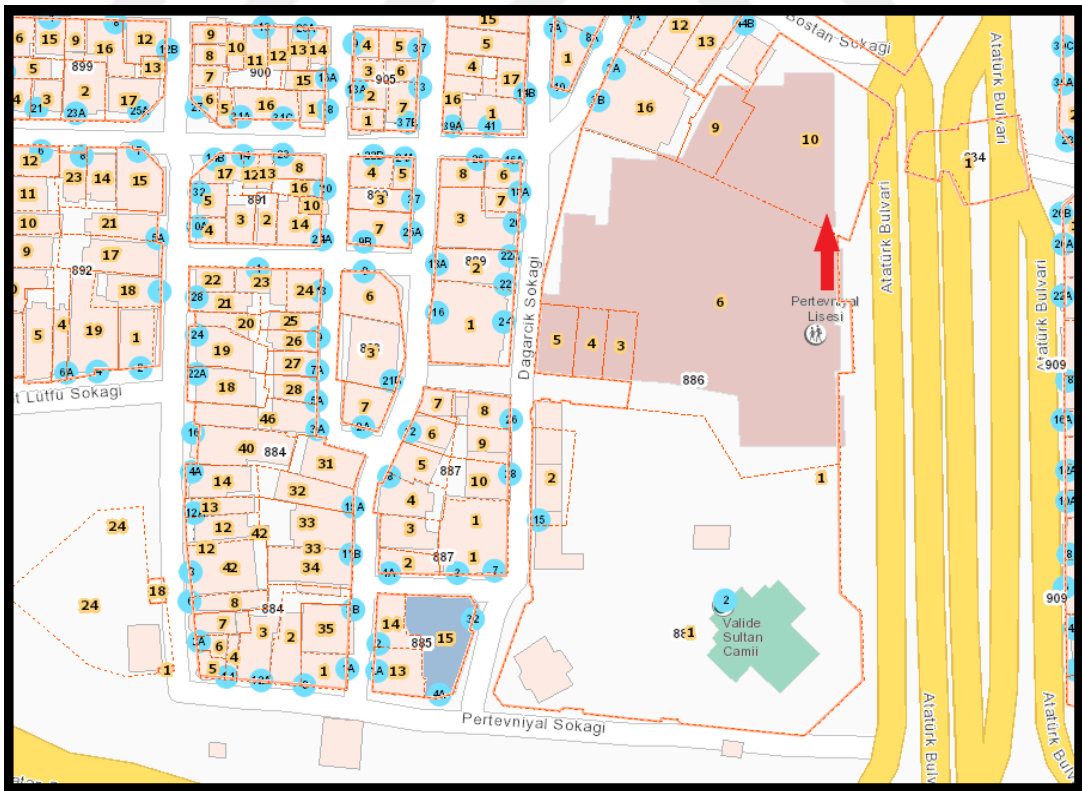
Şekil 3.2: Aksaray Çarşı Karakolu (Pervititch Haritası)

Kaynak: Pervititch Haritası, FBCBS; Düzenleme: Yaşar Destanoğlu.

Şekil 3.3: Aksaray Çarşı Karakolu ve İsim Tabelası

Kaynak: <http://www.eskiistanbul.net/>, [12.01.2020]; **Düzenleme:** Destanoğlu.

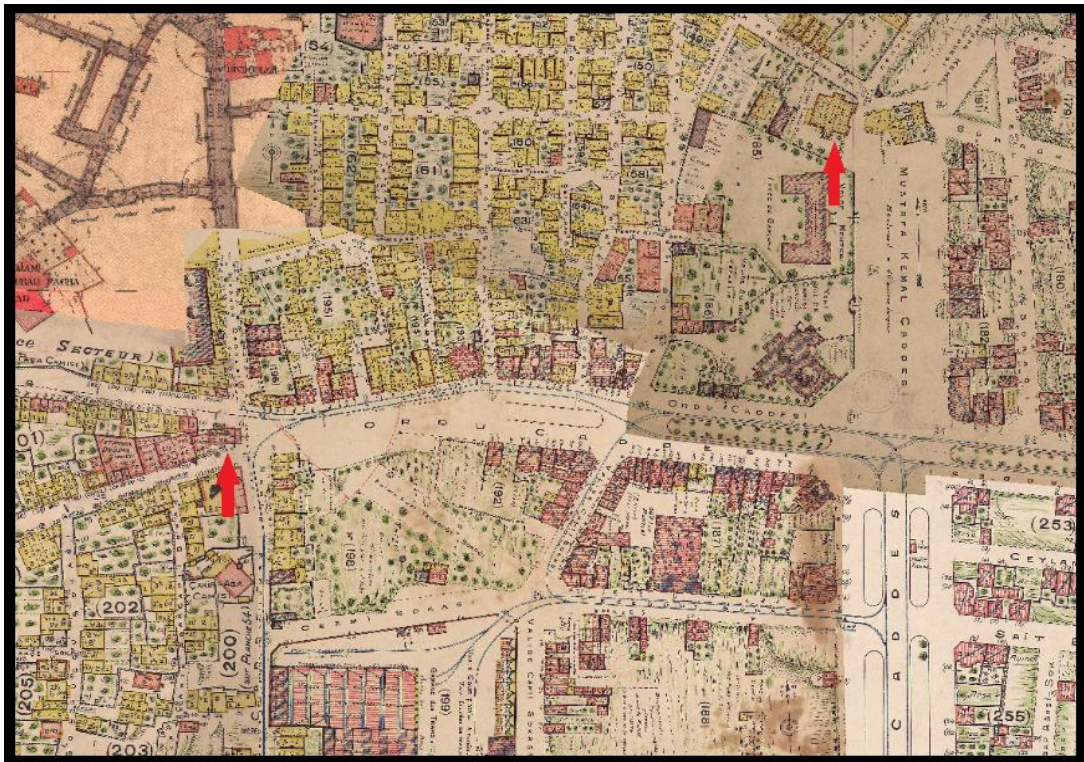
Şekil 3.4: Aksaray Karamanlı Hanı (Ada-Parsel Görşeli)

Kaynak: FBCBS; **Düzenleme:** Destanoğlu.

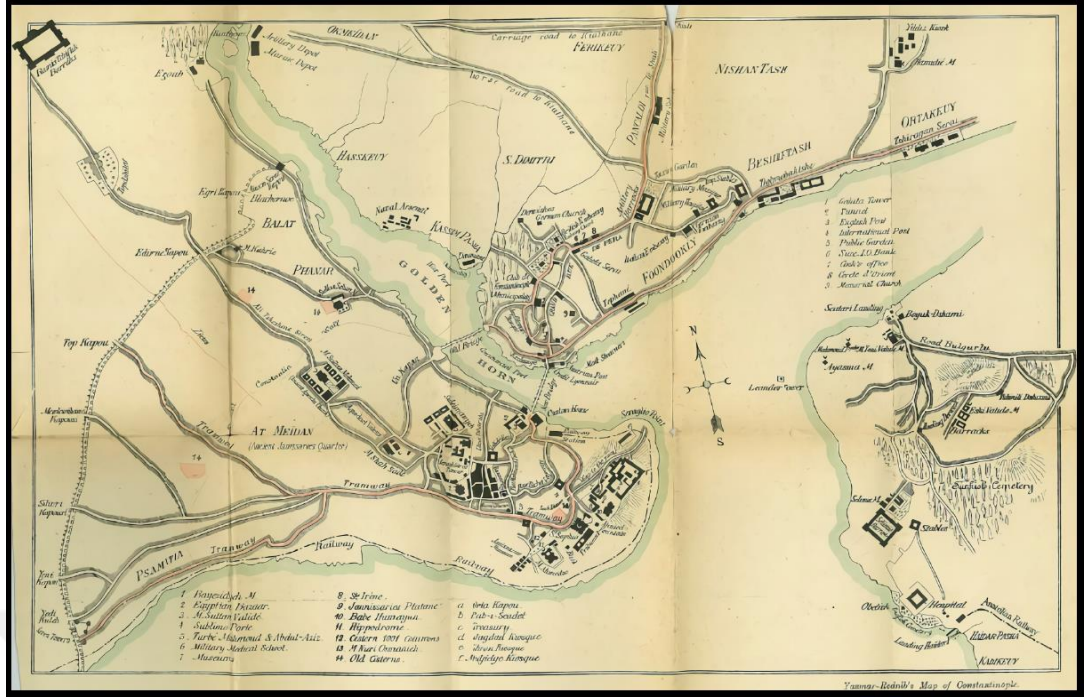
Şekil 3.5: Aksaray Karakolhanesi (Pervititch Haritası)

Kaynak: Pervititch Haritası, FBCBS; Düzenleme: Destanoğlu.

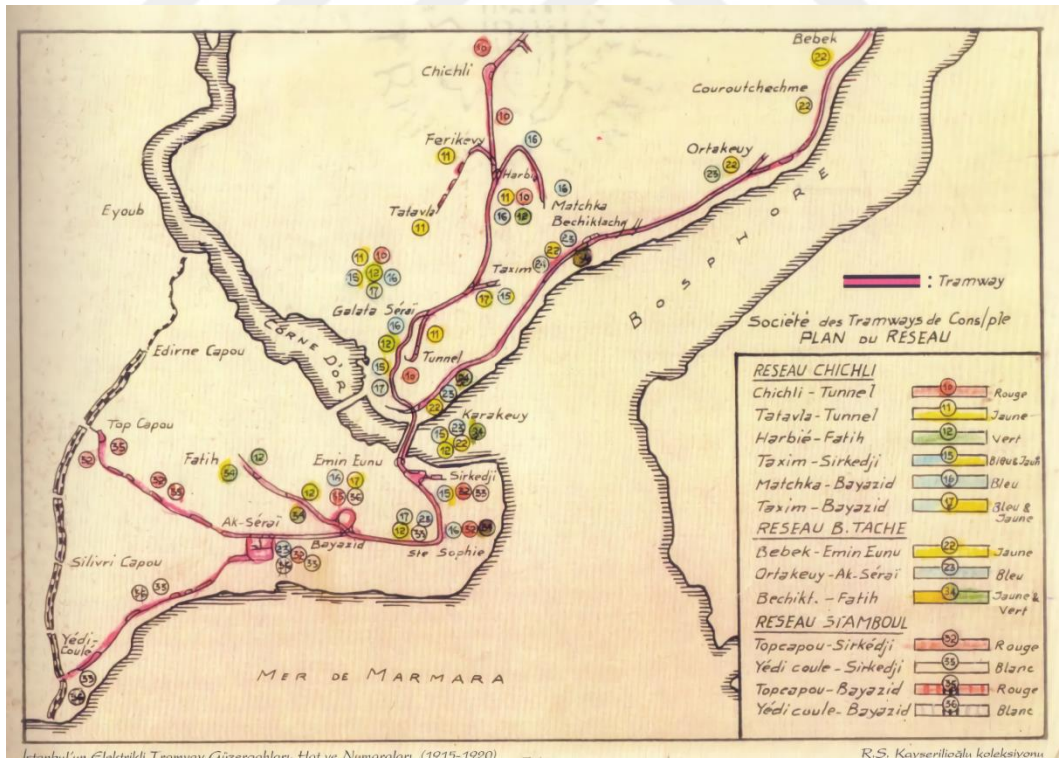
Şekil 3.6: İki Karakol Binası Aynı Haritada

Kaynak: Pervititch Haritası, FBCBS; Düzenleme: Destanoğlu.

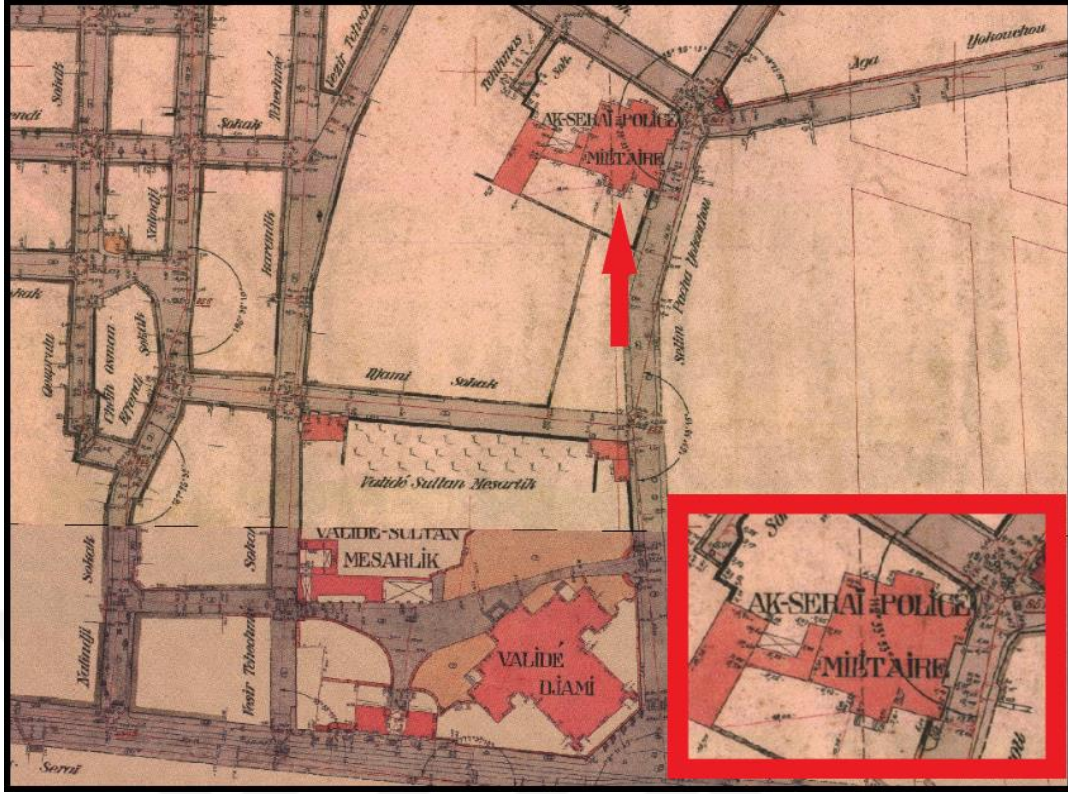
Şekil 3.7: İstanbul Tramvay Güzergâhları, 1892

Kaynak: Yasar-Rednib, New Guide to Constantinople-1892, Boston.

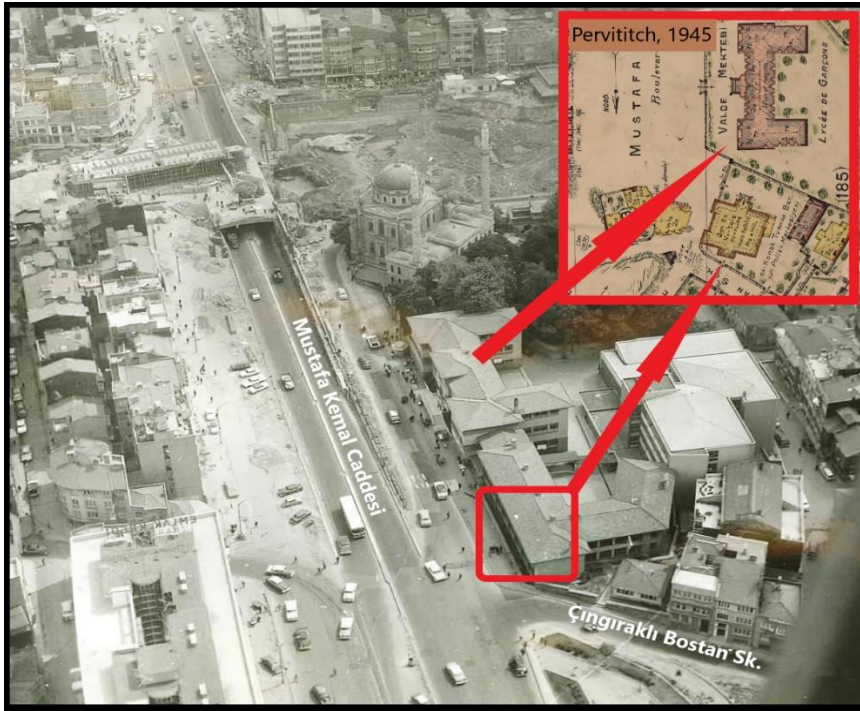
Şekil 3.8: İstanbul Tramvay Güzergâhları, 1915-1920

Kaynak: R.S. Kayserilioğlu Koleksiyonu.

Şekil 3.9: Aksaray Karakolhanesi Alman Mavileri Haritasında

Kaynak: Alman Mavileri haritası, FBCBS; Düzenleme: Destanoğlu.

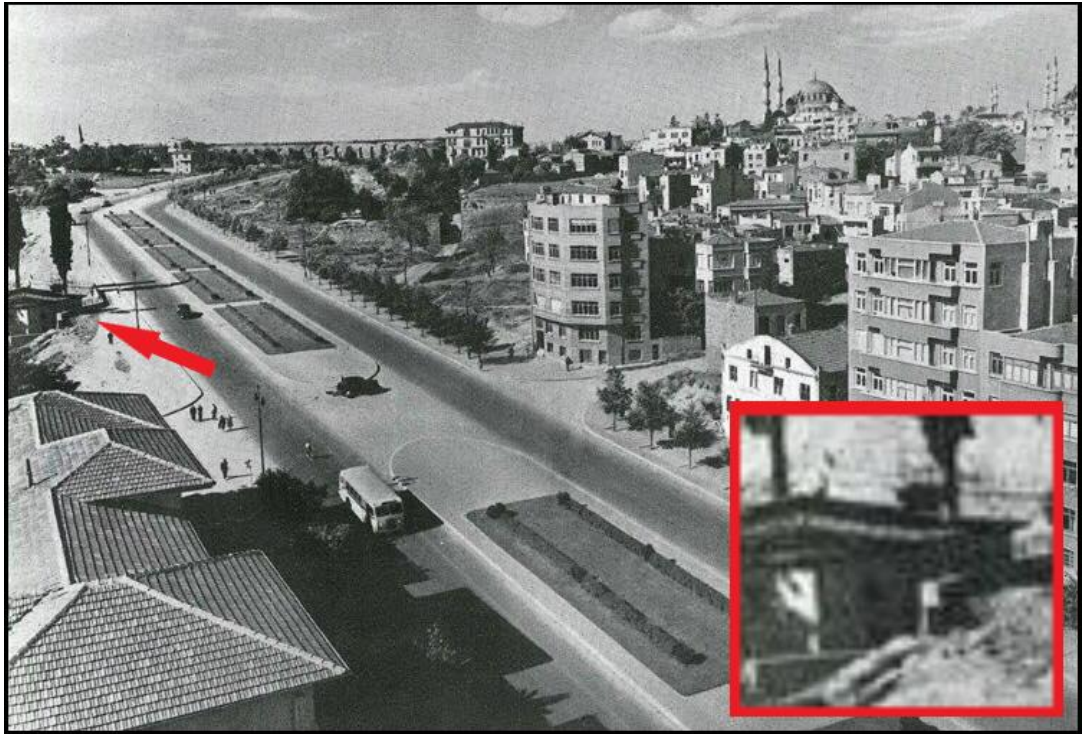
Şekil 3.10: Aksaray Karakolhanesi ve Valide Mektebi (Kuzeyden)

Kaynak: <http://www.eskiistanbul.net/>, [12.01.2020]; Düzenleme: Destanoğlu.

Şekil 3.11: Aksaray Karakolhanesi Hava Fotoğrafı, 1918

Kaynak: Süleyman Faruk Göncüoğlu Arşivi; **Düzenleme:** Destanoğlu.

Şekil 3.12: Aksaray Karakolhanesi ve Atatürk Bulvarı, 1945'ler

Kaynak: Süleyman Faruk Göncüoğlu Arşivi; **Düzenleme:** Destanoğlu.

Şekil 3.13: Aksaray Çarşı Karakolu Günümüz Konumu Uydu Görself

Kaynak: FBCBS; **Düzenleme:** Destanoğlu.

Şekil 3.14: Aksaray Karakolhanesi Günümüz Konumu Uydu Görself

Kaynak: FBCBS; **Düzenleme:** Destanoğlu.

3.2 Alem Bey (İğciler) Mescidi

Pertevniyal Valide Sultan Camii'nin kible yönünde ve doğusunda kalan, aynı zamanda Laleli yokuşunun başlangıcında solda 909 ada, 44 parselde bulunuyordu (Şekil 3.15). Pervititch ve Alman Mavileri haritalarında gösterilmemiş olmakla birlikte sadece Ayverdi (19. asır) haritasında kendine yer bulabilmiştir (Şekil 3.16). Sigorta haritalarının ikisinde de gösterilmemiş olması, caminin ileri derecede harap durumda olmasına bağlanabilir. Yıkılmak ve kaybolmak üzere olan bir yapının harita çizimi ve diğer işlemleriyle birlikte gösterilmesinin zaman kaybı şeklinde değerlendirilmiş olabileceği akla gelmektedir. Söz konusu haritalarda buna benzer eserlerin mevzu bahis edilmemiş olmasının bir diğer nedeni ise, yangın yerlerinin düz arsalar şeklinde gösterilmiş olması olabilir. Nitekim Pervititch haritasında caminin bulunduğu alan arsa şeklinde gösterilmiştir (Şekil 3.17).

Sancaktar Gazi Mahmud Ağa himayesinde tesis ettirilmiş duvarları kâgir çatısı ahşap bu küçük mahalle¹⁹² mescidinin ilk inşa edildiği haliyle tuğla örgülü minaresi 1930'lara kadar gelebilmiştir¹⁹³ (Şekil 3.18). Mescit ile ilgili Hadîka'da şu notlar düşülmüştür: “Bânîsi Alem Bey denmekle ma'rûfdur ki, Mîr-i alem Gâzî Mahmûd Ağa'dır. Kendi dahi mescid havlısında medfûndur. Minberini Solak Kapudâd Ağa vaz' eylemiştir. Alem Bey Mescidi adında mahallesi vardır. Der kurb-ı Aksaray.”¹⁹⁴ Vakıf mescidi olup vakfiyesi H. 904/1499 tarihlidir.¹⁹⁵ Nakşibendî şeyhlerinden İğciler Şeyhi olarak da bilinen Aksaray sakinlerinden Mehmed Efendi 1757'de vefat ettiğinde o da bu caminin mezarlığına defnedilmiştir. 1757'de cami görevlileri bir imam, bir müezzin, bir kayyım, bir hatip toplamda dört kişidir.¹⁹⁶

¹⁹² Ayverdi, *Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskânı ve Nüfusu*, 12.

¹⁹³ İşli, *İstanbul'un Ortası Aksaray*, 57.

¹⁹⁴ Ayvansarâyî Hüseyin Efendi vd., *Hadîkatü'l-Cevâmi' (İstanbul Câmileri ve Diğer Dînî-Sivil Mi'mârî Yapılar)*, Haz. Ahmet Neziha Galitekin (İstanbul: İşaret Yayınları, 2001), 80.

¹⁹⁵ Bkz., “Mahalle-i 'Alemi Beğ”, Ömer Lütfi Barkan ve Ekrem Hakkı Ayverdi, *İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri* (İstanbul: Baha Matbaası, 1970), 320. Vakıfla ilgili tevliyet cihetinin ferağ ve tevcihi ile ilgili 1215/1801 tarihli belgeye bkz.: DABOA (C..EV..) 91 / 4506.

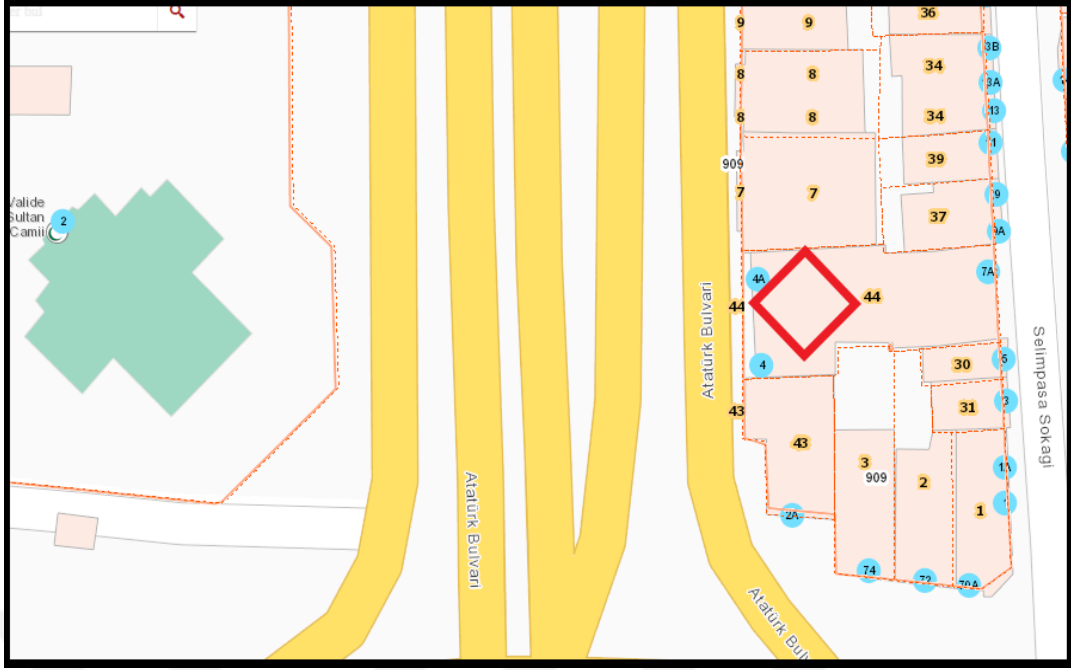
¹⁹⁶ İşli, *İstanbul'un Ortası Aksaray*, 57.

Burada mescidin adıyla ilgili bir hususa değinmekte fayda vardır. Bazı çalışmalarda¹⁹⁷ adı “Âlem Bey” olarak geçmektedir. Fakat eserle ilgili olan vakfiye tahrir defterinde “Alemi Beğ” adıyla kayda geçmiştir. İlk bakışta iki isim arasında pek bir farkın olmadığı sanılsa da, şapkalı “Â” ile yazıldığında “Âlem” kelimesi “dünya, cihan, kâinat” anlamlarını ihtiva ederken, “ayın” harfiyle yazıldığında “Alem” olarak okutmaktadır ki, “nişan, alamet, bayrak, sancak, minare tepesi” gibi anlamlar içermektedir. “Alemi” de “has isimle ilgili, ona ait” manalarında kullanılmaktadır. Dolayısıyla mescidin adının tahrir defterindeki vakfiyesinin kaydı itibariyle “Âlem Bey” değil, “Alem Bey” olduğu anlaşılmaktadır.

Eserin konumuyla ilgili Ayverdi haritası ve ada/parsel ayrıntılarına bakıldığında mescidin günümüz Ordu Caddesi ile Atatürk Bulvarı’nın kesiştiği köşedeki parselde olduğu görülmektedir. Her ne kadar mescit haritada ilgili parselin doğu kısmında görünüyorsa da Atatürk Bulvarı’nın açılması esnasında bu parselin batı kısmı yola kalbedildiğinden ve yeni yapıların alanı kısmen de olsa değişime uğratmasından, mescidin nihai konumunun Şekil 3.15 ve Şekil 3.19’daki yerde olduğu düşünülmektedir. Mescidin harap halde yıkılmaya terk edilmiş olmasının (yukarıda görüldüğü gibi) vakıfların çözülmeye başlamış olması meselesiyle ilgisinin olduğu söylenebilir. Minaresi ve kalıntılarının da Atatürk Bulvarı’nın inşası ve genel olarak Aksaray’daki imar dönüşümleriyle birlikte ortadan kaldırılmış olduğunu söylemek mümkündür. Kalıntılarının nereye nakledildiği veya nerede olduğu bilinmemektedir. Günümüzde mescidin yerinde apartmanlar vardır (Şekil 3.19).

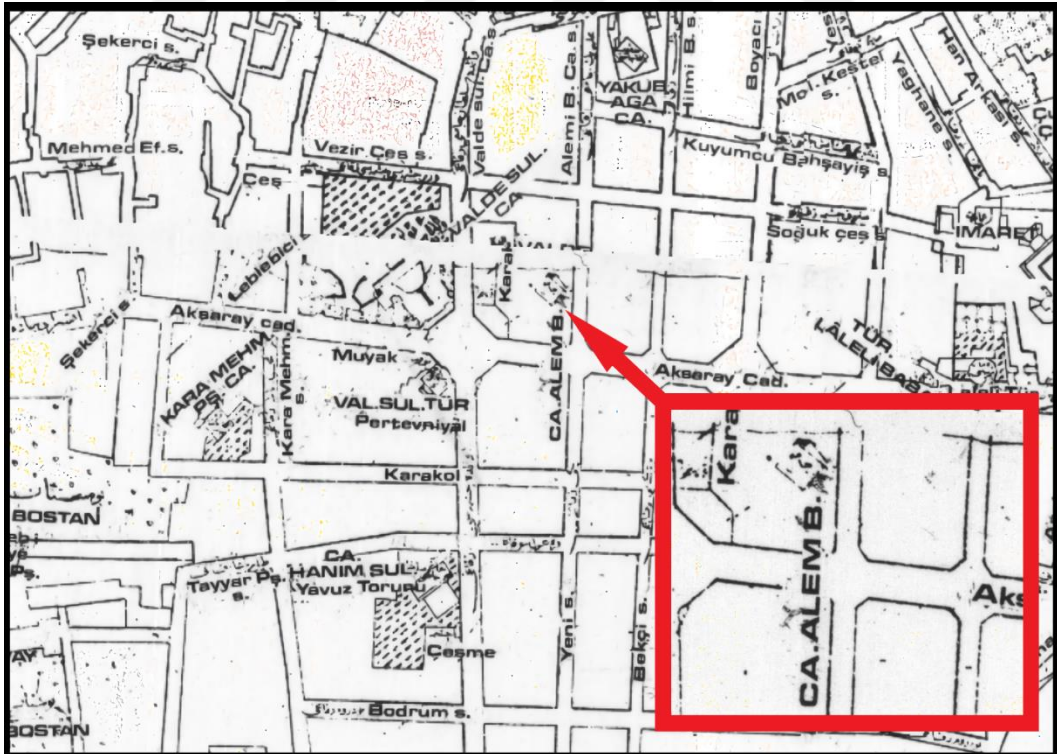
---

¹⁹⁷ Örneğin, İşli’nin “İstanbul’un Ortası Aksaray” adlı çalışmasında olduğu gibi.

Şekil 3.15: Alem Bey (İğciler) Mescidi (Ada-Parsel Görself)

Kaynak: FBCBS; **Düzenleme:** Destanoğlu.

Şekil 3.16: Alem Bey Mescidi (Ayverdi Haritası)

Kaynak: FBCBS; **Düzenleme:** Destanoğlu.

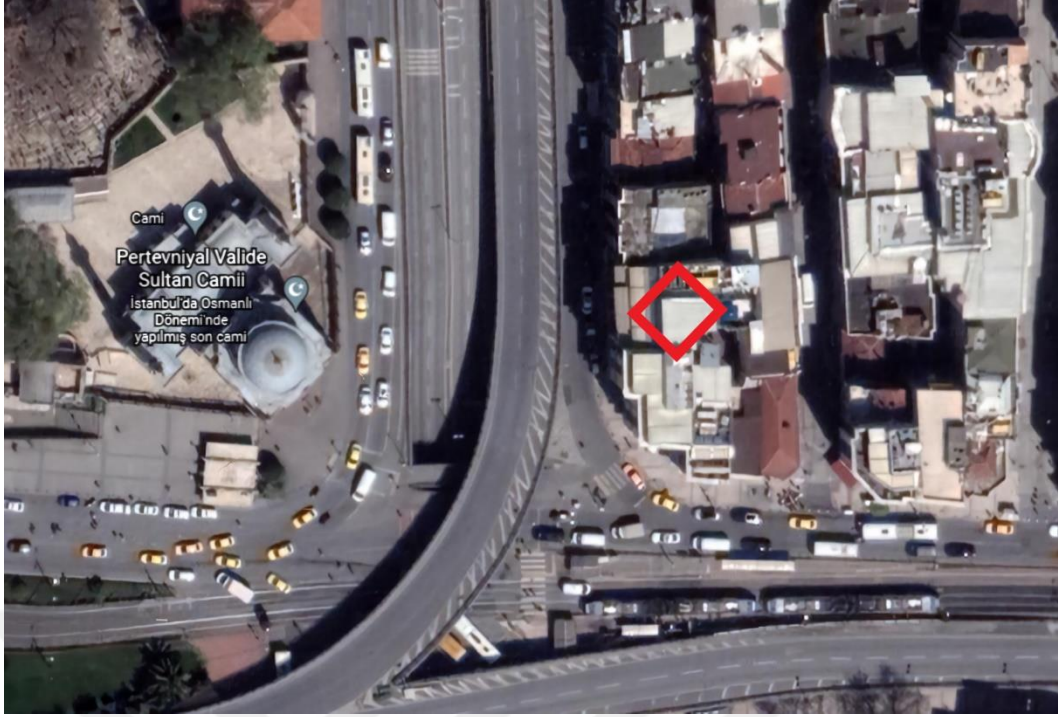
Şekil 3.17: Alem Bey Mescidi Arsası, 1930'lar

Kaynak: FBCBS; Düzenleme: Destanoğlu.

Şekil 3.18: Alem Bey Mescidi Minaresi, 1930'lar

Kaynak: Süleyman Faruk Göncüoğlu Arşivi.

Şekil 3.19: Alem Bey Mescidi'nin Günümüzdeki Konumu

Kaynak: <https://earth.google.com/web/>, 41°00'36"N 28°57'13"E, [29.06.2021].

3.3 Baklalı Kemaleddin Mescidi

Aksaray Mahallesi Tiryaki Hasan Paşa Sokağı 49 numara, 858 ada, 29 parseldedir (Şekil 3.20). İstanbul'un fethine iştirak etmiş Fatih devri ricalinden Baklacı Kemaleddin tarafından tesis ettirilmiştir.¹⁹⁸ Vakfiyesinin tarihi 927/1520'dir.¹⁹⁹ Hadîka'da şu not düşülmüştür: "Baklalı Mescidi Langa yakınındadır, banisi fethel gelenlerden Kemâleddîn'dir. Banisinin mezarı bilinmemektedir."²⁰⁰

1876 yılında tamamen yanmış olan mescit tamirler geçirmiştir. 3 Zilhicce 1325 (1908) tarihli bir vesikaya göre zamanın padişahı II. Abdülhamid'in iradesiyle tüm giderleri padişahın şahsi hazinesinden karşılanmak kaydıyla kilimleri, hasırları ve tulumbasının açılmasına varıncaya kadar bin yüz kırk yedi buçuk kuruşa mescidin mükemmel şekilde tamiri gerçekleştirilmiştir.²⁰¹ Ne var ki 1923'te yüz otuz bir binanın yandığı Langa yangınında²⁰² mescidin yine tamamı yanmış, yangın sonrası duvar kalıntılarında oluşan enkazına dokuz sene müdahale edilmemiş, bunun akabinde mescidin bulunduğu arsa belediye tarafından 1932 yılında satılmıştır. 1935'te de Eski Eserleri Koruma Encümeni komisyonu tarafından 21573 numaralı bildirme ile bu arsanın korunmasını gerektirecek herhangi bir neden olmadığına, yalnız bu sokağa Baklalı Kemaleddin adının verilmesi ile ilgili girişimlerde bulunulması gerektiğine dair karar verilmiş ve arkeolog Aziz Ogan (1888-1956) imzasıyla bildirilmiştir.²⁰³

Mescidin herhangi bir görsel belgesine ulaşılamamıştır. Alman Mavileri ve Pervititch haritalarında gösterilmemiştir. Pervititch haritasında mescidin bulunduğu adanın sadece 51 parselindeki (eski yapı olarak) çeşme²⁰⁴ gösterilmiş olup mescidin yeri arsa

---

¹⁹⁸ Koçu, *İA*, C. 4, 1938.

¹⁹⁹ Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mi'mârisinde Fâtih Devri 855-886 (1451-1481)*, C. 3 (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü, No. 69, 1973) 321.

²⁰⁰ Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-Cevâmi'* (İstanbul Câmileri ve Diğer Dînî-Sivil Mi'mârî Yapılar), 111.

²⁰¹ İşli, *İstanbul'un Ortası Aksaray*, 76; Fatih Müftülüğü, *Fatih Camileri ve Mescidleri* (İstanbul: Fatih Müftülüğü Yayınları, 2017), 140.

²⁰² İstanbul Yangınları, <http://itfaiye.ibb.gov.tr/tr/istanbul-yanginlari.html>, [12.06.2021].

²⁰³ İşli, *İstanbul'un Ortası Aksaray*, 77.

²⁰⁴ Bu çeşme ile ilgili elle tutulur bir veriye rastlanmamıştır. Ayverdi Haritasında "Cellad Çeşme" olarak geçmektedir. Yolun karşısındaki arsada (doğuda) bulunan Bostan Camii

şeklinde gösterilmiştir (Şekil 3.21). Bunun nedeninin mescidin aşırı derecede harap halde olmasından ileri geldiği düşünülmektedir. Ancak Alman Mavileri'nde gösterilmemiş olmasının nedeni anlaşılamamaktadır. Çünkü mescidin (son ihya tarihi olan) 1908'den 1923'teki yangına kadar ayakta olduğu kesindir. Oysa Alman Mavileri 1913-1914 yıllarında hazırlanmıştır. Mescit sadece 19. Asır Ayverdi Haritası'nda gösterilmiştir (Şekil 3.22).

Mescidin arsası satıldıktan sonra tamamen kaybolmuştur. 2000 yılında bu arsaya esnafın da desteğiyle yeni bir cami inşa edilmiş olup²⁰⁵ bilgi levhasında bu bilgiler mevcuttur (Şekil 3.23). Bu cami üç katlı betonarme bir yapı olup eski mescidin yapısına muhalif olarak inşa edilmiştir. İşli, bu hususu şu ifadelerle dile getirmektedir: “2000 yılında bu yere eski eser kurallarının tam tersine iki şerefeli minareli bir acube yapıyı kondurup Baklalı Camii ismini verdiler. Cami halen ibadete açıktır.”²⁰⁶

Mescidin herhangi bir görselinin bulunamamış olması yeni inşa edilen cami ile kıyaslama yapılmasını zorlaştırmaktadır. Ancak eski ve yeni iki yapının harita ve uydu görüntüleri eşliğinde kıyaslamasını yapmak mümkündür. Örneğin, 19. Asır Ayverdi Haritası'nda cami ve mescitlerin tamamı sola eğik kare şeklinde gösterilmiştir. Diğer bir ifade ile cami ve mescitler kibleye bakacak şekilde güney doğuya dönük olarak gösterilmiştir. Baklalı Mescidi de ilgili haritaya aynı şekilde çizilmiştir (Şekil 3.22). Ne var ki mescidin arsasına yeni inşa edilen cami mahalledeki yapılaşmaya ve cadde yerleşimine uydurulacak şekilde inşa edilmiştir. Örneğin, uydudan bakıldığında cami yerleşimi düz dikdörtgen şeklinde yapılmış olup giriş cephesi kuzeye, sağ alt köşesi de bir çizgi halinde güney doğuya bakacak şekilde tesis edilmiştir. Bu da yeni caminin kible yönünün tıpkı bir manastır ya da kiliseyi camiye çevirdikten sonra kiblesinin köşeye denk düşmesiyle aynı şekli almasına neden olmuştur (Şekil 3.20, Şekil 3.24 ve Şekil 3.25).

Tüm bu veriler, Baklalı Kemaleddin Mescidi'nin ilk yapıldığı şekliyle korunamadığını, yerine inşa edilen caminin de eski esere uygun yapılmadığını, dolayısıyla eski ile yeni yapının arasında “dini yapı” özelliğinden başka herhangi bir

---

aynı zamanda “Cellad Camii” olarak da anılmasından, çeşmenin bu camii ile bağlantısının olması kuvvetli ihtimaldir.

²⁰⁵ Fatih Müftülüğü, *Fatih Camileri ve Mescitleri*, 140.

²⁰⁶ İşli, *İstanbul'un Ortası Aksaray*, 77.

ortak özelliğın bulunmadığını ve birbirinden tamamen farklı yapılar olduklarını göstermektedir. Bu da Baklalı Kemaleddin Mescidi'nin "Kayıp Eser" olarak nitelendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Baklalı Kemaleddin Mescidi Fatih devrine uzanan özellikleriyle birlikte 1923'e kadar gelebilmiş, bu tarihlerden sonra ise yukarıda da belirtildiği şekilde tamamen kaybolmuştur. Nitekim Koçu'nun 1960 yılında basılan eserinde mescit ile ilgili: "Zamanımızda eserden en küçük bir iz kalmamıştır"²⁰⁷ ifadeleri bu kaybı teyit eder.

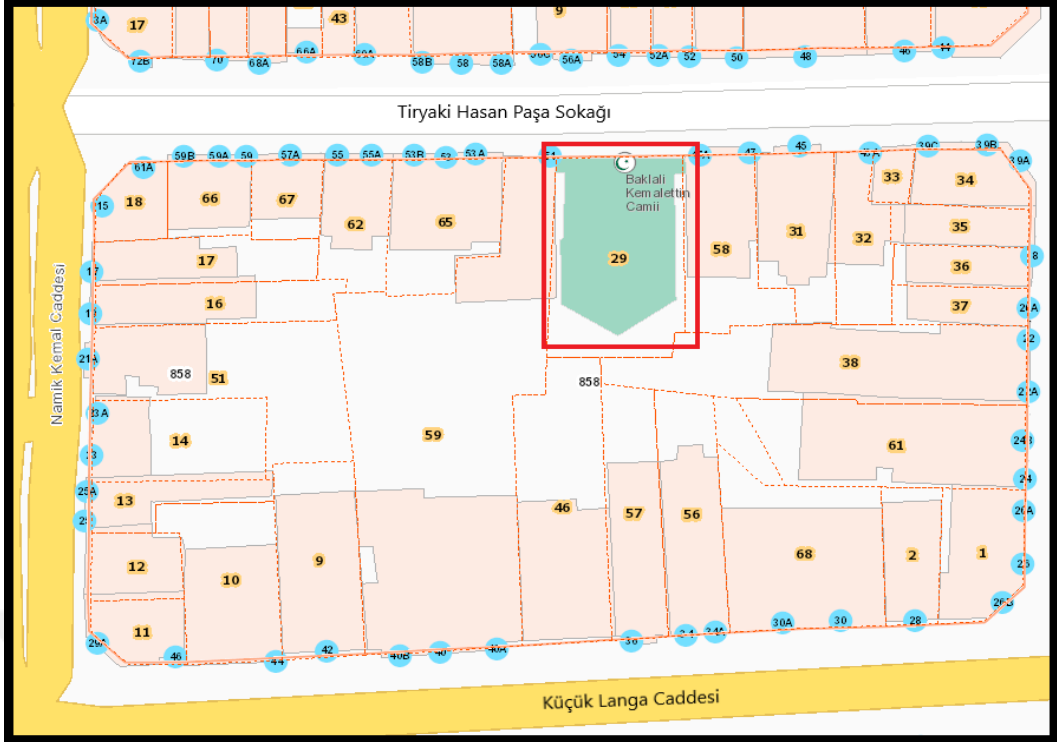
Ayverdi ve Koçu bu mescit adıyla anılan bir mahalleden söz etmektedirler. Baklalı Kemaleddin Mahallesi'nin Aksaray Çarşısı, Yenikapı sahili ve Küçük Langa arasında bir yerde olduğu ifade edilmektedir.²⁰⁸ Mahallenin 1934 senesinde şehrin son mülki dağılımında kaldırıldığı ve Çakırağa ile Kürkçübaşı mahalleleri arasında taksim ve ilhak edildiğinden söz edilmektedir.²⁰⁹

---

²⁰⁷ Koçu, *İA*, C. 4, 1938.

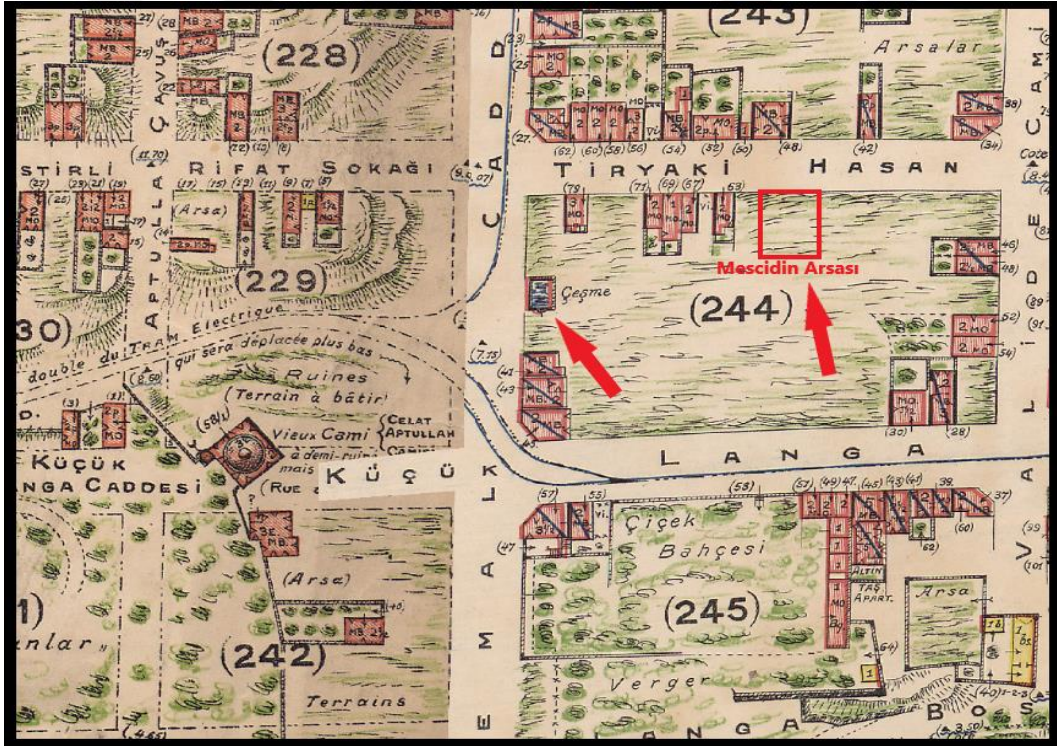
²⁰⁸ Koçu, *a.g.e.*, 1938.

²⁰⁹ Ayverdi, *Osmanlı Mi'mârisinde Fâtih Devri 855-886 (1451-1481)*, 321; Koçu, *İA*, C. 4, 1938; Ayverdi, *Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskânı ve Nüfusu*, 14.

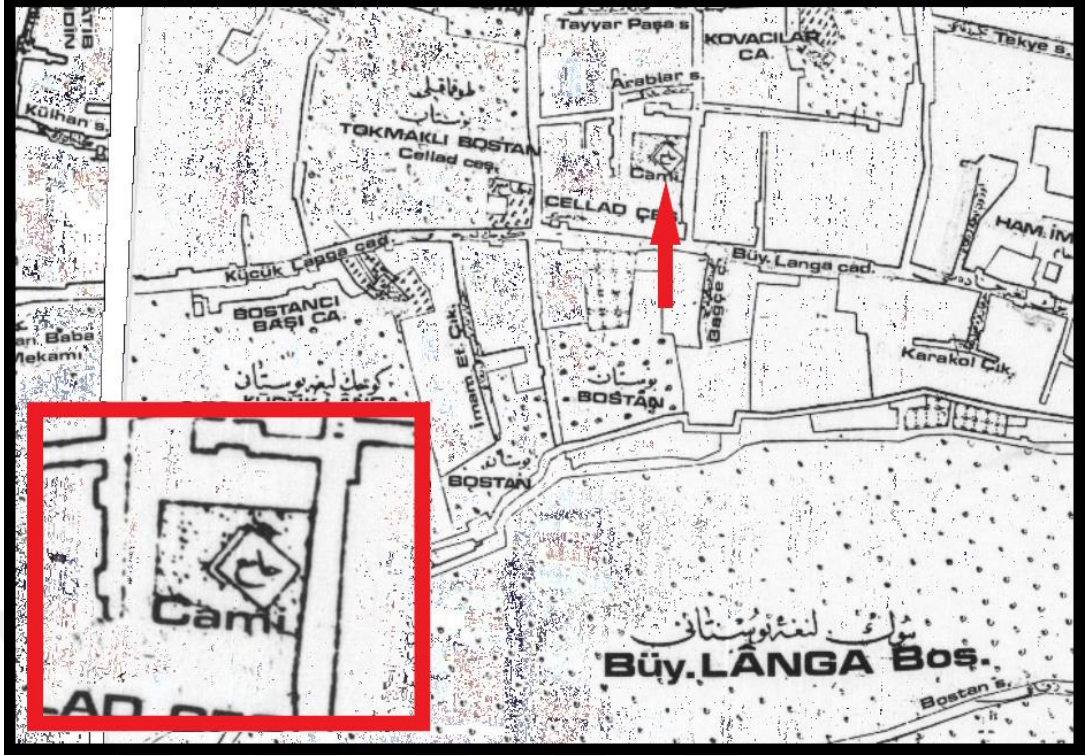
Şekil 3.20: Baklalı Kemalettin Mescidi (Ada-Parsel Görşeli)

Kaynak: FBCBS; **Düzenleme:** Destanoğlu.

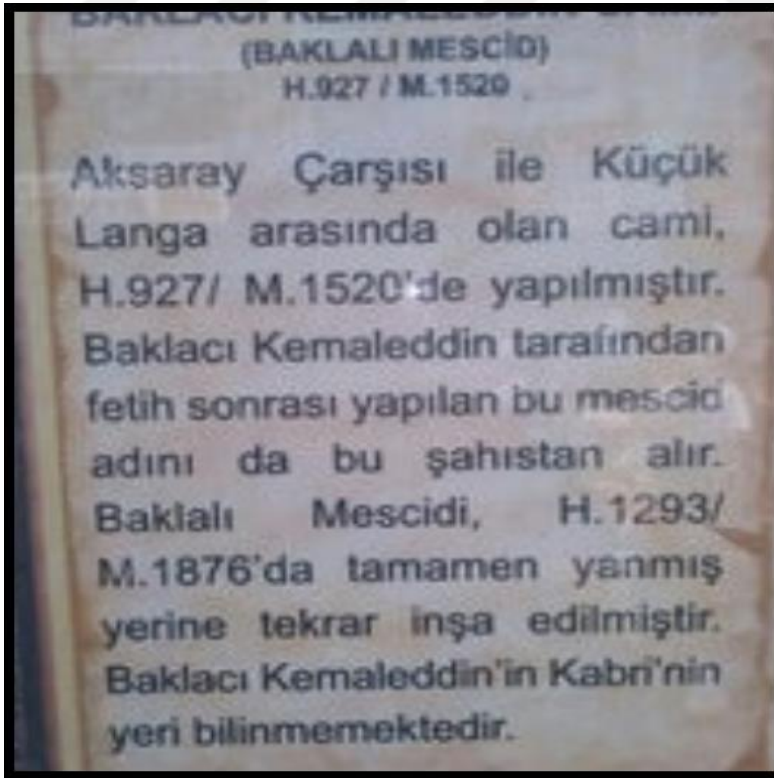
Şekil 3.21: Baklalı Kemalettin Mescidi Arsası ve Civarındaki Çeşme

Kaynak: FBCBS, Pervititch Haritası; **Düzenleme:** Destanoğlu.

Şekil 3.22: Baklalı Kemalettin Mescidi (Ayverdi Haritası)

Kaynak: FBCBS, A.Ht., C3; Düzenleme: Destanoğlu.

Şekil 3.23: Baklalı Kemalettin Mescidi (Günümüz Bilgi Levhası)

Kaynak: Anonim.

Şekil 3.24: Baklalı Kemalettin Mescidi Kuzey Cephesi

Kaynak: Fatih Müftülüğü, *Fatih Camileri ve Mescidleri*, 140.

Şekil 3.25: Baklalı Kemalettin Mescidi Günümüz Uydu Görşeli

Kaynak: FBCBS; Düzenleme: Destanoğlu.

3.4 Bostan Camii

Aksaray Çarşı Karakolu'nun bulunduğu kavşaktan başlayıp güneye doğru inen Namık Kemal Caddesi iki yüz metre sonra doksan derecelik bir açı ile batıya doğru Küçük Langa Caddesi'ne sapıldığında solda kalan cami Bostancıbaşı Abdullah Ağa Camii adıyla da anılmaktadır²¹⁰ (Şekil 3.26). Langa Bostanı yakınında bulunmasından "Bostan Camii" adıyla şöhret bulmuştur²¹¹ (Şekil 3.27) Konumuna daha yakından bakıldığında şu ayrıntıları görmek mümkündür: Aksaray-Samatya-Yedikule tramvay hattı Namık Kemal Caddesi'nden ayrılıp batıya doğru Küçük Langa Caddesi ile devam etmekteydi. Caminin henüz ayakta iken çekilmiş fotoğrafında Küçük Langa Caddesi'ndeki tramvay hattı açıkça görülmektedir (Şekil 3.28). Ada ve parsel detaylarına bakıldığında 859 adanın 33 ve 40 parsellerinde bulunmaktadır.

Bostan Camii, fetihten yarım yüzyıl sonra inşa edilen eserlerden biriydi.²¹² Caminin inşa tarihi hususunda kesin bir bilgiye rastlanılmamış olmakla birlikte, "Hacı Abdullah Ağa B. Abdulhayy" adındaki vakfın, yani cami ile aynı adı taşıyan Abdullah Ağa'nın adına tesis edilen vakfın himayesinde inşa edildiği anlaşılmaktadır. Vakfın yürürlüğe girdiği tarih 907 (1501-1502)²¹³ olduğuna göre caminin de bu tarihlerden sonra, yani on altıncı asrın başlarında inşa edildiği anlaşılmaktadır.²¹⁴ Bununla birlikte II. Bayezid devrinde yine caminin taşıdığı isim olan Bostancıbaşı Abdullah Ağa tarafından

²¹⁰ *İstanbul'un Kaybolan Kültür Varlıkları: Suriçi (Fatih) Camileri ve Mescidleri*, C. 1 (İstanbul: İBB Kültür Varlıkları Daire Başkanlığı Kültür Varlıkları Projeler Müdürlüğü Yayınları, 2014), 220; Semavi Eyice, "İstanbul'un Ortadan Kalkan Bazı Tarihi Eserleri", *Tarih Dergisi*, Sy. 27 (1973): 134-135; Koçu, *İA*, C. 6, 2973; İşli, *İstanbul'un Ortası Aksaray*, 78; Güldal, *İstanbul'un 100 Kaybolan Eseri*, 27; Ayverdi, *19. Asırda İstanbul Haritası*, Ht., C3.

²¹¹ Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-Cevâmi'* (İstanbul Câmileri ve Diğer Dînî-Sivil Mi'mârî Yapılar), 98.

²¹² Güldal, *İstanbul'un 100 Kaybolan Eseri*, 27.

²¹³ Barkan ve Ayverdi, *İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri*, 325.

²¹⁴ Vakfın yürürlüğe girmesinden önce de inşa edilmiş olması muhtemeldir ki, bazı camiler hayır sahipleri tarafından inşa edildikten sonra camii adına tesis edilen vakıfların olduğu bilinmektedir, bkz.: Ayverdi, *Osmanlı Mi'mârîsinde Fâtih Devri 855-886 (1451-1481)*, 321, 4. dipnot.

yaptırıldığına dair bilgiler mevcuttur. Yapı II. Bayezid devri mimari özelliğini taşımaktadır.²¹⁵ “Bostancıbaşı” ve “Cellâd”²¹⁶ Camii olarak da bilinmektedir.

Dört yüz yılı aşkın bir süre büyük değişikliklere uğramadan ayakta kalmış olan caminin, etrafındaki bostanlar sayesinde yangınlardan korunmuş olabileceği ve bu sayede özgün şekli bozulmadan yirminci yüzyılın başına kadar geldiği düşünülmektedir. Ne var ki, 1911’de iki binden fazla binanın yanmasına sebep olan büyük Aksaray yangınında cami büyük zarar görmüştür. 1918 yılında belediye tarafından hazırlanan haritada Küçük Langa Mahallesi boş olarak gösterilmiş ve cami henüz ayakta olmasına rağmen haritaya dâhil edilmemiştir (Şekil 3.29). Semavi Eyice bunun belediye tarafından caminin gözden çıkarılmış olabileceğine işaret ettiğini ileri sürmektedir.²¹⁷ Tahsin Öz, çalışmasındaki dipnotta caminin 1906’da yanıp geri herhangi bir iz kalmadığını²¹⁸ belirtmektedir, ancak diğer verilere bakıldığında caminin 1937 yılına kadar ayakta kaldığı görülmektedir. Dolayısıyla Bostan Camii harap halde iken 1937 yılında yol gerekçesiyle mezarlığı ile birlikte yıktırılmıştır.²¹⁹

Caminin yıkımı hususu Akşam Gazetesi’nin 15 Ekim 1937 tarihli baskısına da yansımıştır. Gazete muhabiri, Eski Eserleri Koruma Encümeni’nden habersiz acele bir şekilde caminin yıkımına karar verilmiş olmasını eleştirmekte ve meseleyi görüştüğü yüksek mimar Kemal Altan’ın şu ifadeleri dile getirdiğini aktarmaktadır:

“Langa’daki bu cami 16. asra aittir. Yenicami gibi bir sanat incisinin mimarı olan Davud’un eserlerindedir. Banisi Abdullah Ağa 3 üncü Murad’ın Bostancı başısıdır. Kendisi hicri bin tarihlerine doğru vefat etmiştir. Üsküdar

---

²¹⁵ Eyice, “İstanbul’un Ortadan Kalkan Bazı Tarihi Eserleri”, 137-141; İşli, *İstanbul’un Ortası Aksaray*, 78.

²¹⁶ “Saray, bahçe ve bostanların bakımı ile meşgul olmakla beraber çok önemli bir “polis” teşkilatının benzeri olan bostancı teşkilâtı, şehrin kontrolü ve Boğaziçi kıyılarının asayışı ile de meşgul olmakla birlikte, ileri gelenlerin idamı da bu teşkilattan olanlar eliyle yerine getiriliyordu”, bkz.; Eyice, “İstanbul’un Ortadan Kalkan Bazı Tarihi Eserleri”, 137.

²¹⁷ Eyice, “İstanbul’un Ortadan Kalkan Bazı Tarihi Eserleri”, 139. Nitekim 2014’te basılan Büyükşehir Belediyesi yayınında caminin “Satılarak Ortadan Kaldırılan Camiler ve Mescidler” sınıflamasına dâhil edildiği görülmektedir, bkz.: *İstanbul’un Kaybolan Kültür Varlıkları: Suriçi (Fatih) Camileri ve Mescidleri*, C. 1, 220-223.

²¹⁸ Öz, *İstanbul Camileri*, C. 1, 37.

²¹⁹ İşli, *İstanbul’un Ortası Aksaray*, 78.

Kısıklı civarında ikinci bir eseri olan camii avlusunda gömülüdür. Beylerbeyi ile İstavroz denilen mevki arasında ayrıca bir camisi daha vardır. Bu üç eser içinde mimari tipi itibariyle en güzel ve en sağlam Lânga'daki camidir. Velev yol ortasına gelmiş olsun yahut diyelim ki maili inhidam raporile yıktırılmasına karar verilsin. Muhakkak müzelerdeki eski eserleri koruma encümeninin bilmesi lazımdır. Çünkü ortadan hüviyeti kaybolmadan evvel bu gibi tarihi eserler müzeler mimarlığınca tedkik edilir, fotoğrafları çıkarılır ve encümen dosyasına geçer. Bittabi bir iki gün sonra encümen toplandığı zaman bu mesele etraflıca araştırılacaktır. O zaman daha sarih malûmat alınır”²²⁰ (Şekil 3.30).

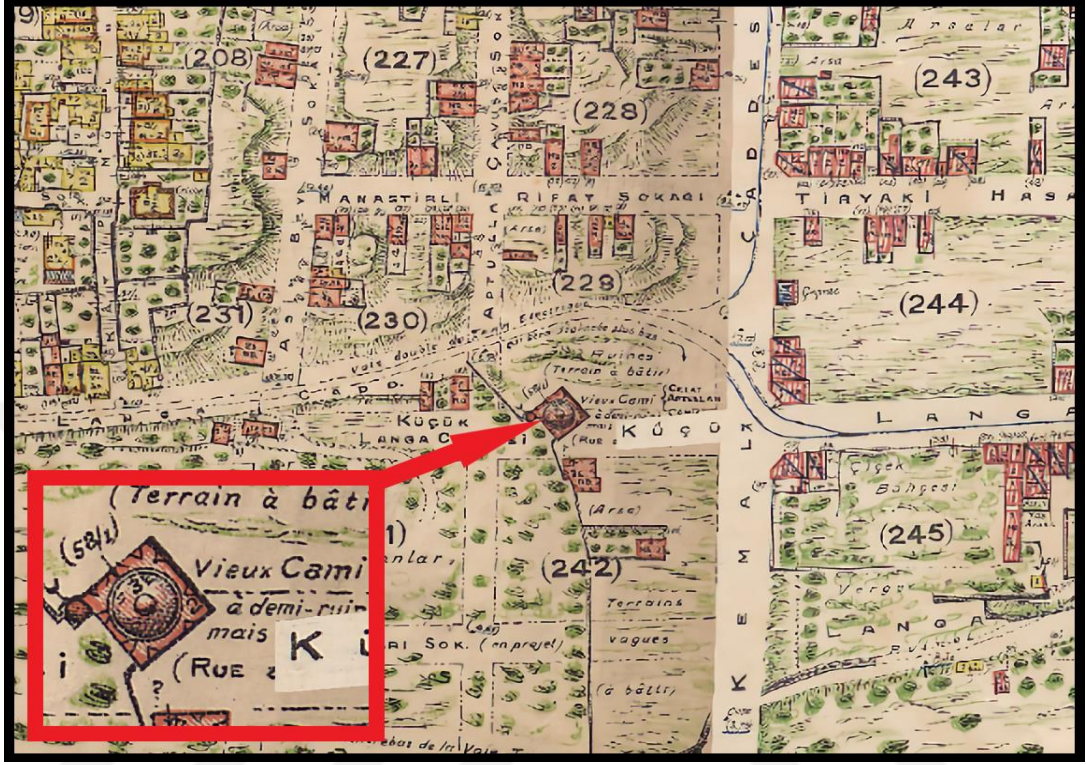
Gazete haberinde Bostancı Ali Camii olarak geçiyor olsa da bahsedilen yapı Bostan Camii'nden başkası değildir, zira Şekil 3.28 ve Şekil 3.30'e bakıldığında caminin aynı yapı olduğu anlaşılmaktadır. İmar çalışmaları kapsamında yıkımı öngörülen caminin yol çalışmalarını etkilememesine rağmen yıkımı gerçekleştirilmiştir. Arsa birkaç yıl boş kalmakla birlikte herhangi bir cadde çalışması ve yol genişletmesi de yapılmamıştır. Caminin olduğu arsa 1941 yılında imara açılmış²²¹ olup günümüzde bulunduğu parselde apartmanlar yükselmektedir (Şekil 3.31). Caminin yeniden inşa

---

²²⁰ “Kıymetli Bir Eser: Lângadaki Bostancı Ali camii”, *Akşam Gazetesi*, 15 Teşrinievvel (Ekim), 1937, 5; Eyice'nin bu hususla ilgili düştüğü dipnot şöyledir: “Eski Eserleri Koruma Encümeni'nde bu cami ile ilgili bir fiş veya dosyanın olmayışı gariptir. Encümen arşivinde bir Abdullah Ağa Camii fişi (no. 696) varsa da bu Kısıklı'daki camiye aittir”, bkz.: Eyice, “İstanbul'un Ortadan Kalkan Bazı Tarihi Eserleri”, 140.

²²¹ Eyice, “İstanbul'un Ortadan Kalkan Bazı Tarihi Eserleri”, 141; Yazarın aynı sayfada konuyla ilgili düştüğü bir de dipnot var ve şöyledir: “Burada bir cadde genişletilmesini haklı gösterecek bir durum olmamakla birlikte boş bir arazinin ortasında yükselen cami caddeden içeride ve geride bulunuyordu. Yerine yapılan iki buçuk katlı apartman, asistan M.İ. Tunay tarafından 1973 Ağustos'unda yerinde yapılan soruşturmada öğrenildiğine göre, iki yıl kadar önce kaldırılarak yerine bugün görülen altı katlı Hil Apartmanı yapılmıştır. Bu apartman inşasında kazı yapılırken cami haziresine ait birkaç mezar taşı bulunmuştur.”

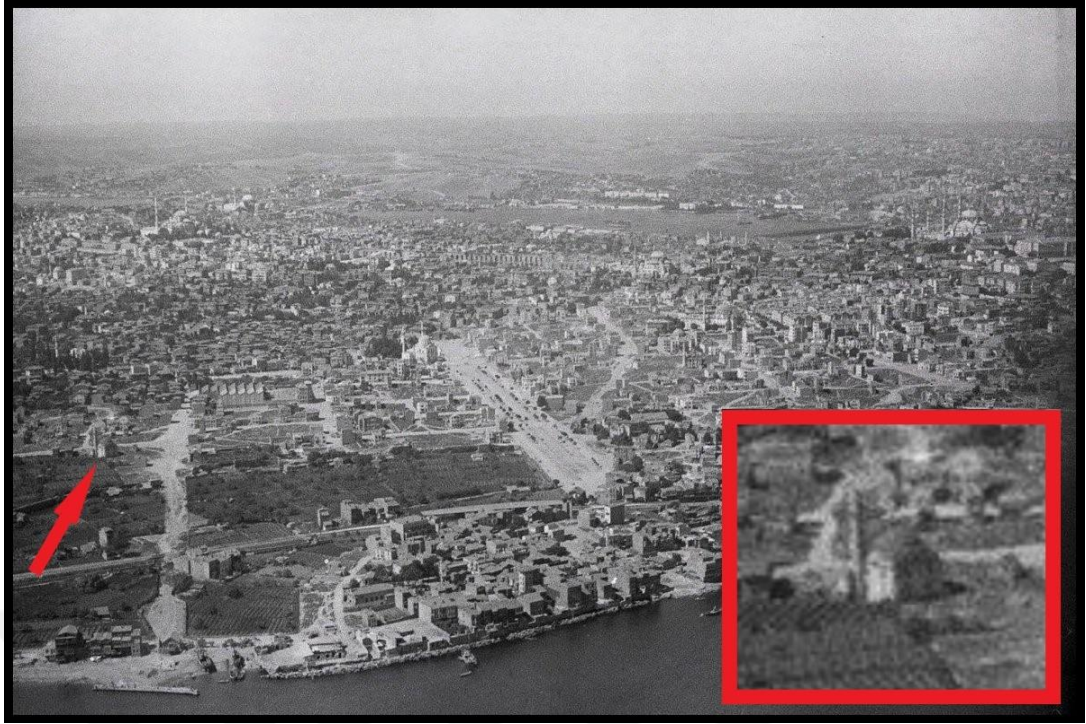
edilmesiyle ilgili bazı sivil toplum kuruluşları tarafından girişimde bulunulmuş olsa da ihya edilmesine dair 2010'da çizilen projenin neticelenmesi beklenmektedir.²²²

Şekil 3.26: Bostan Camii (Pervititch, 1935)

Kaynak: FBCBS; Düzenleme: Destanoğlu.

²²² İstanbul Çevre Kültür ve Tarihi Eserleri Koruma Derneği (İSTED): <http://www.isted.org.tr/ihyasini-bekleyen-eserler/bostanci-cami-aksaray-1500/detay> [05.07.2021].

Şekil 3.27: Marmara Denizi'nden Langa Bostanları ve Bostan Camii, 1935

Kaynak: <https://www.facebook.com/EskiZamanlardaIstanbulunEnGuzelFotograflari/photos/3729110437172589>, [12.06.2021]; Düzenleme: Destanoğlu.

Şekil 3.28: Bostan Camii 1930'lar

Kaynak: Eyice, "İstanbul'un Ortadan Kalkan Bazı Tarihi Eserleri", 177.

Şekil 3.29: Bostan Camii Arsası (Necip Bey Haritası, 1918)

Kaynak: Anonim; Düzenleme: Destanoğlu

Şekil 3.30: Bostan Camii'nin Yıkımı Gazete Haberinde

Kaynak: Akşam Gazetesi, 15 Teşrinievvel (Ekim), 1937, 5.

Şekil 3.31: Bostan Camii'nin Günümüzdeki Konumu, Uydu Görşeli

Kaynak: FBCBS, <https://gis.fatih.bel.tr/webgis/>, [20.06.2021]; Düzenleme: Destanoğlu.

3.5 Ebe Kadın Camii

Günümüz Molla Gürani Mahallesi sınırları içinde, Sofular Sülüklü Sokak'ta bir zamanlar var olan cami (Şekil 3.32) Aksaray Sementi ve Murad Paşa Mahallesi ile anılagelmiştir. Belediye tarafından hazırlanan ada ve parsel ayrıntılarına bakıldığında 1095 adanın 25 ve 51 parselleri ile aynı hizada bulunmaktadır.²²³ Arsası Vatan Caddesi'ne kalbedilmiş olduğundan ada ve parsel çizelgesi kapsamı dışında kaldığı ve numara verilmediği anlaşılmaktadır (Şekil 3.33). Hammal Hayreddin Camii ismiyle de anılan yapı hakkında Hadîka'da şu not düşülmüştür:

“Ebe Kadın Camii Aksaray yakınındadır. Asıl banisi Hammal Hayreddin Çelebi olup bu mescidin karşısındaki bir köşe başında bulunan mezarlıkta medfundur. Kabir taşı yangınlar sebebi ile harap olmuş ve tarihi bilinmiyor. İkinci banisi Ebe Kadın'ın ismi Ayşe'dir. İstanbul'a Bender'den²²⁴ gelmiş, bu mescid civarında oturmuş, mescidi yeniden yaptırarak ve minber de koyarak ihya etmiştir.”²²⁵

Koçu'nun ifadelerine göre, 1894 yılında yaşanan büyük İstanbul depreminde tamamen yıkılmış olan cami, aynı semtin sakinlerinden Çerkes Fatma Hanım tarafından üçüncü defa olmak suretiyle ihya ettirilmiştir. Tâlik hat ile yazılmış “Tevfik” imzalı kitabesindeki metni şöyleydi: “Hammal Hayreddin inşâsı ve Ebe Hatice Hanım tâmir ile tecdid etmiş idi ve hareket-i arz'dan hâk ile yeksan olmuş iken beylikci muâvini merhum Nasır Beyefendinin halîlesi Çerkesîyül asıl Fatma Hanım tecdid ve inşâ ettirmiştir, 1313 (1895-1896).”²²⁶

²²³ İBB'nin hazırlamış olduğu çalışmada parsel numarası 15 olarak gösterilmiştir (bkz: *İstanbul'un Kaybolan Kültür Varlıkları: Suriçi (Fatih) Camileri ve Mescidleri*, C. 2 (İstanbul: İBB Kültür Varlıkları Daire Başkanlığı Kültür Varlıkları Projeler Müdürlüğü Yayınları, 2015), 345). Ancak coğrafi bilgi sisteminde Ayverdi ve Alman Mavileri haritaları ile eşzamanlı olarak ada-parcel ayrıntılarına bakıldığında 25 ve 51 parsellerin kuzeyinde olduğu görülmektedir, bkz.: FBCBS, <https://kentrehberi.fatih.bel.tr/webgis/> [04.01.2022].

²²⁴ “Bender” günümüz Moldova'nın güneydoğu bölgesindeki şehirlerinden biri.

²²⁵ Ayvansarâyî, *Hadikatü'l-Cevâmi'*, 94; Koçu, *İA*, C. 9, 4844.

²²⁶ Koçu, *İA*, C. 9, 4844-4845.

Cami yıktırılmış ve bir kısmı Vatan Caddesi'ne kalbedilmiş, geri kalan kısmı ise civardaki parka katılmıştır.²²⁷ Tahsin Öz 1962'de yapının kadro harici ve arsa olduğunu ifade etmektedir.²²⁸ Kaynaklarda caminin ne zaman yıktırıldığına dair kesin bir veriye rastlanılmamış olup, Koçu'nun ifadesiyle 1943-1944 yıllarında yapının ileri derecede harap halde olduğu²²⁹ göz önünde bulundurulursa, 1950'ye kadar caminin büyük kısmının çöktüğü ve arsa haline geldiğini, kalıntılarının ise Vatan Caddesi'nin açılmasıyla birlikte yıktırıldığı ve kaldırıldığını söylemek mümkündür.

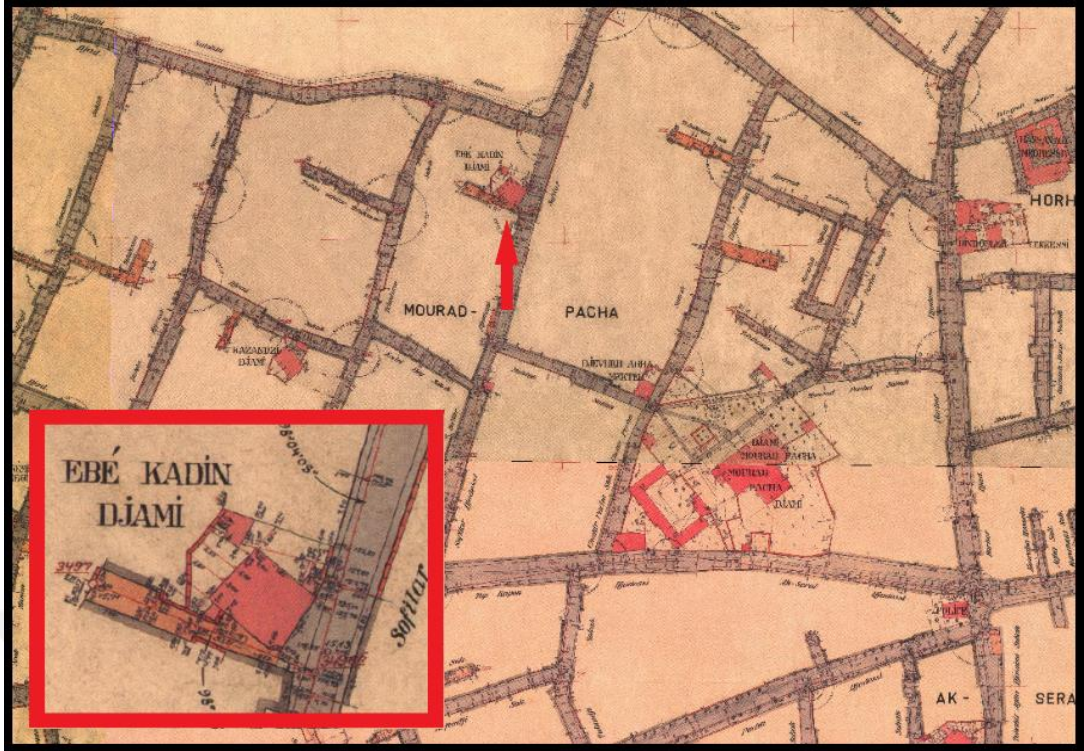
Caminin batı cephesinden çekilmiş iki fotoğrafına ulaşılabilmektedir. İlkinde henüz sağlam ve minareli iken (Şekil 3.34), ikincide caminin harap hali ve minaresinin yıkıldığı görülmektedir (Şekil 3.35). Kaynaklarda yapı ile ilgili hem “mescid” hem de “cami” tanımlaması yapılmaktadır. Fotoğraflardan (Şekil 3.34 ve Şekil 3.35) da anlaşılacağı gibi yapıyı “cami” olarak tanımlamak daha doğru görünmektedir. Nitekim Alman Mavileri'nde “Ebe Kadın Djami” şeklinde olmasıyla birlikte, Ayverdi haritasında da “Ca. Ebe Kad.” olarak tanımlanmaktadır (Şekil 3.36). Günümüzde Ebe Kadın Camii'nin yerini kısmen yol, kısmen de civardaki park işgal etmektedir (Şekil 3.37).

---

²²⁷ Mehmet Şevket Eygi, *Yakın Tarihimize Cami Kiyımı* (İstanbul: Bedir Yayınları, 2003), 194.

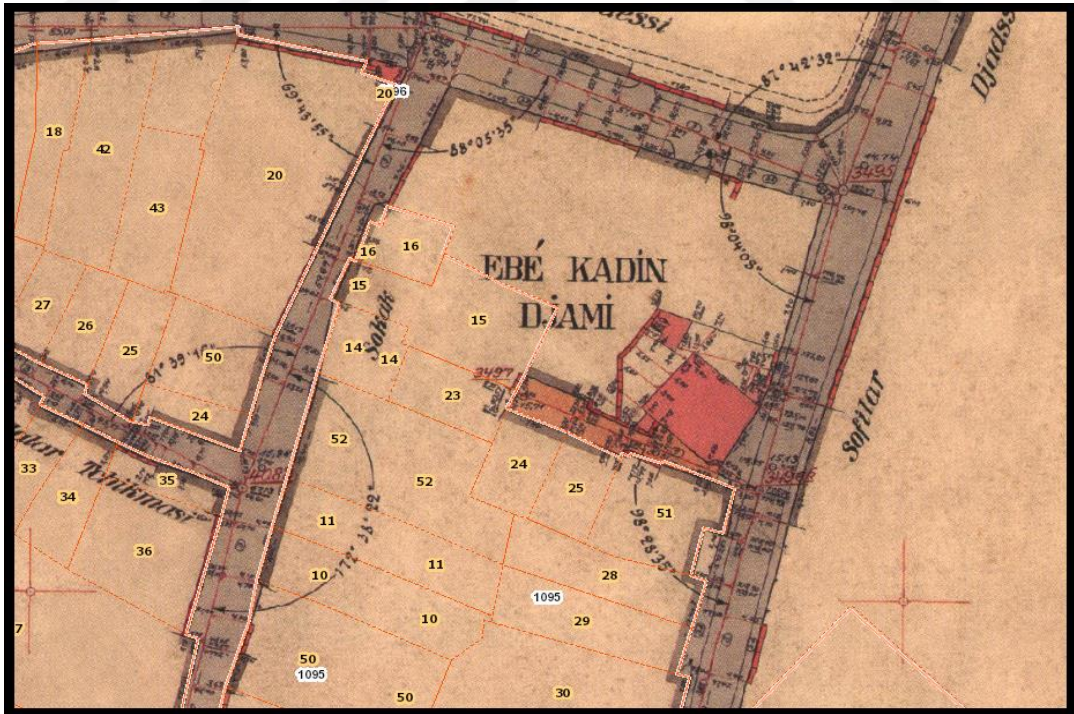
²²⁸ Öz, *İstanbul Camileri*, C. 1, 49.

²²⁹ Koçu, *İA*, C. 9, 4844. İBB'nin hazırlamış olduğu çalışmada bu eser her ne kadar “Osmanlı Döneminde Ortadan Kalkan Camiler ve Mescidler” sınıflamasına dâhil edilmiş olsa da (bkz.: *İstanbul'un Kaybolan Kültür Varlıkları: Suriçi (Fatih) Camileri ve Mescidleri*, C. 2, 345-347), Koçu, 1943-1944 yıllarında yapının henüz ayakta olduğunu ifade etmektedir.

Şekil 3.32: Ebe Kadın Camii (Alman Mavileri)

Kaynak: FBCBS; Düzenleme: Destanoğlu.

Şekil 3.33: Ebe Kadın Camii (Ada-Parsel Görşeli)

Kaynak: FBCBS, Alman Mavileri 1913-1914.

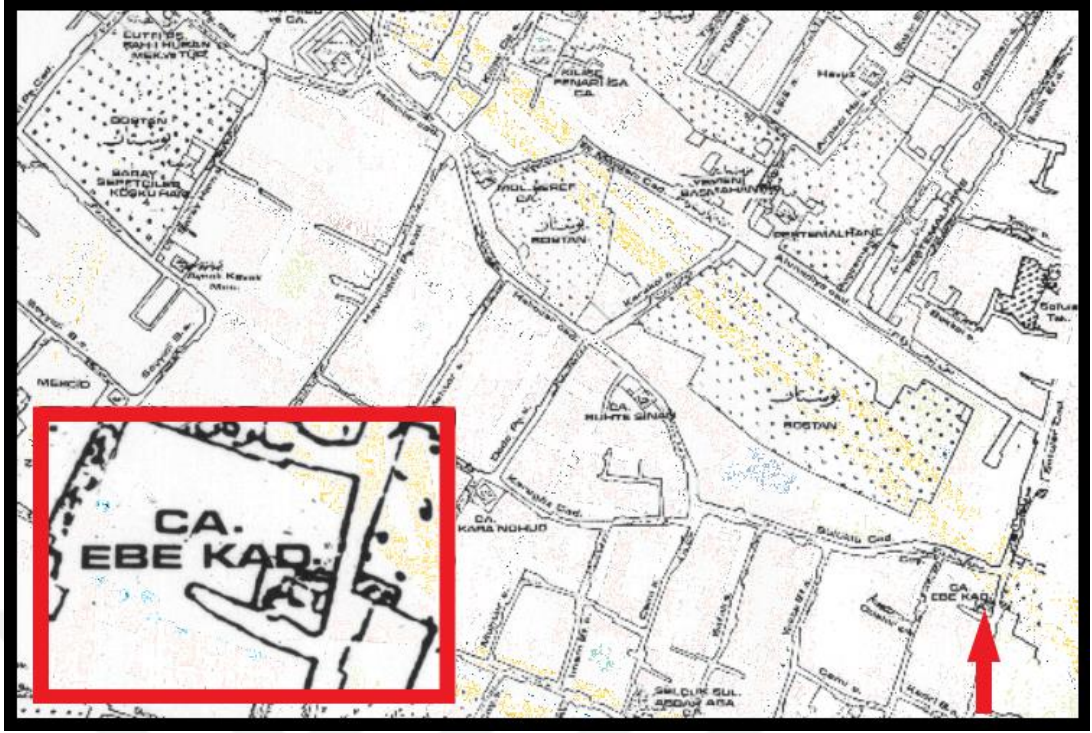
Şekil 3.34: Ebe Kadın Camii Batı Cephesi (Minareli)

Kaynak: [https://twitter.com/mufidyuksel/status/1299365848587657216/photo/2,](https://twitter.com/mufidyuksel/status/1299365848587657216/photo/2)
[11.01.2021].

Şekil 3.35: Ebe Kadın Camii Batı Cephesi (Minaresiz)

Kaynak: [http://isted.org.tr/tescil-icin-basvurulan-eserler/fatih-ebekadin-camii/detay,](http://isted.org.tr/tescil-icin-basvurulan-eserler/fatih-ebekadin-camii/detay)
[23.07.2021].

Şekil 3.36: Ebe Kadın Camii (Ayverdi Haritası)

Kaynak: FBCBS, Ayverdi 19. Yüzyıl Haritası; Düzenleme: Destanoğlu.

Şekil 3.37: Ebe Kadın Camii Günümüzdeki Konumu Uydu Görselfi

Kaynak: FBCBS, Hybrit Ht.; Düzenleme: Destanoğlu.

3.6 Hindîler (Hindûlar) Tekkesi

Günümüz İskenderpaşa Mahallesi sınırları içinde bulunan fakat Aksaray adı ve semti ile anılagelen tekke, Horhor Caddesi'nde 895 ada, 12 parseldedir (Şekil 3.38). Tekkenin varlığına değinen en eski tarihli kaynak 1453'te kaleme alınmış Otman Baba (1379-1478) Vilâyetnâmesi'dir: "Murad Hamamı'nın ardında Hindistanîler Tekyesi var idi".²³⁰ Buranın mescidi Nakşibendî dervişi İshak Buharî Hindî'nin arzusu üzerine II. Mehmed (Fatih Sultan) tarafından inşa ettirilmiştir.²³¹ Tekke, Nakşibendiyye'nin İstanbul'daki en eski merkezlerindedir.²³² 1783 tarihinde Halil Hamid Paşa tarafından yeniden yaptırılmıştı. Son şeyhi Hintli mücahit Abdurrahman Riyaz'dır.²³³ Binanın bulunduğu adanın 25 ve 26 parselinde, yani kuzey doğusunda Hasan Ağa Medresesi ve Hamamı bulunmaktadır²³⁴ (Şekil 3.39). Tekke Fatih devrindeki tesisinden hizmetinin sonlandırılmasına kadar Hindistan'ın İstanbul'daki elçiliği görevini de üstlenmiştir.²³⁵

Yapının bulunduğu muhitin adı Horhor'dur. Aksaray Horhor Çeşmesi de avlu kapısının sol bitişiğinde yer almaktadır (Şekil 3.40). 1925 yılındaki Tekke ve Zaviyeleri kapatma kanunu²³⁶ ile birlikte Hindîler Tekkesi de kendi haline terk edilmiş ve harap olmasının yolu açılmıştır. Devlet memurlarına yatakhane olarak tahsis edilmesiyle birlikte daha da yıpranan yapı 1933'te belediye tarafından yıktırılmıştır.²³⁷

²³⁰ Filiz Kılıç vd., *Otman Baba Vilayetnamesi (Tenkitli Metin)* (Ankara: y.y., 2007), 205; Thierry Zarcone, "Hindiler Tekkesi", *DBİA*, C. 4, 74.

²³¹ Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-Cevâmi'*, 290.

²³² M. Baha Tanman, "Hindîleri Tekkesi", *DİA*, C. 18, 67.

²³³ Tekke ve son şeyhi Abdurrahman Riyaz hakkında geniş bilgi için bkz.: Mustafa Koç, *Revnakoğlu'nun İstanbul'u, İstanbul'un İç Tarihi: Fatih*, C. 3 (İstanbul: Fatih Belediyesi Yayınları, 2021), 1448-1459.

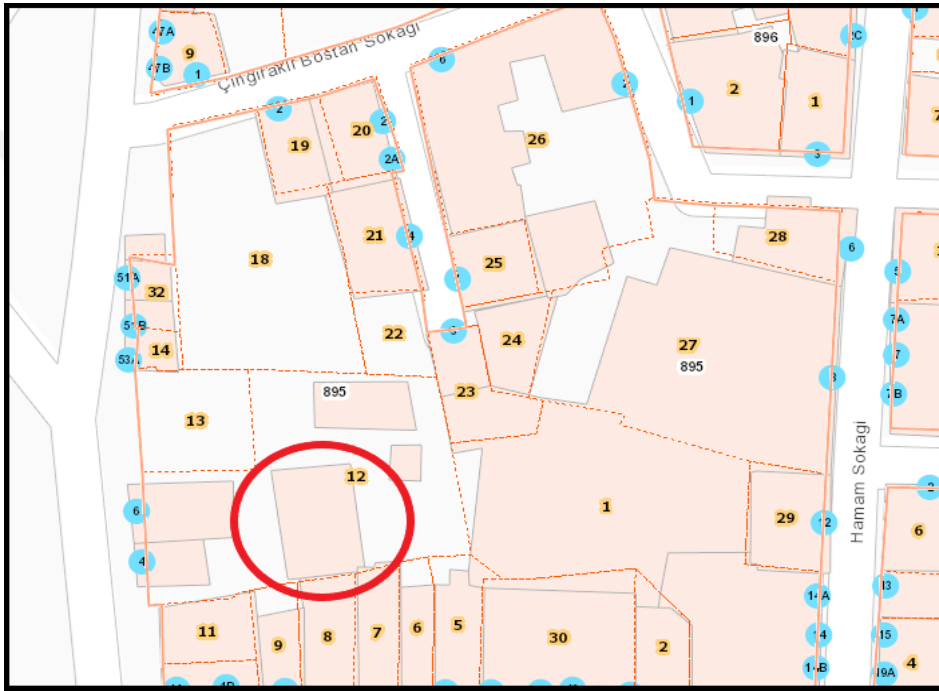
²³⁴ Dağdelen, *Alman Mavileri: 1913-1914 I. Dünya Savaşı Öncesi İstanbul Haritaları*, C. 2, Ölç. 1:1000, Ht. No: K7, Ölç. 1.500, Ht. No: K7-3; Ayverdi, *19. Asırda İstanbul Haritası*, Ht. C4.

²³⁵ İşli, *İstanbul'un Ortası Aksaray*, 57.

²³⁶ "Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile Birtakım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun", No: 677, Sy. 243, *Resmi Gazete*, 13 Aralık 1925, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.677.pdf>, [25.06.2021].

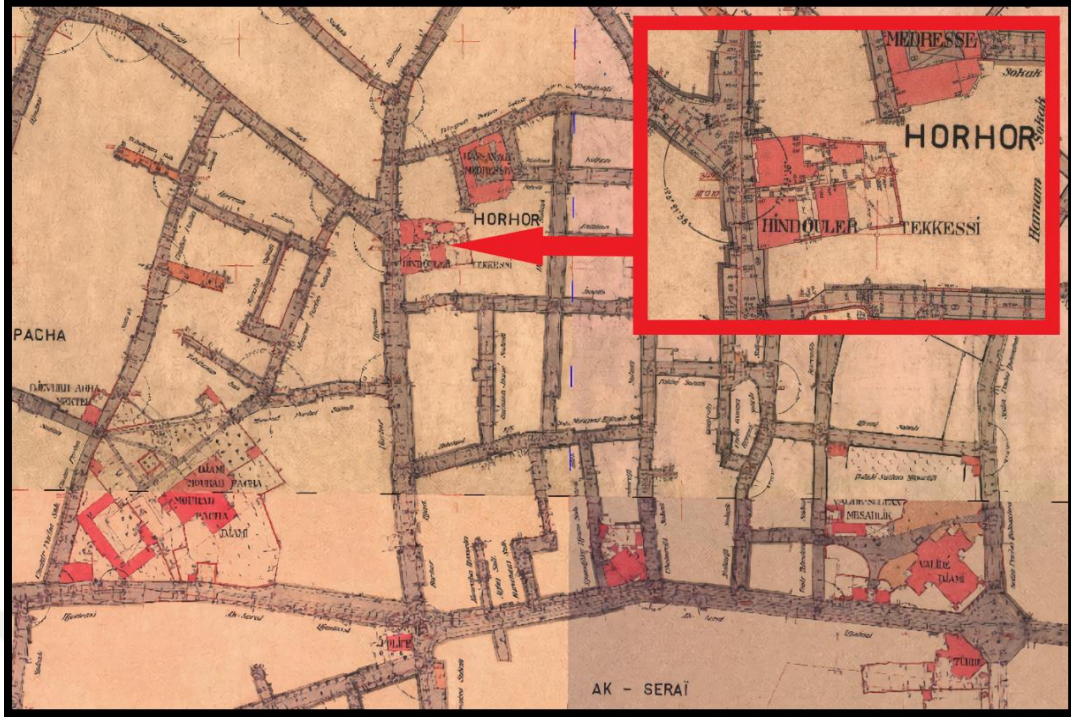
²³⁷ Koç, *Revnakoğlu'nun İstanbul'u, İstanbul'un İç Tarihi: Fatih*, C. 3, 1448.

Tekkeden günümüze, ahşap harap şeyh meşrutası ile bahçesindeki kabirler ve taşları ulaşabilmiştir (Şekil 3.41). Tuğla örülü mescidin mihrap duvarı arsanın güney kısmında halen ayaktadır (Şekil 3.42 ve Şekil 3.43). Tekkenin avlu kapısının sağında yenileme (restorasyon) bilgilerini içeren tabela asılıdır (Şekil 3.44). Şeyh meşrutası yenilenmiş fakat yapının geriye kalan bölümleri hususunda henüz bir sonuca ulaşamamıştır. Şeyh meşrutası günümüzde Türkiye Gençlik Vakfı (TÜGVA) tarafından eğitim merkezi olarak kullanılmaktadır.

Şekil 3.38: Hindîler Tekkesi (Ada-Parsel Görşeli)

Kaynak: FBCBS; **Düzenleme:** Destanoğlu.

Şekil 3.39: Hindiler Tekkesi (Alman Mavileri)

Kaynak: FBCBS; Düzenleme: Destanoğlu.

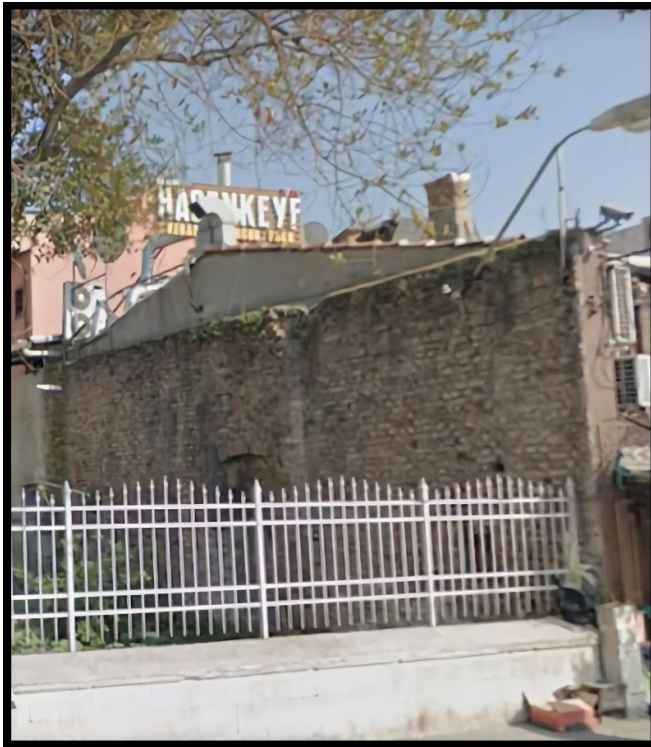
Şekil 3.40: Hindiler Tekkesi Bitişindeki Horhor Çeşmesi

Kaynak: Destanoğlu, [19.08.2021].

Şekil 3.41: Hindîler Tekkesi Ahşap Meşrutası ve Mezar Taşları

Kaynak: Destanoğlu, [19.08.2021].

Şekil 3.42: Hindîler Tekkesi Mescidi Mihrap Duvarı Kalıntısı

Kaynak: <https://earth.google.com/web/>, 41°00'40"N 28°57'00"E, [17.07.2021].

Şekil 3.43: Mihrap Duvarı Kalıntısı (Kuzey Doğudan)

Kaynak: Destanoğlu, [19.08.2021].

Şekil 3.44: Hindiler Tekkesi Restorasyon Tabelası

Kaynak: Anonim.

3.7 Kara Mehmed Paşa Camii

Aksaray Mahallesi 853 ada 41 parselde yer almaktaydı (Şekil 3.45). 3 Muharrem 1272/1855 tarihli zeyl edilmiş vakfiyesi vardır. Cami, mektep²³⁸, derviş odaları ve çeşmeden müteşekkil küçük çaplı bir külliyyeden oluşmaktaydı. Adını Aksaray’da doğmuş ve saraya intisap etmiş Osmanlı devlet adamlarından Kara Mehmed Paşa (?-1722)’dan almaktadır. Paşa Mısır’dan Adana’ya, Kandiye’den Vidin’e kadar daha birçok vilayet ve sancaklarda vezirlik ve valilik görevlerinde bulunmuştur. Seçkin bir aileden olup seçkin görevlerde bulunmuştur. Okumayı seven bir devlet adamıydı. 1719’da Vidin’e vali olarak atandığında kendi kitaplarını bağışlayarak kütüphane kurma gibi bazı gönüllü hizmetlerde bulunmuştur. 1722 yılında Vidin’de vefat etmiş ve bu bölgedeki Hünkâr Camii haziresine defnedilmiştir.²³⁹

Cami ile ilgili Hadîka’da şu ifadeler yer almaktadır:

*“Bânîsi paşa-yı müşârün-ileyhdir. Dünyâyâ geldiği mahal olmağla, oraya bir câmi’ ve etrâfında hücerât-ı zâviye ve mekteb ve çeşme dahi binâ eylemiştir. Defterdâr iken üç tûğla çırağ olub, beş sene Mısır vâlîliğinde ve sâ’ir mansıblarda dâhi istihdâm olunmuşdur. Tâk-ı dergâhında müstakil manzûm târihi vardır. Rebû’l-âhirde tamâm olub 1114 (Ağustos 1702) târih vâki’ olmuşdur. Hüdâyî Efendi Hânkâhı’nda şeyh olan Abdülhay Efendi’ye zâviye olmak üzere bina olunmuşdur. Müşârün-ileyh Vidin vâlîsi iken vefât edüb, anda Hünkâr Câmi’inde medfûndur. Mahallesi yokdur. Der kurb-ı Aksaray.”*²⁴⁰

Bu küçük külliyyenin toplamda kaç yapıdan oluştuğu bilinmemektedir. İşli’nin, “...1114/1702 tarihinde Aksaray’da tekkesini Aziz Mahmud Hüdayî Âsitanesi’nin 11. şeyhi Abdülhay Efendi’ye (?-1705) zaviye olmak üzere tahsis etmiştir”²⁴¹ ifadeleri tekke ile caminin ayrı yapılardan ibaret olabileceğine işaret etmektedir. Oysa

²³⁸ Arşiv kayıtlarında bu mektebin Kara Mehmed Paşa tarafından yaptırıldığını teyit eder nitelikte olan “muallim tayini” belgesi mevcuttur, bkz.: DABOA (C..MF..), 123 / 6109.

²³⁹ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C. 4, haz. Seyit Ali Kahraman & Nuri Akbayır (İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 1058; İşli, *İstanbul’un Ortası Aksaray*, 67.

²⁴⁰ Ayvansarâyî, *Hadikatü’l-Cevâmi’*, 236.

²⁴¹ İşli, *İstanbul’un Ortası Aksaray*, 67.

Hadika'daki ifadelerden yola çıkılacak olursa caminin aynı zamanda tekke olarak görev yaptığı anlaşılmaktadır.

Caminin ileri vaziyette harap olmasından²⁴² olsa gerek ne Pervititch ne de Alman Mavileri haritalarında bu esere yer verilmiştir. Cami hem “Kara Mehm. Pş. Ca.” adıyla hem de haritadaki şekliyle sadece Ayverdi haritasında kendine yer bulabilmiştir. Haritada görüldüğü üzere cami arsasının doğusundaki sokağın adı yine “Kara Mehm. S.” diye geçmektedir. Hadika'ya göre caminin mahallesi yoktur, fakat Ayverdi haritasına göre bu isimle anılan bir sokağın mevcut olduğu kesindir. Caminin güney ve doğu kısmını kapsayacak şekilde haziresi mevcuttur (Şekil 3.46). Bu hazirede ikinci halife Ömer bin Hattab'ın (581-644) soyuna dayanan Kadiri Şeyhi Abdurrahim Ünyevi'nin kabri mevcut olup, mezar taşında mutasavvıf ve şair Osman Şems Efendi'nin (1814-1893) 1855 tarihli şiirleri vardı. Haziredeki kabirlerin toplu olarak Pertevniyal Valide Sultan Camii mezarlığına nakledilmesi 1930 yılında gerçekleşmiştir.²⁴³

Cami ile ilgili yıkılmadan öncesine ait sadece bir görsele ulaşılmıştır. Bu fotoğrafta yapının harap hali açıkça görülmektedir. Güneydoğu cephesinden çekilmiş olan fotoğrafta arka planda Murad Paşa Camii'nin minaresi görülmektedir. Caminin kuzey kısmındaki ek yapı yukarıda bahsi geçen derviş odalarından biri olsa gerek. Güneybatı kısmında bir zamanlar ayakta olan minaresinin zeminden bir metre yükseklikteki son kalıntı ve taşları açıkça görülmektedir (Şekil 3.47). Bu alandaki küçük külliyeinin diğer yapılarının akıbeti bilinmemektedir.

Caminin kaybolma tarihi kesin olmamakla birlikte, 1930-1935 yılları arasında kaybolduğu kuvvetle muhtemeldir.²⁴⁴ Zira buradaki imar çalışmaları 1926'da başlamış

---

²⁴² Osmanlı İmparatorluğu'nda uzun süren savaşların (özellikle yirminci yüzyıl başlarında) vakıflardaki iktisadi sıkıntıların meydana gelmesine sebep olduğu yukarıda zikredilmişti. Bu minvalde Kara Mehmed Paşa Vakfı'nın da bundan nasibini aldığı söylenebilir, çünkü 1319/1902 yılında dergâh şeyhi Hasan Hüsnü Efendi'nin tekkeye yakacak yardımı yapılmasına dair talepte bulunmasının arşiv kayıtları mevcuttur, bkz.: DABOA (DH.MKT.), 2597 / 69.

²⁴³ İşli, *İstanbul'un Ortası Aksaray*, 67.

²⁴⁴ İBB'nin hazırladığı çalışmada her ne kadar bu eser “Osmanlı Döneminde Ortadan Kalkan Camiler ve Mescidler” sınıflamasına dâhil edilmiş olsa da, 1911 Aksaray yangınında

olup civardaki Valide Sultan Türbesi'nin caddenin güneyine doğru çekilmesi yine bu tarihlere denk düşmektedir. Kaybolmaktan ziyade imar çalışmaları kapsamında yıktırıldı denilse daha doğru olur, çünkü Öz, bu caminin harap halde iken Aksaray parkına kalbedildiğini ifade etmektedir.²⁴⁵ İşli ise 1940 yılında harap halde iken kâgir bir odası Cumhuriyet Halk Fırkası'nın kullanımına girdiğini ifade etmektedir.²⁴⁶ Ancak cami arsasının Cumhuriyet Halk Fırkası'na satılmasıyla ilgili 06.09.1928 tarihli arşiv belgesi kayıtları mevcuttur.²⁴⁷ Caminin günümüzdeki arsa konumuna bakıldığında Millet Caddesi, Vatan Bulvarı, Mustafa Kemal Caddesi ve Atatürk Bulvarı'nın kesiştiği kavşağın tam göbeğine isabet etmektedir. İşli her ne kadar Aksaray'ın tam göbeğinde 856 adada²⁴⁸ olduğunu ifade etse de belediyenin çıkarmış olduğu ada-parcel haritası Ayverdi haritasıyla ve uydu görseliyle kıyaslandığında caminin konumunun 853 adaya isabet ettiği görülmektedir (Şekil 3.48 ve Şekil 3.49). Günümüzde bu arsanın bir kısmını civardaki park kapsamakta, bir kısmını da buradan geçen tramvay hattı işgal etmektedir.

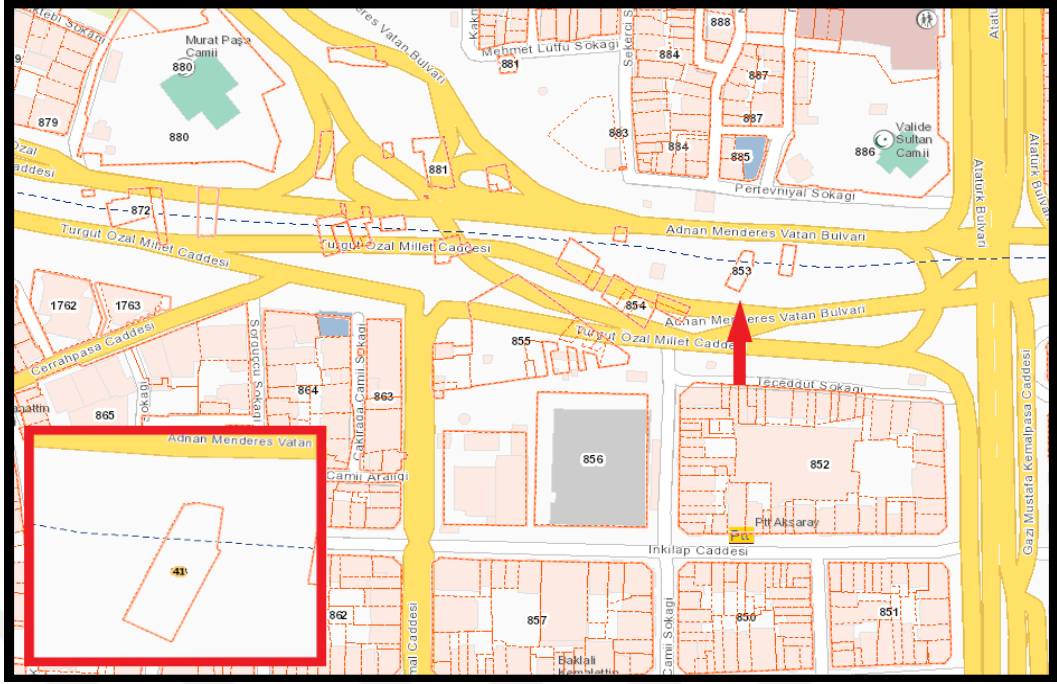
yandığı ifade edilmiş fakat caminin kaybolma tarihi kesin olarak belirtilmemiştir, bkz.: *İstanbul'un Kaybolan Kültür Varlıkları: Suriçi (Fatih) Camileri ve Mescidleri*, C. 1, 272-273. İşli'nin, caminin tek fotoğrafı olan (Şekil 3.47) görselin 1932'de çekildiğini ifade etmesi eserin 1932-35 yılları arasında ortadan kalktığına işaret etmektedir, bkz.: İşli, *İstanbul'un Ortası Aksaray*, 67.

²⁴⁵ Öz, *İstanbul Camileri*, C. 1, 83.

²⁴⁶ İşli, *İstanbul'un Ortası Aksaray*, 67.

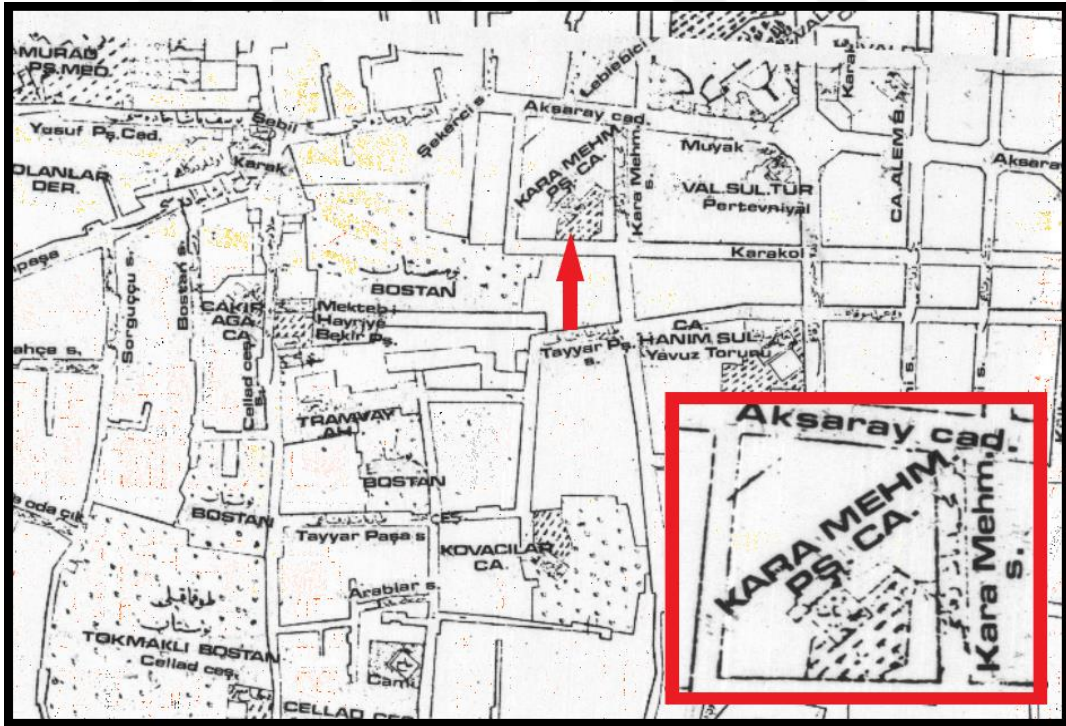
²⁴⁷ DABCA (30-18-1-1), 30 / 54 / 15.

²⁴⁸ İşli, *İstanbul'un Ortası Aksaray*, 67.

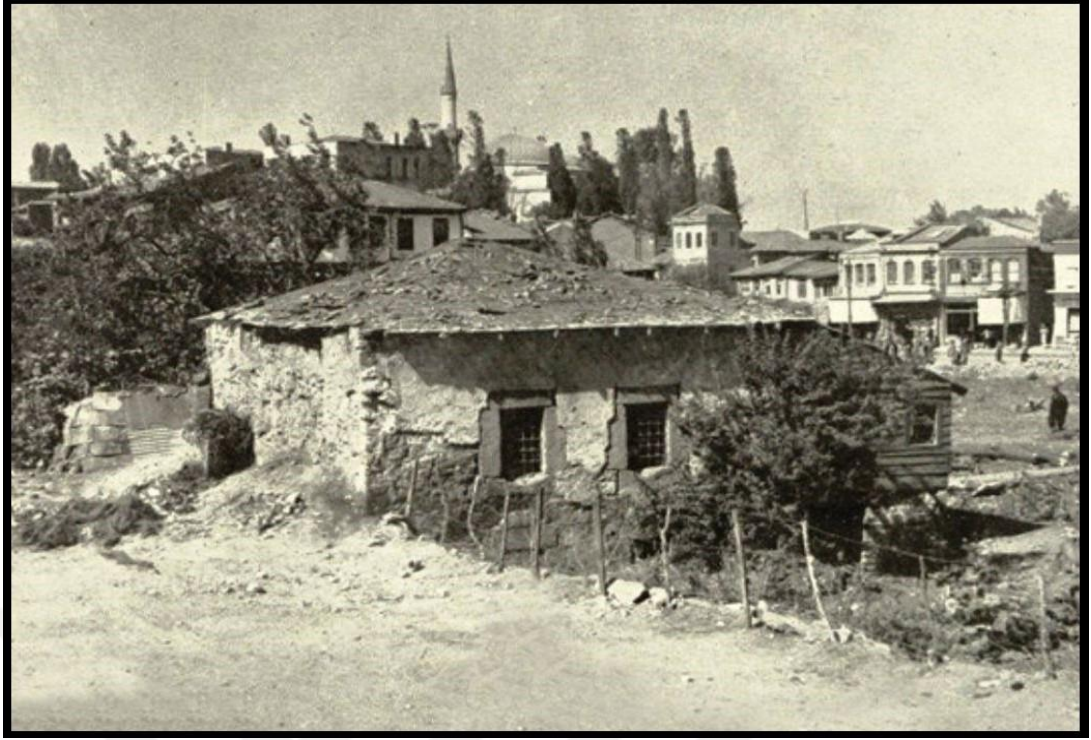
Şekil 3.45: Kara Mehmed Paşa Camii (Ada-Parsel Görself)

Kaynak: FBCBS; **Düzenleme:** Destanoğlu.

Şekil 3.46: Kara Mehmed Paşa Camii (Ayverdi Haritası)

Kaynak: FBCBS; **Düzenleme:** Destanoğlu.

Şekil 3.47: Kara Mehmed Paşa Camii Yıkılmadan Önceki Hali

Kaynak: Süleyman Faruk Göncüoğlu Arşivi.

Şekil 3.48: Kara Mehmed Paşa Camii (Ayverdi-Ada Haritaları Kıyaslaması)

Kaynak: FBCBS; Düzenleme: Destanoğlu.

Şekil 3.49: Kara Mehmed Paşa Camii Konumu, Uydu ve Ada Görşeli

Kaynak: FBCBS; **Düzenleme:** Destanoğlu.

3.8 Kemânî Mescidi

“Yolgeçen Mescidi” olarak da anılmaktaydı. Günümüz Mesihpaşa ve Kemalpaşa mahalleleri sınırında olup Aksaray’dan Laleli yokuşunu çıkarken yol üzerindeydi. Tam olarak Ordu, Gençlik ve Aksaray caddelerinin kesiştiği kavşakta bulunmaktaydı. Belediyenin hazırlamış olduğu ada ve parsel haritasına dâhil edilmemiştir. Fakat 810, 811, 911 ve 913 adaları arasında cadde ağzında olduğu açıkça görülmektedir (Şekil 3.50 ve Şekil 3.51). Hadîka’ya göre Aksaray yakınındaki bu mescit, Mısır’da vefat etmiş Sâzende Ahmed Ağa tarafından 936/1530 senesinde tesis ettirilmiştir. Günümüzde kaybolmuş olsa da mescidin adıyla birlikte vücuda gelmiş bir de mahallesi vardı. Bilindiği gibi Osmanlı’da inşa edilen bir mescidin cemaati çoğalınca Cuma namazları kılınmaya başlıyordu. Bunun için de minberi, padişahın iradesiyle devlet ileri gelenleri tarafından veya ilgili muhitte itibar sahibi kişiler tarafından konuluyordu. Bu da “mihrabını/minberini falan kişi vaz’ eylemiştir” veya “koydurmuştur” şeklinde tanımlanıyordu. Kemânî Mescidi’nin minberini de zamanın padişah imamı Hacı Mehmed Efendi koydurmuştur.²⁴⁹

Mescit ne Alman Mavileri ne de Pervititch haritalarında gösterilmiştir. İhyasının söz konusu olmadığına kanaat getirilmiş olsa gerek ki, bu nedenle ilgili haritalara dâhil edilmediği anlaşılmaktadır. Eser sadece Ayverdi haritasında kendine yer bulabilmiştir (Şekil 3.52). Yapının biri yerden diğeri havadan çekilmiş sadece iki fotoğrafına ulaşılmıştır. Yerden çekilen fotoğrafta mescidin kısmen harap fakat sağlam olarak minaresiyle (külâhı yok) birlikte ayakta olduğu görülmektedir (Şekil 3.53). Yine yukarıdaki bilgileri teyit eder mahiyette olan ve 1918’de çekilen hava fotoğrafında da Kemânî Mescidi’nin ayakta olduğu açıkça görülmektedir. Ayverdi, haritasında gösterdiği cami ve mescitlerin minarelerini, çizmiş olduğu kare şeklindeki yapının kuzey veya kuzeybatı köşesinde olacak şekilde siyah renk ile vurgulamıştır. Bu mescit ile ilgili de aynı husus söz konusudur. Zira ilgili hava fotoğrafına dikkatle bakıldığında mescidin kuzeybatı cephesinde olan minaresinin gölge yansımaları açıkça görülmektedir (Şekil 3.54).

Ayverdi haritasından yola çıkarak mescidin adıyla ilgili küçük bir karışıklığın olduğu düşünülmektedir. Ayvansarâyî ve Öz bu eseri “Kemânî Mescidi” adıyla

²⁴⁹ Ayvansarâyî, *Hadîkatü’l-Cevâmi*, 252; Öz, *İstanbul Camileri*, C. 1, 88; İşli, *İstanbul’un Ortası Aksaray*, 87.

tanımlamışlardır. İşli de çalışmasında aynı isimle tanımlamış fakat başlıkta mescidin adı yanına parantez içine “Yolgeçen Mescidi” ismini de eklemiştir. Bunu büyük olasılıkla Ayverdi haritasından yola çıkarak gerçekleştirmiştir. Nitekim haritada büyük harflerle “Yolgeçen Ca.” şeklinde geçmektedir. Ancak hemen altında küçük harflerle “Kemankeş Ahmed Ağa” adı da mevcuttur. Mescidin banisi Ahmed Ağa “Sâzende” (sazıcı, saz çalan) lakabıyla anılmakla birlikte, mescidin adının “Kemânî” (Alaturka müzikte keman çalan kimse) şeklinde anılmasında herhangi bir yanlışlık görünmüyor. Zira iki isim de aynı manaları ihtiva etmektedir. Ancak, Ayverdi haritasında “Kemankeş Ahmed Ağa” olarak geçmesi ilginçtir. Nitekim sözlüklerde “Kemankeş” yay kullanarak ok atan, yani okçulukla uğraşan kimse olarak geçmektedir. “Kemankeş” adıyla anılan başka eserlerin olduğu bilinmektedir. Burada ya Hadîka yazarında ya da Ayverdi’de bir yanlışlık söz konusu olabilir. Bununla birlikte Hadîka’da “Yolgeçen Mescidi”²⁵⁰ adıyla mevzubahis olan bir mescit vardır ki, günümüz Seyyid Ömer Mahallesi’ndeki Altımermer Caddesi civarında olduğu bilinmektedir.²⁵¹ Buradan yola çıkarak üzerinde durulan Kemânî Mescidi’nin ise dört yol ağzında olması nedeniyle “Yolgeçen” adıyla anıldığı düşünülmektedir. Şayet Ayverdi çizdiği haritada yanlışlık ise eseri “Yolgeçen” adıyla birlikte “Cami” olarak tanımlaması bu yapının hatırı sayılır bir büyüklükte olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim ilgili hava fotoğrafındaki mescidin görünümü bu hususla ilgili oldukça güçlü ipuçları sunmaktadır (Şekil 3.54).

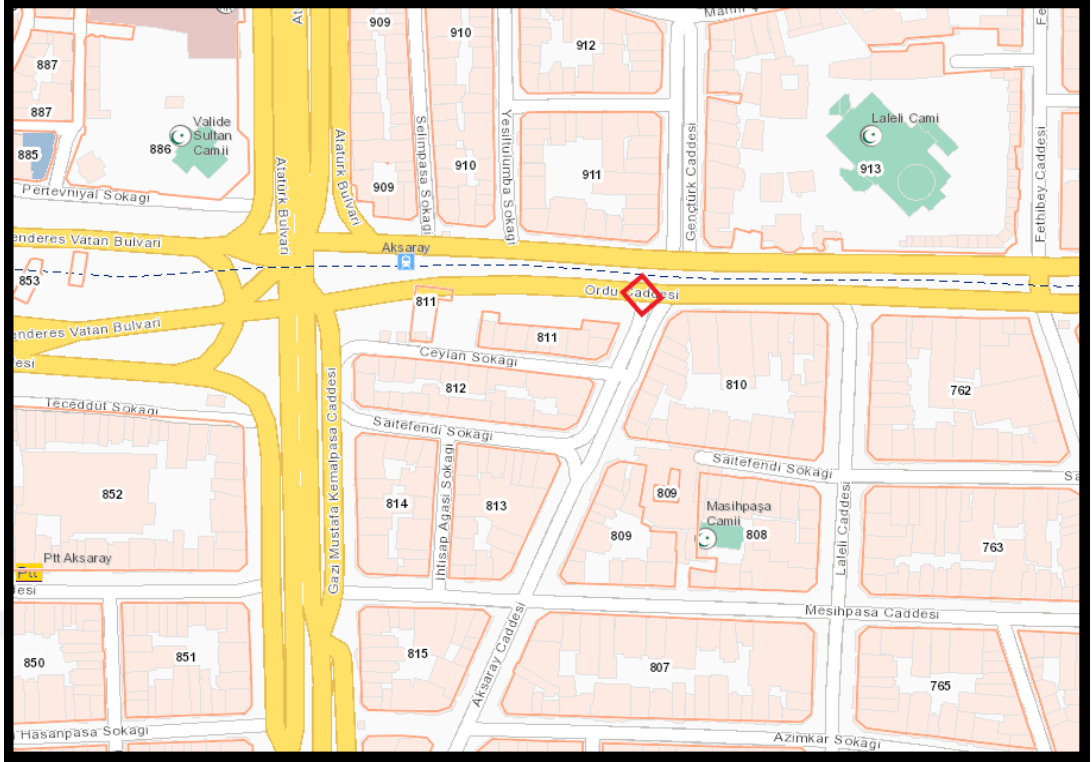
İşli’nin “Yangın geçirmiş yapı tek kubbeli ve minareli idi, mescidin minaresi ve taşları 27 Ağustos 1932 tarihinde yüz on yedi liraya satılmıştır”²⁵² ifadelerinden mescidin kaybolma ya da yıktırılma tarihinin 1932-1935 yılları arasında olduğu kuvvetli ihtimaldir. Zira mescidin bulunduğu konum tramvay güzergâhına denk düştüğünden buradaki imar çalışmaları da bu tarihlere isabet etmektedir. Günümüzde mescidin arsası üzerinden Ordu ve Aksaray caddeleri geçmektedir (Şekil 3.55).

---

²⁵⁰ Ayvansarâyî, *Hadikatü'l-Cevâmi*, 292-293.

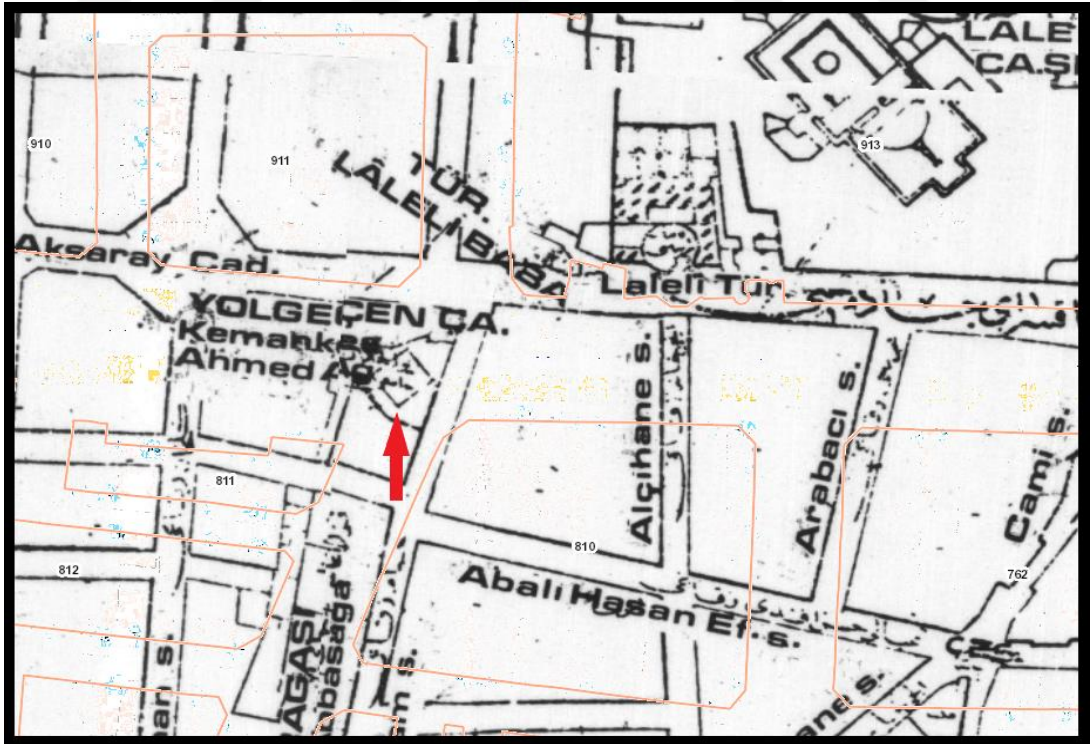
²⁵¹ “Yolgeçen Mescidi ve Tekkesi” adıyla geçen eser hakkında geniş bilgi için bkz.: Koç, *Revnakoğlu’nun İstanbul’u, İstanbul’un İç Tarihi: Fatih*, C. 4, 1975-1976.

²⁵² İşli, *İstanbul’un Ortası Aksaray*, 87.

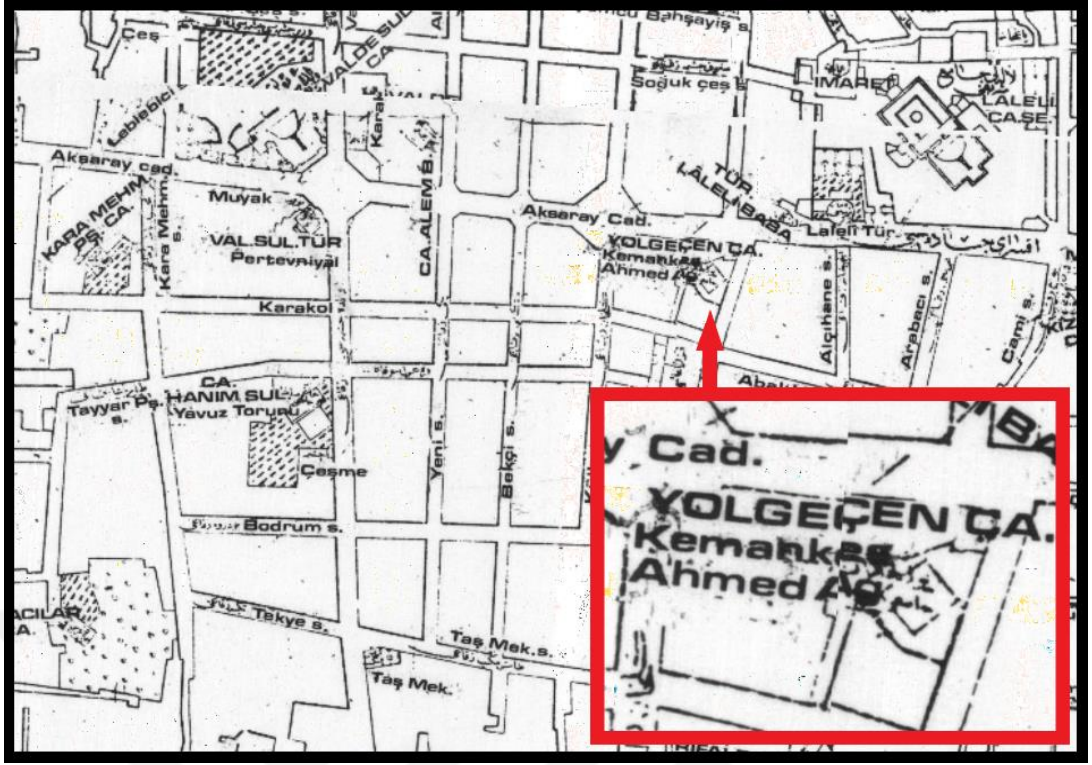
Şekil 3.50: Kemânî Mescidi, Ada-Parsel Görşeli

Kaynak: FBCBS; **Düzenleme:** Destanoğlu.

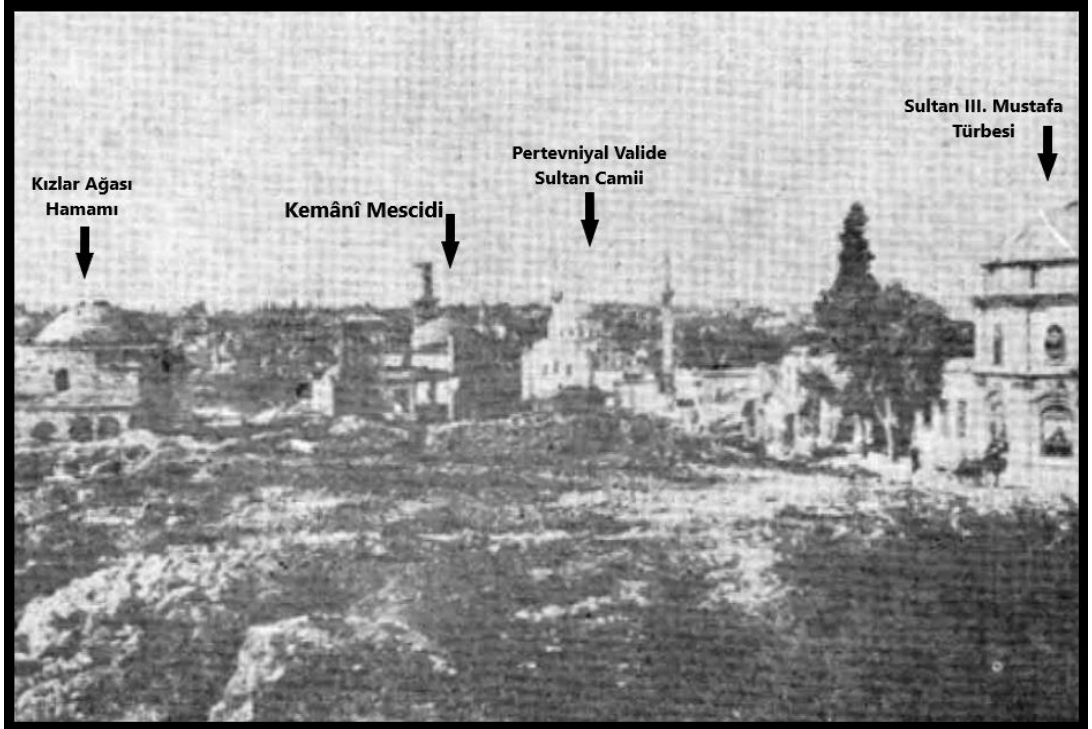
Şekil 3.51: Kemânî Mescidi (Ayverdi ve Ada-Parsel Haritaları Kıyaslaması)

Kaynak: FBCBS; **Düzenleme:** Destanoğlu.

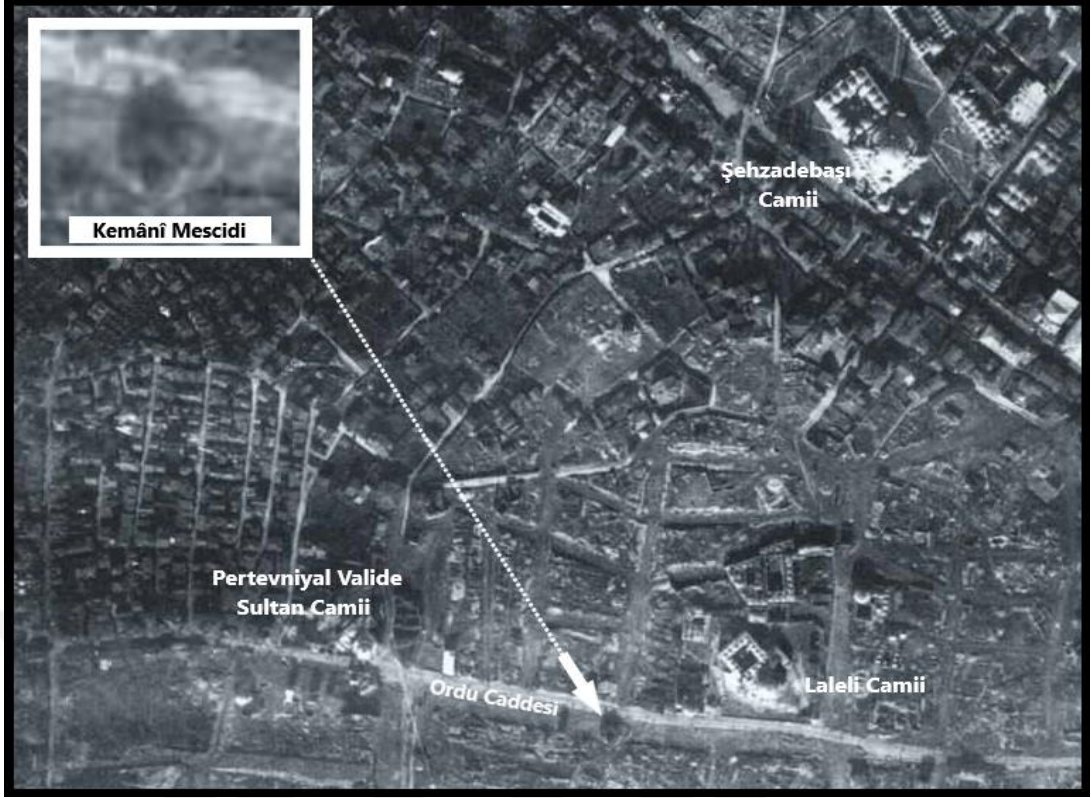
Şekil 3.52: Kemânî Mescidi (Ayverdi Haritası)

Kaynak: FBCBS; Düzenleme: Destanoğlu.

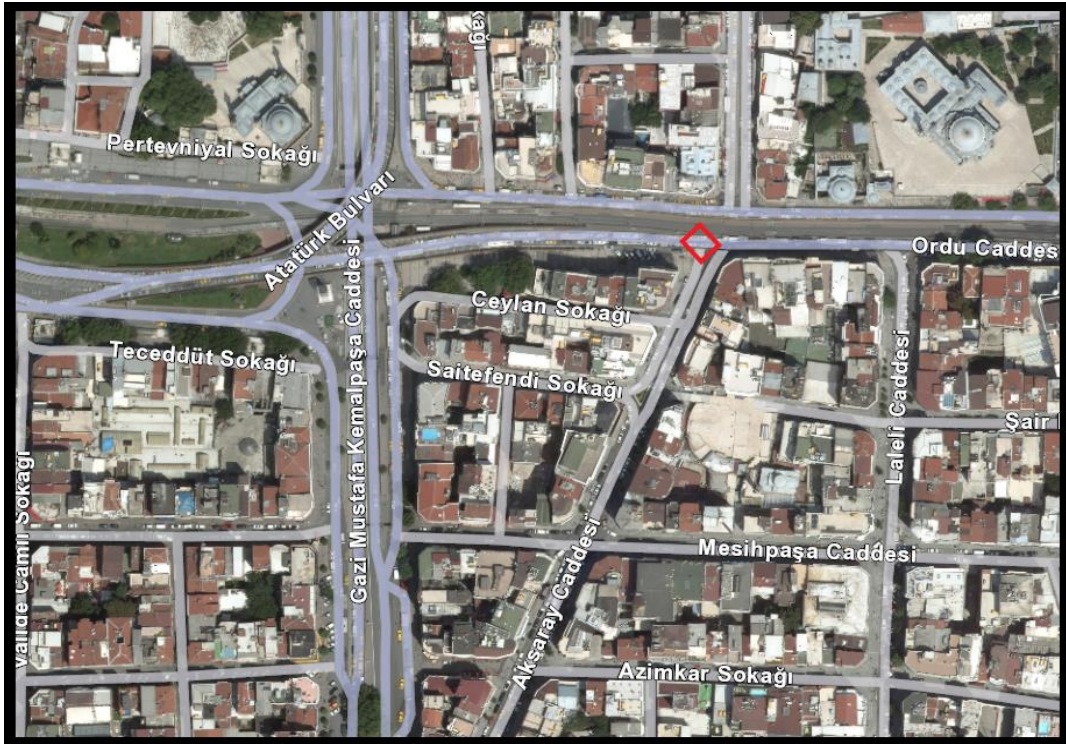
Şekil 3.53: Kemânî Mescidi Fotoğrafi, 1915

Kaynak: Eyice, "İstanbul'un Ortadan Kalkan Bazı Tarihi Eserleri", *Tarih Dergisi*, Sy. 27 (1973): 181.

Şekil 3.54: Kemânî Mescidi Hava Fotoğrafi, 1918 Yılı

Kaynak: <http://www.eskiistanbul.net/>, [10.03.2020]; **Düzenleme:** Destanoğlu.

Şekil 3.55: Kemânî Mescidi Günümüz Konumu Uydu Görself

Kaynak: FBCBS; **Düzenleme:** Destanoğlu.

3.9 Kızlar Ağası (Abbas Ağa) Hamamı

Günümüz Mesihpaşa Mahallesi sınırları içindedir. Koska Hamamı olarak da bilinmekteydi. Belediyenin ada-parcel haritasında gösterilmemiştir. 810, 811 ve 812 adaları arasında olup, 811 ile 812 adanın doğusuna denk düşmektedir (Şekil 3.56). Sarayda Darüssaade'den sorumlu kişiler “kızlarağası” ya da “haremağası” olarak da bilinirler. Bu hamam da zamanın ünlü Darüssaade ağalarından Abbas ibn Abdürrezzak adıyla bilinen kızlarağası Abbas Ağa tarafından 1080/1669 senesinde inşa ettirilmiştir. Abbas Ağa IV. Mehmed zamanında haremağa mevkiinin güç kazandığı ve etkin olduğu yıllarda haremağası olup 1668-1671 yıllarında saraya hizmet etmiştir. Bu üç yıllık süre zarfında elde ettiği hatırı sayılır servetle İstanbul'da cami, okul, çeşme ve hamamlar yaptırdı. Kızlar Ağası Hamamı en büyük eserlerinden biri olup sanat değeri yüksek olan bir yapıydı. Abbas Ağa 1672 yılında Mısır'a sürülerek orada vefat etti ve Kahire'de İmam Şâfi Türbesi mezarlığına defnedildi.²⁵³

Hamam ile ilgili sigorta haritaları incelendiğinde şöyle sonuçlar çıkmaktadır: Pervititch haritasının kapsadığı yıllar göz önüne alındığında bu haritada gösterilmemiş olması tabiidir, çünkü hamamın son kalıntılarının yıktırılması takriben haritanın hazırlanmaya başladığı yıllara tekabül etmektedir. Ne var ki, Alman Mavileri haritasının hazırlandığı yıllarda (1913-1914) hamamın ayakta olduğu kesin iken haritada gösterilmeyip sadece bulunduğu caddenin (“Kislar Agassi Hamami Djadessi” şeklinde) gösterilmiş olması ilginçtir (Şekil 3.57). Bu caddenin varlığından Koçu da bahsetmektedir.²⁵⁴ Kızlar Ağası Hamamı sadece Ayverdi haritasında gösterilmiştir. (Şekil 3.58).

Çifte hamam olma özelliğiyle ön plana çıkan eser, semtin hatırı sayılır kişilerin uğrak yeri olmasıyla da bilinirdi. Ne var ki, hamamın ilginç bir yıkım hikâyesi olmuştur. 1911'deki Aksaray yangınında zarar gören ve hizmet vermesi sonlanan hamamın, sonunu getiren sürecin başlangıcına yine bu yangın vesile olmuştur. Yangında aşırı denilecek derecede bir tahribata uğramamış ise de etrafı ve bulunduğu muhit harabe

²⁵³ Ayvansarâyî, *Hadikatü'l-Cevâmi'*, 505-506; Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C. 1, 47; Eyice, “İstanbul'un Ortadan Kalkan Bazı Tarihi Eserleri”, *Tarih Dergisi*, Sy. 27 (1973): 143-156; İşli, *İstanbul'un Ortası Aksaray*, 80; Koçu, *İA*, C. 1, 9-12; Güldal, *İstanbul'un 100 Kaybolan Eseri*, 153-154; Tarkan Okçuoğlu, “Abbas Ağa Camii”, *DBİA*, C. 1, 7.

²⁵⁴ Koçu, *İA*, C. 1, 11.

haline gelmiştir. Yanmış ve harabe olmuş bir muhitin imarı söz konusu olduğunda ise, ilgili hamamın daha kolay saf dışı bırakılabileceği anlamına gelmekteydi. 1917 yılında yayımlanan Şehremaneti planında yangının kapsadığı yerler boş olarak çizilmiş ve hiçbir eski eser bu plan üzerinde gösterilmemiştir. Nihayet bu plan ile birlikte bölgedeki cadde ve sokaklar yeniden düzenlenmeye başlamış ve İstanbul Eski Eserleri Koruma Encümeni'nin yaptığı bir hata neticesinde yola tesadüf ettiği gerekçesiyle Kızlar Ağası Hamamı'nın yıkımına başlanmıştır. Eserin yarısı yıkıldığında bazı nedenlerden dolayı yıkım işlemi durmuş ve bina altı yıl gibi bir süre ile yarısı yıkılmış halde ve bir harabe şeklinde beklemiştir. Kimsesizlerin ve kötü niyetli kişilerin barınağı haline gelmiş olan hamamın, nihayet belediyenin 4 Mart 1923 meclis toplantısında kalan kısımlarının da yıkılması ve tamamen kaldırılması kararı alınmıştır.²⁵⁵ Belediyede Mehmed Nüzhet Bey adında bir temsilcinin şu ifadeleri hem hamamın durumu, hem de zamanın belediye yönetiminin bu esere bakış açısı hakkında ipuçları sunmaktadır:

“... o civarda mesken inşâ edip yerleşmek isteyenleri bîhuzur ve yeniden ev yapmak isteyenleri de korkuttuğundan böylece şehrin en işlek bir yerinde alelhusus yirmi metrelik bir cadde güzergâhında bulunan bu harabenin hemen yıktırılıp kaldırılmasını Şehremanetinden talep ve temenni ederiz...”²⁵⁶

Bu ifadeler hamamın o yıllardaki durumunu ve çevre sakinleri tarafından tecrit edilmesini göstermektedir. Ayrıca yirmi metrelik cadde ile Ordu Caddesi kastedilmekle beraber caddenin güzergâhında böylesi köhne ve harabe bir yapının bulunmasından duyulan rahatsızlığı anlatmaktadır. Dikkat edilirse, caddeye tesadüf ettiği gerekçesiyle (yanlışlıkla) 1917'de yıkımına başlanmış olan hamam, 1923'e kadar bölgedeki imar faaliyetlerinin tamamlanmasına herhangi bir engel teşkil etmemiş ve harabe şeklinde de olsa bu tarihe kadar gelmeyi başarmıştır. Sadece zamanın modern görünümlü caddesine uymadığı gerekçesiyle geri kalan kısmının da ivedilikle yıktırılıp kaldırılması istenmiştir. Belediyede hamamın tarihî ve mimari kıymetini iddia eden temsilciler de olmuştur, ancak bu tartışmalara Eski Eserleri Koruma Encümeni'nin 18 Mart 1923 tarihli kararı son noktayı koymuştur:

²⁵⁵ Eyice, “İstanbul'un Ortadan Kalkan Bazı Tarihi Eserleri”, 149-152.

²⁵⁶ Eyice, a.g.m., 152.

“...hamamın bugün kalan bakiyesinin ne tâmir ile iade-i mâmuriyetine ve ne de hal-i hazırının idame-i mevcudiyetine imkân görülemediğinden, başlanmış olan hasârın ikmâlinden başka çâre tasavvur edilememektedir.”²⁵⁷

Böylece Kızlar Ağası Abbas Ağa Hamamı'nın 1917'de başlanan yıkım hikâyesi 1923'te son kalıntılarının da yıktırılıp enkazının kaldırılmasıyla son bulmuştur. Oysa hamamın 1915'te (Laleli'den Aksaray'a doğru) çekilen bir fotoğrafında caddenin epeyce dışında kaldığı görülmektedir (Şekil 3.59). Aynı tarihlerde çekilmiş bir diğer fotoğrafta ise yangın sonrası halini ve mimari ayrıntılarının bir kısmını yakından görmek mümkündür (Şekil 3.60). Hamamın iki kubbesi vardı, fotoğrafta görünen kubbe kuzey kısmında kalan ve soyunmalık diye adlandırılan bölümünden oluşuyordu. Günümüzde hamamın yerinde apartmanlar yükselmektedir (Şekil 3.61). On altı yıl sonra Eski Eserleri Koruma Encümeni gösterdiği tüm çabalara rağmen hamamın yıkımına engel olamadığını itiraf etse de,²⁵⁸ Eyice bu itiraftan otuz dört yıl sonra hamamın değeri ve yıktırılmasıyla ilgili şu notu düşecektir:

“Ayasofya'da Haseki, Çemberlitaş, Cağaloğlu, Bayezid hamamları ile aynı değerde ve korunmaya lâyık olduğu muhakkaktı. Şuursuz bir şehircilik anlayışının ve kendi öz eserlerini küçümseyen bir görüşün kurbanı olan bu Türk mimari anıtı, o devirde bir hamamın korunması gerekli bir eser olabileceğinin düşünülmediğini de açıkça gösterir.”²⁵⁹

Avusturyalı sanat tarihçisi Heinrich Glück'ün²⁶⁰ 1917'de burayı ziyareti esnasında hamamın yıkımına başlanmıştı. Moloz haline gelmiş yıkıntılar arasında zorluklarla tespit edebildiği kitabesinden bugün herhangi bir iz yoktur. Ne var ki, araştırmacı kendi not defterine yanındakilerin yardımıyla kitabe içeriğindeki yazıları kaydetmiş ve bunu kitabında yayımlamıştır. Glück'ün notlarında yazılanlar şöyleydi:

“*Mefhar-i Dârü's-saadet Hazret-i Abbas Ağa*
Ya'ni ol kân-i 'atâ vü menba-ı cûd ü sehâ

²⁵⁷ Eyice, “İstanbul'un Ortadan Kalkan Bazı Tarihi Eserleri”, 152.

²⁵⁸ İstanbul Arkeoloji Müzeleri, *Eski Eserleri Koruma Encümeni: 1939 Yılı Mesai Raporu* (İstanbul: Rıza Koşkun Matbaası, 1940), 8.

²⁵⁹ Eyice, “İstanbul'un Ortadan Kalkan Bazı Tarihi Eserleri”, 156.

²⁶⁰ Heinrich Glück 1889 tarihinde doğmuştur ve yüz otuz iki yaşındadır.

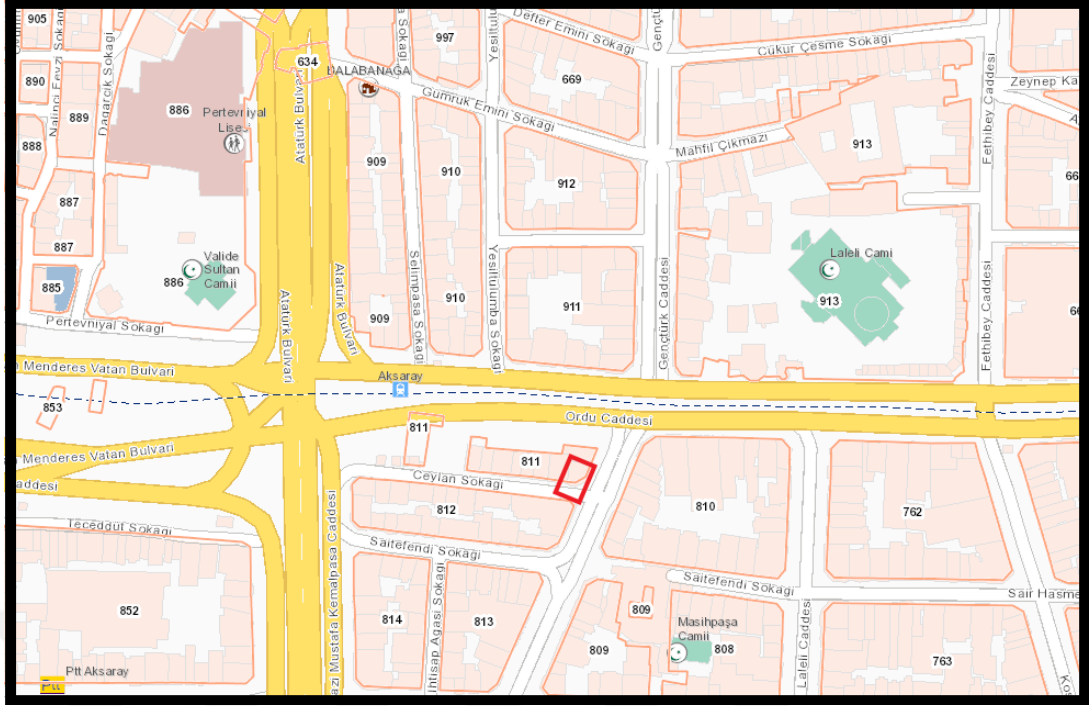
*Tab'-ı sâfi mâil-i hayr-ı cemîl olub yine
Eyledi bu dil-küşâ hamâm-ı zibâyı binâ
Anı hıfz eyleye Hüdâ âlâyiş-i ekdârdan
Pâk ü tathîr eyleye zât-ı şerîfin dâimâ
Geldi bir kâmil dil ânın söyledi târîhini
Bî-bedel germâbe-i pür-âb u tâb u cân-fezâ
sene 1080 (1669/70)''²⁶¹ (Şekil 3.62).*

Kitabede Abbas Ağa'nın bu binayı inşa ettirdiğinden övgüyle bahsedilmektedir. Banisine dua içerikli sözlerin bulunduğu ifadelerin yanı sıra, yaptırdığı diğer hayırlara eklenmiş bir yenisi olan hamamın büyüklüğü ve benzersizliğine vurgu yapılmaktadır. Sonunda ise inşa edildiği tarih mevcuttur. Glück'ün notlarında son satırın başı “Bu büyük germâbe-i...”²⁶² şeklinde yazılmış. Eyice ise çalışmasında bunu “Bî-bedel germâbe-i...”²⁶³ olarak kaydetmiştir. Sözlüklere bakıldığında esasen “bî-bedel” ifadesi “benzersiz, eşsiz” olduğuna göre kitabe yazılarında anlam itibariyle herhangi bir eksikliğe mahal vermemektedir. “Büyük” ifadesi hamamın büyüklüğüne, “bî-bedel = benzersiz, eşsiz” de bu muhitte inşa edilmiş en iyisi olduğuna işaret etmektedir. Burada Eyice'nin Glück'ün yayımladığı eserden bu ifadeyi yanlış okuyabileceğine ihtimal verilmemiştir. Bu minvalde Eyice'nin bu alandaki ihtisası; kitabe içeriğindeki mükemmel Türkçe'nin akışkanlığı; yıkıntılar içindeki kitabe yazılarının zarar görmüş olabileceği ve Glück'ün bizzat kendisinin değil de yanındaki yardımcılarının desteğiyle bu notları almış olduğu göz önünde bulundurulduğunda, ilgili satır başının “Bî-bedel...” olarak okunması ve yazılmasının daha doğru olabileceği kanaatine varılmıştır. Yine de Glück'ün yardımcılarının tarihçi Paul Wittek (1894-1978) ile neyzen ve giriftzen Asım Bey (1851-1929) olduğu gözden ırak tutulmamalıdır.

²⁶¹ Heinrich Glück, *Probleme des Wölbungsbaues I - Die Bäder Constantinopels* (Wien: Verlag von Halm und Goldmann, 1921), 161; Eyice, “İstanbul'un Ortadan Kalkan Bazı Tarihi Eserleri”, 143-144; Fatih Belediyesi, *Kitabelerin Kitabı Fatih / Fatih İlçesi Türk-İslam Devri Kitabeler Envanteri* (İstanbul: Fatih Belediyesi Yayınları, 2016), 776.

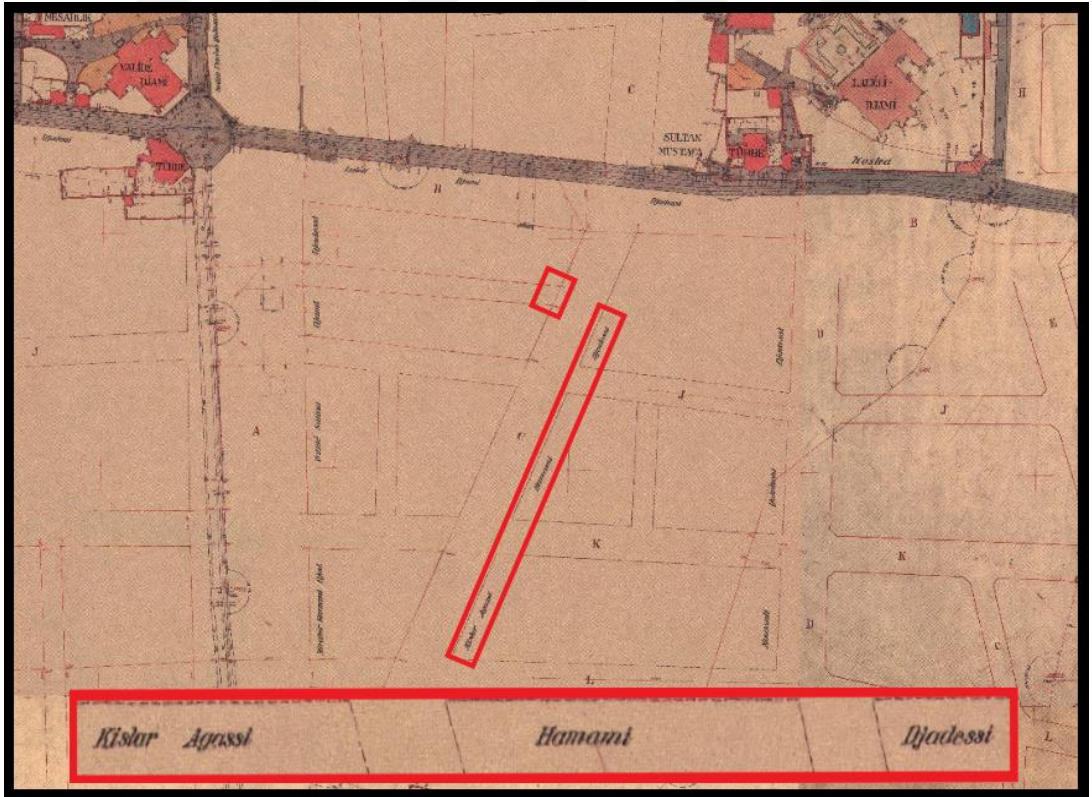
²⁶² “Germâbe”, “hamam, ılıca” anlamlarını ihtiva etmektedir.

²⁶³ Eyice, “İstanbul'un Ortadan Kalkan Bazı Tarihi Eserleri”, 143-144.

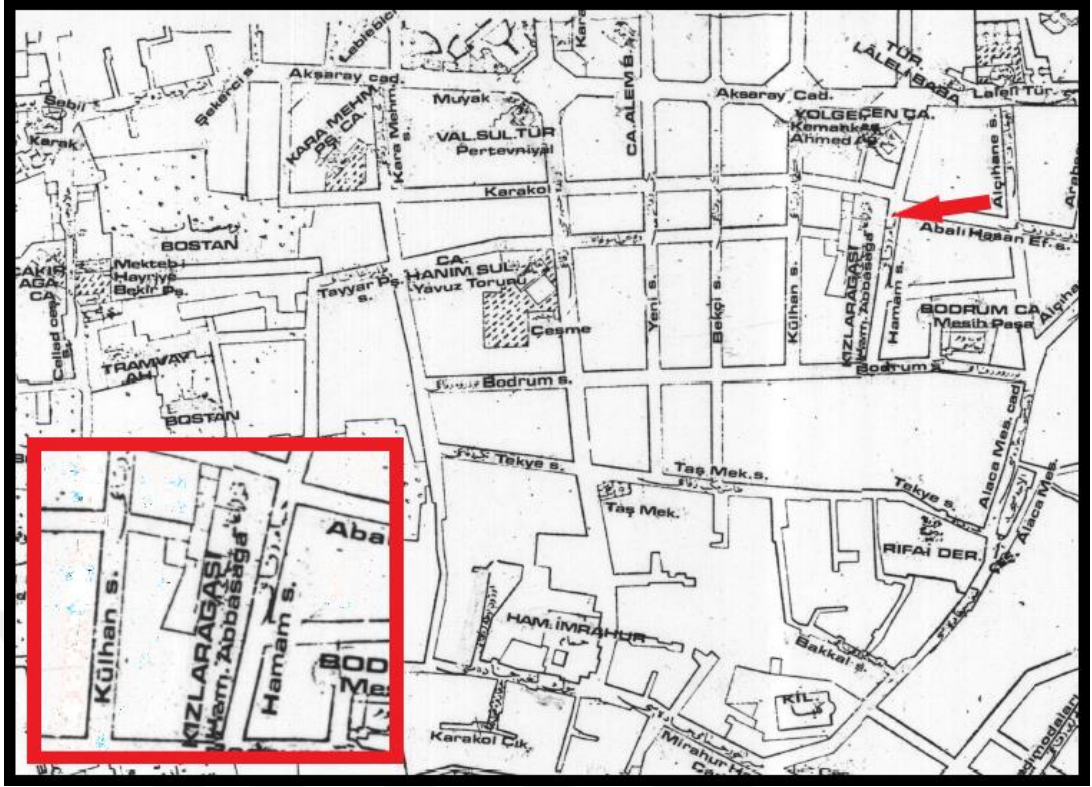
Şekil 3.56: Kızlarağası Abbas Ağa Hamamı (Ada-Parsel Görsele)

Kaynak: FBCBS; **Düzenleme:** Destanoğlu.

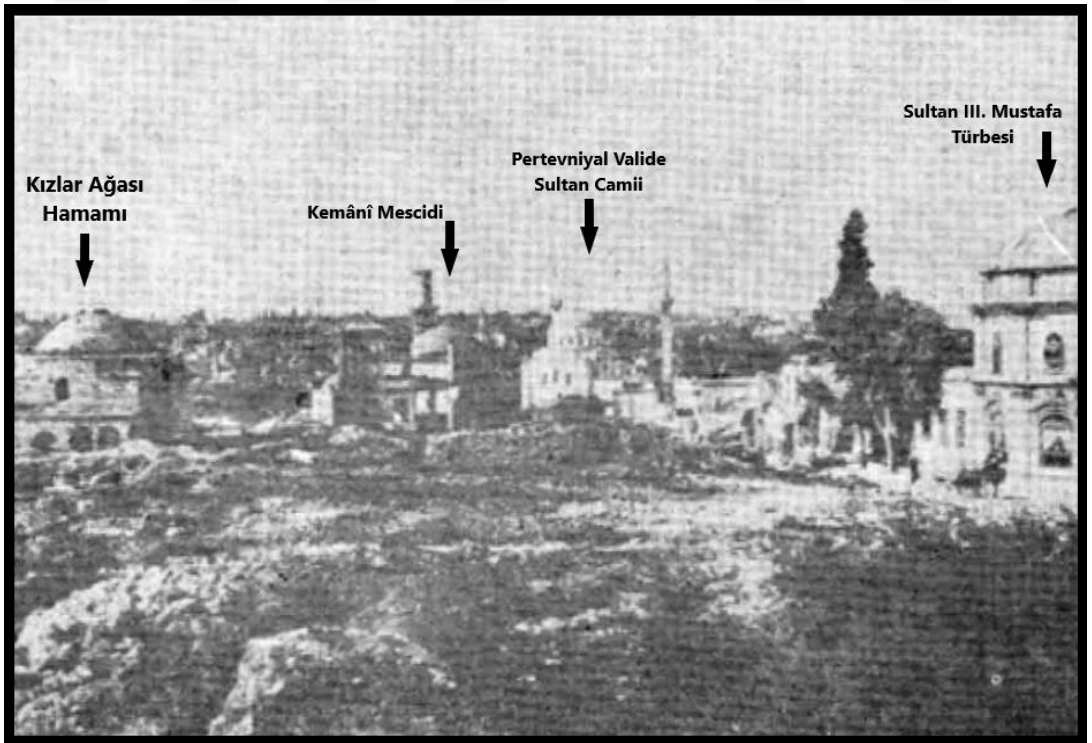
Şekil 3.57: Kızlar Ağası Hamamı Yeri ve Caddesi (Alman Mavileri)

Kaynak: FBCBS; **Düzenleme:** Destanoğlu.

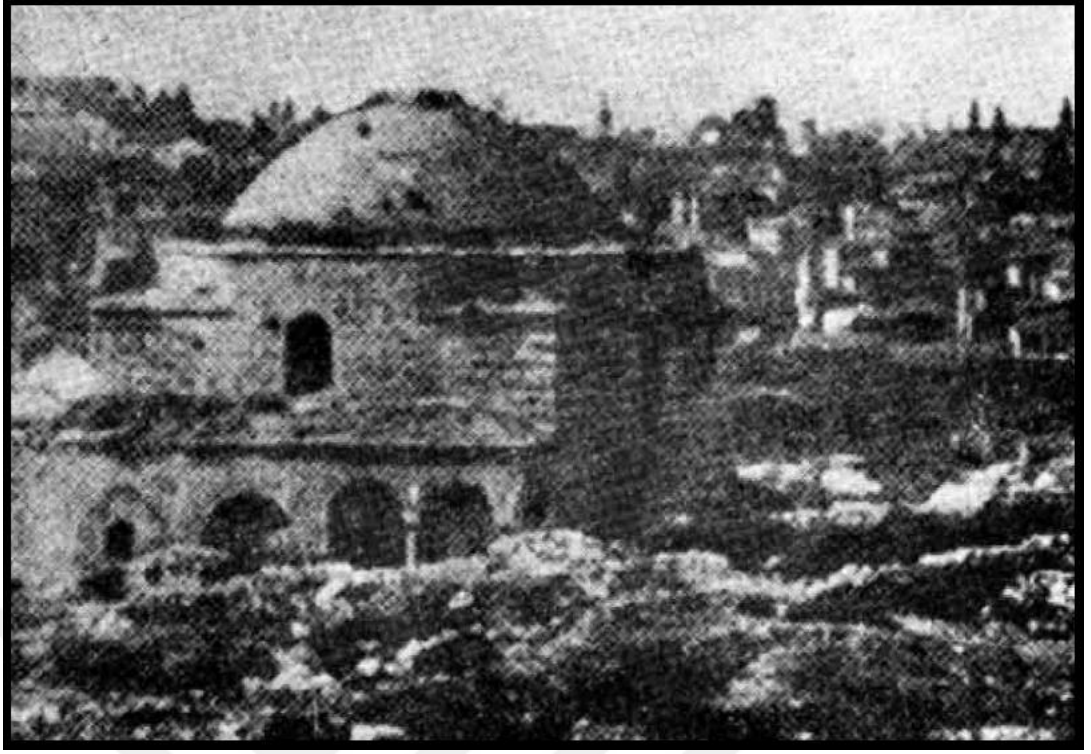
Şekil 3.58: Kızlar Ağası Hamamı (Ayverdi Haritası)

Kaynak: FBCBS; Düzenleme: Destanoğlu.

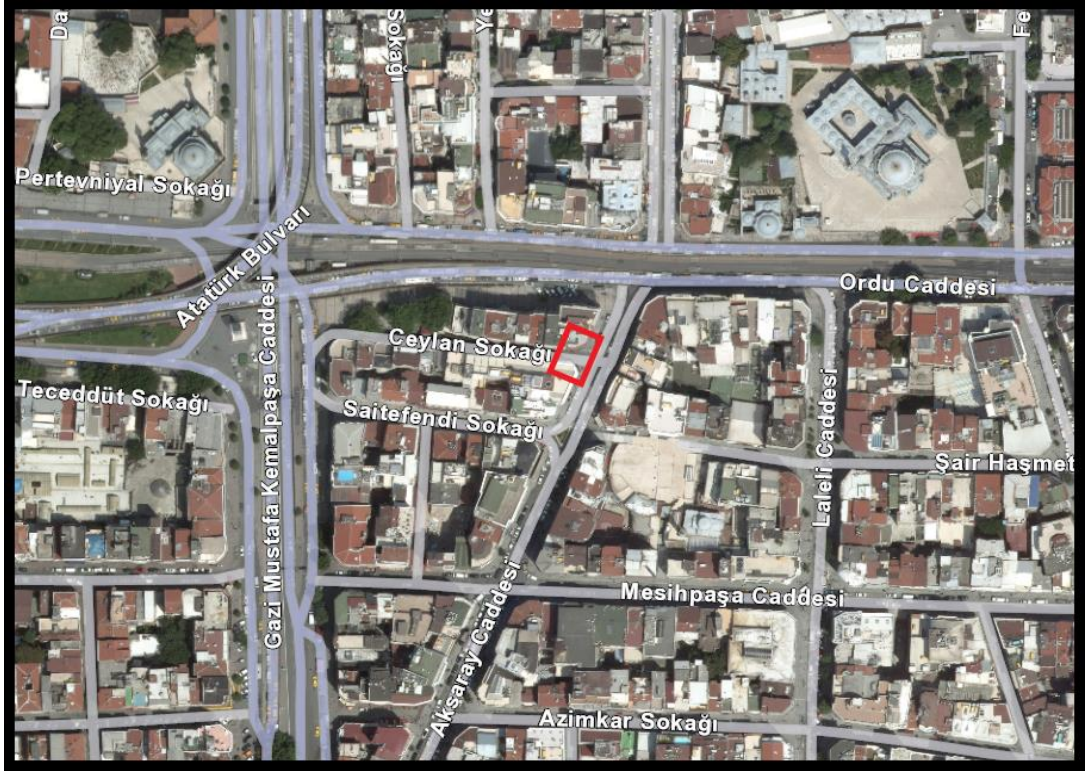
Şekil 3.59: Kızlar Ağası Hamamı Fotoğrafı, 1915

Kaynak: Eyice, "İstanbul'un Ortadan Kalkan Bazı Tarihi Eserleri", 181.

Şekil 3.60: Kızlar Ağası Hamamı (Yakından), 1915

Kaynak: Eyice, “İstanbul’un Ortadan Kalkan Bazı Tarihi Eserleri”, 182.

Şekil 3.61: Kızlar Ağası Hamamı Günümüz Konumu Uydu Görseli

Kaynak: FBCBS; Düzenleme: Destanoğlu.

KYSLAR AGHASSI HAMMAM (sh. Nr. 10).

Die türkische Inschrift des im Schutt liegenden ehemals über der Tür befindlichen Steines lautet:

مفردار السعادة حضرت عباس اغا
يعنى اول كان عطا و منبع جود و سخا
طبع صافى مائل خير جميل اولوب به
ايدى بود لكشا همام زيباى بنا
انى حفظ ايليه خدا آلايش اكدار من
پاك و تطهير ايليه ذات شريفن دائما
كردى بر كامل دل انك سويلى تاريخنى
بو بويوك كريبه پراب و تاب و جانفزا
سنه ۱۰۸۰

Şekil 3.62: Kızlar Ağası Hamamı Kitabe Yazıları

Kaynak: Glück, *Probleme des Wölbungsbaues I - Die Bäder*, 161; Kitabe metninin üst kısmındaki Almanca'nın çevirisi: "Daha önce kapının üzerinde bulunan ve molozlar arasında tespit edilen Türkçe kitabe."

3.10 Kovacılar (Koğacı) Camii

Günümüz İnkılap Caddesi ile Valide Camii Sokağı'nın kesiştiği yerde 850 ada 17, 18, 61 ve 64 parselde bulunuyordu²⁶⁴ (Şekil 3.63). “Koğacılar” ve “Koğacı” esasında iki farklı yapıya işaret etmektedir.²⁶⁵ Biri Kırkçeşme civarında Bozdoğan Kemerî'nin kuzeydoğusunda Unkapanı tarafında olup “Revanî Çelebi” ve “Koğacılar (Kovacılar)” isimleriyle anılmakta;²⁶⁶ diğeri ise Aksaray'da bahsi geçen konumda olmakla beraber “Koğacı” adıyla anılmaktadır. Bu cami ile ilgili önemli bir husus daha vardır ki o da Ayverdi haritasında Latin harflerle “Kovacılar Ca.” şeklinde geçmekte fakat daha yakından incelendiğinde Osmanlı Türkçesiyle “Ko'acılar” şeklinde gösterilmiştir (Şekil 3.64). “Ko'acılar”ın günümüz Türkçesindeki “Kovacılar”a dönüşmesi tabii görülmekle beraber, haritaya bu ismin yazılırken küçük bir ayrıntısının gözden kaçmış olabileceği ihtimali vardır. Bu ayrıntı da “Ko'acı” yerine “Ko'acılar” yazılmış olmasıdır. Yukarıda da belirtildiği gibi “Koğacılar” adındaki eser Kırkçeşme'de, “Koğacı” ise Aksaray'dadır.²⁶⁷ Bu hususu Hadika ve Öz'ün çalışmasındaki bilgiler de

²⁶⁴ İBB'nin hazırlamış olduğu çalışmada “Kovacı (Dede) Camii” adıyla geçen eserin parsel numarası 64-18-62 şeklinde gösterilmiştir (bkz: *İstanbul'un Kaybolan Kültür Varlıkları: Suriçi (Fatih) Camileri ve Mescidleri*, C. 1, 237). Ancak coğrafi bilgi sisteminde Ayverdi haritası ile eşzamanlı olarak ada-parcel ayrıntılarına bakıldığında 17 parselin de eserin arsasına tekabül ettiği görülmektedir, bkz.: FBCBS, <https://kentrehberi.fatih.bel.tr/webgis/> [04.01.2022].

²⁶⁵ Bu isme benzer üçüncü bir yapı olan “Kovacı Dede Camii” ise Atıkali Mahallesi'ndeydi, bkz.: Koç, *Revnaoğlu'nun İstanbul'u, İstanbul'un İç Tarihi: Fatih*, C. 2, 590-592. Fatih'in eski mahallelerine bakıldığında ise Koç'un bahsettiği bu caminin bulunduğu muhit “Kocadede” olarak geçmektedir, bkz.: FBCBS, <https://kentrehberi.fatih.bel.tr/webgis/> [07.01.2022].

²⁶⁶ Bkz.: Koç, *Revnaoğlu'nun İstanbul'u, İstanbul'un İç Tarihi: Fatih*, C. 4, 1653-1664.

²⁶⁷ Ayverdi “Koğacı” adını yukarıda geçen “Baklalı Kemaleddin Camii” ile ilişkilendirmektedir. Ne var ki, tahrir defterindeki 2339 numaralı vakfı da aynı esere dayandırmaktadır, bkz: Ayverdi, *Osmanlı Mi'mârisinde Fâtih Devri 855-886 (1451-1481)*, 321; Barkan ve Ayverdi, *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri*, 322, 398; Kaldı ki, iki eser arasında konum olarak sadece bir sokaklık mesafe vardır.

teyit etmektedir.²⁶⁸ Eserin Ayverdi haritasındaki adına istinaden çalışmada “Kovacılar” adıyla işlenmiştir. Cami hakkında Hadîka’da şu notlar düşülmüştür:

*“Bânîsi Koğacızâde Şeyh Mehmed Efendi’dir. Sofiler Câmî’i mukâbilinde vâki’ Ekmel Tekyesi şeyhidir. Mûsikî ve sâ’ir fende kemâli vardır. Kibâr-ı Halvetiyye’denidir. Mübeşşerü’l-cennet 1026 (1617) târihinde rihlet ve tekyesinde defin-i türbet olmuştur. Mahallesi vardır. Der kurb-ı Câmî’-i Murâd Paşa.”*²⁶⁹

Banisi 1617’de vefat ettiğine göre eser bu tarihlerin öncesinde inşa edilmiştir. Aksaray semtinde olan yapılar genellikle “Der kurb-ı Aksaray (Aksaray yakınında)” şeklinde tanımlanan Hadîka’da, bu eser “Der kurb-ı Câmî’-i Murâd Paşa”, yani Murat Paşa yakınında olarak tanımlanmıştır. Bilindiği gibi günümüz Murat Paşa Camii (etrafında bir vakitler var olan diğer eserlerle birlikte) bir külliyyeden oluşmaktaydı. Dolayısıyla bu muhit “Murat Paşa Mahallesi” adını almıştı. Kovacılar Camii de buraya yakın olması hasebiyle “Murat Paşa yakınında” olarak tanımlanmış olabilir. Eser sadece Ayverdi haritasında gösterilmiştir (Şekil 3.64).

Caminin kaybolmasının tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber, Öz bu eserin 1909’da yanıp yittiğini söylemektedir.²⁷⁰ Ne var ki İstanbul’un yangın kayıtlarında bu yıla tekabül eden bir yangın yaşanmamıştır.²⁷¹ Dolayısıyla eserin bulunduğu muhitin yangın geçmişine göre iki yangında zarar gördüğü düşünülebilir: 1911 Aksaray yangını ve 1923 Langa yangını. Buna göre 1911 büyük Aksaray yangınında yitmiş olduğu daha isabetli görünmektedir. Yangından sonra kendi haline terk edilmiş olduğu anlaşılan Kovacılar Camii’nin 1920-1930 yılları arasında yıktırıldığı kuvvetle ihtimaldir. Nitekim 1929 yılında yıktırıldığına dair zayıf da olsa bazı veriler mevcuttur.²⁷²

Kovacılar Camii ile ilgili sadece iki fotoğrafa ulaşılmıştır. Biri yıktırılmadan hemen öncesini (Şekil 3.65 ve Şekil 3.66), diğeri ise yıkım anını göstermektedir (Şekil 3.67). Kuzeybatı yönünden çekilmiş olduğu anlaşılan yıkım fotoğrafında Valide Camii

²⁶⁸ Ayvansarâyî, *Hadîkatü’l-Cevâmi*, 217; Öz, *İstanbul Camileri*, C. 1, 93.

²⁶⁹ Ayvansarâyî, *Hadîkatü’l-Cevâmi*, 217.

²⁷⁰ Öz, *İstanbul Camileri*, C. 1, 93.

²⁷¹ İstanbul Yangınları, <http://itfaiye.ibb.gov.tr/tr/istanbul-yanginlari.html>, [18.05.2021].

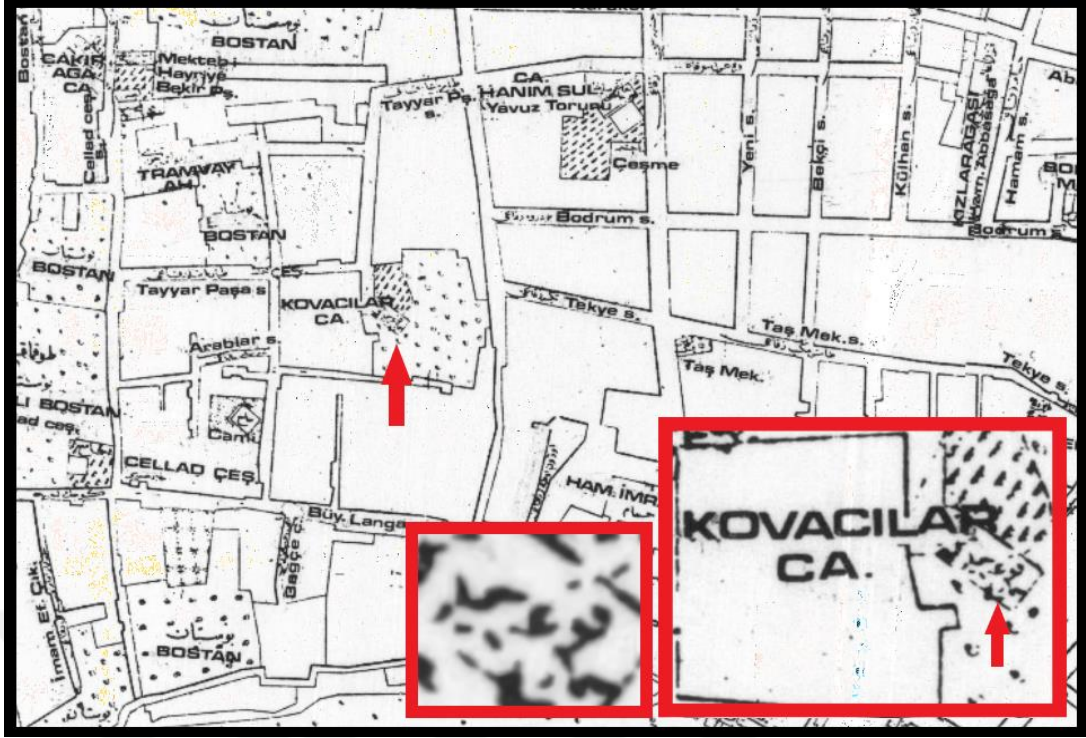
²⁷² <https://twitter.com/mufidyuksel/status/1304763074897903617>, [21.04.2021].

Sokağı boyunca uzanan elektrik hattı göze çarpmaktadır. Caminin kuzeybatı cephesinde olduğu görülen minarenin yıkımı için kurulan iskelenin o zaman sökülmediği göz önüne alınırsa, minarenin işçiler tarafından yeni yıkılmış olduğu ve fotoğrafın da bu anlarda çekildiği anlaşılmaktadır. Nitekim fotoğrafın sağ alt köşesinde minarenin taşlarının bir yığın oluşturduğu açıkça görülmektedir. Bununla birlikte minarenin yıkım sonrası duvarda gömülü taşlarını ve yukarı doğru uzanan yataklığını görmek mümkündür. Fotoğraflardan eserin kâgir özelliği yanında iki katlı tek minareli ve kubbeli bir yapıdan ibaret olduğu anlaşılmaktadır. Üst katındaki camların kemerlerine ve minaresinin zarafetine bakılırsa caminin mütevazı anlamda sanatsal bir yapının da olduğunu söylemek mümkündür. Eserin sağlam bir şekilde ayakta olmasına rağmen neden yıktırıldığı anlaşılır bir durum değildir. Bugün yerinde apartmanlar yükselmektedir (Şekil 3.68).

Şekil 3.63: Kovaçılar Camii (Ada-Parsel Görşeli)

Kaynak: FBCBS; **Düzenleme:** Destanoğlu.

Şekil 3.64: Kovacılar Camii (Ayverdi Haritası)

Kaynak: FBCBS; **Düzenleme:** Destanoğlu.

Şekil 3.65: Kovacılar Camii Yıkılmadan Önce

Kaynak: <https://twitter.com/mufidyuksel/status/1304763074897903617>, [21.04.2021];

Düzenleme: Destanoğlu.

Şekil 3.66: Kovaçılar Camii Yıkılmadan Önce (İkinci Görşel)

Kaynak: <https://twitter.com/mufidyuksel/status/1304763074897903617>, [21.04.2021].

Şekil 3.67: Kovaçılar Camii Yıkılırken, 1929

Kaynak: <https://twitter.com/mufidyuksel/status/1304763074897903617>, [21.04.2021].

Şekil 3.68: Kovaçlar Camii Günümüz Konumu Uydu Görşeli

Kaynak: FBCBS; **Düzenleme:** Destanoğlu.

3.11 Langa (İmrahor) Hamamı

Küçük Langa Caddesi ile Mustafa Kemal Caddesi'nin kesiştiği köşede 848 ada 56 parselde bulunuyordu (Şekil 3.69). Mirahor İlyas Bey tarafından 905/1500 yılında tesis ettirildi.²⁷³ Hamam ile ilgili Türkçe veriler oldukça sınırlı olup Eyice bu hamamın ilgili konumundaki varlığına işaret etmektedir.²⁷⁴ Alman Mavileri ve Pervititch haritalarında gösterilmemiş olmakla beraber esere sadece Ayverdi haritasında yer verilmiştir (Şekil 3.70). İmrahor, Mirahor, Mirahur isimleri yanında Langa Hamamı olarak da anılmaktaydı.

1917'de hazırladığı çalışmasında hamama "Wlanga Hammam" adıyla ayrıntılı olarak yer veren Avusturyalı sanat tarihçisi Glück'ün aktardığı bilgiler İmrahor Hamamı'nın daha yakından tanınmasına imkân sunmaktadır. Onun gözlemlerine göre Bodrum Camii'nin güneydoğusunda Langa Bostanı'nın kuzeyinde bostana bitişik geniş bir arazi üzerinde yer alan bu hamamın kalıntısına bir isim vermek oldukça zordur, zira kitabesinden eser kalmamıştır.²⁷⁵ Yine de hamamın mimari kesiti bina hakkında oldukça faydalı ipuçları vermektedir (Şekil 3.71). Çok eski ve defalarca tamir edilmiş hamam sadece mimari tasarım açısından değil, aynı zamanda çürümenin aşamalı durumu nedeniyle buna benzer binaların teknik yönleri hakkında fikir vermesi açısından da ilgi çekmektedir. Kadın ve erkek soyunma odaları neredeyse tamamen yıkılmış, duvar kalıntılarının içinden yol geçmektedir. Soyunma odalarının her biri bir kare şeklinde ve 10.50 m. ölçülerindedir. Erkekler tuvaletinin solunda küçük, kareye yakın, üzeri örtülü, dışarıdan da ulaşılabilen bir oda var ve bu muhtemelen görevlinin meşrutasıdır. Yıkanma yerlerinin giriş kapısının solunda hâlâ küçük bir tuğla soba vardır. Asıl yıkanma yerlerinin iki girişine ulaşmak için, eski soyunma odalarının seviyesinden yaklaşık iki metre aşağı inilmesi gerekiyor. Üstlerinde, görünüşe göre on sekizinci yüzyıldan kalma bir onarıma ait, bozuk, yarı Avrupa üslubunda renkli sıva çiçeklerinin kalıntıları vardır.²⁷⁶

²⁷³ İşli, *İstanbul'un Ortası Aksaray*, 85; Güldal, *İstanbul'un 100 Kaybolan Eseri*, 157.

²⁷⁴ Semavi Eyice, "İmrahor İlyas Bey Camii", *DİA*, C. 22, 228.

²⁷⁵ Yazar burada Bodrum Camisi'nin güneydoğusu diye belirtmiş fakat harita incelendiğinde hamamın Bodrum Camisi'nin güneydoğusunda değil, güneybatısında olduğu görülmektedir, bkz.; FBCBS, *Ayverdi Haritası*, Ht. C3.

²⁷⁶ Glück, *Probleme des Wölbungsbaues I - Die Bäder*, 76-77.

İki odadan oluşan sıcaklık bölümleri, alan dağılımı açısından hemen hemen aynıdır ve ayna görüntüsünde birbirini tamamlar. Taşıyıcı kemerler vasıtasıyla kendi aralarında ve tamamen orta alana açılırlar. Kadınlar hamamında ise bu iki oda birbirlerinden bir duvarla ayrılmaktadır. Tavan oluşumları çok zengin çeşitliliktedir. Aydınlatma için her biri beşgen ışık açıklığına sahip üç daire kullanılmıştır. Kubbelerin taçlarının her birinde üç yuvarlak ışık açıklığı vardır, bunların çevresinde altı daire ve toplamda on iki daire vardır. Köşe boşluklarındaki geçişler klasik Türk mimarisindeki üçgenlerden oluşur. Kubbe geçişlerini gösteren çizimden bunu çıkarmak mümkündür²⁷⁷ (Şekil 3.72).

Erkekler sıcaklığının sağ bitişik odasının duvarına yerleştirilmiş küçük bir demir fırın kapısının yanındaki duvardan (yükseltilmiş bir boşluktan) ısıtma bölümüne giriliyor. Kurnalarda hâlâ bazıları suyu sağlamak için, bazıları ise yıkanma yerlerine dağıtmak için kullanılan boru hatlarının kalıntıları mevcuttur. Kurna ve mermer kaplaması soyulmuş olan bu çatlak duvarlarda, kil künklerden yapılmış ve birbirinden az mesafede duvarın içine gömülmüş ikili bir künk, kurnalara sıcak ve soğuk su sağlıyordu. Çatı bölümü, aşağıdaki odaların yüksekliğine bağlı olarak birkaç çıkmaya bölünmüş ve taş levhalarla döşenmiştir. Kubbelerin katı çimento sıvalarından dışarı taşan ve oldukça düzenli aralıklarla yerleştirilmiş güçlü çiviler vardır. Bunlara diğer hamamlarda da rastlamak mümkün.²⁷⁸

Glück'ün aktardığı bu bilgilerden İmrahor Hamamı'nın sadece mimari açıdan değil aynı zamanda sanatsal açıdan da değerli bir yapı olduğunu çıkarmak mümkündür. Hamamın dışını gösteren çizim de bunu göstermektedir (Şekil 3.73). Glück'ün 1917'de burayı ziyareti esnasında gördüklerinden hamamın harabe şekline döndüğü anlaşılmaktadır. Hamamın 1911 Aksaray yangınında diğer yapılarla birlikte büyük zarar gördüğü ve bu nedenle harabe şekline terk edildiği düşünülebilir. İşli, hamamın arsasının satıldığını ve 1950'li yıllarda yıktırıldığını²⁷⁹ ifade etmektedir. Belediyenin Coğrafi Bilgi Sistemi'ne 2015 yılında yüklenmiş uydu görüntüsünden hamamın arsasında inşaat makinelerinin olduğu görülmektedir. Günümüzde hamamın yerinde iş yeri/apartman vardır (Şekil 3.74).

²⁷⁷ Glück, *Probleme des Wölbungsbaues I - Die Bäder*, 77.

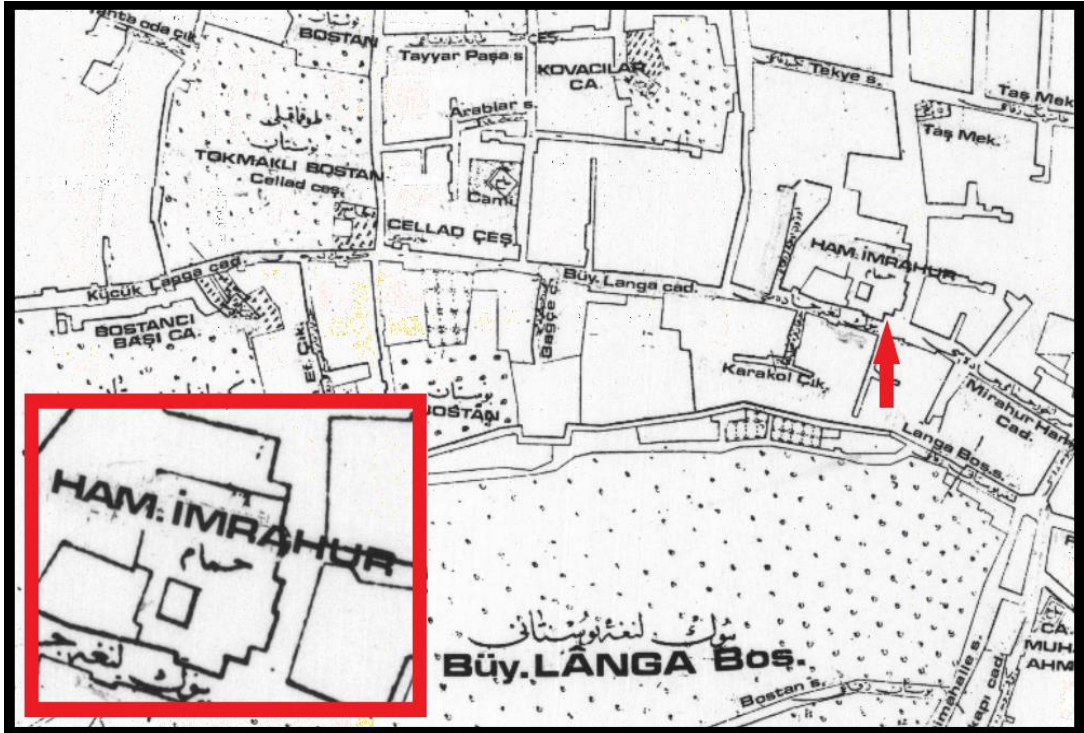
²⁷⁸ Glück, *a.g.e.*, 77-80.

²⁷⁹ İşli, *İstanbul'un Ortası Aksaray*, 85.

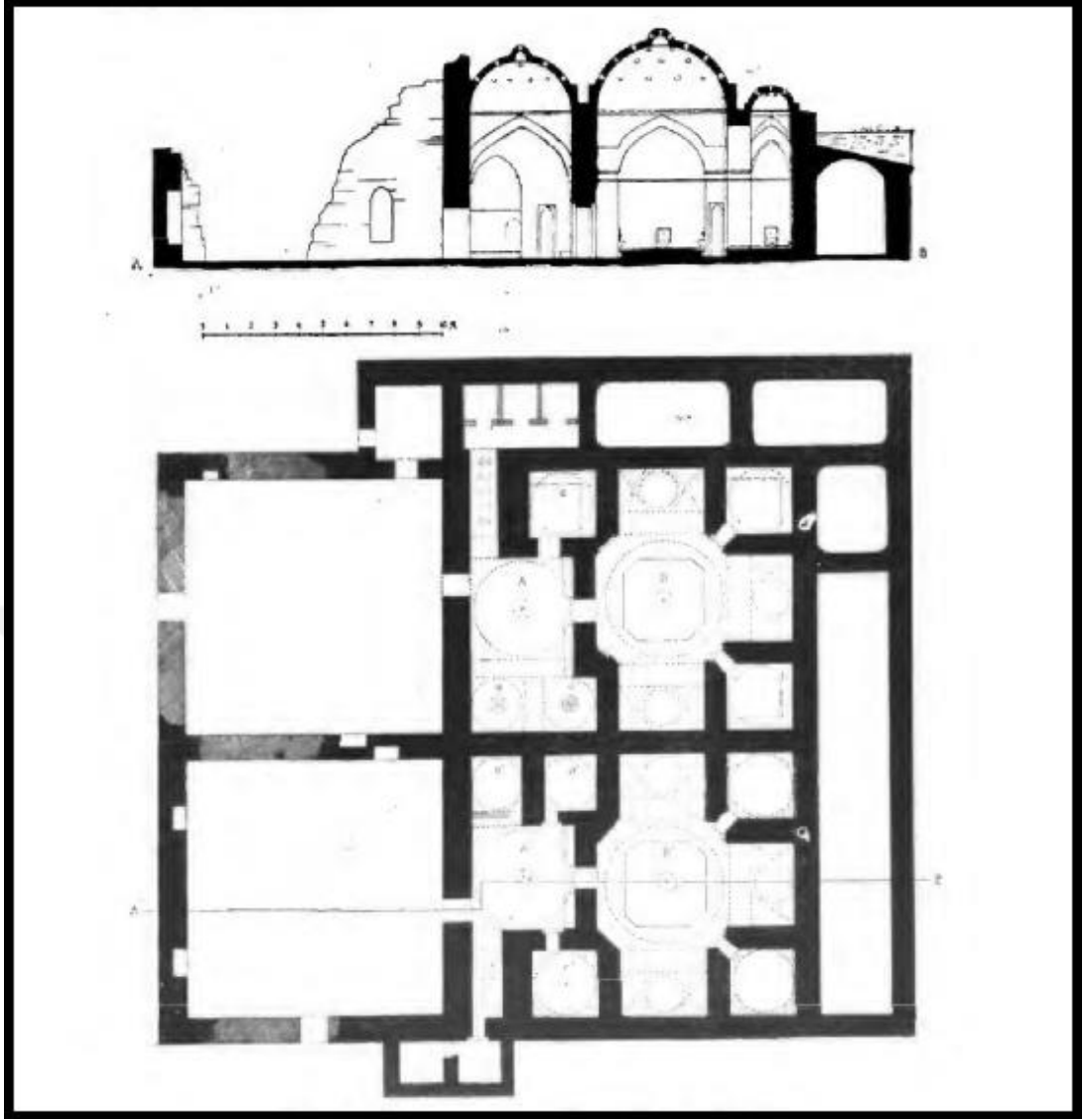
Şekil 3.69: İmrahor (Langa) Hamamı (Ada-Parsel Görşeli)

Kaynak: FBCBS; **Düzenleme:** Destanoğlu.

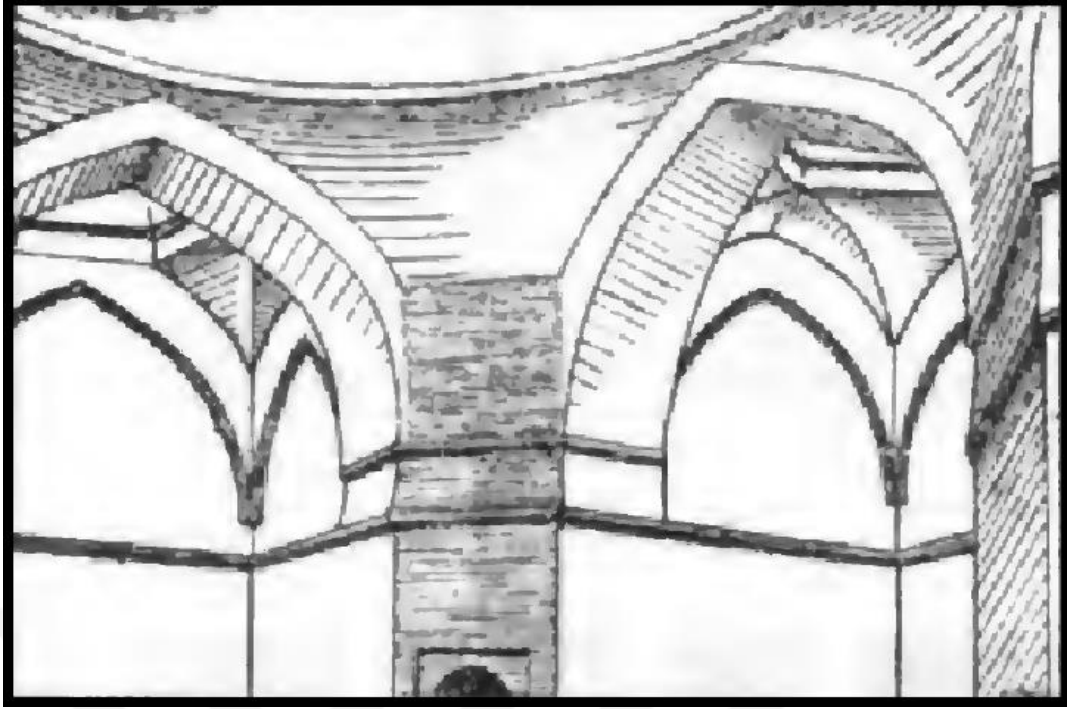
Şekil 3.70: İmrahor Hamamı (Ayverdi Haritası)

Kaynak: FBCBS; **Düzenleme:** Destanoğlu.

Şekil 3.71: İmrahor Hamamı Kat ve Plan Kesiti

Kaynak: Glück, *Probleme des Wölbungsbaues I - Die Bäder*, 76.

Şekil 3.72: İmrahor Hamamı Tavan Kesiti (Çizim)

Kaynak: Glück, *Probleme des Wölbungsbaues I - Die Bäder*, 79.

Şekil 3.73: İmrahor Hamamı Dış Görünümü (Çizim)

Kaynak: Glück, *Probleme des Wölbungsbaues I - Die Bäder*, 78.

Şekil 3.74: İmrahor Hamamı Günümüz Konumu Uydu Görüntüsü

Kaynak: FBCBS; **Düzenleme:** Destanoğlu.

3.12 Murad Paşa Medresesi

Günümüz Molla Gürani Mahallesi sınırları içindedir. Vatan ve Millet caddelerinin keşiştiği noktadaki (Aksaray) Murad Paşa Camii külliyesinin bir parçası olan medrese, caminin avlusunda ve batı kısmında bulunmaktaydı (Şekil 3.75). Köşeli “C” harfini andıran yapı Ayverdi haritasında da aynı şekliyle gösterilmiştir (Şekil 3.76). Külliye Fâtih Sultan Mehmed’in vezirlerinden Has Murad Paşa tarafından 1471-72 yıllarında tesis ettirilmiştir. Mart 1473 tarihli vakfiyesine göre külliyenin ilk yapıları (cami, imaret, hamam) tamamlandıktan ve Murad Paşa’nın ölümünden sonra medrese, 1477’de kardeşi Sadrazam Mesih Paşa tarafından tamamlanmıştır. Kâgir olarak inşa edilmiş olan yapı bir takım onarımlar geçirmiş ve sonraları tehlike arz ettiğinden 1885’te yıktırılıp ahşap olarak yeniden inşa edilmiştir. 1918 Cibali-Altımermer yangınında evsiz kalan birçok yangınzedeye barınak olmuş, aynı zamanda aşevi olarak kullanılmıştır.²⁸⁰

Yapı ilk haliyle on iki odadan oluşmaktaydı. Ahşap olarak tekrar inşa edildiğinde oda sayısı on altı olup, sonraları köşe odalarının üstüne birer oda eklenmesiyle sayı on sekiz olmuştur. Yeni binanın alçak revaklı bir yapı özelliğine sahip olduğu ve 1907’de yine tamir edildiği bilinmektedir. Ahşap olarak inşa edildikten otuz sene sonra 1914 yılı sonbaharında binanın sağlık açısından elverişli olmadığı tespit edilmiştir. Yeterli miktarda güneş görmeyen ve genel olarak rutubetli olan yapının çamaşırhane, gusülhane, abdesthane vs. bölümleri yeterince yıpranmış olup daha fazla tamir edilemeyeceği; akarsuyu ile su kuyusunun bulunması ve geniş bir arsaya sahip olması

---

²⁸⁰ Ayverdi, *Osmanlı Mi'mârisinde Fâtih Devri 855-886 (1451-1481)*, C. 3, 474; Zeynep Hatice Kurtbil, “Murad Paşa Külliyesi”, *DİA*, C. 31, 191; Mübahat S. Kütükoğlu, *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000), 273; Ünsal, “İstanbul’un İmarı ve Eski Eser Kaybı”, 17; Murat Alanoğlu, “Fatih’in Veziri Has Murad Paşa ve İstanbul Aksaray’daki Külliyesi”, *VI. Uluslararası Osmanlı İstanbul’u Sempozyumu*, (Ed.) Feridun M. Emecen vd. (İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, 2019), 147-148; Nilüfer Gültekin, “Murad Paşa Camisi Restorasyon Programı” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Yıldız Teknik Üniversitesi. Fen Bilimleri Enstitüsü, 2009). 52; Aksu, “Beşiktaş-Topkapı Güzergâhı Mimari Eserlerinde Cumhuriyet Sonrası Yapılan Tadilat ve Tahribatlar”, 306-309.

dolayısıyla tam donanımlı yeni bir binaya ihtiyaç duyulmasına ilişkin hazırlanan rapora göre eğitim hizmetine son verilmiştir.²⁸¹

1792 yılında yapılan bir sayıma göre on iki talebesi mevcut iken, 1869'da medresenin üç mezun ile yirmi bir talebesi vardı. 1914 yılındaki rapora göre ise yirmi kişinin eğitim görebileceği büyüklükte olduğu tespit edilmiştir.²⁸² Hamamla birlikte külliye'nin en önemli parçalarından biri olan medrese, imar çalışmaları çerçevesinde 1929-1930 yıllarında belediyece yıktırılmıştır.²⁸³ Alman Mavileri ve günümüz haritalarına eşzamanlı olarak bakıldığında medresenin güney köşesinin Millet Caddesi'ne, batı köşesinin ise az bir kısmı günümüz Tanburi Cemil Bey Sokağı'na isabet ettiği görülür (Şekil 3.77).

Medrese ile ilgili görsel veriler oldukça sınırlı olup sadece avlu kapısı (Şekil 3.78) ve kitabesini (Şekil 3.79) içeren fotoğraflara ulaşılabilmektedir. Kitabenin boyutu 104 x 72 cm. olmakla beraber Türk İslam Eserleri Müzesi'nde no. 30'da kayıtlıdır. Kitabesinin günümüz Türkçesiyle yazılışına bakıldığında şu ifadeler yer almaktadır:

Ve lemmâ bene 's-sâhibü 'l-a 'zamü mesîhü 'z-zemân-i Murâdiyye
Bedet nahve cennâtin iz kad sarefe lehâ i 'tidâdiyye
Ve kad elheme 'r-rûhu târîhahâ «fe ahyâ Mesîhü 'l-Murâdiyye»

Birinci mısradaki Mesîh kelimesi, Hazreti İsa'nın ölümlerini diriltmesi mucizesine telmih ederek sıfat makamında; üçüncü mısradaki ise, cennet yolunda himmet sarf edildiği ve bu sefer şahıs ismi olarak kullanılıp, sadrazam Mesîh Paşa'nın medreseyi ihya ettiği anlaşılmaktadır.²⁸⁴

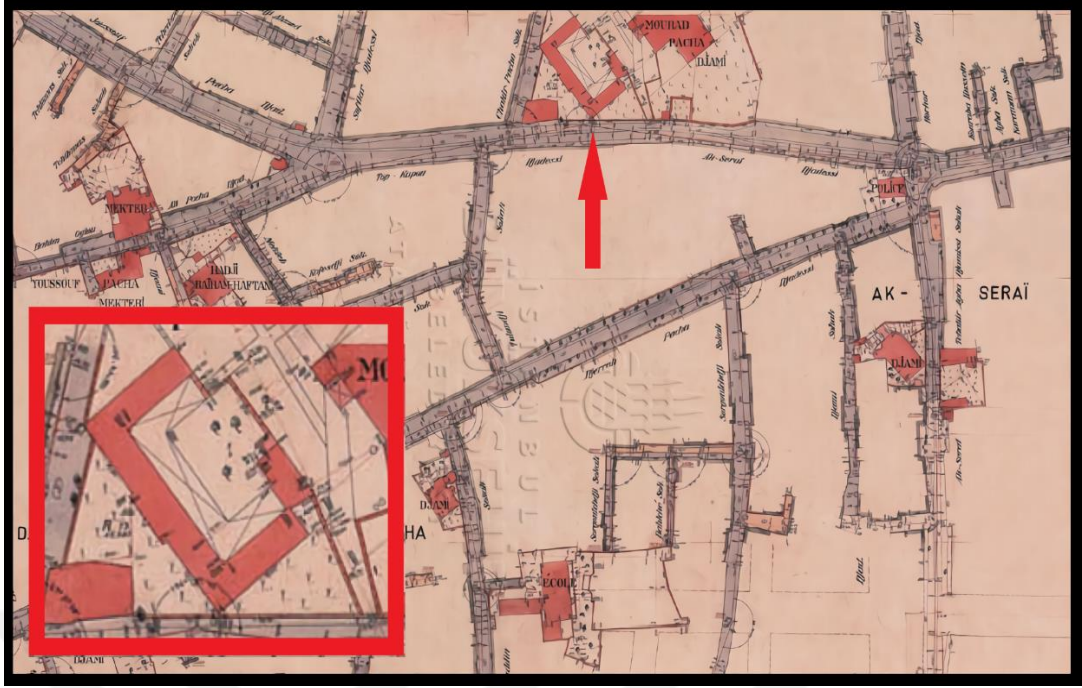
Günümüzde medresenin yerinde cami tuvaletleri, cami avlusunun bir kısmı ve Oğlanlar (Olanlar) Tekkesi'nin sebili, çeşmesi ve türbesinin buraya nakledildikten sonra yerleştirilmiş yapıları bulunmaktadır (Şekil 3.80).

²⁸¹ Kütükoğlu, *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri*, 274; Kurtbil, "Murad Paşa Külliyesi", 192; Gültekin, "Murad Paşa Camisi Restorasyon Programı", 53.

²⁸² Kütükoğlu, *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri*, 274.

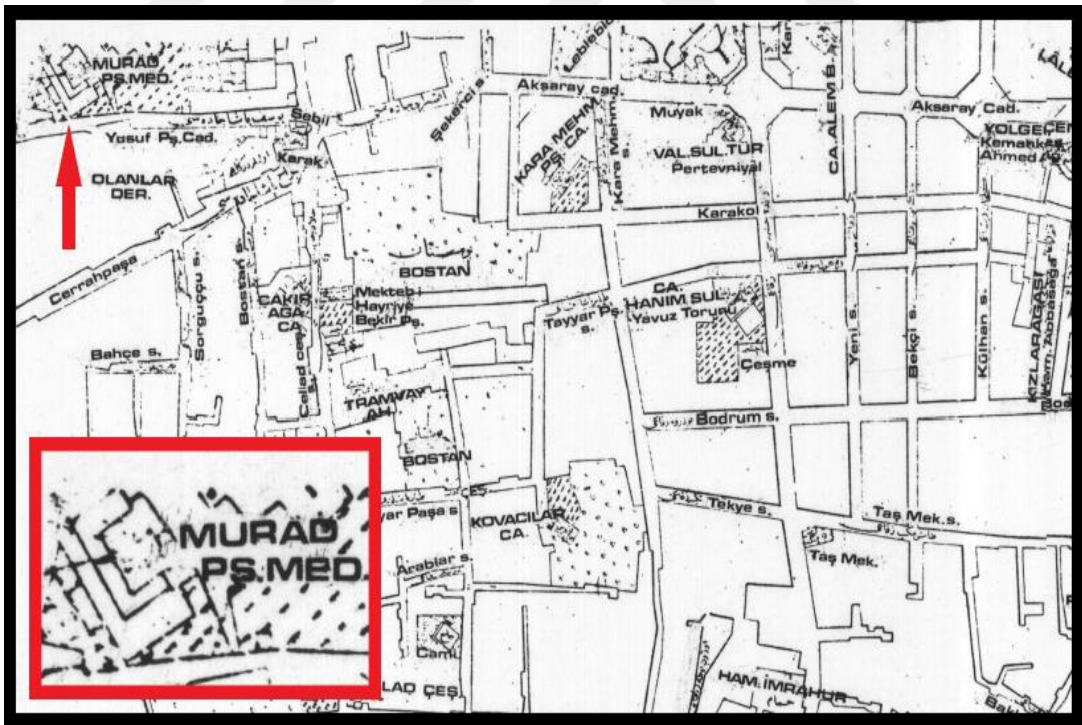
²⁸³ Ayverdi, *Osmanlı Mi'mârîsinde Fâtih Devri 855-886 (1451-1481)*, 474.

²⁸⁴ Ayverdi, *a.g.e.*, 474.

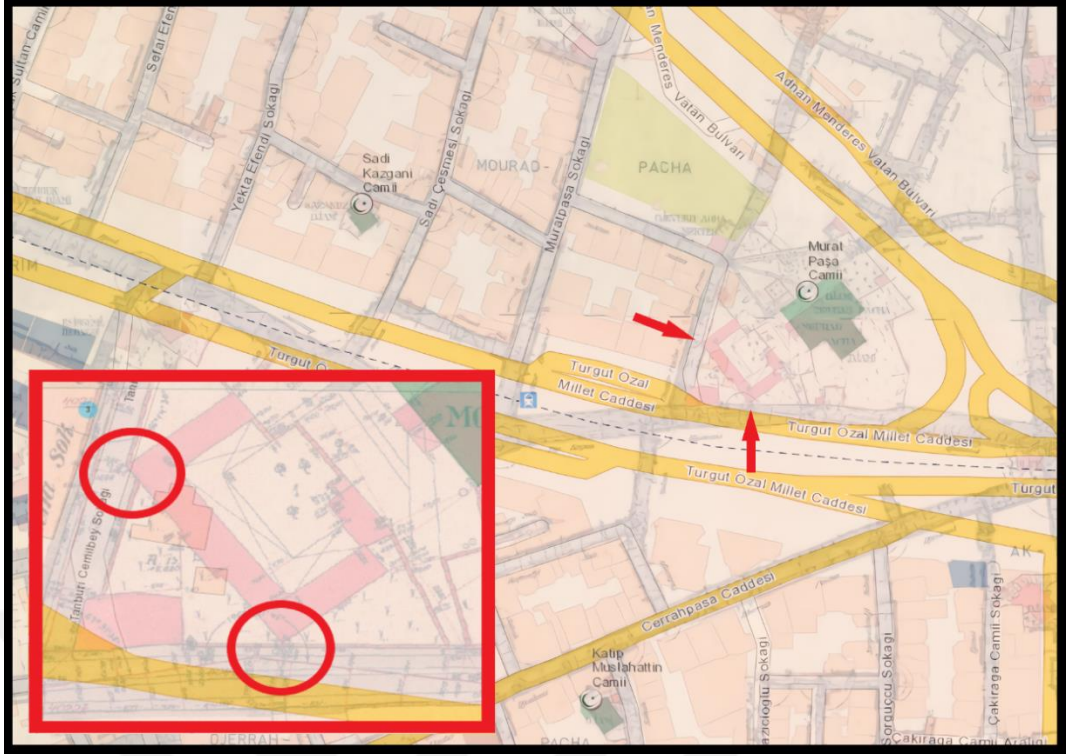
Şekil 3.75: Murad Paşa Medresesi (Alman Mavileri Haritası)

Kaynak: Dağdelen, *Alman Mavileri*, Ht.: K6/1; Düzenleme: Destanoğlu.

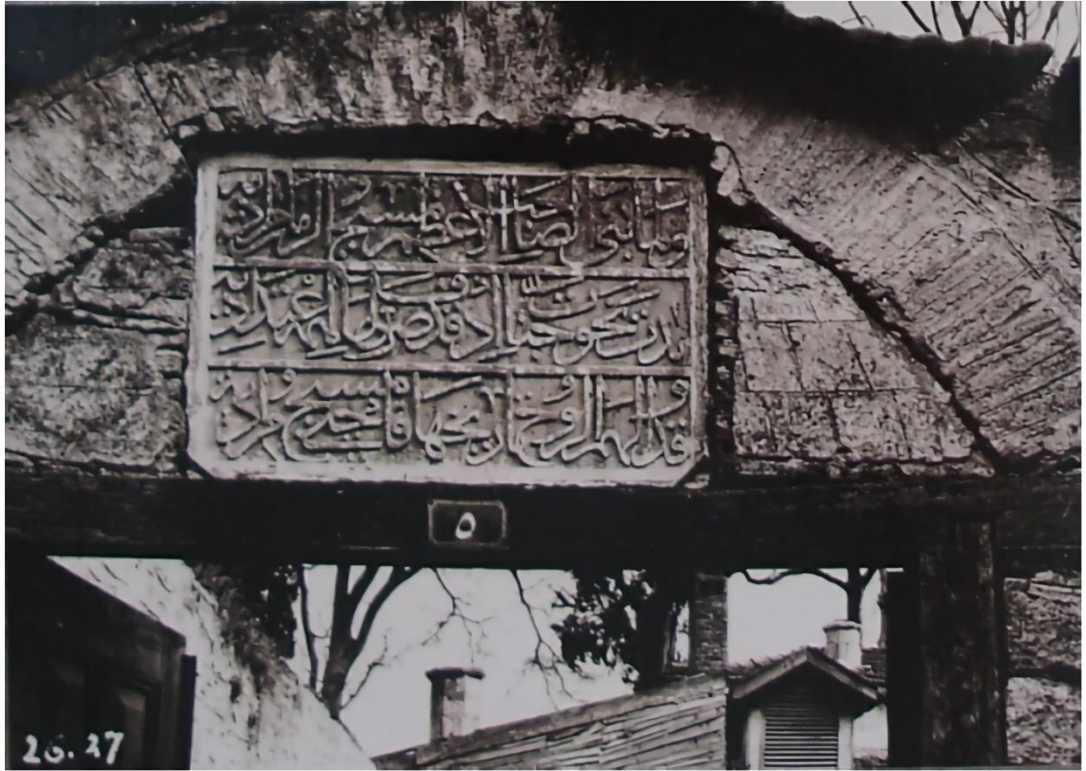
Şekil 3.76: Murad Paşa Medresesi (Ayverdi, 19. Asır Haritası)

Kaynak: FBCBS, <https://gis.fatih.bel.tr/webgis/>; Düzenleme: Destanoğlu.

Şekil 3.77: Murad Paşa Medresesi (Alman Mavileri ve Günümüz Haritası)

Kaynak: FBCBS, <https://gis.fatih.bel.tr/webgis/>; Düzenleme: Destanoğlu.

Şekil 3.78: Murad Paşa Medresesi Avlu Kapısı ve Kitabesi, 1927

Kaynak: Gültekin, “Murad Paşa Camisi Restorasyon Programı”, 53.

Şekil 3.79: Murad Paşa Medresesi Kitabesi

Kaynak: Ayverdi, *Osmanlı Mi'mârisinde Fâtih Devri 855-886 (1451-1481)*, 472.

Şekil 3.80: Murad Paşa Medresesi'nin Konumu, Uydu Görşeli

Kaynak: <https://earth.google.com/web/>, 41°00'36"N 28°56'55"E, [18.06.2021].

3.13 Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa Çeşmesi

Günümüz Çakırağa Cami Sokağı'nda 863 ada 28 parselde bulunmaktaydı (Şekil 3.81). Günümüzde mevcut olmayan Çakırağa Camii'nin avlu duvarının bitişiğinde, güney batı köşesindeydi (Şekil 3.82). Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde sadrazamlık yapmış İbrahim Hakkı Paşa'nın (1863-1918) karısı Tiryâl Hanım tarafından 1324/1906 tarihinde yaptırılmış bir "duvar çeşmesi"dir.²⁸⁵ Kitabesinin tek satırlık olduğu ve şu ifadelerin yer aldığı bilinmektedir: "Ve cealnâ mine'l-mâi... Merhum İbrahim Hakkı Paşa ve halilesi Tiryak Hanımın hayratıdır, 1324 (1906)".²⁸⁶ İşli, mermer taştan tesis edilmiş çeşmenin kitabesindeki yazının üst kısımda olduğu ve yarım daire tek parça mermere celi sülüs hattıyla çok güzel bir şekilde yazıldığını ifade ederken, yazıyı şu şekilde tamamlamaktadır: "Ve cealnâ mine'l-mâi külli şey'in Hayy".²⁸⁷ Kitabede yer alan isimlerden "Tiryal" adını "Tiryak" olarak veren Tanışık, büyük olasılıkla yanılmaktadır, zira anlam itibarıyla "Tiryal" daha doğru görünmektedir.

Çeşmenin kaybolma tarihi ile ilgili kesin bir bilgiye ulaşılamamış olup, 1945 ile 1950 yılları arasında kaybolduğu kuvvetle muhtemeldir. Nitekim Tanışık'ın eserinin basım tarihinin 1943 olduğu ve "Çeşme halen muattaldır, az bir himmetle ihyası mümkün ve arzuya şayandır" ifadeleri göz önünde bulundurulduğunda, çeşmenin bakımsız kaldığı ve harap halde iken 1945-1950 yıllarında yıktırıldığı anlaşılmaktadır.

İşli'nin ifadelerine göre, çeşmenin yıkımından sonra kitabesi parçalar halinde Murad Paşa Camii Mezarlığı'na taşınmıştır. Buradan başka bir yere nakledilmemiş ancak son olarak Cerrahpaşa ve Aksaray mahalleleri sınırındaki Kargı Sokağı'nda bulunan (Fatih devri yapılarından) Canbaziye Camii bitişiğindeki kitabesiz çeşmeye yerleştirilmesi amacıyla cami haziresine taşınmış, fakat yerleştirme işi gerçekleşmemiştir ve mezarlıkta parçalar halinde bulunmaktadır.²⁸⁸ İşli'nin çeşme ile ilgili şu ifadeleri

²⁸⁵ Çeşme türleri ile ilgili geniş bilgi için bkz.; Semavi Eyice, "Çeşme", *DİA*, C. 8, 277-287.

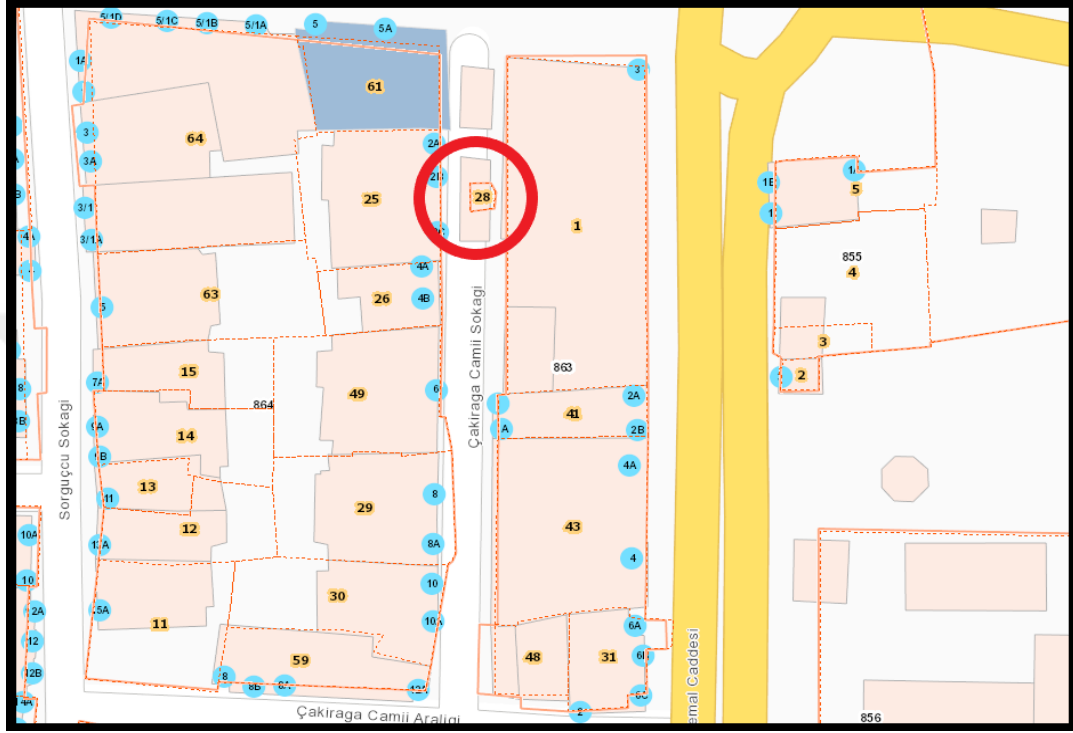
Bu minvalde Çakırağa Camii'ne getirilen suyun yine Tiryal Hanım tarafından sağlandığına dair 1325/1907 tarihli arşiv kaydı mevcuttur, bkz.: DABOA (Y..MTV.), 296 / 35.

²⁸⁶ İbrahim Hilmi Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri I* (İstanbul: Maarif Matbaası, 1943), 302.

²⁸⁷ İşli, *İstanbul'un Ortası Aksaray*, 60.

²⁸⁸ Bu ifadelerden yola çıkarak Canbaziye Camii haziresindeki kitabeler tarafımızca yerinde incelenmiş olup çeşme ile ilgili herhangi bir kitabeye rastlanmamıştır. Bu minvalde

nazar-ı dikkate değer: “Gayet sağlam dururken, istimlakine hiç lüzum yokken yıktırılması anlaşılmaz bir iştir”.²⁸⁹ Çeşme ile ilgili 1940’larda çekilmiş sadece iki fotoğrafa ulaşılmıştır (Şekil 3.83 ve Şekil 3.84). Günümüzde çeşmenin yerinde yol ve apartmanlar vardır (Şekil 3.85).

Şekil 3.81: Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa Çeşmesi (Ada, Parsel Görseli)

Kaynak: FBCBS, <https://gis.fatih.bel.tr/webgis/>, [27.06.2021]; Düzenleme: Destanoğlu.

caminin güneybatı kısmındaki duvarda bulunan çeşme de incelenmiştir. Sonradan monte edildiği anlaşılan çeşmenin kitabesi Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa Çeşmesi'ne değil, Kazım Bey Çeşmesi'ne aittir. Kitabe şöyledir: “*Keçecizâde Hânedânı Makberesidir. Vâlidî 'atşândan târîhle eyler recâ, Çeşmeden gel iç su rûh-ı Kâzîma eyle du'â*”, bkz.; Fatih Belediyesi, *Kitabelerin Kitabı Fatih / Fatih İlçesi Türk-İslam Devri Kitabeler Envanteri*, 298.

²⁸⁹ İşli, *a.g.e.*, 60.

Şekil 3.82: Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa Çeşmesi (Pervititch 1940)

Kaynak: FBCBS, <https://gis.fatih.bel.tr/webgis/>, [28.06.2021]; Düzenleme: Destanoğlu.

Şekil 3.83: Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa Çeşmesi Görsele, 1940'lar

Kaynak: Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri I*, 303.

Şekil 3.84: Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa Çeşmesi 2. Görsele, 1940'lar

Kaynak: Anonim.

Şekil 3.85: Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa Çeşmesi Günümüzdeki Konumu

Kaynak: FBCBS, <https://gis.fatih.bel.tr/webgis/>, [28.06.2021]; Düzenleme: Destanoğlu.

3.14 Sultan Camii (Hatice Hanım Sultan Camii)

Günümüz Pertevniyal Valide Sultan Camii'nin tam karşısında 852 ada, 92 parselde (haziresiyle birlikte 75, 79 parsel ve 88 parselin bir kısmı dâhil) bulunmaktaydı²⁹⁰ (Şekil 3.86). İşli'ye göre Yavuz Sultan Selim'in kızı ve Damat Maktul İskender Paşa'nın karısı Hatice Hanım Sultan tarafından 950/1543 yılında tesis ettirilmiştir.²⁹¹ Tarih doğrudur, fakat eseri yaptıran kişiyle ilgili bazı bilgi karışıklıkları mevcuttur. Hadîka'da: "Bânîsi Sultân Selîm Hân-ı Evvel hazretlerinin kerimesi Hadîce Sultân'ın kızıdır"²⁹² kaydı vardır. Ayverdi haritasında da (Şekil 3.87) açıkça yazılan isim verilerine göre camiyi yaptıran Yavuz Sultan Selim'in kızı Hatice Sultan değil Yavuz'un torunudur. Bununla birlikte Öz, yapının banisi ile ilgili ilginç bir bilgi vererek, camiyi yaptıran kişinin Yavuz'un birinci torunu Hatice Sultan olduğunu söylemektedir. Devamında ise bazı kaynaklarda Yavuz'un kızının oğlu Osman Şah Bey'in bu eseri inşa ettirdiği bilgilerinin geçtiğini ifade etmektedir.²⁹³ Bu bilgilerin hangi kaynaklarda geçtiğini ise belirtmemiştir. Daha ilginç olanı ise, Mimar Sinan'ın inşa ettiği eserlerin isimlerinin geçtiği Tezkiretü'l-Bünyân'da Sultan Camii ile ilgili: "Osman Şah Validesi Câmii, Aksaray pazarı kurbunda (yakınında)"²⁹⁴ ifadesinin

²⁹⁰ İBB'nin hazırlamış olduğu çalışmada eser 53-70-92 parsellerde gösterilmiştir, ancak Ayverdi haritası ile ada-parcel ayrıntıları eşzamanlı olarak karşılaştırıldığında caminin 92 parselde tekabül ettiği görülmektedir, bkz.: FBCBS, [https://kentrehberi.fatih.bel.tr/webgis/\[04.01.2022\]](https://kentrehberi.fatih.bel.tr/webgis/[04.01.2022]). Ayrıca ilgili çalışmada eserin konumu Alman Mavileri haritasında Valide Sultan Camii ve Türbesi'nin batısında olacak şekilde yolun altındaki arsalarla gösterilmiştir (bkz.: *İstanbul'un Kaybolan Kültür Varlıkları: Suriçi (Fatih) Camileri ve Mescidleri*, C. 1, 291), hâlbuki bu arsalar Valide Sultan Türbesi ve Kara Mehmed Paşa Camii arsaları dâhil olmak üzere yola kalbedilmiştir. Nitekim Ayverdi haritasında eserin Valide Sultan Türbesi'nin (kaldırılmadan önce) tam güneyinde olduğu açıkça görülmektedir, bkz.: FBCBS, [https://kentrehberi.fatih.bel.tr/webgis/\[04.01.2022\]](https://kentrehberi.fatih.bel.tr/webgis/[04.01.2022]); A.Ht., C3.

²⁹¹ İşli, *İstanbul'un Ortası Aksaray*, 88.

²⁹² Ayvansarâyî, *Hadikatü'l-Cevâmi*, 175.

²⁹³ Öz, *İstanbul Camileri*, C. 1, 124.

²⁹⁴ Sai Mustafa Çelebi, *Tezkiretü'l-Bünyân: Âsâr-ı İslâfdan*, Haz. Ahmed Cevdet (Dersâdet: İkdâm Matbaası, 1315 (1898), 28.

bulunmasıdır. Bu da caminin banisi ile ilgili mevcut bilgi karmaşıklığına bir yenisini eklemektedir.

Burada en sağlıklı bilgiyi İsmail Hakkı Uzunçarşılı vermektedir. Ona göre kaynaklarda geçen bu hatalı bilgilerin asıl sebebi, cami adının “Sultan Camii” olarak geçmesinden yapının Hatice Sultan’ın kızı Yavuz’un torunu Nefise Sultan tarafından inşa ettirildiğinin düşünülmüş olmasıdır. Oysa camiyi Hatice Sultan’ın oğlu Kara Osman Bey (Osman Şah)²⁹⁵ annesi Hatice Sultan’ın vasiyeti üzerine inşa ettirmiştir.²⁹⁶ Diğer kaynaklarda olduğu gibi banisi Yavuz’un torunudur, fakat bu torun Nefise Sultan değil, Kara Osman Şah’tır. Sultan Camii olarak anılmasının nedeni de Osman Şah tarafından annesi Hatice Sultan adına inşa ettirildiği gerekçesiyledir. Hatice Hanım Sultan 945/1539 yılında vefat etmiş, babası Yavuz Sultan Selim’in türbesi yanındaki türbeye defnedilmiştir. Arapça vakfiyesi oğlu Osman Şah tarafından tesis edilmiş ve devam ettirilmiştir.²⁹⁷

Caminin Pervititch ve Alman Mavileri haritalarında gösterilmemiş olmasının nedeni tam olarak bilinmemekle beraber akla gelen ilk nedenlerden biri, eserin ileri derecede harap halde olmasıdır. Nitekim yukarıda adı geçen eserlerin bazıları için de bu minvalde aynı nedenin geçerli olduğu ifade edilmiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi cami sadece Ayverdi haritasında gösterilmiştir (Şekil 3.87). Haritada caminin güneybatısına doğru açılan geniş bir haziresinin de olduğu göze çarpmaktadır. Mimar Sinan’ın elinden çıkmış bir yapı olan Sultan Camii tek kubbeli, taş duvarlı ve minaresi taştan tek minareli, Mimar Sinan dönemi özelliklerini taşıyan bir eserdir.²⁹⁸

1911 Aksaray yangınında zarar gördükten sonra caminin tamiri yapılamamış ve çürümeye terk edilmiştir. Eserin harap halini gösteren birkaç fotoğrafına ulaşılmıştır. Yangından sonraki zamanlarda ayakta kalan duvarları ve minaresi yapının sağlamlığı hakkında ipuçları vermektedir. Güneybatı yönünden çekilmiş fotoğrafında 1920’li yıllardaki halini görmek mümkündür (Şekil 3.88 ve Şekil 3.89). Burada caminin güneybatı cephesi tarafında kalan arazinin boş olduğu görülmektedir, bu da haziresinin

---

²⁹⁵ Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C. 4, 1306.

²⁹⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Yavuz Sultan Selim’in Kızı Hanım Sultan ve Torunu Kara Osman Şah Bey Vakfiyeleri”, *Belleten*, Sy. 159 (1976): 467-478.

²⁹⁷ İşli, *İstanbul’un Ortası Aksaray*, 88-89.

²⁹⁸ İşli, *a.g.e.*, 88.

ortadan kaldırılmadan önceki varlığına işaret etmektedir. Diğer bir fotoğrafta yaklaşık on yıllık bir süre zarfında caminin biraz daha yıprandığı ve minaresinin şerefesinin duvarlarının yıkıldığı görülmektedir (Şekil 3.90). Son fotoğrafta ise yangından yaklaşık yirmi beş yıl geçmiştir ve minaresi yıkılmış olmakla beraber duvarlarının büyük oranda yıprandığı ve yıkılmak üzere olduğu açıkça görülmektedir. Nitekim İşli'nin ifadelerine göre zamanın imar planlamaları çerçevesinde bir kısmı yola tekabül ettiğinden istimlak edilen eserin gayet sağlam duvar yapısı ve minaresi belediye tarafından harabe olarak değerlendirilmiş ve arsası 1936'da satılmış,²⁹⁹ satın alan kişiler tarafından yıktırılmış ve haziresiyle birlikte son kalıntıları da ortadan kaldırılmıştır.

Yenileşme hareketleri çerçevesinde Osmanlı döneminde başlayıp Cumhuriyet döneminde hızlanan vakıfların tasfiyesi meselesi (yukarıda da ifade edildiği gibi) cami ve mescitlerin tasnif edilme gereğini beraberinde getirmiştir. Ancak bu tasnif sonucu yıkılmak üzere olan birçok eski eser arsa şeklinde gösterilmiştir. Bu ise yıkılmak üzere olan eserlerin arsalarıyla birlikte kolayca elden çıkarılabilecekleri anlamına gelmektedir. Özellikle 1935'ten sonra satılacak cami ve mescitler hakkında Milli Eğitim Bakanlığı görevlilerinden rapor alınmaya başlanmıştır. Ancak 1945'lere kadar bu raporu düzenleyenler, memur, ilkokul öğretmenleri ve nadir de olsa mimarlar olmuştur. Ne var ki bu husustaki karar her zaman tek kişinin tasarrufuna kalmıştır. Kaldı ki bu dönemde gerek eski eser raporlarında ve gerekse satış kararlarında, bugün bile ayakta olan ve hatta Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Kurulu kararıyla eski eser olduğu tescil edilen birçok cami ve mescide, gerçeğe aykırı olarak arsa denilmektedir.³⁰⁰ Burada Sultan Camii'nin de buna benzer bir kaybolma serüveniyle karşı karşıya kaldığını söylemek mümkündür.

---

²⁹⁹ İBB'nin çalışmasında her ne kadar bu eser "Osmanlı Döneminde Ortadan Kalkan Camiler ve Mescidler" sınıflamasına dâhil edilmiş ise de (bkz.: *İstanbul'un Kaybolan Kültür Varlıkları: Suriçi (Fatih) Camileri ve Mescidleri*, C. 1, 291-293), İşli'nin yukarıda geçen ifadeleri caminin 1936-37 yıllarında kaybolduğuna işaret etmektedir.

³⁰⁰ Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, 485-486. 1945'te İstanbul'da buna benzer bir komisyonun kurulduğu ve mimar, arkeolog, epigrafist ve tarihçi gibi uzmanların görev alacağı söylenmektedir, bkz.: Cantemir, "Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde İstanbul'un Mekân ve Sosyal Yapı Dönüşümü (1946-1960)", 317.

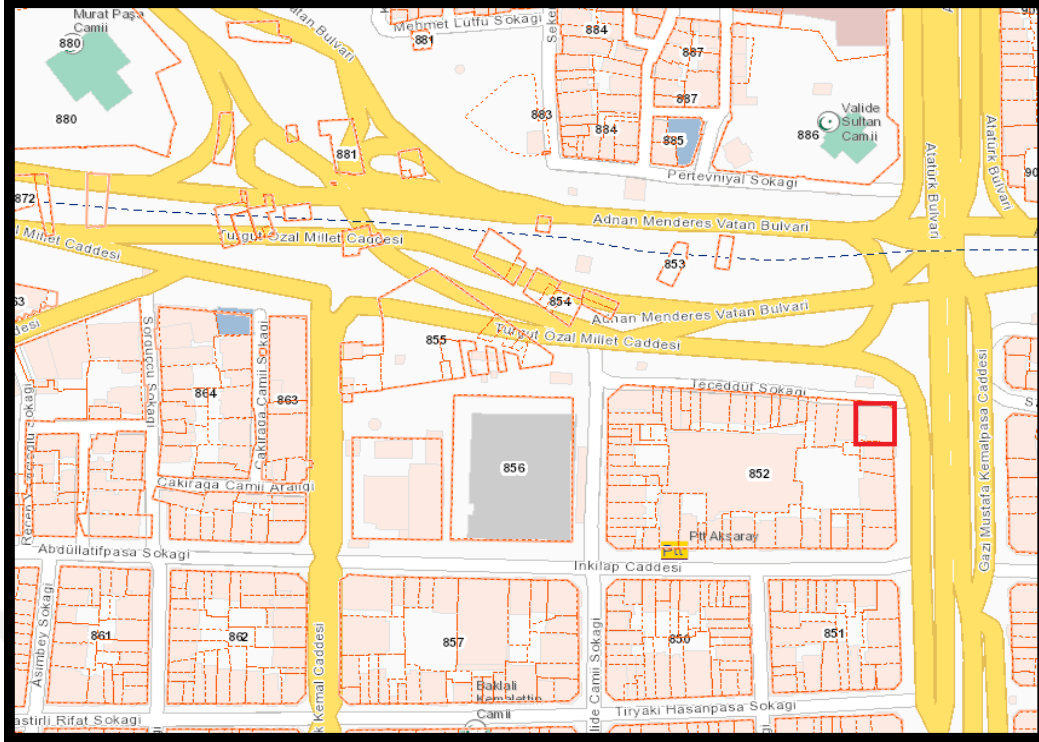
Caminin sahasına 1968’de hizmete giren Aksaray Vakıf İşhanı inşa edilmiştir. İlginç olan ise arsanın tapu tarihi 02.08.1996, vakfın adının da Mihrişah Valide Sultan olmasıdır.³⁰¹ Sonraki yıllarda bu arsadaki bina 2019 yılında yıkılmış, yerine ise Vakıflar Genel Müdürlüğü (İstanbul Vakıflar 1. Bölge Müdürlüğü) tarafından otel/dükkân inşa edilmiştir (Şekil 3.92 ve Şekil 3.93). Günümüzde cami yerinde bahsi geçen bu yapı vardır (Şekil 3.94). Vakıf cami özelliği olan Sultan Camii yerine inşa edilen bu yapıyla ilgili birtakım eleştiriler de gündeme gelmiştir. İhyası için Vakıflar Genel Müdürlüğü’ne başvurulmuş fakat müdürlük tarafından cami mimarisinin korunması gereken bir eser olduğuna dair belgelerin yetersizliği gerekçe gösterilmiştir.³⁰²

---

³⁰¹ İŞli, *İstanbul’un Ortası Aksaray*, 88. Eserin tescili için bazı sivil toplum kuruluşları tarafından 2018 yılında girişimlerde bulunulmuştur, bkz.: <http://www.isted.org.tr/tescil-icin-basvurulan-eserler/sultan-camiihanim-sultan-camii-osman-sah-validesi-camii/detay>, [14.06.2021].

³⁰² “Camii Parseline Otel Yapmak Ne Demektir?”, <https://www.fatihhaber.com/cami-parseline-otel-yapmak-ne-demektir/3689/>, [12.06.2021]; Müfid Yüksel, “İstanbul’un Kaybolan Camileri: Fatih/Aksaray Sultan Camii (Osman Şah Vâlidesi Camii)”, <https://mufity.blogspot.com/2021/04/istanbulun-kaybolan-camileri.html>, [18.06.2021].

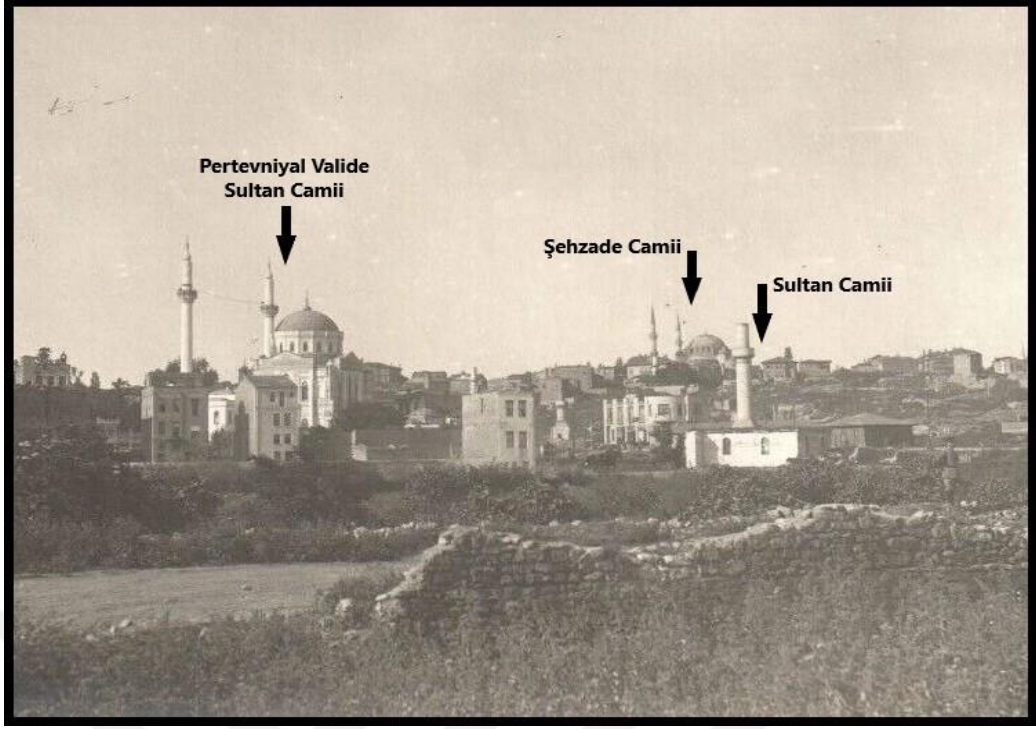
Şekil 3.86: Sultan Camii (Ada-Parsel Görşeli)

Kaynak: FBCBS; **Düzenleme:** Destanoğlu.

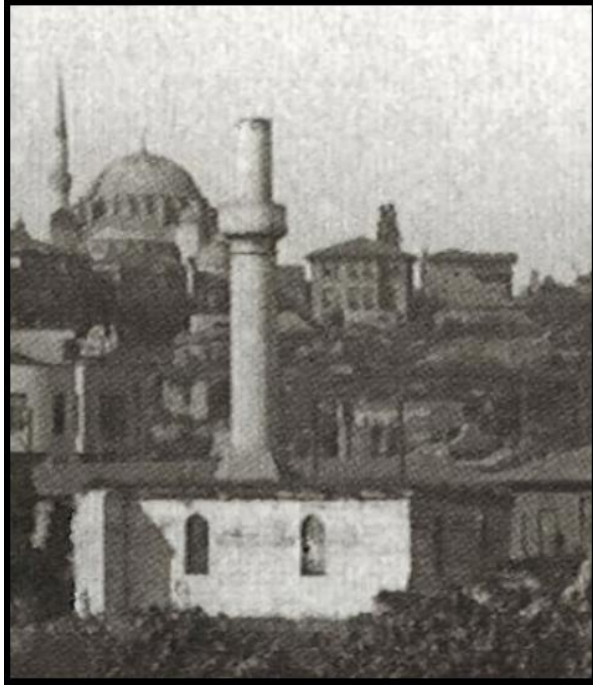
Şekil 3.87: Sultan Camii (Ayverdi Haritası)

Kaynak: FBCBS; **Düzenleme:** Destanoğlu.

Şekil 3.88: Sultan Camii, Güneybatı Yönünden Görünümü, 1920'ler

Kaynak: <https://mufity.blogspot.com/2021/04/istanbulun-kaybolan-camileri.html>,
[18.06.2021], Düzenleme: Destanoğlu.

Şekil 3.89: Sultan Camii Yakından Görünümü (Güneybatı Yönü)

Kaynak: <https://mufity.blogspot.com/2021/04/istanbulun-kaybolan-camileri.html>,
[18.06.2021].

Şekil 3.90: Sultan Camii Güney Cephesi, Takribi 1930 Yılları

Kaynak: Anonim.

Şekil 3.91: Sultan Camii Duvar Kalıntıları, Takribi 1935 Yılı

Kaynak: <https://mufity.blogspot.com/2021/04/istanbulun-kaybolan-camileri.html>,
[18.06.2021].

Şekil 3.92: Sultan Camii Arsaı, 2019

Kaynak: Anonim.

Şekil 3.93: Sultan Camii Arsaısındaki İnşaat Tabelası, 2020

Kaynak: <https://mufity.blogspot.com/2021/04/istanbulun-kaybolan-camileri.html>,
[18.06.2021].

Şekil 3.94: Sultan Camii Günümüz Konumu Uydu Görself

Kaynak: FBCBS; **Düzenleme:** Destanoğlu.

3.15 Yeşil Tulumba Kahvehanesi

İstanbul'un eski kahvehaneleri halkın toplumsal ihtiyacını karşıladığı önemli etkileşim merkezleriydi. Güncel haber ve olayların takip edilmesi yanında sözlü kültürün nesilden nesile aktarılmasında da büyük etkileri olan toplumsal iletişim mecralarıydı. Esnaf, semai, yeniçeri, esrar, tulumbacı, çalgılı, karagöz ve meddah ve mahalle kahveleri olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Kahveler günün yirmi dört saati soluk alıp veren, ruhu olan yerlerdi. Çünkü onlar da canlı varlıklar gibi doğar, büyür, sevdalanır, mutlu-mutsuz günler geçirir ve ölürlür.³⁰³ Esnaf kahvehaneleri yanında Beyazıt ve Aksaray bölgesinde İstanbul'un ilk ticaret büroları denilebilecek kahvehaneler de vardı ki Kapalıçarşı ile doğrudan bağlantısı olan yerlerdi.³⁰⁴

Aksaray kahveleri ile öne çıkan bir semtti. Şehzadebaşı ve Direklerarası semtleri rağbet görmeden önce İstanbul'da en gözde olan yerler Aksaray ve Yeşil Tulumba Meydanı idi. Yeşil Tulumba, Koska/Laleli yokuşunu inerken Laleli Camii'ni epey geçtikten sonra sağda küçük bir meydancıktı. Meydan, adını burada bulunan yeşile boyalı ağaç tulumbadan alıyordu. Yeşil Tulumba kahveleri müşterisi yoğun olan yerlerdi. Bazı kahvelerde kahve kallavi³⁰⁵ fincanlarıyla içilirdi. Bu kahveler arasında bir de bahçesi demir parmaklıklarla çevrili olan Yeşil Tulumba Kahvesi vardı. Bu da ötekiler gibi her mevsim açık olurdu.³⁰⁶

Yeşil Tulumba Kahvehanesi hakkında ulaşılan bu veriler yapının konumuyla ilgili bir bilgi vermemektedir. Ancak yukarıdaki bilgiler (kahvehanenin de bu civarda olduğu anlaşılan) Yeşil Tulumba Meydanı'nın Aksaray'ın sağ çaprazındaki günümüz Kemal Paşa Mahallesi sınırları içinde olduğuna işaret etmektedir. Bu civarda halen "Yeşil Tulumba Sokağı" adıyla anılan bir sokak vardır (Şekil 3.95). Pervititch de 1945'te aynı sokağı bu isimle göstermiştir (Şekil 3.96). Ayverdi ise aynı sokağın adını günümüz Laleli'deki Gençlik Caddesi'nin kuzey kısmına vermiştir (Şekil 3.97). Günümüz Yeşil Tulumba Sokağı ile karşılaştırıldığında Pervititch'in 1945'te çizimini yaptığı sokağın Yeşil Tulumba Meydanı ve Yeşil Tulumba Kahvehanesi'nin bulunduğu sokak ile aynı olduğu anlaşılmaktadır. Yukarıdaki bilgilerden ve bu sokaktan yola çıkılacak olursa

³⁰³ Salâh Birsnel, *Kahveler Kitabı* (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1983), 6.

³⁰⁴ Emeksiz, "İstanbul Kahvehaneleri", *Karaların ve Denizlerin Sultanı İstanbul*, C. 2, 130.

³⁰⁵ Çok iri, kocaman.

³⁰⁶ Uçar, "Osmanlı İstanbul'u Tarihinde Aksaray Semti", 122.

Yeşil Tulumba Kahvehanesi'nin konumunun bu sokakta olduğu kesindir. Zira yukarıda da belirtildiği gibi mahalleler ve meydanlar cami, mescit, karakol, hamam, çeşme, mektep ve kahvehane gibi ortak kullanım alanları ekseninde şekillenirken, isimlerini de çoğunlukla bu kurum veya yapılardan alabilmekteydiler. Nitekim sokaklar da isimlerini civardaki kamu yapılarından alırken, kahvehane gibi bazı umumi yerler de adlarını belli bir isimle ünlenmiş mahalle, meydan ve sokaklardan almışlardır. Kaldı ki Revnakoğlu buradaki mahallenin varlığını şu ifadelerle dile getirmektedir: “Biri Aksaray’da, biri Unkapanı’nda iki “Yeşiltulumba Mahallesi” daha vardır.”³⁰⁷ Bu minvalde Koçu’nun Yeşil Tulumba Kahvehanesi ile ilgili İstanbul Ansiklopedisi’ndeki notları nazar-ı dikkate değerdir:

“Semtin esnaflı ile ayaktakımının oturduğu, ülfet ve muhabbet ettiği bir yerdi. Önünde bir bahçe, bahçesinin önünde de yeşil boyalı ağaç, tulumbalı bir kuyu ve haznesi tulumba ile kuyudan çekilen su ile dolan bir çeşme vardı. Kahvehane bahçesinin etrafını da bir demir parmaklık çevirmişti. Aksaray’ın bu namı kahvehanesi 1920-1930 arasında yıkılmıştır. 1910’da İngiliz ressam Warwick Goble’nin (1862-1943) yaptığı sulu boya bir resim tek hatırası olarak kalmıştır”³⁰⁸

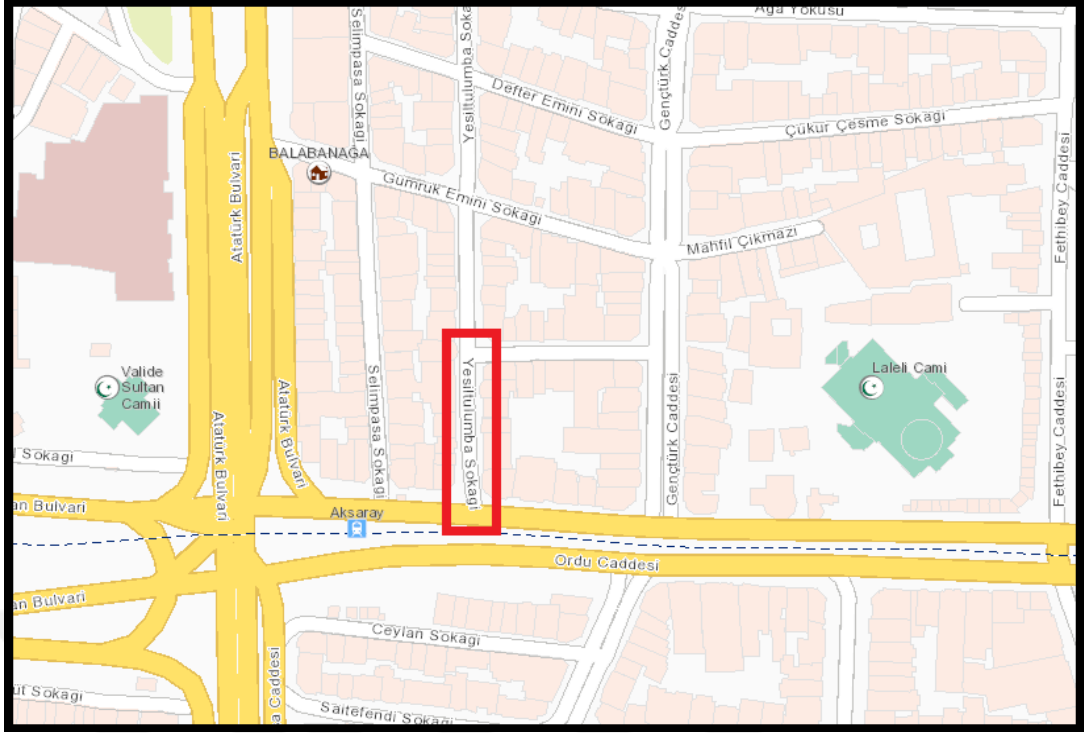
Koçu’nun kahvehane ile ilgili belirttiği bu ayrıntılar Goble’nin çizmiş olduğu tabloda açıkça görülmektedir (Şekil 3.98). Kahvehane Koçu’nun belirttiği tarihlerde yıkılmıştır ancak yıkım sebebi bilinmemektedir. Kalıntılara dair herhangi bir ize tesadüf edilememiştir.

Aksaray’ın önemli uğrak yerlerinden biri olduğu anlaşılan mekân esnaf ve semai denilen kahvehanelerden biridir. Bu kahvehaneler genel olarak Aksaray’ın merkezinde ve Yeşil Tulumba’da var olmuşlardır. Bu ve buna benzer mekânlar genellikle renkli kâğıtlarla süslü, tavanlarında kuş kafesleri bulunan ve çoğu hovarda, genç âşıkların saz çalıp semai okudukları yerlerdi. Buradaki atışmalar ve edebî sohbetler halkın hafızasında derin izler bırakırdı.³⁰⁹

³⁰⁷ Koç, *Revnakoğlu’nun İstanbul’u, İstanbul’un İç Tarihi: Fatih*, C. 1, 284.

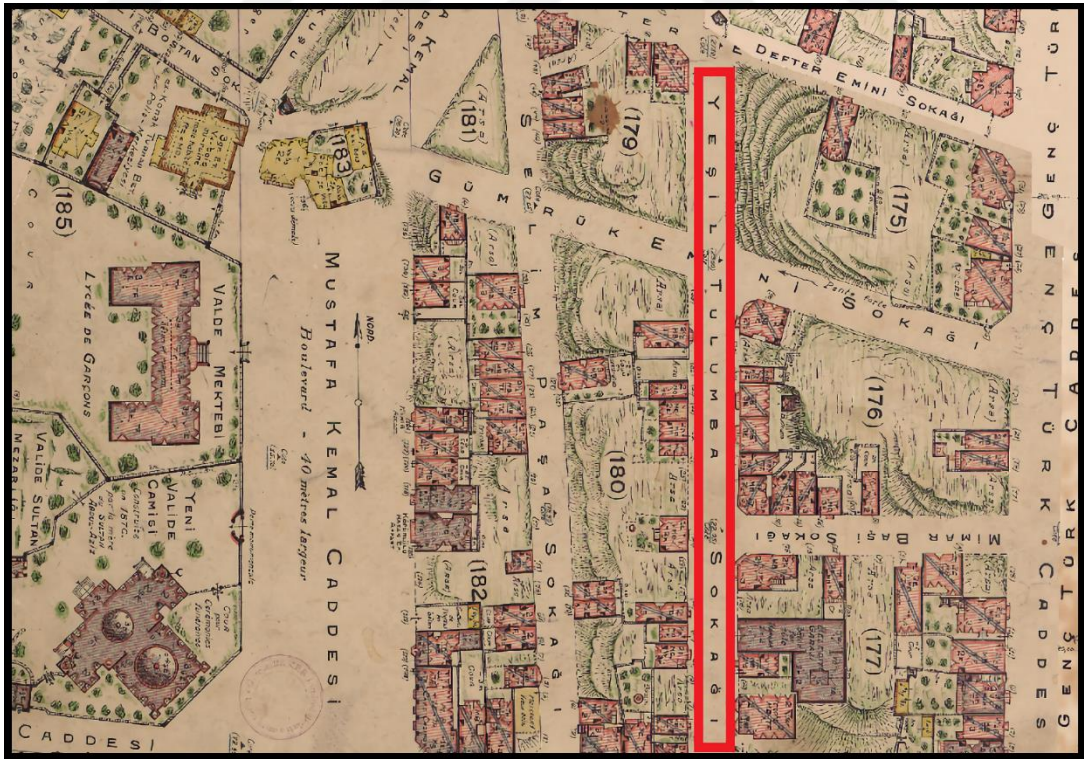
³⁰⁸ Koçu, *İA*, C. 1, 542.

³⁰⁹ Uçar, “Osmanlı İstanbul’u Tarihinde Aksaray Semti”, 123.

Şekil 3.95: Yeşil Tulumba Kahvehanesi'nin Sokağı (Günümüz haritası)

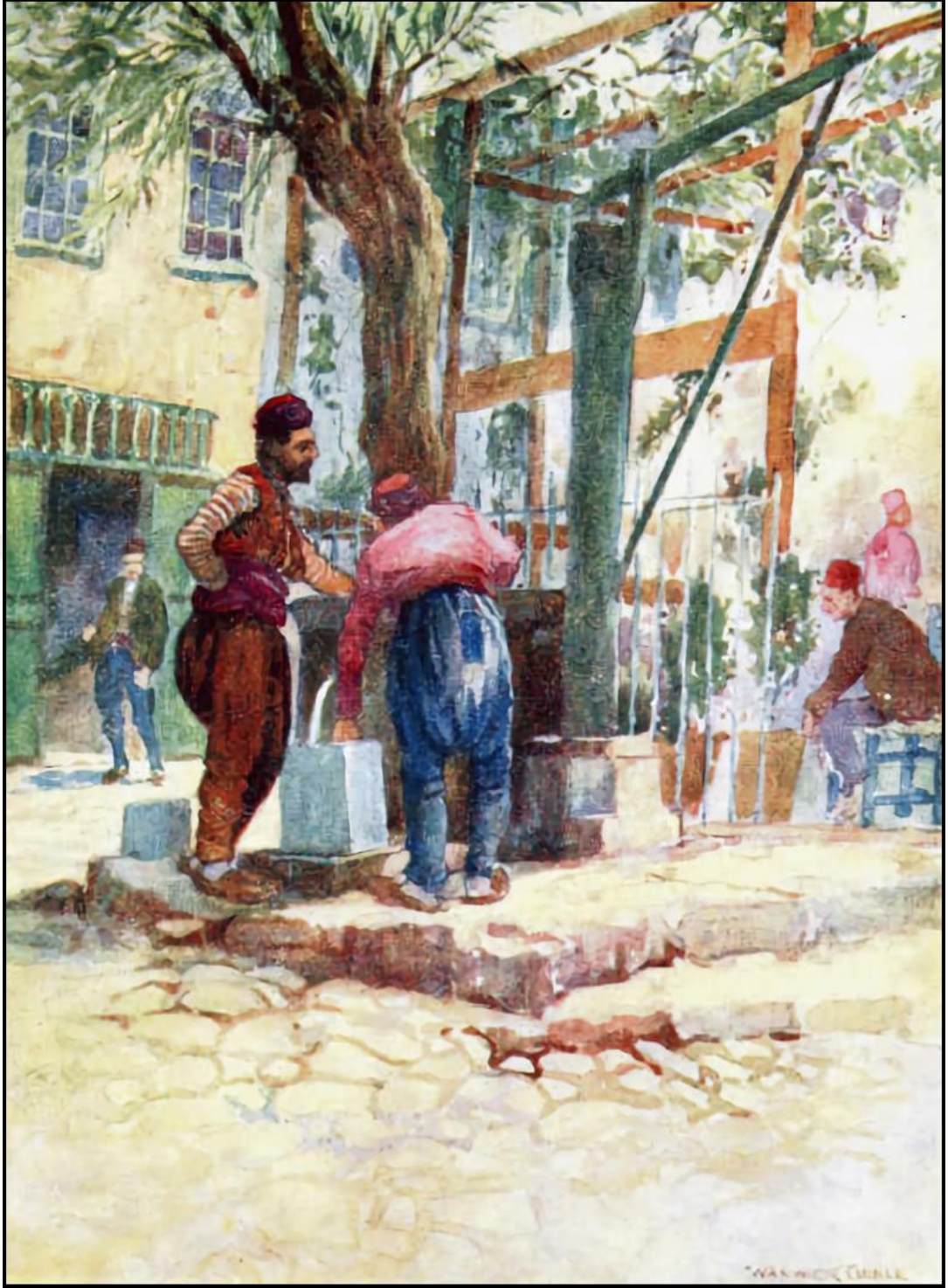
Kaynak: FBCBS; **Düzenleme:** Destanoğlu.

Şekil 3.96: Yeşil Tulumba Kahvehanesi'nin Sokağı (Pervititch 1945)

Kaynak: FBCBS, <https://gis.fatih.bel.tr/webgis/>; **Düzenleme:** Destanoğlu.

Şekil 3.98: Yeşil Tulumba Kahvehanesi Tablosu (Warwick Goble, 1910)

Kaynak: *Constantinople Painted by Warwick Goble, Described by Alexander Van Millingen* (London: A. & C. Black, ---), 216.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR VE TARTIŞMA

4.1 Bulgular

Tarihî geçmişiyle dünya çapında bilimsel alanlara konu olan ve hakkında en çok araştırma yapılan mekânlardan biri olan İstanbul'un yine tarihe dayanan özelliğiyle öne çıkan mahalle ya da semtlerinden biri olan Aksaray yirminci yüzyılda bazı önemli olayların yaşandığı sahne olarak öne çıkmıştır. Bu çalışmada, özellikle Türkiye'nin Cumhuriyet ile birlikte yeni bir yönetim sistemine geçişi esnasında ve bunun sonrasında, çoğu alanda olduğu gibi ihya ve imar alanlarında da önemli atılım ve yeniliklerin denendiği mekânlardan biri olma özelliğine sahip Aksaray'da, 1923 ve 1950 yılları arasında Osmanlı'dan geriye kalan kültür mirası irdelenmiş, bu mirasın bir kısmının kaybolma nedenleri üzerinde durulmuş ve birtakım bulgular elde edilmiştir. Bu mirası oluşturan mimari eserler hakkında ulaşılan bulguları tablolar eşliğinde sıralamak mümkündür.

Tablo 4.1'de görüldüğü üzere Aksaray'da ilgili tarihler arasında kaybolan mimari eser sayısı on beştir. Bunları beş cami, üç mescit, iki hamam, bir medrese, bir karakolhane, bir tekke, bir çeşme ve bir kahvehane şeklinde sınıflandırmak mümkündür. Bu eserlerin kayıp nedenleri kısaca “Kaybını Tetikleyen Neden” ve “Genel Kaybolma Nedeni” olmak üzere iki kategoride değerlendirilebilir. Bir eserin kaybolmasını tetikleyen nedenler; vakıf hizmetinin sonlanması, bakımsızlık, (ibadet yeri ise) cemaatin azalması, bulunduğu muhitte işlevini yitirmesi, deprem, yangın vb. şeklinde birden fazla olabilir. Bu nedenleri ilgili eserin kaybolma sürecini başlatan etkenler şeklinde de düşünmek mümkün. Bir eserin kaybolmasının genel nedenleri ise; eserin bulunduğu muhitin şehir planlaması çerçevesinde imara açılması, yerel yönetim tarafından istimlak edilmesi, zamanın ilgili kurumları tarafından değerlendirilip yıkılmasına karar verilmesi vb. Nitekim Aksaray'daki Osmanlı eserlerinin de “tetikleyen” ve “genel” olmak üzere iki temel kaybolma nedeni ile ortadan kalktıklarını ifade etmek mümkündür.

Kaybolan eserlerin yıllara göre sıralandığı ve dağılımı yapıldığında ise, 1923'te bir mescit bir hamam; 1925'te bir kahvehane; 1929'da bir cami; 1930'da bir mescit, bir

medrese; 1932’de bir mescit; 1933’te bir tekke; 1935’te bir cami; 1936’da bir cami; 1937’de bir cami; 1945’te bir karakolhane ve 1950’de bir mescit, bir hamam ve bir çeşme şeklinde ortaya bir tablo çıkmaktadır (Tablo 4.2 ve Tablo 4.3).

Tablo 4.1: Eserlerin Adı, Cinsi, Kaybolma Nedenleri ve Kaybolma Tarihi

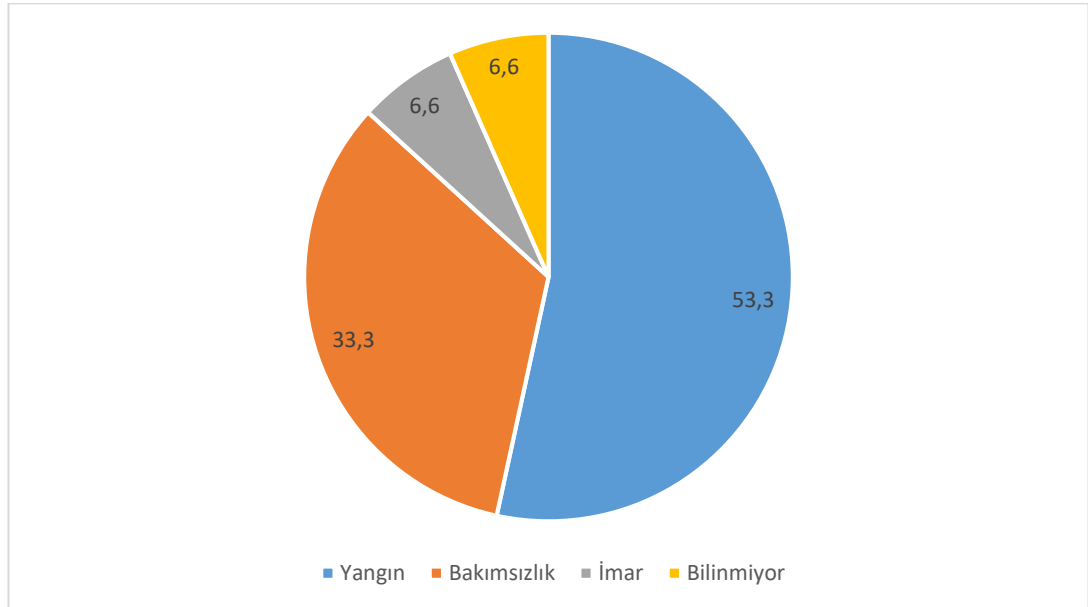
No.	Eser Adı	Cinsi	Kaybını Tetikleyen Neden	Genel Kaybolma Nedeni	Kaybolma Tarihi
1.	Aksaray Karakolhanesi	Karakolhane	İmar	İmar	1945
2.	Alem Bey Mescidi	Mescit	Yangın	İmar	1930
3.	Baklalı Kemaleddin Mescidi	Mescit	Yangın	Bilinmiyor	1923
4.	Bostan Camii	Cami	Yangın	İmar	1937
5.	Ebe Kadın Camii	Cami	Bakımsızlık	İmar	1950
6.	Hindîler Tekkesi	Tekke	Bakımsızlık	İmar	1933
7.	Kara Mehmed Paşa Camii	Cami	Bakımsızlık	İmar	1935
8.	Kemânî Mescidi	Mescit	Yangın	İmar	1932
9.	Kızlar Ağası Hamamı	Hamam	Yangın	İmar	1923
10.	Kovacılar Camii	Cami	Yangın	Bilinmiyor	1929
11.	Langa (İmrahor) Hamamı	Hamam	Yangın	İmar	1950
12.	Murad Paşa Medresesi	Medrese	Bakımsızlık	İmar	1930
13.	S. İbrahim Hakkı Paşa Çeşmesi	Çeşme	Bakımsızlık	İmar	1950
14.	Sultan Camii	Cami	Yangın	İmar	1936
15.	Yeşil Tulumba Kahvehanesi	Kahvehane	Bilinmiyor	Bilinmiyor	1925

Tablo 4.2: Eserlerin Yıllara Göre Kaybolma Sayıları

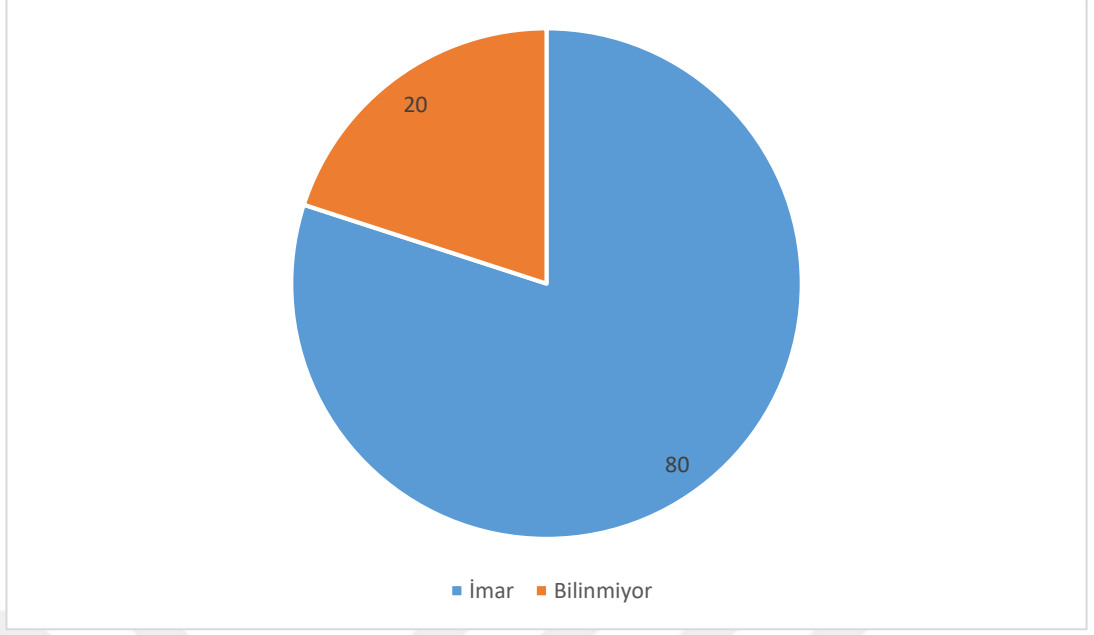
Yıllar	Eserler	Cami	Mescit	Hamam	Karakolhane	Tekke	Medrese	Çeşme	Kahvehane
1923			1	1					
1925									1
1929		1							
1930			1				1		
1932			1						
1933						1			
1935		1							
1936		1							
1937		1							
1945					1				
1950		1		1				1	

Tablo 4.3: Kaybolan Eserlerin Yıllara Göre Dağılımı

	Hamam	Mescit	1923
		Kahvehane	1925
		Cami	1929
Medrese		Mescit	1930
		Mescit	1932
		Tekke	1933
		Cami	1935
		Cami	1936
		Cami	1937
		Karakolhane	1945
Cami	Hamam	Çeşme	1950

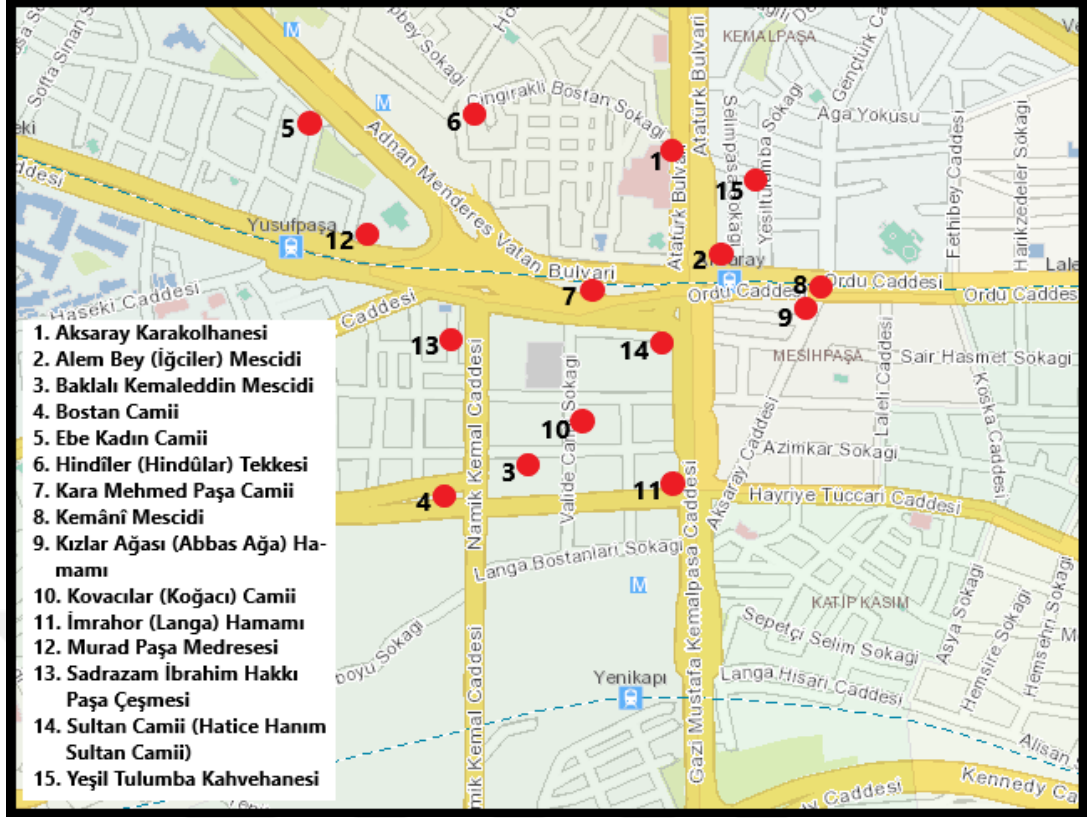
Şekil 4.1: 1923-1950 Arasında Eserlerin Kaybını Tetikleyen Nedenlerin Yüzdeleri Oranı

Şekil 4.2: 1923-1950 Arasında Eserlerin Genel Kaybolma Nedenleri Yüzdeleri Oranı

Şekil 4.1 ve Şekil 4.2’teki yüzdeleri oranları kıyaslandığında, eserlerin kaybolmasını tetikleyen nedenlerden en yüksek payı yüzde 53,3 oranla “Yangın” oluştururken; genel kaybolma nedenlerinden ise “İmar” yüzde 80’lik bir oranla öne çıkmaktadır. Bu da tetikleyen nedenlerden “Yangın”ın, eserlerin kaybolma sürecini başlatan en büyük etken olarak karşımıza çıktığını gösterirken; “İmar” da eserlerin nihai kaybolmalarındaki en büyük etken olarak ortaya çıkmaktadır.

1923-1950 yılları arasında kaybolan eserlerin harita üzerindeki toplu halleri ve konumlarına bakıldığında günümüz Aksaray Meydanı etrafında kümelenmiş oldukları görülmektedir (Şekil 4.3).

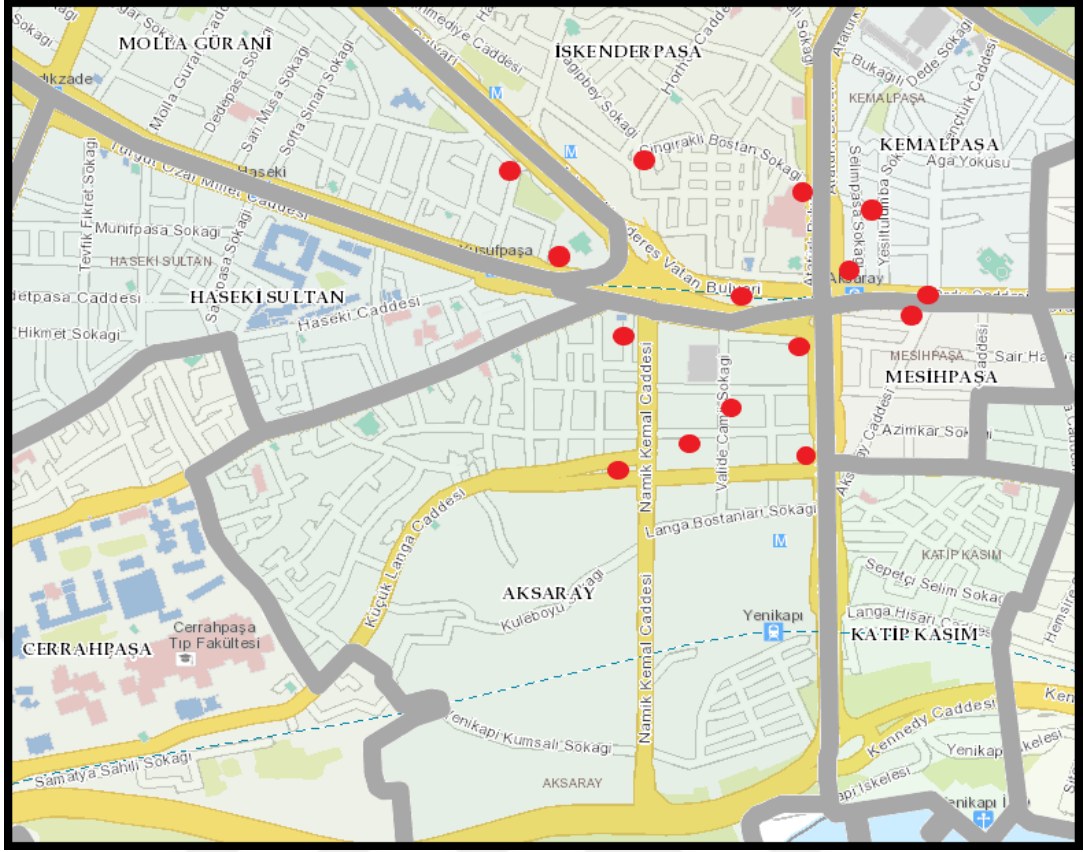

Şekil 4.3: Eserlerin Konumlarının Toplu Halde Görünümü

Kaynak: Harita: FBCBS; Düzenleme: Destanoğlu.

Günümüz Aksaray Mahallesi'nin kuzey sınırında konumlandırılan meydan aslında Aksaray'ın sınırları çizilmeden önce semt özelliği taşıdığı haliyle var olan meydana. Aksaray'ın günümüz sınırları içinde kalan ve mahallenin neredeyse yarısını kapsayan güney bölgesi Langa ya da Langa Senti olarak anılmaktaydı. Mahalle sınırları çizilince Langa'nın Aksaray'a katıldığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle Yenikapı'dan Valide Sultan ve Murad Paşa camilerine kadar olan bölge Aksaray Mahallesi olarak geçmektedir. Oysa söz konusu meydan Valide Sultan Camii önünde var olmuş ve bu meydanın etrafına dağılan yapılar da Aksaray adıyla anılagelmişlerdir. Bölgedeki mahallelerin günümüzdeki sınır çizgileri ve çalışmayı oluşturan kayıp eserlerin dağılımını bunu açık bir şekilde göstermektedir (Şekil 4.4).

Buna göre kayıp eserlerden altı adedi Aksaray Mahallesi'nde, üçer adedi İskenderpaşa ve Kemalpaşa mahallelerinde, ikisi Molla Gürani ve biri de Mesihpaşa mahallelerinde olmak üzere toplam sayıyı oluşturmaktadırlar (Şekil 4.4). Bu da Aksaray'ın mahalleden ziyade bir semt olduğunun örneklerinden biridir.

Şekil 4.4: Eserlerin Aksaray'a ve Komşu Mahallelere Dağılımı

Kaynak: Harita: FBCBS; Düzenleme: Destanoğlu.

4.2 Tartışma

Çalışmanın konusunu oluşturan kayıp eserlerin her biri göz önüne alındığında, gerek buldukları muhitteki işlevleri, gerekse kaybolma süreçlerinde geçirdikleri serüvenler bize bazı önemli hususları anlatmakta ve birtakım olgulara işaret etmektedir. Kayboldukları zaman çizelgesiyle birlikte ele alındıklarında tarihî veya kültürel varlık olmaları bir tarafa, bu eserlerin her şeyden önce miras oldukları düşünülmelidir. Kaldı ki, bir yapı “eski eser” olarak nitelendirildiğinde bu eserin her halükârda az ya da çok tarihî ve kültürel bir hüviyetinin de olduğu kabul edilebilir. Bütün bu süreçte meydana gelen olaylar ele alındığında akla iki soru gelmektedir: Kaybolan Osmanlı eserleri tarihsel ve kültürel birer miras mıydı? Yoksa “yeni”ye doğru giden yolda belli kavşaklarda karşılaşılan köhne birer engel miydi?

Bu noktada önce tarihî ya da kültürel özelliğe sahip bir esere “miras” bağlamında atfedilen değere göz atmakta fayda vardır. Günümüzde “miras”ın yaygın olan tanımı şöyledir: “Miras, engin ve her an değişebilme özelliğine sahip bir terimdir. Katı bir şeyden (yapılar, abideler, anıtlar vs.) eterik bir şeye kadar (şarkılar, festivaller, diller vs.) herhangi bir nesneyi tanımlamak için kullanılabilir. Aynı zamanda mülk değeri taşıyan, önceki nesillerden emanet alınan ve nesiller arası bir bağ oluşturan, korunması lazım gelen tarihî ve kültürel değeri olan nesnelere bütünüdür. Dolayısıyla miras kelimesi genellikle olumlu bir terim olarak karşımıza çıkmaktadır.”³¹⁰ Diğer bir tanımlama ile “miras”, bugünü anlamının ve onunla başa çıkmanın yollarını bulmak için ilgilenilen kültürel bir süreçtir.³¹¹ Tarihsel ve kültürel bağlamda ise “miras”, “geçmiş ile gelecek arasında bağ kuran; bir yere, bir ulusa, bir kültüre ait olma duygusunu geliştirerek kimlik sorununu çözebilen, yenilenemez ve sınırlı kaynak niteliğindeki değerdir.”³¹²

Bu tanımlar “miras”a (nesne, yer veya eylemler çerçevesinde) atfedilen değer belirlenmesini gerekli kılmaktadır. Değer belirleme olayı ise, sahip olduğu kıstaslar bakımından bünyesinde birtakım sorunları barındıran bir süreç olarak

---

³¹⁰ Rodney Harrison, *Heritage: Critical Approaches* (New York: Routledge, 2013), 5-7.

³¹¹ Laurajane Smith, *Uses of Heritage* (Oxfordshire: Routledge, 2006), 44.

³¹² Perihan Kiper, “Küreselleşme Sürecinde Kentlerimize Giren Yeni Tüketim Mekânları ve Yitirilen Kent Kimlikleri”, *Planlama*, Sy. 4 (2004): 14.

tartışılmaktadır.³¹³ Yine de kısaca “değer”, belirli insanlar tarafından, belirli bir zamanda ve belirli bir nedenle nitelik bağlamında nesnelere, yerlere ve eylemlere atfedilen, atanan ve yakıştırılan bir unsurdur. Bu anlamda “miras”, değer ve anlayışların inşasını içeren kültürel bir eylem olarak tanımlanmaktadır.³¹⁴ Dolayısıyla burada “miras” ile “değer” arasında bir bağın olduğunu söylemek mümkündür. Ne var ki Osmanlı İmparatorluğu’nun sonlanması akabinde yeni bir yönetim yapısına geçen Türkiye’de, modernite ve milliyetçilik akımlarının da etkisiyle siyasi ve fikrî anlamda Osmanlı mirasının ötekileştirilmesi olgusu ile karşılaşmaktadır. Yukarıda da görüldüğü gibi, Osmanlı’dan kalan bu miras yerel yöneticiler tarafından tartışmaya açılabilen, basında da yankıları görülmekteydi. Örneğin gazeteci, yazar ve milletvekili Burhan Cahit Morkaya bir köşe yazısında Osmanlı’dan geriye kalan unsurların çoğunun çer-çöp olduğunu, özellikle büyük kentlerde gerçekleştirilmesi hedeflenen planlamaların önünde bir engel teşkil ettiğini ifade etmişti.³¹⁵ Bu sözlerin her ne kadar bu hususta genel havayı yansıttığı tartışılsa da, siyasal bilgiler okulundan mezun ve birkaç kuruluştaki gazetecilik yapmış önde gelen bir yazarın bu cümleyi kullanması tesadüf olmasa gerektir. Nitekim şehir plancısı Özdemir, ilgili döneme dair şu mütalaada bulunacaktır: “Cumhuriyetin ilk yıllarında kültür mirasımızın korunması konusunda antik dönemlere gösterilen ilgi ve duyarlılık, Osmanlı’dan devralınan kentsel dokulara aynı biçimde yansımada ve sonraki dönemlerin koruma anlayışı da bu temel üzerinde biçimlendi.”³¹⁶

Modernite ve milliyetçilik akımları, İstiklal Savaşı akabinde yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin etkisinde olduğu savaş havasının bir müddet devam etmesi çerçevesinde doğal bir sürecin getirdiği olgular olarak değerlendirilebilir. Ancak, Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren belirli bir süre devam eden bu psikolojik redd-i miras hali tabii olarak yeni yetişen nesillerin miras algısında bir kırılmanın oluşmasına neden olmuştur.

---

³¹³ F. Aydın K. Turhanoglu, “Kentsel Mekânın Üretim Sürecinde Tarihsel ve Kültürel Miras”, *Folklor/Edebiyat*, C. 20, Sy. 78 (2014): 79.

³¹⁴ Turhanoglu, a.g.m., 79.

³¹⁵ Cahid (Morkaya), “Zavallı İstanbul”, *Son Posta Gazetesi*, 26 İkincikânun 1938, 3.

³¹⁶ Özdemir, “Türkiye’de Kültürel Mirasın Korunmasına Kısa Bir Bakış”, 21.

Çoğu zaman Osmanlı mirasının Cumhuriyette de devam ettiği tezleri savunulmakta ve Halil İnalçık gibi tarihçilerin görüşleriyle desteklenmektedirler. İnalçık'ın, Osmanlı mirasının toplumsal olarak devam ettiği ve kesin bir kopuşun olmadığı görüşleri buna bir örnektir.³¹⁷ Toplumsal mirasın devam ettiği hususu genel kabul görmektedir, ancak maddi ya da taşınmaz miras meselesinin üzerinde durulması ve incelenmesi zaruretiyle karşılaşılmaktadır.

Bu değerlendirmeler ve çalışmanın bulguları göz önünde bulundurulduğunda yukarıdaki soruların cevapları şöyle ortaya çıkmaktadır: Tarihî ve kültürel özelliği olan her eser gibi taşınmaz Osmanlı eserleri de birer tarihsel ve kültürel mirastır. Çalışmanın konusu ve araştırma çerçevesi göz önünde bulundurulduğunda ise, Cumhuriyet'in kuruluşundan 1950'lere kadar mirasın ötekileştirilmesi olgusunun genel olarak zihinlerde var olduğunu söylemek mümkündür.

Yeni rejimle birlikte ele alınan kent planlamaları göz önüne alındığında, “miras” ve “mirasın ötekileştirilmesi” hususu yanında “imar” ve “temsil” olguları da karşımıza çıkmaktadır. Zira İstanbul gibi tarihî dokusu olan bir kentin yeniden planlanıp imara açılması, belirli güzergâhlar üzerinde bulunan ve katmanlı bir dokuyu oluşturan (eski dar yollar, sokaklar ve plansız yapılaşma) yapıların elden çıkarılması olayının gündeme gelmesini tetiklemekteydi. Yeni sistemin sahiplendiği kentsel değerler (geniş yollar, bulvarlar, meydanlar vs.) ve bunların temsili söz konusu eski yapılar tutularak inşa edilemezdi. Dolayısıyla özellikle planların gösterdiği güzergâhlarda bu dönüşümlerin gerçekleşmesi kaçınılmaz olmuştur. Nitekim bu dönemde planlanan ve gerçekleştirilen imarın belli bir ideolojinin (modernleşme) temsili için yapıldığı söylenebilir. Bu ise bahsi geçen “imar” ve “temsil” olgularını beraberinde getirmiştir. Bu minvalde önce “miras” ve “mirasın ötekileştirilmesi” üzerinde kısaca durmakta yarar vardır. Ancak bunun da öncesinde geç Osmanlı döneminde modernleşmeye dayalı imar ve eski eser kaybı hususuna kısaca eğilmek yararlı olacaktır.

---

³¹⁷ Halil İnalçık, “Osmanlı Tarihi En Çok Saptırılmış, Tek Yanlı Yorumlanmış Tarihtir”, (İlber Ortaylı Söyleşisi) *Cogito*, Sy. 19 (1999): 40.

4.2.1 Geç Osmanlı Döneminde Yenileşmeye Dayalı Gerçekleşen İmar ve Eski Eser Kaybı

Bilindiği üzere Osmanlı devlet sisteminde yenileşmeye dayalı ilk resmi düzenleme 1839 yılında “Tanzimat Fermanı” ile birlikte gerçekleştirilmiştir. Sözcük anlamı “düzenlemeler” olan Tanzimat’la birlikte birçok alanda olduğu gibi imar alanında da bir takım atılımlar yapılmıştır. Bu atılımlar İstanbul’un konut dokusunun bazı sorunlara neden olduğu ve bir takım önlemlerin alınmasının kaçınılmazlığını gözler önüne sermektedir.

On dokuzuncu yüzyılda İstanbul’un sahip olduğu dokuyu oluşturan sokaklar ve meydanlar nüfusun da artışıyla küçülmüş, çarpık yapılaşma neredeyse şehrin tümünü işgal eder hale gelmişti. Buna ahşap yapıların plansız ve hızla inşası da eklendiği zaman “karmaşa” kaçınılmaz olmuştur. Türk kültür tarihçisi Osman Nuri Ergin’in (1883-1961) bu hususla ilgili İstanbul’un neredeyse her köşesinin kereste yığınlarıyla dolu olduğunu, sıklıkla çıkan yangınlarda bu kerestelerin de alev alıp yangını daha da büyüttüğünü; şehrin kereste yığını ve harabe halinde olmasını zamanın hükümetinin lüzumsuz şefkat ve merhametinden ileri geldiğini ifade etmektedir. Kereste yangınlarına rağmen hükümet tarafından yeni kanunlar çıkarılıp, yanan binaların tamiri için şehre lüzumundan fazla kereste temin edildiğini ve halkın istediği yere istediği şekilde bina inşa edebileceği kolaylıkların sağlandığını da dile getirmektedir. Ergin ifadelerine, hükümetin bu lüzumsuz merhameti sonucu 1854 yılına kadar İstanbul’da iki kişinin yan yana geçebileceği ne bir sokak ne de bir meydanın kaldığını eklemektedir.³¹⁸

İstanbul’un sahip olduğu bu yapısal sorunlar Tanzimat’ın ilanına yakın bir zamanda 25 Rebûlevvel 1255 (8 Haziran 1839) tarihinde yayınlanan imar genelgesi (ilmühaber)³¹⁹ ile birlikte çözülmeye çalışılmıştır. Bu genelgenin ilkeleri kısaca maddi durumu iyi olanların kâgir bina yaptırması; yeniden düzenlenecek mahallelerde düzenli ve geniş yolların açılması; kâgir binaların arasında ahşap yapıya kati surette

---

³¹⁸ Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediyeye*, C. 3, 1239.

³¹⁹ Ergin, *a.g.e.*, 1240-1243.

izin verilmemesi; çıkmaz sokak oluşumlarının önüne geçilmesi vs. şeklindeydi.³²⁰ Genelge aynı zamanda İstanbul'un kentsel manada köklü bir değişimini, diğer bir ifade ile mevcut kent görüntüsünün toptan reddedilmesi anlamını ihtiva etmekteydi.³²¹ Dolayısıyla bu sorunların çözümü için genelgenin ivedi olarak uygulanması öngörülmüyordu, bunun için de geniş çaplı bir şehir planlamasına ihtiyaç duyulmaktaydı.

İstanbul'da modern anlamda ilk şehir planlaması Tanzimat'ın ilanından hemen sonra Alman Mareşal ve şehir plancısı Helmuth Karl Bernhard von Moltke (1800-1891) tarafından 1839 yılında yapılmıştır (Şekil 4.5). Batılı anlamda bir kenti³²² ifade ettiği anlaşılan planda tarihî yarımadaı iki ana güzergâha (Topkapı ve Edirnekapı) bölen eksenlerin birleştiği nokta Beyazıt Meydanı'dır. Beyazıt Meydanı'ndan başlayıp Edirnekapı'ya uzanan güzergâh günümüz Fevzi Paşa Caddesi'ni gösterirken, Topkapı'ya uzanan güzergâh ise günümüz Turgut Özal Millet Caddesini göstermektedir.³²³

İstanbul'un köklü dönüşümü için tasarlanan bu planın uygulanmasında geç kalınmış olsa da, bu hususta bir kararlılığın olduğu çıkarılan nizamnamelerden anlaşılmaktadır.³²⁴ Bununla birlikte 1840'lardan sonra İstilahat-ı Turuk Komisyonu kurulmuş ve İstanbul'un imarında 1869 yılına kadar verimli bir şekilde çalışmıştır.³²⁵ Söz konusu genelge, plan, nizamname ve komisyonlar neticesinde on dokuzuncu yüzyılın sonunda İstanbul'un kısmen de olsa Batı tarzı bir görünüm almaya başladığı söylenebilir. Her ne kadar bu planlar ve nizamnameler neticesinde yıkılan veya kaybolan eserlerin kesin bir verisine ulaşılamamış olsa da, açılan geniş yol, cadde ve sokaklar boyunca sivil ve kamusal yapı denilebilecek birçok eserin yıkıldığı veya

---

³²⁰ İlhan Tekeli, "19. Yüzyılda İstanbul Metropol Alanının Dönüşümü", *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Mehmet Seyitdanlıoğlu ve Halil İnalçık (der.) (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2006), 367.

³²¹ Stefan Yerasimos, "Tanzimat'ın Kent Reformları Üzerine", *a.g.e.*, 347.

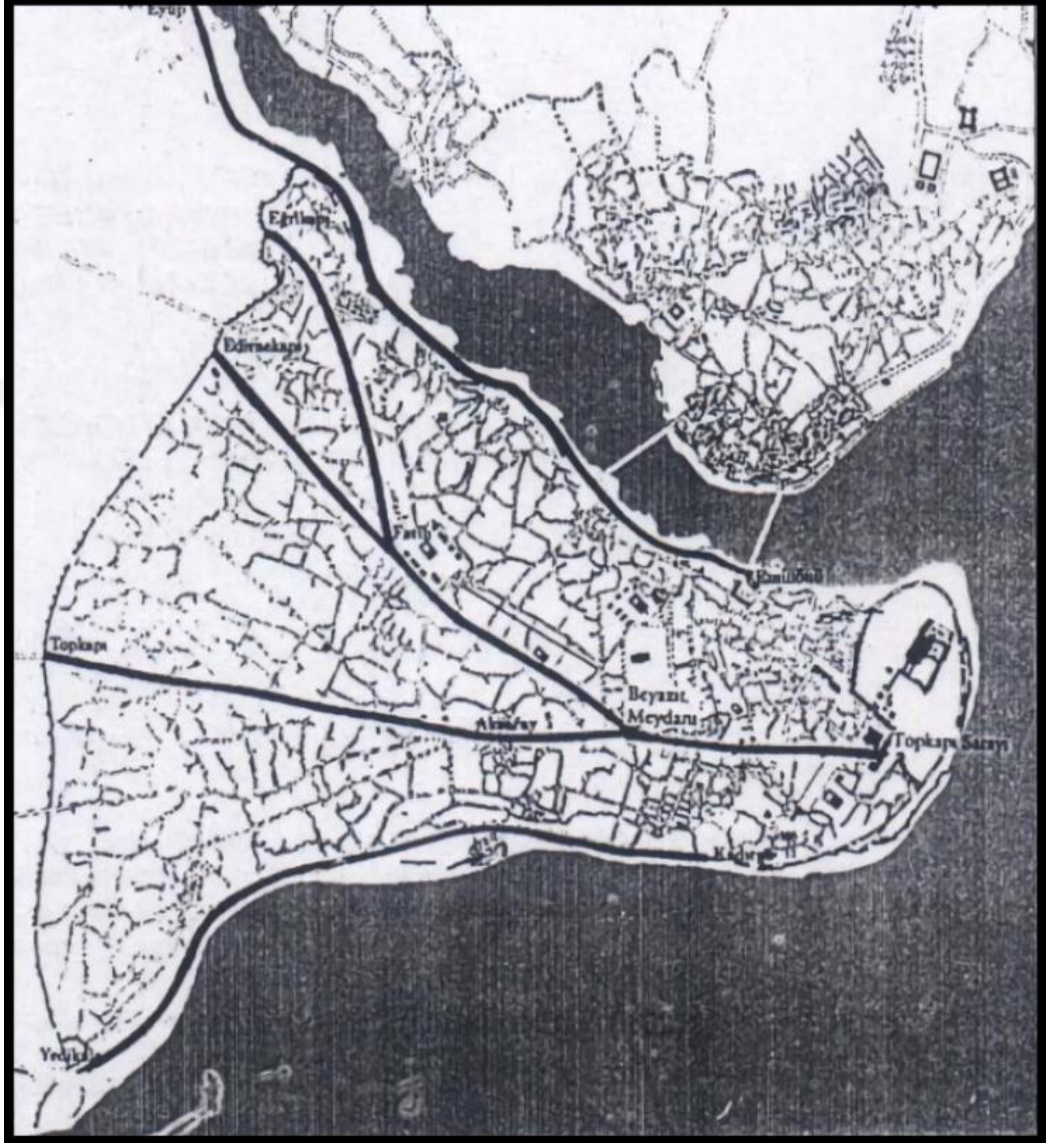
³²² Yerasimos, *a.g.m.*, 348.

³²³ Söz konusu eksenin Aksaray'da birleşmesini öngören planların sonraki yıllara ait olduğu anlaşılmaktadır.

³²⁴ Tekeli, "19. Yüzyılda İstanbul Metropol Alanının Dönüşümü", 367.

³²⁵ Çelik, *19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti: Değişen İstanbul*, 47.

kaybolduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla eski eser yıkımı geç Osmanlı döneminde de vardı denilebilir.

Şekil 4.5: İstanbul Planı 1839 (Von Moltke)

Kaynak: Anonim.

4.2.2 Miras

Yukarıda tanımlanan “miras”, imparatorluğun sona ermesiyle birlikte Osmanlı’dan geriye kalan değerler bütünü ifade etmektedir. Her ne kadar Osmanlı’dan kalan her değer istisnasız değerli miras olduğu söylenemez ise de, bu eserler altı asır gibi önemli bir zaman dilimine yayılan ve geniş bir coğrafyadan beslenip vücuda gelen bir

medeniyeti ifade etmektedir. Bu eserler dilden musikiye, yazı biçiminden hat sanatına, giyim kuşamdan ticarete, devlet yapısından vakıf müesseselerine, sivil ve kamu yapılarından dini yapılara, özellikle mimari anlamda (diğer medeniyetlerden beslenmiş olmasıyla birlikte) özgün bir üslubu ifade eden kültürel bir birikim topluluğunu oluşturmaktadır. Dolayısıyla Osmanlı'dan geriye kalan (büyük küçük, değerli değersiz) her eserin bir miras olduğu ve üzerinde durulması gerektiği söylenebilir. Bu çalışmada ele alınmış olan kayıp Osmanlı eserleri de tarihsel ve kültürel miras çerçevesinde incelenmiş olup kaybolmaları hususu bu mirasın hem Osmanlı son döneminden tevarüs eden modernleşme, hem de yeni sistemdeki algı (redd-i miras/mirasın ötekileştirilmesi) kapsamında irdelenmiştir. Mirasın ötekileştirilmesi kapsamında kaybolan eserler Cumhuriyet ile beraber gerçekleşmiş olsa da, Erdoğan'ın da belirttiği gibi modernleşme ideolojisinin etkisiyle eski eserlerin yıkılması Osmanlı'nın son döneminde de görülmektedir.³²⁶ Buradaki fark, “mirasın ötekileştirilmesi” meselesinin Osmanlı son döneminde olmamasıdır. Başka bir ifade ile Cumhuriyet ile başlayan eski eser yıkımlarının “mirasın ötekileştirilmesi” çerçevesinde gerçekleşmiş olmasıdır.

4.2.3 Mirasın Ötekileştirilmesi

Mirasın ötekileştirilmesi hususu Osmanlı ile ilgisi olan nesnelere bütününe önemli bir kısmını kapsayan yeni bir algıyı ifade etmektedir. Bu algı aşırı ve katı bir tutum karşısında değil, eskiyi genel bir ikinci plana konumlandırma şeklinde anlaşılmalıdır. Bu ise zaman zaman önemli bazı eserlerin tarihî ve kültürel kıymetinin görmezden gelinmesine sebep olmuştur. Nitekim Osmanlı mirasına yönelik bu ötekileştirme meselesi zamanın basın organlarına yansımıştır. Osmanlı'dan geriye kalan bazı eserlerin (imar planları kapsamında) korunup korunmamasına, “tarihî kıymeti olan eser” olup olmamasının vasıflandırılmasından sonra karar verilmekteydi. Örneğin, tarihî yarımadanın merkezi mesabesinde olan ve beş asır gibi bir süre Osmanlı iktisadının merkezî işlevini gören Kapalıçarşı'nın tarihî kıymeti tartışmalara konu edilmiştir. Belediye meclisi tarafından yapılacak tetkikler neticesinde bu yapının tamirine ya da yıkımına karar verilmesi gündem olmuştu:

---

³²⁶ bkz.; Erdoğan, *Kültür Vandalizmi*, 20.

“Bu eski binanın yeniden tamiri için tarihî ve iktisadî kıymeti olup olmadığı tetkik ediliyor. Mesele evvelki gün şehir meclisinde tekrar münakaşa edildi. Bu içtimada verilen kararlar mucibince çarşının tarihî, mimarî, bedii ve iktisadî kıymetinin olup olmadığına tetkikine başlanmıştır.”³²⁷

Tarihî kıymeti belli³²⁸ bu yapının “eski bina” tabiriyle tanımlanması ve ayrıca mimari ve estetik cihetinin tartışmaya açılması, zamanın Osmanlı mirası algısında ve bu mirasın ötekileştirilmesi hususunda önemli bir ayrıntıdır. Başka bir örnek de, Mimar Sinan’ın eseri olan Üsküdar Şemsi Paşa Camii’nin bakımsızlıktan geldiği durumu, hatta ahır olarak kullanıldığı³²⁹ şeklindedir. Bu iki eser (ve buna benzer eserler) her ne kadar çalışmanın sınırları dışında bulunsa da, çalışmanın odaklandığı zaman aralığında genel olarak İstanbul’da var olan mirasın ötekileştirilmesi meselesi hakkında somut birer delildir denilebilir. Kaldı ki yukarıda işlenen ve Aksaray semtiyle anılan ve Aksaray sınırları içinde bulunan Bostan Camii’nin yıkılmadan önceki son halinin, Şemsi Paşa Camii’nin vaziyetiyle aynı olduğu anlaşılmaktadır. Bu örnekler, eski bir esere belli ideolojiler çerçevesinden bakılmasının o eserin hayatiyeti açısından ciddi sonuçlar doğuracağını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bir eserin tarihî kıymeti bir toplumun (veya yönetimin) sahip olduğu eski eser algısı ve benimsediği ideolojiyle anlam bulmakta veya tayin edilmektedir, aynı zamanda ona göre muamele görmektedir denilebilir. 1923-1950 arasında Osmanlı mirasının değer bulması veya ötekileştirilmesi hususunun da bu algılar çerçevesinde gerçekleşmiş olduğunu söylemek mümkündür. Bu minvalde mirasın ötekileştirilmesi meselesinde Öztürk’ün ayakta olan bazı camilerin belediye tarafından arsa olarak gösterilmesine dair ifadelerini³³⁰ hatırlamak gerekir.

³²⁷ “Kapalı Çarşı Meselesi”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 14 Şubat 1934, 1, 5. Bu minvalde ilgili tarihlerde tutulan belediye meclis zabıt ceridesine ulaşılamamıştır.

³²⁸ Bkz., De Amicis, *İstanbul (1847)*, 86; Semavi Eyice, “Büyük Çarşı”, *DİA*, C. 6, 509-513; Çelik Gülersoy, “Kapalıçarşı”, *DBİA*, C. 4, 422-430; Selçuk Mülayim, “Kapalıçarşı”, *İstanbul’un Kitabı Fatih*, C. 3, Fatih Güldal (Ed.) (İstanbul: Fatih Belediye Başkanlığı Kültür Yayınları, 2012), 203-223; Feridun Akozan, “İstanbul’un Kapalı Çarşısı”, *Tarih Dergisi*, Sy. 32 (1979): 759-770.

³²⁹ İbrahim Hakkı Konyalı, “Koca Sinan’ın Ahır Yapılan Son Eseri”, *Tan Gazetesi*, 7 Nisan 1938, 7.

³³⁰ Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, 485-486.

4.2.4 İmar

Yüz elli yıl gibi bir sürece yayılan Batılılaşma hareketleri Cumhuriyet ile birlikte yeni bir ivme kazanmış ve özellikle imar çalışmaları hususunda önemli atılımların gerçekleşmesine neden olmuştur.³³¹ Bu noktada İstanbul'daki Osmanlı eserlerinin kaybolmasını sadece imar meselesine bağlamak doğru sonuçlara götürmez. Nitekim yirminci yüzyılın başlarına kadar İstanbul'un konut dokusunun genellikle ahşaptan oluşması nedeniyle sık sık çıkan yangınlarda ve yaşanan depremlerde birçok eser tahrip olmuştur.³³² Ancak doğal afetlerin dışında benimsenen yeni ideolojinin tabii seyrine bağlı bir hareket olan imar neticesinde ortadan kalkan eserler üzerinde durmak ve bu eserleri "imar" çerçevesinde ele almak bir o kadar önem arz etmektedir.

Cumhuriyetin ilânından 1933 yılına kadar geçen on yıllık süre zarfında bazı önemli mimarlar aracılığıyla önemli cadde ve meydanlarda irili ufaklı çalışmalar gerçekleştirilmiş, ancak büyük ölçekli bir atılım yapılamamıştır. Buna on yıllık bu süre zarfında devletin kurumsallaşmasına verilen önem ve ekonomik sorunlar gibi etkenler neden olmuş olabilir. 1933 yılında Ankara'da düzenlenen şehircilik müsabakasıyla³³³ birlikte Batılı şehir plancılar davet edilmiş ve uygulamaya konulması düşünülen geniş ölçekli bir planlama ile İstanbul'da önemli bir dönüşümün gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir. Özellikle tarihî yarımadaı kapsayan bu planlamalarla birlikte geniş cadde, bulvar ve meydanların açılması öncelikli hedeflerden biri olmuştur. Bu planların uygulanması konusunda hemen bir sonuca varılamamış ancak üzerinde çalışmalar devam etmiştir. 1936 yılında Fransız şehir plancısı Prost bu planlamanın

---

³³¹ Gül, "Menderes Dönemi İstanbul'unda İmar Hareketleri ve Arka Planı", *AÇYBİTC.* 8, 536-538.

³³² Mustafa Cezar, "Osmanlı Devrinde İstanbul Yapılarında Tahribat Yapan Yangınlar ve Tabii Afetler", *Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri I* (İstanbul: İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Türk Sanatı Tarihi Enstitüsü Yayınları: 1, Milli Eğitim Basımevi, 1963), 327.

³³³ İstanbul için yaptırılacak imar planının müsabaka yoluyla tespiti amacıyla hazırlanan kanun teklifine dair arşiv belgesi için bkz.: DABCA (30-10-0-0), 81 / 533 / 6.

çalışmasına başlamış ve 1939 yılında yürürlüğe giren planlama ile 1950 yılına kadar İstanbul'un imarıyla bizzat ilgilenmiştir.³³⁴

Tarihî yarımadanın sahip olduğu kentsel doku bu planlamaların uygulamaya konulmasına kadar dar sokak ve caddelerden oluşmaktaydı. Örneğin, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Aksaray'da, Fatih'te, Sirkeci ve Kadıköy'de duvarlara sürünerek geçen tramvay hatları vardı.³³⁵ Öteden beri dar sokak ve caddelerin yangınları söndürmede ciddi engel teşkil ettiği hususunun da bu planların uygulamaya konulmasıyla çözüme kavuşturulması hedeflenmişti. Ancak konuya ilişkin bazı ciddi eleştiriler basındaki yerini almakta gecikmedi. Örneğin, 1938'de "Allah İçin En Küçük Kitabeye Dokunmayın" başlığı altında imar meselesi bir gazete sayfasına taşınmış ve şu ifadeler kaleme alınmıştır: "İmar! Bu lâf her açıldıkça içimde bir ürperme duyuyorum. Hele sağdan soldan plânlar sunuldukça ürperme müthiş bir titremeye inkılâp ediyor. Çünkü imar eskinin hasmıdır, asrî gencin ihtiyara düşman oluşu gibi. Gelgelelim İstanbul'un en büyük kıymeti, hususiyeti tarihî halinde değil midir?"³³⁶

Basının "yenilik taraftarı" yazarlarından ise bu yıkımların zaruri olduğu görüşü savunulmuştur. Bu yazarlar, eski eserlerin (mümkün olduğunca) korunması taraftarı olanları "müfrit muhafazakâr" ve "köhnelik meftunu" ifadeleriyle vasıflandırmışlardır. Ayrıca bu eserlerin İstanbul'un imarına engel teşkil ettiği ve yıkılmalarının gerekli olduğu vurgulanmıştır.³³⁷ Bu eski yapıların hepsini topyekûn "külüstür berhane" ifadesiyle nitelendirmek (başka yorumlara da açık olmakla beraber) biraz zorlama gibi görünmektedir.³³⁸

---

³³⁴ Fatma Cânâ Bilsel, "Geç Osmanlı Döneminden Cumhuriyet'e Çağdaş Şehir Düşüncesi ve İstanbul Planlaması", *AÇYBİT*, C. 8, 513-520.

³³⁵ Kuban, *Türkiye'de Kentsel Koruma: Kent Tarihleri ve Koruma Yöntemleri*, 6.

³³⁶ Ressam, "Allah İçin En Küçük Kitabeye Dokunmayın", *Tan Gazetesi*, 12 Ocak 1938, 5.

³³⁷ Cahid (Morkaya), "Zavallı İstanbul", *Son Posta Gazetesi*, 26 İkincikânun 1938, 3; Talu, "Eskiye Rağbetin Derecesi Var", *Son Posta Gazetesi*, 31 Temmuz 1938, 2. Burada ilgili köşe yazarlarının ifadelerinin yukarıda adı geçen belediye kitapçığındaki ifadelerle benzeşim göstermesi, küçük de olsa önemli bir ayrıntıdır.

³³⁸ Bununla birlikte bu örnekler zamanın yenilikçi ve modernite savunucularının eskiye ve eski eserlere olan bakış açıları hakkında bir nebze de olsa başka araştırmalara konu olabilecek önemli ipuçları sunmaktadır.

İmar olgusu İstanbul'da genel olarak toplumsal birçok sorunlara da sebep oldu. Aksaray'da yüzyıllar boyunca yerleşik aileler İstanbul'un pek çok yeni yerleşim alanlarına dağılmak zorunda kaldılar. Bu ise birçok noktada toplumsal dengesizliğe neden oldu. Örneğin, maddi durumu iyi olanlar Laleli'ye ve bu civardaki noktalara yerleştiler, fakat caddelerin açıldığı noktalardaki maddi durumu zayıf aileler sur dışında Bahçelievler ve Bakırköy gibi yerlere göç etmek zorunda kaldılar.³³⁹

Tüm bu çalışmalar İstanbul'un asırlardan beri getirdiği ve yüzeyine işlediği antik ve tarihî desenlerin köklü bir değişim geçirmesine sebep olurken, tarihî ve kültürel miras özelliğine sahip birçok eserin de ister istemez gözden çıkarılmasına neden olmuştur. İstanbul'un bir nevi köklü değişimini ifade eden bu hareketlerin "imar" çerçevesinde gerçekleştiğini ifade etmek mümkündür. Bu ise beraberinde "temsil" i getirmiştir.

4.2.5 Temsil

Temsil; ciddi dönüşüm tecrübesi geçirmiş Cumhuriyet Türkiye'sinin sahiplendiği yeni sistem aracılığıyla, bütün toplumsal olgu ve olayların gerçekleştiği mekânın yeni değerlere göre temsil edilmesi olarak tanımlanabilir. Bu durum, yeni rejimin yeni hedeflerinin "kamusal mekân"a yansması olgusu olarak da ifade edilebilir. Mekânlar hem kentin toplumsal benliğini oluşturmakta hem kişilerin konumunu belirlemekte hem de sahip olunan medeniyetin ve tevarüs edilen kültürlerin birer tezahürü olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁴⁰

Tarihî yarımadanın yapıtaşlarından biri olan Aksaray Mahallesi ya da semti, Cumhuriyetin beraberinde getirdiği değerlerin geniş yol, cadde, bulvar, meydan ve diğer kamusal alanlarda temsil edilmesini mümkün kılan merkezi yerlerden biri olmakla öne çıkmıştır. Menderes Bulvarı, Millet Caddesi, Mustafa Kemal Caddesi ve bu caddelerin birleştiği nokta olan Aksaray Meydanı buna örnek olarak gösterilebilir. Dolayısıyla Aksaray yirminci yüzyılın ilk yarısında toplumsal ve siyasi tecrübelerin kendine yer bulduğu odak noktalardan biridir. Bu bağlamda on dokuzuncu yüzyıl sonu ile yirminci yüzyılın ilk yarısını kapsayan zaman dilimine ışık tutan haritalar tarihî

³³⁹ K.K. Süleyman Faruk Göncüoğlu [28 Eylül 2021].

³⁴⁰ Sevcan Güleç Solak, "Mekân-Kimlik Etkileşimi: Kavramsal ve Kuramsal Bir Bakış", *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 6, Sy. 1 (2017): 14-15.

yarımadanın ve Aksaray'ın geçirmiş olduğu dönüşümleri açıkça göstermektedir (Şekil 4.6 ve Şekil 4.7).

Mekânın üretimi olgusuyla başlayan Aksaray'ın tarihteki serüveni Osmanlı ile birlikte mekânsal dönüştürme (imar) ve temsili tecrübesini yaşamıştır. Cumhuriyet ile birlikte tecrübe edilen “imar” (Şekil 4.8) ve “temsili” (Şekil 4.9) olguları ise zamanla “temsili karmaşası”na (Şekil 4.10) dönüşmüştür. Günümüzde bu temsili karmaşası Aksaray'da “mekânın karmaşasının temsili” olgusunun gerçekleşmesine zemin hazırlamıştır. “İmar” ile birlikte Batılılaşma hareketleri çerçevesinde Aksaray'da birçok yapının gözden çıkarılıp geniş bulvar ve meydanların açılması hedeflendiği, “temsili” ile de bunun büyük ölçüde gerçekleştirilmesi ve yeni değerlerin temsili edilmesiyle sonuçlandığı görülmektedir (Şekil 4.9). Bu tarihlerden günümüze Aksaray'da gerçekleşen nüfus hareketliliği, yoğun ulaşım sorunu ve çok kültürlülük Aksaray'ın “temsili karmaşası” ile iç içe olmasına sebep olmuştur (Şekil 4.10). Sadece Şekil 4.6 ve Şekil 4.7'ye bakıldığında bile 1880 ile 1960 tarihleri arasında İstanbul tarihî yarımadanın söz konusu bu olguları büyük oranda tecrübe ettiği anlaşılmaktadır.

Bu minvalde ilgili temsili karmaşası acaba başka bir temsili olabilir mi? sorusu akla gelebilir. Erken Cumhuriyet hükümetleri köşeli ve sert de olsa düzen istemekteydi. Ancak günümüzdeki temsili karmaşasıyla Tanzimat öncesi İstanbul'un yapısal dokusu düşünüldüğünde, günümüzdeki söz konusu karmaşaya betonu bir güç olarak kullanan Osmanlı anlayışı mı neden olmuştur? Bunu tam manasıyla idrak edebilmenin zamana ihtiyacı vardır.

Tüm bu olgular Lefebvre'nin mekânsal üçlü³⁴¹ önermesiyle bağlantılı olabilir. Yani “mekânsal pratik”, “mekân temsili” ve “temsili mekân” kuramları Aksaray'da gerçekleşen birer olgudur denilebilir. Mekânsal uygulamalar mimari ve şehircilik hareketleri, gündelik hayat ve yerlerin fiili düzenlenmesi şeklinde tarif edilirler.³⁴² Lefebvre'ye göre mekân temsili aynı zamanda üretilen mekândır, mekân üretiminde mekân temsillerinin önemli bir kapsamı ve özgül bir etkisi olur.³⁴³ Dolayısıyla Aksaray'ın geçirmiş olduğu süreç bu kuramlarla yakından ilgilidir denilebilir.

³⁴¹ Lefebvre, *Mekânın Üretimi*, 69.

³⁴² A.g.e., 410.

³⁴³ A.g.e., 71.

Bu olay ve olgular göz önüne alındığında ve çalışmanın konusu, soruları ve elde edilen bulgularından yola çıkıldığında iki hususla karşılaşılmaktadır, birincisi: Kaybolan Osmanlı eserlerinin tarihsel ve kültürel birer kayıp olup olmadıkları; ikincisi de, bu eserlerin kaybindan sonra (ve bu kayıplar neticesinde) İstanbul'un sahip olduğu yeni yüzünün bir kazanım olup olmadığıdır. Burada gözden kaçırılmaması gereken iki önemli nokta vardır, birincisi: Bu eserlerin kayboldukları yer ve zamana göre değerlendirilmeleri; ikincisi de, olaya kendi gerçekliği ve o an içinde yaklaşılmasıdır. Nitekim faşist olmayan imar hareketlerinin kaotik bir yapı oluşturduğunu söylemek mümkündür. Kaotik olan da güzel olabiliyor, faşist olan da. Ancak faşist olan planlı ve keskin görünüyor.

Aksaray, tarihî yarımada'nın bilhassa ulaşım konusunda merkezi kavşaklarından biridir. Vatan Bulvarı, Millet Caddesi, Mustafa Kemal Caddesi, Atatürk Bulvarı ve Ordu Caddesi'nin kesiştiği ana eksenidir. Yarımada'nın fiziki ve nüfus yapısı, bu cadde ve bulvarların oluşumunda ve böyle bir eksenin meydana gelmesindeki ana etkidir. Yarımada'nın eski haritalarına bakıldığında Aksaray'ın aynı zamanda Yenikapı ve Haliç'i birbirine bağlayan güzergâhın merkez konumunda olduğu görülür. Sahip olduğu bu özellikler semtin şehir planlamalarında da öne çıkmasına sebep olmuştur. Buradaki eski eser kaybı irdelenirken, semtin bu özelliklerinin göz önünde bulundurulması gerekir.

Bir imparatorluğun merkezi ve başkenti her şeyden önce güçlü temsil yeteneği olan bir yerleşim yeridir. Bu temsilin en bariz örneklerinden biri de şehrin geneline yayılan sivil, kamu ve dini yapılarıdır. İmparatorluktan sonraki yönetimler tarafından bu temsil (aynı zamanda miras) ya muhafaza edilir ya da çeşitli sebepler neticesinde zarar görür yahut tamamen kaybolur. Osmanlı İmparatorluğu son bulunca da buna benzer olgular meydana geldi: Bu temsilin veya mirasın bir kısmı muhafaza edildi, bir kısmı zarar gördü ve bir kısmı da tamamen kayboldu. Bu minvalde Osmanlı tarihi ve medeniyeti araştırmalarındaki genel yargı; imparatorluktan geriye kalan bu yapıların bir kısmı sivil yapı özelliği taşısa da temsil gücü ve mimari özelliği olan sivil, kamu ve dini

yapıların korunması gerekli mirası ifade ettiği; aynı zamanda (buna benzer) yitirilen eserlerin tarihsel ve kültürel birer kayıp olduğu yönündedir.³⁴⁴

Bu eserlerin kaybolmaları meselesinin “modernite” kavramıyla da yakından ilgisi vardır. İlgili eserler modernite ile yakından ilişkili olan şehir planlamaları çerçevesinde etkilenmiş ve kaybolmuşlardır. Modernite ise beraberinde modernleşmeyi getirmiştir. Modernite bir oluşumu, modernleşme de bu oluşumu mümkün kılan yapısal süreci ifade eder. Toplumunu temsil eden değerlerin reddedilmesi, modernleşmenin sıfırdan bir toplumsal tarih yazması anlamına gelmektedir. Bu ise modernleşmenin “ideoloji”ye doğru evrilmesi demektir.³⁴⁵ Cumhuriyet ile birlikte modernleşme meselesi bir ideoloji boyutuna çıkmış mıdır? Bu tartışma çalışmanın sınırlarını aşacak bir konudur, ancak Aksaray’da ele alınan örneklere yönelik kararların ideolojik olduğunu/olmadığını düşündürmektedir. Nitekim bunun aynı zamanda Batılılaşma sorunsalıyla yakından ilgisinin olduğu ve bu sorunsalın bir medeniyet değiştirme politikasına intikal etmesi neticesinde gerçekleştiği bilinmektedir.³⁴⁶ Tanzimat’a kadar uzanan Batılılaşma meselesi Cumhuriyet ile birlikte daha belirgin hale gelmiş ve hukuk, ahlâk, kültür, yazı, kıyafet hatta günlük yaşamın hemen bütün tezahürleriyle Batı’ya yönelen bir programa dönüşmüştü.³⁴⁷

Bu minvalde modernleşme ve Batılılaşmadan ziyade modernite (oluşum, yansıma) ön plana çıkmaktadır. Modernite, bireyi ve sınıfları kendi kimliklerinde eğiten bir süreç³⁴⁸ ise eğer, Cumhuriyet Türkiye’sinin bireylerini de bu kapsamda değerlendirmek mümkün olabilir. Osmanlı’dan mutlak bir kopuş söz konusu olmadığına göre Cumhuriyet ile başlayan sürecin modernitenin etkili olduğu bir süreç olarak

---

³⁴⁴ Eyice, “İstanbul’un Ortadan Kalkan Bazı Tarihi Eserleri”, 133-178; Ünsal, “İstanbul’un İmarı ve Eski Eser Kaybı”, 6-61; Bağlan, “İstanbul’un Kayıp Tapuları”, 285-299; İşli, *İstanbul’un Ortası Aksaray*, 35-110.

³⁴⁵ Halis Çetin, “Gelenek ve Değişim Arasında Kriz: Türk Modernleşmesi”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Yıl 7, Sy. 25 (2003-2004): 19.

³⁴⁶ Orhan Okay, “Batılılaşma Devri Fikir Hayatı Üzerine Bir Deneme”, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, C. 2. Ekmeleddin İhsanoğlu (Ed.) (İstanbul: IRCICA Yayınları, 1998), 217.

³⁴⁷ Okay, “Batılılaşma Devri Fikir Hayatı Üzerine Bir Deneme”, 217.

³⁴⁸ Ahmet Çiğdem, “Batılılaşma, Modernite ve Modernizasyon”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce*, C. 3 (2002): 68-69.

düşünülmesi mümkündür. Modernitenin karşısına eskinin ve geleneğin korunmasını savunan bir ideoloji olan muhafazakârlık (conservatism) çıkmaktadır.³⁴⁹

Yukarıda üzerinde durulan “temsil” meselesi yenilikçilik, muhafazakârlık ve gelenekçilik akımlarıyla da ilgili gibi görünmektedir. Söz konusu eserlerin muhafaza edilmesi gerektiğini savunan muhafazakârlık ve gelenekçilik değişime direnerek ve bu eserleri koruyarak kendi temsillerini gerçekleştirmek istemişlerdir. Bunların karşısında yenilikçilik ise imar aracılığıyla kendi temsillerini ikame etmek istemiş ve kısmen başarılı olmuşlardır. Buradaki “temsil” seküler uygulamaların imara yansması şeklinde algılanabilir. Fakat Batı’ya dönük imar uygulamaları ve temsiliyet Osmanlı döneminde, bilhassa Sultan Abdülaziz (1830-1876) ve Sultan II. Abdülhamid (1842-1918) dönemlerinde de vardı.³⁵⁰ Bu noktada “yenilik müptelası” ve “eskiyi köhne bulmak” olguları acaba akla daha mı yakın görünmektedir? Fakat “eskiyi köhne bulmak” ve “yenilik müptelası” sadece Türkiye Cumhuriyeti topraklarına mahsus bir olay mıdır? Bundan emin olmak da zor görünmektedir.

Üzerinde durulan olgular ve verilen örneklerden yola çıkılacak olursa, Aksaray’da 1923-1950 yılları arasında kaybolan Osmanlı eserlerinin kaybolmaları olayıyla ilgili imar çalışmaları ve diğer olgular öne çıksa da durum biraz daha derinlemesine incelendiğinde karmaşık bir hal almakta, fakat bunun temelinde yukarıda zikredilen toplumsal ve felsefi akımların kendini hissettirmekte olduklarını söylemek mümkündür.

Burada önemli olan bir diğer nokta ise, bu eserlerin kaybolma olayına zamanın şartları çerçevesinde yaklaşmaktır. Bu eserlerin tarihî ve kültürel birer kayıp olduğu meselesi genel kabul görmektedir. Fakat günümüzde “eski eser”e olan bakış açısı ile Cumhuriyetin ilk yıllarında var olan “eski eser” algısı arasında önemli bir farkın olabileceği de düşünülmelidir. Günümüzde genel olarak eski eserlere düzenli şehircilik ortamından bakılmakta ve değerli olup olmadıklarına bakılmaksızın korumaya alınmaktadırlar. Bununla birlikte Osmanlı İmparatorluğu’nun yeni

---

³⁴⁹ Roger Scruton, *The Meaning of Conservatism*, Third edition (Basingstoke/Hampshire: Palgrave & Macmillan, 2001), 1.

³⁵⁰ Oya Şenyurt, “II. Abdülhamid Döneminde Panislamist Siyasetin Mimaride Oksidentalst Temsiliyete Dönüşmesi Üzerine Bir Deneme”, *Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 8, Sy. 15 (2019): 21-25.

sonlanmış olduğu bir ortamda yıllardır süregelen savaşlar ve İstanbul'un neredeyse her semtini etkileyen yangınlar neticesinde oluşan topografik ve şehircilik krizlerini göz önünde bulundurmak gerekir. Zira böyle bir ortamdan kurtulmak isteği sadece modernite ve sekülerlik ile ilgili değil; aynı zamanda savaşların neden olduğu yıkımlardan psikolojik olarak bir an önce sıyrılmak isteğiyle yakından ilgili olduğu gerçeği de hesaba katılmalıdır.

Günümüzde (2021) bazı kurumların girişimleriyle kaybolan eserlerin ihyasının mümkün olup olmadığı bir yana, ihya edilseler bile aslına uygun yapılp yapılmadıkları da ayrı bir meseledir. Kaybolan bazı vakıf eserlerin arsalarına inşa edilen muhtelif yapılarla ilgili Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün: "Eserin mimari değeri belge yetersizliğinden dolayı anlaşılmamaktadır" gerekçesini göstermesi nedeniyle kurumun zaman zaman eleştirildiği yukarıda görülmüştü.³⁵¹ Yirminci yüzyılın ilk yarısında özellikle Cumhuriyet'in ilanından 1950'li yıllara kadar imar çerçevesinde yıktırılmış olan bazı vakıf eserlerinin, vakfeden kişinin hukuki ve manevi hakları nedeniyle ihya edilmesinin hayli önemli olduğu tartışmasızdır. Fakat olaya başka bir açıdan bakıldığında ve günümüz ihya sorunları³⁵² göz önünde bulundurulduğunda, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün ilgili arsalara inşa ettirdiği otel veya dükkânlardan elde edilen gelirlerle yurtdışında yıkılmak üzere olan cami, mescit ve diğer eserlerin ihya ettirilmesi de oldukça önemlidir. Dolayısıyla kayıp bir eserin ihyası kesin ve öncelikli tercih olması gerekirken, tam olarak aslına uygun ihya edilemeyecek olması durumunda bu seçeneğin değerlendirilmesini de düşünmek mümkündür.

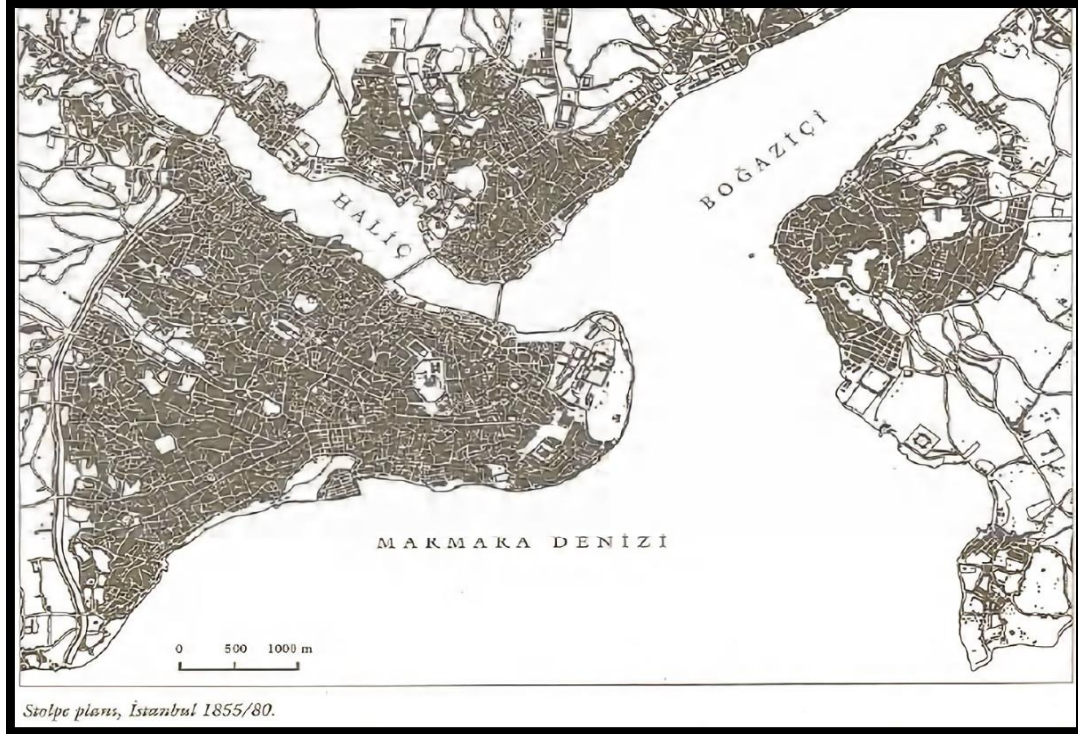
Konuya genel olarak bakıldığında mesele biraz karmaşık gibi görünse de kayıp eserlerin anlattıkları açık bir şekilde görülmektedir. İstanbul hakkında genel olarak kayıp eserlerle ilgili yapılan çalışmaların ifade ettikleri önemli nokta, İstanbul'un tarihî deseninin geri dönülemez bir şekilde zedelendiğidir. Fakat bu çalışma, ilgili zedelenme olayına yeni bir bakış açısı getirmektedir: miras, mirasın ötekileştirilmesi, imar ve

---

³⁵¹ "Camii Parseline Otel Yapmak Ne Demektir?", <https://www.fatihhaber.com/cami-parseline-otel-yapmak-ne-demektir/3689/>, [12.06.2021]; Müfid Yüksel, "İstanbul'un Kaybolan Camileri: Fatih/Aksaray Sultan Camii (Osman Şah Vâlidesi Camii)", <https://mufity.blogspot.com/2021/04/istanbulun-kaybolan-camileri.html>, [18.06.2021].

³⁵² Bilal Bilgili, "İstanbul'un Yeniden Yapımlarla 'İhya (!)' Edilen Kültür Varlıkları", *Serbest Mimar*, Sy. 29 (2018): 22.

temsil. Bu dört kavram kaybolan eserlerin kayıp nedenlerinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Dolayısıyla İstanbul gibi antik bir kentte gerçekleşen bütün bu olaylar, üç medeniyete ev sahipliği yapmış bu kentin önemli bir kayıp yaşamasına sebebiyet vermiştir denilebilir. Bununla birlikte ilgili eserlerin kaybolmasıyla İstanbul'un sahip olduğu yeni yüzünün bir kazanım olup olmadığı hususuna tam olarak bir cevap bulmak zor görünmektedir. Gerçekleşen bu kayıplar, İstanbul'un tarihî dokusunu kente yeni göçenlerin ve alt gelir gruplarının iskân alanı haline getirip yoksulluğun mekânlarına dönüştürmesi³⁵³ gibi bazı toplumsal sorunlara sebep olabilmektedir. Bu da İstanbul'un tarihî ve antik görünümünü anlatan tabloya sonradan belirsiz bir fırça darbesiyle çalınan yabancı bir boyayı andırmaktadır.

Şekil 4.6: Tarihi Yarımada'nın 1855'teki Görünümü

Kaynak: Kuban, *Türkiye'de Kentsel Koruma: Kent Tarihleri ve Koruma Yöntemleri*, 34.

³⁵³ Özdemir, "Türkiye'de Kültürel Mirasın Korunmasına Kısa Bir Bakış", 21-22.

Şekil 4.7: Tarihi Yarımada'nın 1960'taki Görünümü

Kaynak: Kuban, *Türkiye'de Kentsel Koruma: Kent Tarihleri ve Koruma Yöntemleri*, 35.

Şekil 4.8: Aksaray'da İmar Görünümü, 1956

Kaynak: Süleyman Faruk Göncüoğlu Arşivi.

Şekil 4.9: Aksaray’da Temsil Görünümü, 1957

Kaynak: Süleyman Faruk Göncüoğlu Arşivi.

Şekil 4.10: Aksaray’da Temsil Karmaşası, 2000 Sonrası

Kaynak: <https://twitter.com/hayalleme/status/1311246476492902402> , [25.03.2021).

4.3 Bulguların Bağlama Oturtulması

Çalışmanın üzerinde durmuş olduğu hususlara genel olarak bakıldığında bazı bulguların elde edildiği, bu bulguların ise kimi tartışmalara mahal verdiği anlaşılmaktadır. Söz konusu bulgular ile bu tartışmaların ifade ettiği ortak özellikler kayıp Osmanlı mimari eserleri bağlamında ele alındığı takdirde, belli bir anlam ve değerler bütününe ortaya çıkaracaktır. 1923 yılı itibariyle yeni bir rejime geçilen Türkiye’de yenileşme adı altında belli başlı hedefler doğrultusunda gerçekleştirilmesi planlanan uygulamaların önemli bir kısmı icra edilmiştir. Bu uygulamaların gerçekleştirildiği yer ve zaman aralığı, çalışma ile birlikte ortaya çıkan bulgu ve tartışmaları doğrudan etkilemiştir.

Bilindiği gibi İstanbul denilince genellikle “nefs-i İstanbul” adıyla da anılan tarihî suriçi akla gelmektedir. Osmanlı’nın tarih sahnesinden silinmesi, Cumhuriyet’in kuruluşu ve Ankara’nın başkent ilân edilmesinden sonra yeni yönetimin önceliklerinden biri özellikle büyük kentlerde uygulanacak imar programlarıydı. Başkent Ankara’dan sonra temsil gücü ve tarihî alt yapısıyla öne çıkan İstanbul’un bilhassa tarihî yarımadası odaklanılması gereken önemli mekânlardan biriydi. Suriçi İstanbul’unu doğudan batıya ve kuzeyden güneye bağlayan ana hatların merkezi ya da ekseninde³⁵⁴ bulunan Aksaray ise, imar anlamında çözüme kavuşturulması gereken başlıca bir meseleyi ifade etmekteydi.

Burada “neden özellikle Aksaray?” diye bir soru akla gelebilir. Aksaray tarihî geçmişiyle birçok siyasi olaya şahit olmuş bir mekândır. Osmanlı döneminde askerî bir merkez (Etmeydanı) olması, bu ekseninde şekillenen esnafın, sanat erbabının ve ulemanın varlığı, Yeniçeri’nin lağvedilmesi ve kışlaların yıkılması olayı bu mekâna ayrı bir özellik ve merkezilik kimliği kazandırmıştır. Sadece Yeniçeri kışlalarının topa tutulup yerle bir edilmesi olayı, bu semtin geniş çaplı yıkımların tecrübe edildiği bir mekân haline gelmesi anlamında önemlidir. Aksaray’ın Yenikapı limanına doğrudan bağlı olması tarihî yarımadanın güneyden kuzeye doğru şekillenen kara yolun ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Bu yol günümüz Mustafa Kemal Caddesi ve Atatürk Bulvarı’dır. Aksaray semtinin bu kimliği Cumhuriyet rejiminde göz ardı edilmemiş ve özellikle ulaşım anlamında önemli bir kavşak olarak şekillenmiştir. Beş güzergâhın (Ordu Caddesi, Mustafa Kemal Caddesi, Atatürk Bulvarı, Vatan Caddesi ve Millet

³⁵⁴ Çelik, 19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti: Değişen İstanbul, 45.

Caddesi) kesişme noktası olan Aksaray kavşağı tarihî yarımada'nın ulaşım eksenini olmuştur. Ulaşım araçlarının çoğalması ve toplu taşımanın yoğunluğu bu eksenin bir sorun haline gelmesine zemin hazırlamış ve imar anlamında çözüme kavuşturulması gereken bir mesele boyutunu almıştır. Arşiv belgelerinden de anlaşılacağı üzere bu meselenin ilk çözümlerinden biri Beyoğlu'nu Aksaray'a ve Yenikapı'ya bağlayan güzergâhı olan Atatürk Bulvarı'nın açılması ve imarıydı (Şekil 4.11). Buradan da anlaşılacağı gibi Aksaray ekseninde bulunan bu caddelerin genişletilmesiyle ulaşım sorununun ortadan kaldırılması hedeflenmiştir. Ancak bu caddelerin açılması ile birlikte güzergâhtaki eski eserler önemli oranda etkilenmiş, birçoğu da ortadan kaldırılmıştır.

1923-1950 yılları arasında Aksaray'da kaybolan Osmanlı mimari eserlerinin kayıp nedenleri olarak ilk planda yangın ve bakımsızlık etkenleri öne çıksa da, bunlar bu eserlerin kaybolmasını tetikleyen ana unsurlardır. Yangın sonrası bakımsızlık ile karşı karşıya kalan eserlerin kaybolmasında rol oynayan asıl nedenin ise geniş cadde ve sokakların açılmasını öngören imar planlamaları olduğu anlaşılmaktadır. İmar planlamalarının genel amacı her ne kadar İstanbul'un daha yaşanılır bir kente dönüştürülmesi ise de, esasında yenilikçi bir anlayışla kurulan Cumhuriyetin benimsemesi öngörülen batılı değerlerin temsili amacıyla bu planlamaların gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Bu da "imar" ve "temsil" in birbirleriyle olan yakın ilişki ve etkileşimini göstermektedir. İmar ve temsil bağlamında batılı değerlerin benimsenmesi ve uygulanması amacı açıkça belirtilmese de, belediye meclis kararlarının bulunduğu arşiv belgelerinden bu çıkarımda bulunmak mümkündür. Örneğin, Henri Prost'un 1936 tarihinde İstanbul'un planlanmasına memur edilmesine dair alınan meclis kararı buna bir örnektir (Şekil 4.12 ve Şekil 4.13). Bu noktada Prost'un deneyimine güvenen zamanın yöneticilerinin İstanbul ile ilgili nasıl bir planlama ve imar programı tasarladıklarını anlamak mümkündür. Nitekim 1935 yılında İstanbul'a geldiğinde Prost'un sahip olduğu deneyim yeni Avrupa kentlerinin kuruluşuna dayanmaktadır. Prost, bir Nazım Planı önermeden önce İstanbul'u iki yıl incelemiştir. En iyi çözüm hangisidir? Parasal koşullarda gerçekleştirilmesi en kolay projeler mi? Yeni yollar açmaktansa mevcut kamu yollarını genişletmek daha ucuz mal olmaz mı? Bunlar Prost'un çalışmaları sırasında kafasını sürekli kurcalayan

sorulardır. Netice itibariyle Prost tercihini İstanbul'da yeni yollar açmanın yanında özellikle trafiği iyileştirmek adına sokakların genişletilmesinden yana kullanmıştır.³⁵⁵

Cumhuriyetin sonraki yıllarında Osmanlı'dan geriye kalan mimari eserler genel itibariyle miras kapsamında değerlendirilmiştir. Yirminci yüzyılın ikinci çeyreğinde yoğunlaşan ulaşım araç ve gereçleri, nefsi-i İstanbul'da ve Aksaray semti ekseninde geniş yol, cadde, bulvar ve sokakların açılmasını tetiklemiş, bu ise Osmanlı'dan arda kalan mirasın bir kısmının gözden çıkarılmasına neden olmuştur. Bu mirasın önemli unsurlarından biri olan mimari eserler de buna dâhil olmuştur. Mirasın ötekileştirilmesi meselesi işte burada ortaya çıkmaktadır. Bu noktada “miras” ve “mirasın ötekileştirilmesi”nin birbirleriyle olan etkileşimi açıkça görülmektedir. Geç Osmanlı döneminde de eski eserlere yönelik birtakım yıkımların olduğu, bunun da bir “mirasın ötekileştirilmesi” meselesi olabileceği yukarıda görülmüştü. Ancak çok kapsamlı ve geniş bir kent planlamasıyla Cumhuriyet döneminde bu mesele ile karşılaşmaktadır. Dolayısıyla çok amaçlı ve sistemli bir imar planlaması çerçevesinde miras ve mirasın ötekileştirilmesi olguları daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

İstanbul gibi her taşı altında tarih yatan bir kentin planlanması ve imarı, sıradan bir planlama ve imar ile mümkün olmayacaktı. Bu nedenle bu işin uzmanları tarafından hazırlanan planlamalar İstanbul'un kaderini önemli oranda belirleyecekti. Cumhuriyet sonrası İstanbul'un kent planlama programlarını hazırlayan uzmanların bu hususta ne kadar başarılı oldukları ayrı bir konu, ancak tüm bu çalışmaların İstanbul'un özellikle tarihî yarımadasının bir yapboz şeklini almasında etkili olduğu gerçeğini değiştirememektedir.

1923-1950 arasında Aksaray'da yitirilen söz konusu eserlerden tespit edilen on beş tanesinin yıllara göre dağılımı yapıldığında, 1930 sonrasında kayıpların arttığı görülmektedir. Bu ise 1911 Aksaray yangınından ciddi manada etkilenen ve bakımsızlığa terk edilen eserlerin, 1930'lardan sonra geniş ölçekli şehir planlamaları çerçevesinde ortadan kalktıklarını göstermektedir. Bu minvalde çalışmanın elde ettiği

---

³⁵⁵ Pierre Pinon, “Henri Prost'un Şehirciliği ve İstanbul'un Dönüşümleri”, *İmparatorluk Başkentinden Cumhuriyetin Modern Kentine: Henri Prost'un İstanbul Planlaması (1936-1951)*, F. Cana Bilsel ve Pierre Pinon (Ed.), (İstanbul: Suna ve İnan Kıraç Vakfı İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2010), 77-81.

bulgular ve bu çerçevede ortaya çıkan tartışmalar bir bütün olarak göz önüne alındığında, Aksaray'daki Osmanlı mimari eserlerinin miras kapsamında değerlendirilebileceği, Cumhuriyet sonrasında ise imar ve temsil olgularının bu mirasın ötekileştirilmesinde ana etken olabileceğini söylemek mümkündür. Bu ise Aksaray ve kaybolan eserler ile birlikte miras, mirasın ötekileştirilmesi, imar ve temsil olgularının birbirleriyle yakından bağlantılı olduğunu açıkça göstermektedir.

KARAR		233	İSTANBUL UMUMİ MECLİSİ D. ENCÜMENİ
No.	Tarih		
			251
Umumi Meclis Kararı			
<p><u>Atatürk bulvarının açılması dolayısıyla Beyoğlu ile Aksaray arasındaki mesafe yarı yarıya inmiş olduğu göz önüne alınarak Cerrahpaşa Haseki ve Gureba "astanelerinin geçit merkezi ve küçük çekmece den başlayan istasyonlardan gelerek kısa mesafeden istifade etmek üzere Yenikapı'da inen ve buradan binecek olan yolculara en kısa ve kestirme merkez olan Aksarayı Beyoğlu'na bağlamak üzere Taksim ile Beyazıt arasında işleyem otobüslerin yeni bir sefer inhasına kadar bu yeni yoldan Aksaray'a uğradıktan sonra Beyazıt'a çıkmaları hususunun temini meilinde olup 24 üze tarafından verilen tkrir umumî meclisin 22/II/44 tarihli içtimsinde okunarak icabı tetkik olunmak üzere makama tevdiine karar verilmiştir .</u></p> <p style="text-align: right;"><i>Tamhale</i> <i>idm</i></p>			

Şekil 4.11: Atatürk Bulvarının Açılması ve Aksaray'ın Ulaşım Merkezi Olduğunu Gösteren Belge, 1944

Kaynak: İBB Arşiv Müdürlüğü, Karar No. 233, Yıl: 1944.

KARAR	
No.	Tarih

İSTANBUL UMUMİ MECLİSİ /1951
950/615
D. KOMİSYONU
Genel Meclis Kararı

Şehircilik mütehassısı Henri Prost'dan istenilen imar plânlarının henüz bir kısmı yapılmış alâkâli Bakanlıklarca da onanmış olup halen üzerinde meşgul bulunduğu işlerin şehrin mevzii tatbikat plânları etütleri olduğu bildirilen mezkûr mütehassısın henüz ikmal edilmeyecek yarım kalmış bulunan imar plânlarının ileri istikametine bir vesile verilmesi düşünüldüğü bu sarada işlerin yerli mütehassis ellere devri halinde mütehassısınla müşterek bir mesaiye lüzum hissedildiği beyanına mukavelenamesinin kısa bir müddetle daha temdidine müsaade edilmesi hakkındaki teklif tetkik edilerek,

11/6/1936 tarihinde mütehassısınla yapılan ilk mukavelenin İstanbul belediyesi şehir hudutları çevresi içinde şehrin nazım plânının yaptırılması esasından ibaret olduğu ve ilk mukavelenin hitamını müteakip bu güne kadar mütehassısın ile müteaddit ve mütemmim mukaveleler yapılmış ve şehrin nazım plânları ikmal ettirilerek bir kısım mevzii tatbikat plânları da bitirilmiş olduğundan kısa bir müddetle olsa dahi yerli mütehassısınlarla müşterek bir mesaisine lüzum olmadığına ve esasen 11/6/1936 tarihinde mütehassısın ile akdedilen mukaveleneminin 5. ci maddesi mucibince ve mütemmim mukavelelerle tecdit olunan anlaşma şartlarına nazaran mukavelenin hitamından sonra 3 sene zarfında ^{senede} bir defa belediye ile kararlaştırılacak bir mevzide İstanbula getirilip hazırlanmış olan tatbikat projelerinin tatbikatı ile meşgul olmağı ve bu müddetten sonra da 5 sene zarfında görülecek ihtiyaç üzerine Belediyece kendisine müracaat edildiğinde gelerek İstanbulda xxx

/.

Şekil 4.12: Henri Prost'un 1936'da İstanbul'un İmarında Görevlendirilmiş Olduğuna Dair Belge, 1950

Kaynak: İBB Arşiv Müdürlüğü, Karar No. 615, Yıl: 1950.

KARAR	
No.	Tarih
950/615	
İSTANBUL UMUMİ MECLİSİ -2D. KOMİSYONU	
<p>bulunması ve Belediyenin plân tâtîkâtı hakkında rey vermeği mütchassısın esasen kabul etmiş bulunmasına nazaran kendisinden istenilen nozım planlar işini ikmal eden mütchassısın yukarıda arzolunan muçib sebeplere göre mukavelenin her hangî bir şekilde tecdit ve tekrarına mahal olmadığına dair İmâr, Kavanin ve bütçe Komisyonlarının tasdikli örneği bağılı tutana. 1 Genel Meclisin 26/12/950 tarihli favkalâde toplantısında okunarak cereyan eden uzun müzakerelerden sonra aynen kabul edilmiştir.</p> <p><i>meslekçi</i> <i>Alkan</i> <i>B. V.</i></p>	

Şekil 4.13: Henri Prost'un 1936'da İstanbul'un İmarında Görevlendirilmiş Olduğuna Dair Belge, 1950

Kaynak: İBB Arşiv Müdürlüğü, Karar No. 615, Yıl: 1950.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ

Çeşitli nedenlerle kaybolmuş tarihî ve kültürel bir eserin/yapının araştırılıp hakkında somut bilgiler elde edilmesinin çeşitli zorlukları vardır: Her şeyden önce mevcut olmaması nedeniyle ilgili eser bizzat yerinde görülemez. İkinci olarak eser hakkında kaleme alınan araştırmaların birbirleriyle olan bağlantı sorunlarını ortadan kaldırmak gerekir ve son olarak eserle ilgili sağlıklı bir yargıyı bilim ve mantık zeminine oturtmak lazımdır. Kayıp bir eserin doğru bir surette bilinirliğinin sağlanması ancak bu şekilde mümkün olabilir.

Aksaray’da 1923-1950 yılları arasında kaybolan eserler bu hususlar göz önünde bulundurularak incelenmiş ve bu eserlerle ilgili yapılan araştırmaların birbirleriyle olan bağlantı sorunları giderilmeye çalışılmıştır. Böylece eserlerin daha sağlıklı bir yargı ile bilim dünyasına kazandırılmasına özen gösterilmiştir. Söz konusu eserlerin Osmanlı medeniyetinin bir parçasını teşkil ettikleri ve taşınmaz birer kültürel miras oldukları anlaşılmıştır. Üzerinde durulan eserlerin kaybolmalarında etkili olan nedenlerin birden fazla olduğu görülmüştür.

Çalışma ile birlikte kayıp eserlerin bulunduğu mekân olan Aksaray’ın tarihî geçmişi ve tarihteki yeri incelenmiş ve Bizans’ın erken dönemlerine kadar uzandığı anlaşılmıştır. Bununla birlikte Aksaray semtinin tarih boyunca toplumsal ve iktisadi hareketliliğin yoğun olarak yaşandığı ve Osmanlı başkentinde önemli bir yere sahip olduğu görülmüştür. Aksaray’ın bu özellikleri yanında mekânsal olguları da irdelendi ve Lefebvre’nin önermesi olan “mekânsal pratik” (algılanan mekân), “mekân temsili” (tasarlanan mekân) ve “temsili mekân” (yaşanan mekân) kuramlarıyla yakından ilişkisinin olduğu anlaşılmıştır. Bu minvalde Aksaray’ın mahalle sınırlaması ile birlikte semt özelliği de göz önünde bulundurulmuş ve günümüzde başka bir mahallenin sınırları içinde olup Aksaray semtiyle anılan kayıp eserler de işlenmiştir. Bulgular bölümünde görüldüğü gibi eserlerin dağılımı nedeniyle Aksaray’ın mahalle olarak değil, semt olarak ele alınması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmanın sahip olduğu üç temel soru: 1. *Kayıp Osmanlı Mimari Eserleri Bağlamında Ele Alınan Bu Çalışmanın İstanbul Aksaray Sentine Odaklanma Sebepleri Nelerdir?* 2. *Çalışmanın Zaman Sınırlaması Olarak 1923-1950 Arasının*

Seçilme Gerekçesi Nedir? 3. Aksaray Semtinde 1923-1950 Arasında Bu Eserlerin Kaybolma Nedenleri Nelerdir? şeklinde ele alınmış ve şu cevaplar bulunmuştur:

1. Çalışma boyunca Aksaray semti belli aralıklarla ziyaret edilmiş ve sokakları boyunca yürüyüşler gerçekleştirilmiştir. Yaşanmış olan olaylar neticesinde semtin önemli eser kaybı yaşadığı anlaşılmıştır. Buna rağmen geriye kalan tarihî ve kültürel eserleri sayesinde semtin Osmanlı ile birlikte Bizans'a kadar uzanan geçmişi hakkında önemli çıkarımların elde edilebileceği sonucuna varılmıştır. İstanbul'un tarihe uzanan mekânlarından biri olma özelliğiyle öne çıkan semtin katmanlı bir tarihî dokusunun olduğu anlaşılmıştır. Yirminci yüzyıl ile birlikte gelişen olaylar Aksaray semtinin sahip olduğu tarihî ve antik dokusunun kökten değişmesine ve büyük oranda yitirilmesine sebep olmuştur. Bunun neticesinde bazı toplumsal sorunların ve çok kültürlülüğün neden olduğu olay ve olgular, Aksaray semtinin temsil karmaşası ile karşı kaşıya kalmasına neden olmuş ve günümüze kadar etkisini sürdürmüştür. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte kentsel dönüşüme önem atfedilmiş ve İstanbul'un genelinde olduğu gibi Aksaray'ın daha yaşanılır bir mekâna dönüştürülmesi hedeflenmiştir. Bu bağlamda Aksaray semtinin görünümü konusunda geniş yol, cadde ve bulvarları içeren batılı şehir tasarımı, yenileşme ve modernitenin temsili gibi bazı neticeler elde edilmiştir. Ancak bunu takip eden yıllarda betonlaşmaya atfedilen önem orantısız ve çarpık yapılaşmanın meydana gelmesine, bunun ise Tanzimat öncesindeki Aksaray'ın sahip olduğu kentsel karmaşa ile benzeşim göstermesine zemin hazırladığı anlaşılmıştır.

2. Bu çalışma ile birlikte 1923-1950 dönemi yakından incelenmiş ve Menderes döneminde gerçekleştirilen imar faaliyetleri ve yıkımların temelinde Tanzimat ile birlikte 1923-1950 dönemi planlamaların olduğu anlaşılmıştır. Çalışmanın zaman çerçevesini oluşturan bu tarih aralığında en önemli imar planlaması 1936-1951 yılları arasında Fransız şehir plancısı Henri Prost tarafından uygulamaya konulmuştur. Prost'un planlaması İstanbul'da kökten değişikliklerin gerçekleştirilmesiyle sonuçlanmıştır. Ordu Caddesi ve Millet Caddesi'nin bir kısmı bu planlama kapsamında açılmış ve çalışmanın konusunu oluşturan eserlerin %40'ı bu planlamalar neticesinde kaybolmuştur. Eserlerin diğer %40'ı 1923-1936 yıllarındaki küçük çaplı denilebilecek planlamalarda kaybolmuşlardır. Geriye kalan %20 oranını oluşturan eserlerin ise kayıp nedenlerinin imar çalışmalarıyla ilgili olup olmadıkları tespit edilememiştir. 1923-1950 arasında eserlerin yüzde sekseninin imar çerçevesinde

kaybolmuş olmaları, bu dönemin üzerinde durulması ve araştırmaya konu edilmesi açısından oldukça önemlidir. Bu çalışma ile birlikte ilgili dönemin kayıp eser haritası çıkarılmış ve bu sonuçlar elde edilmiştir.

3. Çalışmanın konusunu oluşturan eserlerin mimari özellikleri ve ne zaman ve kim tarafından inşa edilmiş olduklarından ziyade, bu eserlerin kayıp nedenleri üzerinde durulmuştur. Bu çalışma ile birlikte, İstanbul'un önde gelen semtlerinden biri olan Aksaray'da 1923-1950 yılları arasında bahsi geçen eserlerin kaybolma nedenleri olarak birçok etkenin bir araya geldiği görülmüştür. Her ne kadar tarihî eser farkındalığı, vakıf müesseselerinin çözülmesi, toplu ulaşımın yoğunlaşması, bakımsızlık ve buna benzer etkenler ciddi manada etkili olmuş olsa da yangın ve imarın etkisi güçlü bir şekilde hissedilmiş ve kaybın ana nedenleri olarak öne çıkmışlardır. Bu minvalde bahsi geçen veri toplama araçları kullanılarak elde edilen sonuçlara göre ilgili tarihler arasında kaybolan eser sayısı her ne kadar yukarıda belirtildiği gibi ise de bu eserlerin dışında çeşitli nedenlerle yine aynı zaman diliminde kaybolmuş fakat hakkında herhangi bir somut veriye ulaşılamamış eserlerin olma olasılığı da mevcuttur.

Çalışmada Aksaray'ın kayıp eserlerle birlikte semt haritası çıkarılmış ve aynı zamanda günümüzde hiçbir izi kalmamış Etmeydanı'nın kabaca konumu ve sınırları tespitte çalışılmıştır. Yeniçeri kışlalarını barındırması ve esnaf ve ticaret erbabının yoğunlukta olmasıyla Etmeydanı'nın İstanbul için ve bilhassa Aksaray semti için oldukça önemli bir yere sahip olduğu görülmüştür. Ne var ki meydanın herhangi bir harita ya da çizimine rastlanmamıştır. Buna göre elde edilen verilerden hareketle meydanın günümüz Akşemsettin, İskenderpaşa ve Molla Gürani mahalleleri sınırları içinde bulunduğu anlaşılmıştır. Yeniçeri kışlalarının Murad Paşa Camii ve Hindîler Tekkesi arasında (Menderes Bulvarı'nın başladığı yerde) olduğu, meydanın ise günümüz Orta Camii, Molla Fenari İsa Camii ve Halıcılardaki Sultan Selim Medresesi'ne kadar uzandığı anlaşılmıştır. Nitekim meydanın kuzeybatı kapısının kemeri 1930'lara kadar mevcudiyetini korumuş, imar çalışmaları kapsamında yıktırılmış ve yerinde günümüz Historia alışveriş merkezinin bulunduğu tespit edilmiştir.

Aksaray semtinde kaybolan eserlere genel olarak bakıldığında 1923-1950 döneminin kaybolan Osmanlı mimari eserleri bağlamında derinlemesine incelenmemiş olmasından kaynaklanan boşluğun bu çalışma ile birlikte doldurulmuş olduğu söylenebilir. Bu minvalde genel itibariyle sadece Menderes dönemine hasredilen imar

faaliyetleri ve kayıp eser algısının tartışmaya açık olduğu, Menderes dönemi öncesinde ve Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren 1950'ye kadar olan dönemde de imar faaliyetlerinin varlığı ve eski eser kaybından bahsedilebileceği anlaşılmıştır. Dolayısıyla çalışmanın başında geliştirilmiş olan varsayımın geçerli olduğu görülmüştür.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte birçok alanda gerçekleştirilmiş olan atılımlara bakıldığında, tarihî eserleri koruma farkındalığının da ciddi manada gelişim göstermiş olduğu beklenmektedir. Ancak savaştan yeni çıkmış ve yeni bir sistemi tecrübe etmeye hazırlanan devletin ulaşım, bayındırlık, eğitim, iktisat, sanayi vb. birçok alanda atılım yapma zorunluluğu bulunduğundan, eski/tarihî eser ve koruma farkındalığının geliştirilmesinde yeterli önlemlerin alınmadığı anlaşılmaktadır. Bunun temelinde birçok etken olabileceği gibi, savaşlar sonucu yitirilen kaynaklar ve insan gücünü geri kazanmak amacıyla yeni yönetim yapısında olması gereken alt-üst yapı kurumlarını ikame etmek zorunda kalan Cumhuriyet yönetiminin hedefinde olan ilk çalışmalara öncelik vermesi gerçeği de yatmaktadır.

Bu çalışma tarihî ve kaybolmuş eserlere olan yaklaşım hususunda önemli bir hassasiyetin kazanılmasına vesile olmuştur. Çalışma boyunca edinilen diğer kazanımlar ise saha araştırması ile ilgili elde edilen tecrübedir. Örneğin, kayıp eserlerin her şeyden önce eski ve sigorta haritaları eşliğinde çalışılmasının önemi; eski harita ve fotoğrafları okunma teknikleri; eski bir fotoğrafın okunması esnasında nesnelerin ve gölgelerin anlattıkları; çalışmaya dâhil edilen fotoğrafların kenarlarının siyah çizgi ile çerçevelenmesinin fotoğrafı daha belirgin hale getirdiği; araştırılan bir eser hakkında tespit edilen fotoğrafların haritalarla kıyaslanmasının sağlıklı sonuçlara götürdüğü; araştırılan semtin derinlemesine incelendiğinde hiç beklenmedik anlarda semtin veya barındırdığı eserlerin eski fotoğraflarına ulaşılabilme ihtimali. Çalışmanın genel olarak kazandırabilecekleri ise söz konusu eserlere arşiv belgelerinden ziyade harita ve fotoğrafların sunduğu pencereden bakmanın önemi; eserlerin elde edinilen fotoğrafların ada-parcel ve sigorta haritalarıyla birlikte eserin konumunun günümüz uydu görselleriyle eşzamanlı incelenmesinin sunduğu fayda; Aksaray'da tecrübe edilmiş dönüşümlerin sadece Menderes dönemiyle değil tek partili dönemle ve hatta Tanzimat'la birlikte değerlendirilmesinin önemi.

Bazı eserlerin fotoğraflarına ulaşamamış olması çalışmanın zayıf yanlarından biri olarak değerlendirilebilir. Doktora eğitim süresi göz önünde bulundurulduğunda

çalışmada kayıp Osmanlı mimari eserleri bağlamında sadece Aksaray ele alınmıştır. Diğer bir ifade ile bir bütünü oluşturan İstanbul'dan Aksaray semtinin çekip alınarak incelenmiş olması, bu da çalışmanın diğer bir zayıf yanıdır. Diğer semtlerin her biri geniş bir süre ve tek bir çalışmada ele alındıklarında çok daha anlamlı bir İstanbul resmi ortaya çıkacaktır. Nitekim çalışma süresi boyunca İstanbul'un diğer semtlerinde de gerçekleşmiş olan eser kaybına sıkça rastlanmıştır.

Çalışmada fotoğraf, harita, çizim, yağlı boya gibi verilerden büyük ölçüde yararlanılmıştır. Bununla birlikte sosyal medya platformlarından da etkin bir şekilde istifade edilmiştir. Eski fotoğraflar hususunda "Eski Zamanlarda İstanbul'un En Güzel Fotoğrafları ve Resimleri" isimli Facebook sayfası ve buna benzer gruplardan yararlanılması buna örnektir. Akademik çevrelerin bu ve buna benzer platformlara mesafeli durmak gibi bir yaklaşım sergiledikleri görülmüştür. Hâlbuki söz konusu mecralarda konuyla ilgili gayet verimli ve sağlıklı verilere ulaşma olasılığı yüksektir. Örneğin, Kovacılar Camii fotoğrafları Aksaray ile ilgili olan çalışmaların hiçbirinde mevcut değil iken, bunlara şahsi bir Twitter hesabında denk gelinmiştir. Aksaray'ın başka yerde nadir rastlanan fotoğraflarının "Eski Zamanlarda İstanbul'un En Güzel Fotoğrafları ve Resimleri" isimli Facebook sayfasında kolayca bulunabilmesi imkânı diğer bir örnektir. Bu da sosyal medya platformlarının bu tür çalışmalarda göz ardı edilmemesi gerektiğini göstermektedir.

Her çalışmada olduğu gibi bu çalışmada da birtakım zorluklarla karşılaşıldı. Bütün bu sorunlar ve eksiklikler bundan sonraki araştırmacıların ümidinin kırılmasına neden olabilir. Fakat araştırma boyunca ümidin hep diri ve güçlü olması gerekir. Çünkü bu tür çalışmalarda benzer sorunlarla birlikte ısrarla araştırmaya devam edildiği takdirde önemli imkânlar da yakalamak mümkündür. Örneğin, araştırma boyunca peşinde olunan fakat hiçbir yerde bulunamayan bir fotoğraf ile hiç beklenmedik bir zamanda karşılaşma olasılığı mevcuttur. Çalışmada üzerinde durulan Yeşil Tulumba Kahvehanesi'nin yağlı boya tablosunun renkli fotoğrafı buna bir örnektir. Araştırma süresince hiçbir yerde rastlanılmayan fotoğraf üç-dört aylık bir çabanın sonucu yabancı bir elektronik kitap sitesinde ressamın İstanbul ile ilgili yaptığı tüm tablolarının toplandığı eserden ulaşıldı. Dolayısıyla imkânlar beraberinde bazı sorunları getirdiği gibi, aynı sorunlar da önemli imkânlarla kapı aralayabilmektedir.

Aksaray'da Kaybolan Osmanlı Mimari Eserleri başlığı altında ve 1923-1950 yılları arasında incelenen eserler bundan sonraki araştırmacılar için fayda sağlayabilir. Zira

fotoğrafların okunma ve kullanılma teknikleri hususunda bazı ipuçları elde etmeleri mümkündür. Nitekim bazı çalışmalarda harita kullanımında fiziksel yönlere riayet edilmediği görüldü. Oysa harita kullanımında fiziksel yönlere sadık kalmak (kuzey-güney, doğu-batı) oldukça önemlidir ve çalışmanın sağlığını doğrudan etkilemektedir. Çünkü harita içindeki eserin kolayca tespiti ve eser hakkında sağlıklı yargıda bulunulması ilgili yönlere riayet etmekle mümkündür. Çalışmada bu hususlara azami ölçüde dikkat edildiği söylenebilir. Bunun yanı sıra çalışmanın her şeyden önce tarihî eser farkındalığına katkı sağlaması; tarihî yarımada'nın İstanbul'un can damarı olduğu ve özen gösterilmesi; bilinçsiz ve acele ile gerçekleştirilen planlama ve imar çalışmalarının kentlerin yüzeyinde kalıcı ve olumsuz etkilere neden olabileceği; büyük ya da küçük ölçekli tamiratlar neticesinde kültür mirası olarak adlandırılan eserlere zarar verilmemesi; bir eserin kati surette başka bir yere nakledilmemesi, şayet çeşitli nedenlerden ötürü başka bir noktaya taşınması zorunlu ise ehliyeti bulunan kişiler ve kurumlarca bu işlemin gerçekleştirilmesi; genel olarak tarihî ve kültürel kimliği bulunan eski eserlerin her halükârda muhafaza edilmesi ve gündün güne tarihî dokusu yitirilen İstanbul'un daha iyi korunması gerektiği hususlarına katkı sağladığı söylenebilir.

Ek olarak yüz yıl öncesinde eski ve tarihî eserlerinin çokluğuyla öne çıkan Aksaray semtinde söz konusu dönemlerde gerçekleşen yıkımlar neticesinde günümüzde ayakta kalan tarihî eserler olarak Murat Paşa Camii, Pertevniyal Valide Sultan Camii ve Horhor Çeşmesi'nden başka elle tutulur pek bir eser bulunmamaktadır. Bu da semtteki tarihî eser stokunun oldukça az olduğunu göstermektedir. Günümüzdeki yapılaşma akımı ve denetimlerin yetersizliği göz önünde bulundurulursa yüz yıl sonrasında sayısı birkaç adedi geçmeyen bu eserlerin zarar görüp görmeyeceği hatta ayakta kalıp kalmayacağı tartışma konusu olabilir. Bunun önüne geçilmesi amacıyla koruma kanunlarına ve caydırıcı yaptırımlara daha fazla önem atfedilmesi gerekebilir. Dolayısıyla Aksaray semtindeki tarihî eser stokunun korunması amacıyla kıymetli kıymetsiz her eserin korunması gerekmektedir.

ÖNERİLER

- İstanbul'un antik özelliğini oluşturan yapı taşlarından birinin bünyesinde barındırdığı tarihî eserler olduğu bilincinin yaygınlaştırılması.
- Tarihî ve kültürel özelliği olan ve yitirilen bir eserin sadece bir yapıdan ibaret olmadığı, aynı zamanda geçmişe ışık tutacak ve tarihin okunmasını kolaylaştıracak bir fenerin sonsuza dek kaybolduğu gerçeğinin içselleştirilmesi.
- Tarihî ve kültürel özelliği olan semtlerin sahip oldukları dokunun, alt gelir gruplarının yerleşim yeri haline gelmesini ve yoksulluğun mekânını oluşturmasını tetikleyen etkenlerin mutlaka önlenmesi.
- Tescil edilen kayıp bir vakıf eserin ihyası için yeterli ve tatmin edici belgeler elde edildikten sonra Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne başvurusunun yapılması.
- İhya edilecek olan kayıp bir eser hakkında yeterli düzeyde saha araştırması ve harita tahlili yapılması, bununla birlikte aslına uygun inşa edilip edilmediği hususunun ilgili kurumlar tarafından denetiminin yapılması.
- Günümüzde faal halde bulunan tarihî eserlerin özellikle iç cephelerinde bulunan elektrik, su varsa doğalgaz tesisatının sıklıkla bakımının yapılması.
- Eserlerin iç mekânlarına kendiliğinden harekete geçen yangın söndürme tesisatının kurulması.
- Osmanlı'dan geriye kalan ve İstanbul'un geneline yayılan çeşme, türbe ve anıt ağaçların bakımlarının yapılması, yıkılmak üzere olanların tamamen yitirilmeden önlemin ve tamirin gerçekleştirilmesi ve bu eserlerin çevre sakinleri tarafından atık noktasına dönüştürülmesinin engellenmesi.
- Bazı eserlerin (cami, mescit, hamam, medrese vs.) güzergâhındaki çarpık yapılaşma ve çarpık yolların yapımının engellenmesi ve gerektiği takdirde bu yapılaşmaların yıktırılıp ilgili eserin görünürlüğünün artırılması.
- Kaybolmuş, tarihî ve kültürel kimliği olan bir eserin ihya edilmesi mümkün değil ise, bulunduğu noktada o eserin anısına eski fotoğrafıyla birlikte bir anıt panosu yaptırılması esere gösterilecek vefanın güzel bir örneği olacaktır.

KAYNAKÇA

- Adivar, A. Adnan. "İstanbul'un Fethi Sırasında Bizans ve Türk Kültür Vaziyeti", *Tarih Dergisi* (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi) C. 6, Sy. 9 (1954), 1-14.
- Adivar, A. Adnan. "The Cultural Situation Of Byzantines And Turks At The Time Of The Conquest Of Constantinople 1453". *The Muslim World Jurnal*. Vol. 45, Iss. 1 (1955), 61-71.
- Akbulut, Mehmet Rifat. "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyet'e Türkiye'de Taşınmaz Kültür Mirası ve Koruma Düşüncesi". *Tasarım Kuram*, C. 16, Sy. 29 (2020), 16-34.
- Akçura, Necva. "Türkiye ve Eski Eserler". *Mimarlık*, Yıl 10, Sy. 8 (Gnl. Sy. 106), (1972), 39-42.
- Akozan, Feridun. "İstanbul'un Kapalı Çarşısı". *Tarih Dergisi*, Sy. 32 (1979), 759-770.
- Akpınar, İpek Yada. "The Making of a Modern Pay-i Taht in Istanbul: Menderes' Executions After Prost's Plan", *From The Imperial Capital to the Republican Modern City: Henri Prost's Planning of Istanbul (1936-1951)*, F. Cana Bilsel & Pierre Pinon (Ed.). İstanbul: İstanbul Research Institute, 2010, 168-199.
- Akpınar, İpek. "The Rebuilding of Istanbul After the Plan of Henri Prost 1937-1960: from Secularisation to Turkish Modernisation". A Thesis submitted in fulfilment of the requirements of the Degree of Doctor of Philosophy. Department of Architecture, University of London, 2003.
- Akpınar, İpek. "The Rebuilding of Istanbul Revisited: Foreign Planners in the Republican Years". *New Perspectives on Turkey*, No. 50 (2014), 59-92.
- Aksu, Emine. "Beşiktaş-Topkapı Güzergâhı Mimari Eserlerinde Cumhuriyet Sonrası Yapılan Tadilat ve Tahribatlar". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.
- Akyıldız, Ali. "Pertevniyal Valide Sultan". *DİA*, C. 34. İstanbul: T.D.V. Yayınları, 2007.

- Alanoğlu, Murat. “Fatih’in Veziri Has Murad Paşa ve İstanbul Aksaray’daki Külliyesi”. *VI. Uluslararası Osmanlı İstanbul’u Sempozyumu*. (Ed.) Feridun M. Emecen vd. İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, 2019.
- Alus, Sermet Muhtar. “Gördükerim Duyduklarım, Langa Bostanları”. *Akşam Gazetesi*. 20 Temmuz 1942, 5-6.
- Angı, Serkan. “İstanbul Tarihi Yarımada’daki Antik Yapılarda ve Anıtlarda Kullanılan Doğal Taşların Jeo-Litolojik Özellikleri ve Günümüzdeki Korunmuşluk Durumları”, *Uluslararası İstanbul Tarihi Yarımada Sempozyumu 2013*, Nazlı Ferah Akıncı (Ed.). İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi İstanbul Tarihi Yarımada Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, 2014, 232.
- Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, İBB Kültür A.ř. Yayınları, İstanbul 2015.
- Arif, Burhan. “İstanbul’un Plânı”. *Arkitekt*, Sy. 5 (1933), 154-161.
- Arseven, Celâl Esad. *Eski İstanbul*, Haz. Dilek Yelkenci. İstanbul: Çelik Gülersoy Vakfı İstanbul Kütüphanesi Yayınları, 1989.
- Aslanoğlu, İnci. “Pertevniyal Lisesi (valde mektebi)”. *Mimarlık*, Yıl 23, Sy. 2-3 (Gnl. Sy. 212), (1985), 34-35.
- Arslantürk, Zeki. *Sosyal Bilimciler İçin Araştırma Metod ve Teknikleri*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2001.
- Ayanoğlu, Fazıl. “İstanbul’da Yola Kalbedilen Cami Vesaire”. *Vakıflar Dergisi*, Sy. 8 (1969), 329-334
- Ayvansarayî, Hafız Hüseyin. *Camilerimiz Ansiklopedisi (Hadikatü’l-Cevâmi)*. İstanbul: Tercüman Aile ve Kültür Kitaplığı Yayınları, 1987.
- Ayvansarayî, Hüseyin Efendi, Ali Satı Efendi ve Süleyman Besim Efendi. *Hadikatü’l-Cevâmi’ (İstanbul Camileri ve Diğer Dini-Sivil Mimari Yapılar)*. Haz. Ahmet Nezih Galitekin. İstanbul: İşaret Yayınları, 2001.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı. *19. Asırda İstanbul Haritası*. İstanbul: İstanbul Fethi Derneği-İstanbul Enstitüsü Yayınları, 1958.

- Ayverdi, Ekrem Hakkı. *Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskânı ve Nüfusu*. Ankara: Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, 1958.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı. *Osmanlı Mi'mârîsinde Fâtih Devri 855-886 (1451-1481)*. C. 3. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü, No. 69, 1973.
- Bağlan, Süleyman Zeki. "İstanbul'un Kayıp Tapuları". *Uluslararası İstanbul Tarihi Yarımada Sempozyumu 2013*, Nazlı Ferah Akıncı (Ed.). İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi İstanbul Tarihi Yarımada Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2014, 285-299.
- Barkan, Ömer Lütfi ve Ekrem Hakkı Ayverdi. *İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri*. İstanbul: Baha Matbaası, 1970.
- Bayartan, Mehmet. "Osmanlı Şehrinde Bir İdari Birim: Mahalle". *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Dergisi*, Sy. 13 (2005), 93-107.
- Bayçin, Nermin. "Bu Batıklar İstanbul Tarihini Yeniden Yazar". *Milliyet gazetesi*. 3 Aralık 2005, 3.
- Behar, Cem. *Bir Mahallenin Doğumu ve Ölümü (1494-2008): Osmanlı İstanbul'unda Kasap İlyas Mahallesi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014.
- Behar, Rifat. "1892 Yılında Basılmış Çok Nadir Bir Turist Rehberine Göre İstanbul'da Turistik Yaşam". *İstanbul Seyahat Araştırmaları Platformu (İSAP)*, Sy. 1 (2011), 22-29. <ftp://ftp.deu.edu.tr/pub/Infosystem/isap/isap1.pdf> [25.06.2020].
- Behar, Rifat. "İstanbul'da Turistik Yaşam". *Toplumsal Tarih Dergisi*, Sy. 196 (2010), 82-88.
- Berger, Albrecht. "Bous Forumu". *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 2. Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1994.
- Berger, John. *Bir Fotoğrafi Anlamak*. Haz. Geoff Dyer, çev. Beril Eyüboğlu. İstanbul: Metis Yayınları, 2015, 76-78.
- Berki, Ali Himmet. "Vakıflar ve Vakıfların Maruz Kaldığı Tecavüz ve İhmaller". *Vakıflar Dergisi*, Sy. 8 (1969), 335-340.

- Beydilli, Kemal. “Vak’a-i Hayriyye”. *İslam Ansiklopedisi*, C. 42. İstanbul: T.D.V. Yayınları, 2012.
- Bilgili, Bilal. “İstanbul’un Yeniden Yapımlarla ‘İhya(!)’ Edilen Kültür Varlıkları”. *Serbest Mimar*, Sy. 29 (2018), 20-26.
- Bilgin, İhsan ve diğerleri. *İstanbul 1910-2010 Kent, Yapılı Çevre ve Mimarlık Kültür Sergisi* (sergi kataloğu). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi ve İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Yayını, 2010.
- Bilgiseven, Âmiran Kurtkan. *Sosyal İlimler Metodolojisi*. İstanbul: Filiz Kitabevi, 1994.
- Bilsel, Fatma Cânâ. “Geç Osmanlı Döneminden Cumhuriyet’e Çağdaş Şehir Düşüncesi ve İstanbul Planlaması”. *Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, C. 8. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. ve Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İsam) Yayınları, 2015.
- Birsel, Salâh. *Kahveler Kitabı*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1983.
- Boysan, Burak. “Aron Angel ile İstanbul, Prost ve Planları Üzerine Söyleşi”. *Mimarlık Dergisi*, Sy. 285 (1999), 30-39.
- Boysan, Burak. “Caddeler”. *İstanbul Ansiklopedisi*. İstanbul: NTV Yayınları, 2010.
- Boysan, Burak. “Menderes Dönemi İmar Hareketleri”. *Arkitekt*, Sy. 7 (1991), 78-85.
- Bülbül, Ahmet Hamdi. “Gazete İlanıyla Satılan Vakıf Camileri (1935-1951)”. *Vakıf Restorasyon Yıllığı*, Sy. 10 (2015), 158-168.
- Cahid (Morkaya), Burhan. “Zavallı İstanbul”. *Son Posta Gazetesi*. 26 İkincikânun 1938.
- Can, Nurettin. *Eski Eserler ve Müzelerle İlgili Kanun Nizamname ve Emirler*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1948.
- Canatar, Mehmet. “1009/1600 Tarihli İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri’ne Göre Nefsi İstanbul’da Bulunan Mahalleler ve Özelliklerine Dair Gözlemler”. *I. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu, 29 Mayıs - 1 Haziran 2013*. İstanbul: 29 Mayıs Üniversitesi, 2013, 283-310.

- Cantemir, Bekir. “Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde İstanbul’un Mekân ve Sosyal Yapı Dönüşümü (1946-1960)”. Yayınlanmamış Doktora Tezi, M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2013.
- Cezar, Mustafa. “Osmanlı Devrinde İstanbul Yapılarında Tahribat Yapan Yangınlar ve Tabii Afetler”. *Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri I*. İstanbul: İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Türk Sanatı Tarihi Enstitüsü Yayınları: 1, Milli Eğitim Basımevi, 1963.
- Constantinople Painted by Warwick Goble. Described by Alexander Van Millingen.* London: A. & C. Black, ----.
- Çal, Halit. “Osmanlı Devletinde Asarı Atika Nizamnameleri”. *Vakıflar Dergisi*, Sy. 26 (1997), 391-400.
- Çal, Halit. “Türkiye’de Cumhuriyet Devri Taşınmaz Eski Eser Tahribatı ve Sebepleri”. *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 34, Sy. 1-2 (1990), 353-378.
- Çelebi, Sai Mustafa. *Tezkiretü'l-Bünyân: Âsâr-ı İslâfdan*. Haz. Ahmed Cevdet. Dersâdet: İkdâm Matbaası, 1315 (1898).
- Çelik, Zeynep. *19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti: Değişen İstanbul*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Çetin, Halis. “Gelenek ve Değişim Arasında Kriz: Türk Modernleşmesi”. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Yıl 7, Sy. 25 (2003-2004), 11-40.
- Çiğdem, Ahmet. “Batılılaşma, Modernite ve Modernizasyon”. *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce*. C. 3 (2002), 68-81.
- Dağdelen, İrfan. *Alman Mavileri: 1913-1914 I. Dünya Savaşı Öncesi İstanbul Haritaları*. İstanbul: İBB Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü Yayınları, 2006.
- De Amicis, Edmondo. *İstanbul (1874)*. çev. Beynun Akyavaş. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1993.
- Demircanlı, Yüksel Yoldaş. *İstanbul Mimarisi İçin Kaynak Olarak Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1989.
- Demirkent, Işın. *Niketas Khoniates'in Historia'sı (1195-1206)*. İstanbul: Dünya Yayıncılık, 2004.

- Descamps, Paul. *Deneysel Sosyoloji (La Sociologie Experimentale)*. Çev. Nurettin Şazi Kösemihal. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1965.
- Diehl, Charles. *Bizans İmparatorluğunun Tarihi*. çev. A. Gökçe Bozkurt. İstanbul: İlgı Kültür Sanat Yayınları, 2017.
- Dinç, Hülya ve Fulin Bölen. “İstanbul Derelerinin Fiziki Yapısı”. *Planlama Dergisi*. C. 24, Sy. 2 (2014), 107-120.
- Dişören, N. Esra. “Orta Camii”. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 6. Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1994.
- Duranay, Niyazi, Ersen Gürsel ve Somer Ural. “Cumhuriyetten Bu Yana İstanbul Planlaması”. *Mimarlık Dergisi*, Yıl 10, Sy. 7, (Gnl. Sy. 105), (1972), 67-108.
- Duranay, Niyazi. “Aksaray Geçidi”. *Arkitekt Mimarlık Şehircilik Turizm Dergisi*, Sy. 345 (1972), 20-21.
- Emeksiz, Abdulkadir. “İstanbul Folkloru”. *Karaların ve Denizlerin Sultanı İstanbul*, C. 2. Haz. Filiz Özdem. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009.
- Emeksiz, Abdulkadir. “İstanbul Kahvehaneleri”. *Karaların ve Denizlerin Sultanı İstanbul*, C. 2. Haz. Filiz Özdem. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009.
- Engin, Vahdettin. “İstanbul Şehir İçi Kara Ulaşımında Modernleşme”. *Tarih İçinde İstanbul Sempozyumu 14-17 Aralık 2010*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Haz., İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı Yayını, 2011.
- Enginün, İnci. “Sinekli Bakkal”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 37. İstanbul: T.D.V. Yayınları, 2009.
- Erdoğan, A. Teyfur. “Medeniyet Dediğin...”. *Sivil İnisyatif Gazetesi*. Eylül 2012, 14-15.
- Erdoğan, A. Teyfur. “Tarih Kelimesi Ne Anlama Gelir?”. *Ötekilerin Peşinde, Ahmet Yaşar Ocak'a Armağan*. Haz. Mehmet Öz, Fatih Yeşil. İstanbul: Timaş Yayınları, 2015.
- Erdoğan, A. Teyfur. “Tarih Nedir?”. *Tarih Bilimi ve Metodolojisi*. Ed. Mehmet Yaşar Ertaş. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2019.
- Erdoğan, A. Teyfur. *Kültür Vandalizmi*. İstanbul: Rumuz Yayınevi, 2018.

- Ergin, Osman Nuri. *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*. İstanbul: İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1995.
- Ergin, Osman. *İstanbul'da İmar ve İskân Hareketleri*. İstanbul: İstanbul - Eminönü Halkevi Dil, Tarih ve Edebiyat Şubesi Neşriyatı, 1938.
- Eriş, Levent vd. "Bayrampaşa (Lykos) Deresi Havzası ve Ağzındaki Yenikapı (Theodosius) Limanı Kıyı Alanındaki (Marmara Denizi) Değişim Süreçleri". Ankara: 62. Türkiye Jeoloji Kurultayı, MTA, 2009.
- Ertuğ, Zeynep Tarım. "İmaret". *İslam Ansiklopedisi*, C. 22. İstanbul: T.D.V. Yayınları, 2000.
- Eruzun, Cengiz. "İmar Planları". *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 4. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, 1994.
- Erzincan, Tuğba. "Orta Cami". *İslam Ansiklopedisi*, C. 33. İstanbul: T.D.V. Yayınları, 2007.
- Eygi, Mehmet Şevket. *Yakın Tarihimizde Cami Kıyımı*. İstanbul: Bedir Yayınları, 2003.
- Eyice, Semavi. "Arkadios Sütunu". *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 1. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, 1993.
- Eyice, Semavi. "Bâlî Paşa Camii". *İslam Ansiklopedisi*, C. 5. İstanbul: T.D.V. Yayınları, 1992.
- Eyice, Semavi. "Büyük Çarşı". *İslam Ansiklopedisi*, C. 6. İstanbul: T.D.V. Yayınları, 1992.
- Eyice, Semavi. "Çeşme". *İslam Ansiklopedisi*, C. 8. İstanbul: T.D.V. Yayınları, 1993.
- Eyice, Semavi. "İmrahor İlyas Bey Camii". *İslam Ansiklopedisi*, C. 22. İstanbul: T.D.V. Yayınları, 2000.
- Eyice, Semavi. "İstanbul'un Ortadan Kalkan Bazı Tarihi Eserleri". *Tarih Dergisi*, Sy. 26 (1972), 129-164.
- Eyice, Semavi. "Vasiyetimi Açıklıyorum". *1453 İstanbul Sanat ve Kültür Dergisi*, Sy. 1 (2007), 131.

- Fatih Belediyesi. *Kitabelerin Kitabı Fatih / Fatih İlçesi Türk-İslam Devri Kitabeler Envanteri*. İstanbul: Fatih Belediyesi Yayınları, 2016.
- Felek, Burhan. “Yenicami Kemerı”. *Tan Gazetesi*. 27 Ocak 1938.
- Gazete. “Kapalı Çarşı Meselesi”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 14 Şubat 1934.
- Gazete. “Kıymetli Bir Eser: Lângadaki Bostancı Ali Camii”, *Akşam Gazetesi*, 15 Teşrinievvel (Ekim), 1937.
- Glück, Heinrich. *Probleme des Wölbungsbaues I - Die Bäder Constantinopels*. Wien: Verlag von Halm und Goldmann, 1921.
- Gökalp, Ziya. *Türk Medeniyeti Tarihi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007.
- Göncüoğlu, Süleyman Faruk. “İstanbul’un Fethi Sonrası Kurulan İlk Semt: Saraçhane”. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, Sy. 22 (2009), 27-82.
- Göncüoğlu, Süleyman Faruk (Ed.). *İstanbul’un Kitabı Fatih*. İstanbul: Fatih Belediye Başkanlığı Kültür Yayınları, 2013.
- Göncüoğlu, Süleyman Faruk. *Yitik Mirasın Peşinden*. İstanbul Şehri Kültür Tarihi Araştırmaları Merkezi (Haz.), İstanbul 2008.
- Gül, Gökhan. “Yedikule’de Tramvaylı Günler”. *İstanbul Seyahat Araştırmaları Platformu (İSAP)*, Sy. 2, (2011), 13-17. <ftp://ftp.deu.edu.tr/pub/Infosystem/isap/isap2.pdf> [25.06.2020].
- Gül, Murat. “Menderes Dönemi İstanbul’unda İmar Hareketleri ve Arka Planı”. *Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, C. VIII. İstanbul: İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2015.
- Güldal, Fatih. *İstanbul’un 100 Kaybolan Eseri*. İstanbul: İBB Kültür AŞ. Yayınları, 2009.
- Gülersoy, Çelik. “Kapalıçarşı”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 4. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, 1994.
- Gültekin, Nilüfer. “Murad Paşa Camisi Restorasyon Programı”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Yıldız Teknik Üniversitesi. Fen Bilimleri Enstitüsü, 2009.

- Gyllius, Petrus. *The Antiquities of Constantinople*. London: by John Ball, 1729.
- Hakkı, Alişanzade Sedat. "İstanbul ve Şehircilik", *Mimar (Arkitekt) Dergisi*, Yıl 1, Sy. 1 (1931), 1-4.
- Harrison, Rodney. *Heritage: Critical Approaches*. New York: Routledge, 2013, 5-7.
- Hooley, Tristram, John Marriott & Jane Wellens. *What is online research?: Using the Internet for Social Science Research*. Research methods series. London: Bloomsbury Academic, 2012.
- İhtifalci Mehmed Ziya Bey. *İstanbul ve Boğaziçi: Bizans ve Osmanlı Medeniyetlerinin Ölümsüz Mirası*. İstanbul: BİKA Yayınları, 2003.
- İlkay, Yasemin. "Ankara'da Her Yolun Çıktığı Semt: Kızılay". *İdeal Kent Dergisi*, Sy. 11 (Ocak 2014), 118-132.
- İnalcık, Halil. "Fâtih Sultan Mehmed Tarafından İstanbul'un Yeniden İnşası". Çev. Fahri Unan. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 3 (1988), 215-226.
- İnalcık, Halil. "Osmanlı Tarihi En Çok Saptırılmış, Tek Yanlı Yorumlanmış Tarihtir" (İlber Ortaylı Söyleşisi). *Cogito*, Sy. 19 (1999), 25-40.
- İnalcık, Halil. "Tarih ve Politika". *Kılavuz Derisi*, Sy. 38 (2006), 4-6.
- İstanbul Arkeoloji Müzeleri. *Eski Eserleri Koruma Encümeni: 1939 Yılı Mesai Raporu*. İstanbul: Rıza Koşkun Matbaası, 1940.
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi. *Yenileşen İstanbul, 1939 Başından 1947 Sonuna Kadar İstanbul'da Neler Yapıldı*. İstanbul: Belediye Matbaası Yayınları, 1947.
- İstanbul'un Kaybolan Kültür Varlıkları: Suriçi (Fatih) Camileri ve Mescidleri*. İstanbul: İBB Kültür Varlıkları Daire Başkanlığı Kültür Varlıkları Projeler Müdürlüğü Yayınları, 2014.
- İstanbul Tarihi Çeşmeler Külliyesi*, İSKİ Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2006.
- İstanbul Ulaşımında 50 Yıl*, Karayolları Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1947.
- İstanbul Valiliği, *I. İstanbul Sempozyumu*, Oğul Matbaacılık Yayınları, İstanbul 1982.

- İstanbul. “Bostanlar”. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 2. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, 1994.
- İstanbul. “Yenikapı”. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 7. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, 1994.
- İstanbul: Şehir ve Medeniyet*, Haz. Şevket Kamil Akar, Klasik Yayınları, İstanbul 2004.
- İşli, Necdet. *İstanbul'un Ortası Aksaray*. İstanbul: İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2008.
- K. Turhanoglu, F. Ayşın. “Kentsel Mekânın Üretim Sürecinde Tarihsel ve Kültürel Miras”. *Folklor/Edebiyat*, C. 20, Sy. 78 (2014), 71-82.
- Kaçar, Hilmi. “Konstantiniyye/Istanbul: Constructing an Empire on a City”. Antwerp: Islamic and European Medieval Urban History Conference, 2013, 1-10.
- Kafescioğlu, Çiğdem. *Constantinopolis / Istanbul: Cultural Encounter, Imperial Vision, and the Construction of the Ottoman Capital*. Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press, 2009.
- Kahraman, Gülçin ve Yegân Kâyha. “Osmanlı Arşiv Belgelerinde Fenari İsa Camisi'ne İlişkin 1894 Depremi Kayıtları”. *Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları Dergisi*, C. 1, Sy. 20 (2017), 11-23.
- Kahraman, Gülçin. “İstanbul Fenari İsa Camisi/Konstantinos Lips Manastır Kilisesi Restitüsyon ve Koruma Önerileri”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2017.
- Kahya, Nimet Candaş vd. “Türkiye’de Korumacılık ve Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bilincinin Gelişimi: 1938-1960 Dönemi”, *Turkish Studies*, Vol. 9/10 (2014), 271-286.
- Karakaya, Enis. “Etmeydanı Sarnıcı”. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 3. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, 1994.
- Karakoç, Ercan. “Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde İstanbul'da Toplu Ulaşım”. *Uluslararası İstanbul Tarihi Yarımada Sempozyumu 2013*, Nazlı Ferah Akıncı (Ed.). İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi İstanbul Tarihi Yarımada Uygulama ve Araştırma Merkezi, 456-482.

- Karakuyu, Mehmet. “Giriş: Topoğrafya ve Yerleşim”. *Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, C. I. İstanbul: İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2015.
- Karcıoğlu, Sezgül. “Mekân ve Kültür İlişkisinin İstanbul Atatürk Bulvarı Kesitinde İncelenmesi”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.
- Kaya, Önder. “Langa Bostanları”. *Şalom Dergisi*, Sy. 91 (2019), 40-43.
- Kılıç, Filiz, Mustafa Arslan ve Tuncay Bülbül, *Otman Baba Vilayetnamesi (Tenkitli Metin)*. Ankara: y.y., 2007.
- Kıray, Mübeccel Belik. “Modern Şehirlerin Gelişmesi ve Türkiye’ye Has Bazı Eğilimler”. *Mimarlık Dergisi*, Yıl 3, Sy. 7 (Gnl. Sy. 21), (1965), 10-12.
- Kiper, Perihan. “Küreselleşme Sürecinde Kentlerimize Giren Yeni Tüketim Mekânları ve Yitirilen Kent Kimlikleri”. *Planlama*, Sy. 4 (2004), 14-18.
- Koç, Mustafa. *Revnaoğlu’nun İstanbul’u, İstanbul’un İç Tarihi: Fatih*. İstanbul: Fatih Belediyesi Yayınları, 2021.
- Koçu, Reşad Ekrem. “Aksaray”. *İstanbul Ansiklopedisi*, C. 1. İstanbul: Reşad Ekrem Koçu ve Mehmet Ali Akbay İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, 1958.
- Koçu, Reşad Ekrem. “Bostan, Bostanlar”. *İstanbul Ansiklopedisi*, C. 6. İstanbul: Reşad Ekrem Koçu ve Mehmet Ali Akbay İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, 1963.
- Konyalı, İbrahim Hakkı. “Koca Sinan’ın Ahır Yapılan Son Eseri”. *Tan Gazetesi*, 7 Nisan 1938.
- Kömürciyan, Eremya Çelebi. *İstanbul Tarihi (XVII. Asırda İstanbul)*. Çev. Hrand D. Andreasyan. İstanbul: Eren Yayıncılık, 1988.
- Kuban, Doğan. “Aksaray”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 1. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, 1993.
- Kuban, Doğan. “İstanbul’da Tarihi Çevrenin Önemli Bir Kısmı Ortadan Kalkıyor”. *Mimarlık Dergisi*, Yıl 3, Sy. 10 (Gnl. Sy. 24), (1965), 20-21

- Kuban, Doğan. *Türkiye 'de Kentsel Koruma: Kent Tarihleri ve Koruma Yöntemleri*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001.
- Kurtbil, Zeynep Hatice. “Murad Paşa Külliyesi”. *İslam Ansiklopedisi*, C. 3. İstanbul: T.D.V. Yayınları, 2006.
- Kurtoğlu, Akın. “Fotoğraf Okuma Üzerine Denemeler”. *İSAP İstanbul Seyahat Araştırmaları Platformu*, Sy. 1, (2011), 20-21.
- Küçükaşçı, M. Sabri ve Ali Murat Yel, “Mahalle”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 27. Ankara: T.D.V. Yayınları, 2003.
- Kütükoğlu, Mübahat S. *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.
- Lefebvre, Henri. *Mekânın Üretimi*. çev. Işık Ergüden. İstanbul: Sel Yayıncılık, 2014.
- Lefebvre, Henri. *The Production of Space*. Translated by Donald Nicholson-Smith. Oxford: Basil Blackwel Ltd., 1991.
- Madran, Emre. “Cumhuriyetin İlk Otuz Yılında (1920-1950) Koruma Alanının Örgütlenmesi-I”. *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, Sy. 16: 1-2 (1996), 59-97.
- Madran, Emre. “Cumhuriyetin İlk Otuz Yılında (1920-1950) Koruma Alanının Örgütlenmesi-II”, *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, Sy. 17: 1-2 (1997), 75-97.
- Meriç, Cemil. *Umrandan Uygarlığa*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.
- Mordtmann, A.S. (docteur). *Esquisse Topographique de Constantinople*. Lille: 1892.
- Mumford, Lewis. *Tarih Boyunca Kent: Kökenleri, Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği*. çev. Gürol Koca ve Tamer Tosun. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2007.
- Mülayim, Selçuk. “Kapalıçarşı”. *İstanbul'un Kitabı Fatih*, C. 3. Fatih Güldal (Ed.). İstanbul: Fatih Belediye Başkanlığı Kültür Yayınları, 2012, 203-223.
- Necipoğlu, Gülru. *Sinan Çağı: Osmanlı İmparatorluğu'nda Mimarî Kültür*. çev. Gül Çağalı Güven. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013.

- Okay, Orhan. “Batılılaşma Devri Fikir Hayatı Üzerine Bir Deneme”. *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, C. 2. Ekmeleddin İhsanoğlu (Ed.) İstanbul: IRCICA Yayınları, 1998.
- Okçuoğlu, Tarkan. “Abbas Ağa Camii”. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 1. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, 1993.
- Orhonlu, Cengiz. *Osmanlı İmparatorluğunda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar*. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1984.
- Ortaylı, İlber. “Langa”. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 5. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, 1994.
- Ödekan, Ayla. “Belleğimin Hatırası Pervititch”. *Cumhuriyet Kitap (Gazete Eki)*, Sy. 607, 4 Ekim 2001, 4.
- Öktem, Saadettin. “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e İstanbul’da Mimari Gelişim”. *Tarih İçinde İstanbul Sempozyumu 14-17 Aralık 2010*, İstanbul: Marmara Üniversitesi, İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı Yayını, 2011.
- Öz, Tahsin. *İstanbul Camileri*, C. 1. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997.
- Özcan, Abdülkadir. “Etmeydanı”. *İslam Ansiklopedisi*, C. 11. İstanbul: T.D.V. Yayınları, 1995.
- Özdemir, Melike Z. Dağıstan. “Türkiye’de Kültürel Mirasın Korunmasına Kısa Bir Bakış”. *Planlama*, Sy. 31/1 (2005), 20-25.
- Özkan, Cemal. “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Ordu”. *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 5. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.
- Öztürk, Nazif. *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Pala, Ayhan. “Aksaraylıların İstanbul’da İskânı”. *Aksaray ve Cemaleddin-i Aksarayî Sempozyumu, 22-23-24 Ekim 1993*, İstanbul: Aksarayî Vakfı Yayınları, 1994.
- Pekak, Sacit. “Arkadios Forumu”. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 1. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, 1993.
- Pervititch, Jacques. *Sigorta Haritalarında İstanbul*. İstanbul: Tarih Vakfı ve Axa Oyak Yayını, 2000.

- Pinon, Pierre. “Henri Prost’un Şehirciliği ve İstanbul’un Dönüşümleri”. *İmparatorluk Başkentinden Cumhuriyetin Modern Kentine: Henri Prost’un İstanbul Planlaması (1936-1951)*. F. Cana Bilsel ve Pierre Pinon (Ed.). İstanbul: Suna ve İnan Kıraç Vakfı İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2010.
- Ressam. “Allah İçin En Küçük Kitabeye Dokunmayım”. *Tan Gazetesi*, 12 Ocak 1938.
- Sakaoğlu, Necdet. “Etmeydanı”. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 3. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, 1994.
- Sakaoğlu, Necdet. “Vaka i Hayriye”. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 7. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, 1994.
- Scruton, Roger. *The Meaning of Conservatism*. Third edition. Basingstoke/Hampshire: Palgrave & Macmillan, 2001.
- Selen, Hamit Sadi. “Medeniyetin Yayılışı”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 10, Sy. 4 (1954), 121-133.
- Sey, Yıldız ve Derya Özkan (Ed.). *75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık*. Bilanço 98 Yayın Dizisi. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998.
- Sıçrayık, Anılcan. “İstanbul’da Eski Eser Tahribi (1908-1938)”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2019.
- Solak, Sevcan Güleç. “Mekân-Kimlik Etkileşimi: Kavramsal ve Kuramsal Bir Bakış”. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 6, Sy. 1 (2017), 13-37.
- Süreyya, Mehmed. *Sicill-i Osmanî*. Haz. Seyit Ali Kahraman & Nuri Akbayır. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Şehri Düşünmek, Şehri Yaratmak, Henri Prost’un İstanbul Üzerine Çalışmaları 1936-1951*, (Sergi Kataloğu). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996.
- Şenyurt, Oya. “II. Abdülhamid Döneminde Panislamist Siyasetin Mimaride Oksidentalist Temsiliyete Dönüşmesi Üzerine Bir Deneme”. *Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 8, Sy. 15 (2019), 9-32.
- Şimşek, Fatma ve Güven Dinç. “XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Eski Eser Anlayışının Doğuşu ve Bu Alanda Uygulanan Politikalar”. *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl. 10, Sy. 16 (2009), 101-124.

- Şirin, Hatice. “Langa Bostanları, Çiçeği Burnunda ve Hıyar Gibi Adam Deyimleri”. *Türk Dili Dergisi*, Sy. 794 (2018), 86-91.
- Talu, Ercüment Ekrem. “Eskiye Rağbetin Derecesi Var”. *Son Posta Gazetesi*. 31 Temmuz 1938.
- Tanışık, İbrahim Hilmi. *İstanbul Çeşmeleri I*. İstanbul: Maarif Matbaası, 1943.
- Tanman, M. Baha. “Hindileri Tekkesi”. *İslam Ansiklopedisi*, C. 18. İstanbul: T.D.V. Yayınları, 1998.
- Tanman, M. Baha. “Oğlanlar Tekkesi”. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 6. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, 1994.
- Taştan, Hakan. “Arkadius Sütununun Ardından”. *Toplumsal Tarih Dergisi*, Sy. 289 (Gözden Kaçanlar Yazı Dizisi, Arkeologlar Derneği İstanbul Şubesi Haz.) (2018), 10-15.
- Tekeli, İlhan. “19. Yüzyılda İstanbul Metropol Alanının Dönüşümü”. *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*. Mehmet Seyitdanlıoğlu & Halil İnalçık (der.). Ankara: Phoenix Yayınevi, 2006.
- Tekeli, İlhan. “Türkiye’de Kent Planlaması Düşüncesinin Gelişimi”. *Yapı*, Sy. 291 (2006), 37-41.
- Tekeli, İlhan. *İstanbul Kent İçi Ulaşımının Gelişimi (1927-1985)*, Toplu Eserler 9. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2009.
- Toynbee, Arnold. *Medeniyet Yargılanıyor*. İstanbul: İşaret Yayınları, 1988.
- Tütengil, Cavit Orhan. *Sosyal Bilimlerde Araştırma ve Metod*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını, 1978.
- Uçar, Ahmet. “Osmanlı İstanbul’u Tarihinde Aksaray Senti”. *İstanbul’un Kitabı Fatih*, C. 1. Süleyman Faruk Göncüoğlu (Ed.). İstanbul: Fatih Belediye Başkanlığı Kültür Yayınları, 2013.
- Uluskan, Seda Bayındır. “Atatürk Döneminde İstanbul’un İmarı ve Henri Prost Planının Basındaki Yankıları (1936-1939)”. *Erdem Dergisi*, Sy. 48 (2007), 133-136.

- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. “Yavuz Sultan Selim’in Kızı Hanım Sultan ve Torunu Kara Osman Şah Bey Vakfiyeleri”. *Bellekten*, Sy. 159 (1976), 467-478.
- Ünsal, Behçet. “İstanbul’un İmarı ve Eski Eser Kaybı”. *Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri II*. İstanbul: İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Türk Sanatı Tarihi Enstitüsü Yayınları: 2, Milli Eğitim Basımevi, 1968.
- Yağcı, Feyza. “Son Dönem Osmanlı Konutlarında Mimari Elemanlar”. *Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları Dergisi*, C. I, Sy. 22 (2019), 66-75.
- Yaşar, Kübra ve Cihan Uzunçarşılı Baysal. “Blakhernai Dün ve Bugün”. *Toplumsal Tarih Dergisi*, Sy. 278 (Gözden Kaçanlar Yazı Dizisi, Arkeologlar Derneği İstanbul Şubesi Haz.) (2017), 14-24.
- Yavuz, Ünsal. “Demokrat Parti İktidarı Döneminde İstanbul’a İlişkin İmar Politikaları ve Faaliyetleri” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2008.
- Yerasimos, Stefan. “Tanzimat’ın Kent Reformları Üzerine”. *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*. Mehmet Seyitdanlıoğlu & Halil İnalçık (der.). Ankara: Phoenix Yayınevi, 2006.
- Yıldırım, Ali ve Hasan Şimşek. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınları, 2016.
- Zarcone, Thierry. “Hindiler Tekkesi”. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 4. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, 1994.

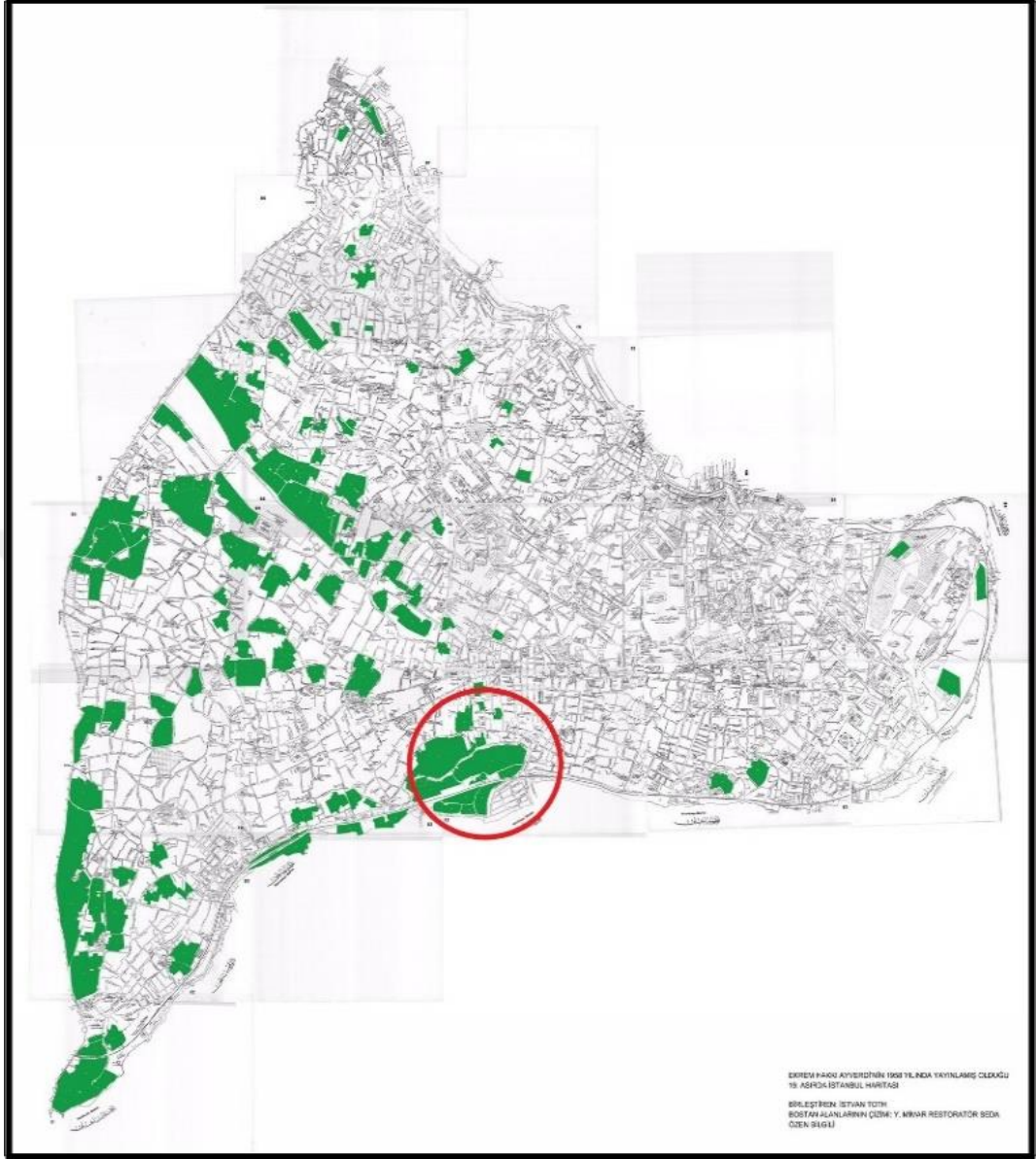
EKLER

Ek 1: Aksaray Bölgesini ve Likus Deresini Gösteren En Eski Harita, 1815 Yılı

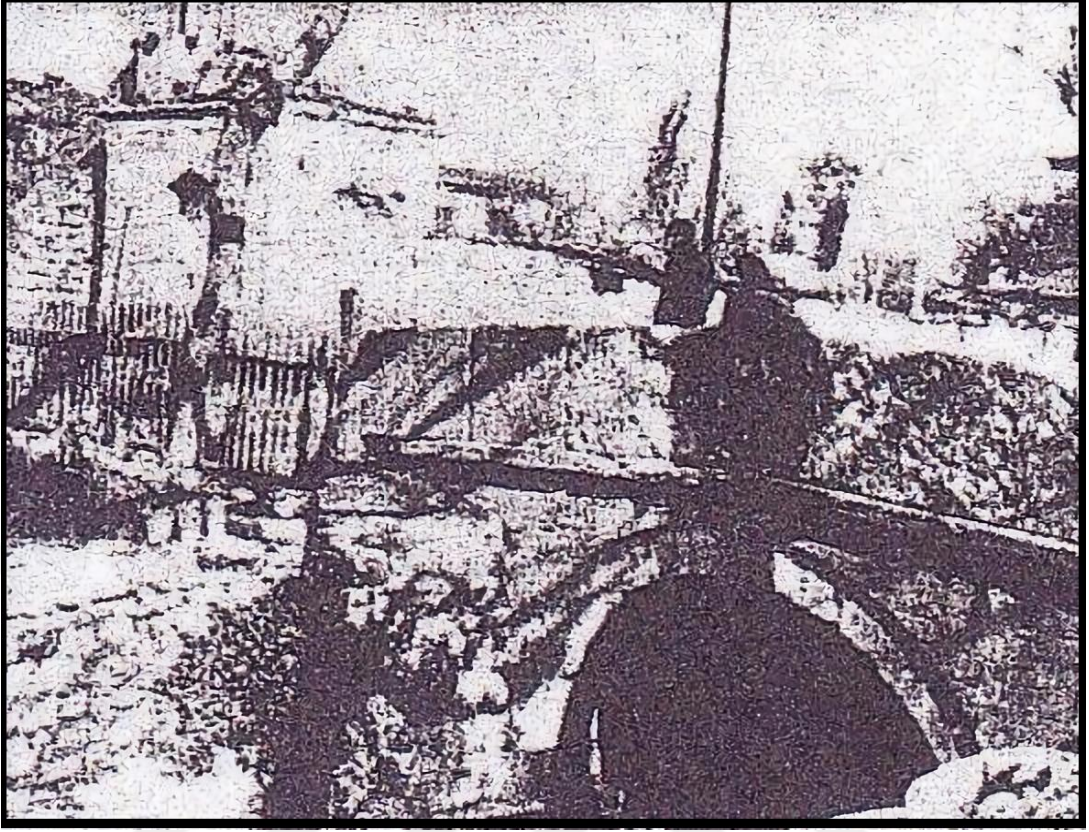
Kaynak: <https://twitter.com/ademskry/status/1030934099924602881>, [12.04.2020].

Ek 2: 19. Yüzyılda İstanbul'un Bostanları ve Aksaray

Kaynak: https://twitter.com/Seda_Ozen/status/1249425471848304642, [18.04.2020].

Ek 3: Likus Deresi Köprüsü, 19. Yüzyıl

Kaynak: <https://twitter.com/BurakBoysan2/status/1031096238870020096/photo/1>,
[12.04.2020].

Ek 4: Langa Bostanı 1900'ler (eser: Nazmi Ziya Güran)

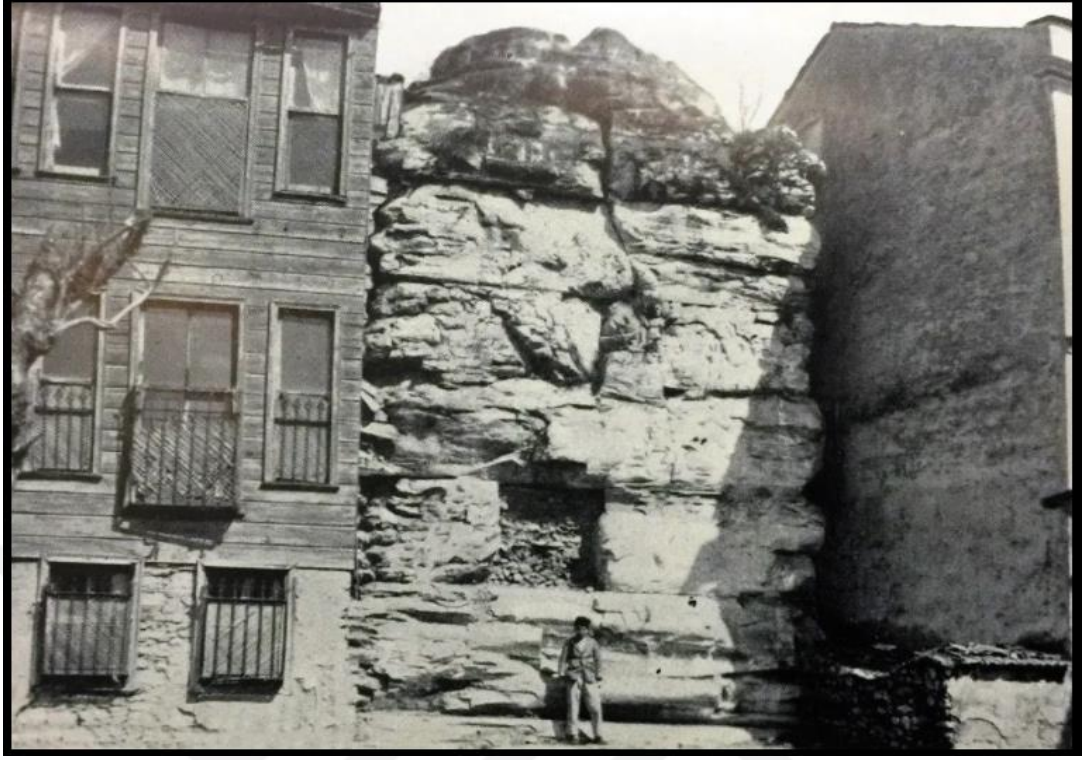
Kaynak:https://twitter.com/Seda_Ozen/status/1417919406584258562/photo/1,
[28.07.2021].

Ek 5: Ordu Caddesi ve Pertevniyal Valide Sultan Camii, 1910'lar

Kaynak: Süleyman Faruk Göncüoğlu Arşivi.

Ek 6: Arcadius Sütunu Kaidesi, 1900'ler

Kaynak: Süleyman Faruk Göncüoğlu Arşivi.

Ek 7: Molla Fenari İsa Camii, Nam-ı Diğer Lips Manastırı, 1930'lar

Kaynak: <https://kulturenvanteri.com/yer/fenari-isa-camii/#14.69/41.01428/28.94194>,
[04.08.2021].

Ek 8: Pertevniyal Valide Sultan Türbesi'nin İlk Konumu, 1920'ler

Kaynak:<https://www.facebook.com/EskiZamanlardaIstanbulunEnGuzelFotografлари/photos/3172399479510357>, [27.11.2020]

Ek 9: Pertevniyal Valide Sultan Türbesi'nin Taşınmadan Önceki Hali, 1930'lar

Kaynak: Süleyman Faruk Göncüoğlu Arşivi.

**Ek 10: “İstanbul’un Kurtuluşunda Maltepe Askeri Lisesi Valide Camii Önünde”,
Solda Valide Sultan Türbesi, 1932**

Kaynak: Süleyman Faruk Göncüoğlu Arşivi.

Ek 11: Millet Caddesi, Aksaray arşı Karakolu ve Oğlanlar Tekkesi, 1920'ler

Kaynak: <http://www.eskiistanbul.net/arama/aksaray>, [25.03.2019].

Ek 12: Aksaray Çarşı Karakolu Önü ve Namık Kemal Caddesi, 1935

Kaynak: <https://twitter.com/hayalleme/status/1078547094179336193>, [25.03.2019].

Ek 13: Aksaray Çarşı Karakolu ve Millet Caddesi, 1940'lar

Kaynak: <https://www.turanakinci.com/eskiler/eski-aksaray/>, [25.03.2019].

Ek 14: Oğlanlar (Olanlar) Tekkesi'nin Yıkılmadan Önceki Hali, Güney Cephesi, 1950'ler

Kaynak: İstanbul Eski Eserler Encümen Arşivi.

**Ek 15: Oğlanlar (Olanlar) Tekkesi Güneydoğu Cephesi ve nde Aksaray arşı
Karakolu, 1950'ler**

Kaynak: İstanbul Eski Eserler Encümen Arşivi.

Ek 16: Mutasavvıf Cemaledin Server Revnakoğlu Oğlanlar Tekkesi'nin (Henüz Yıkılmadan) Kapısında, 1955

Kaynak: <https://www.fatihhaber.com/yazarlar/arsiv-haberlerimiz/aksarayda-acemi-oglanlar-medrese-ve-kulliyesi/5215/>, [07.11.2020].

Ek 17: Küçük Langa'dan Cerrahpaşa'ya Bakış (Cerrahpaşa Camii ve Bulgur Palas), 1950'ler

Kaynak: Süleyman Faruk Göncüoğlu Arşivi.

Ek 18: Aksaray Çakırağa Camii, 1950'ler

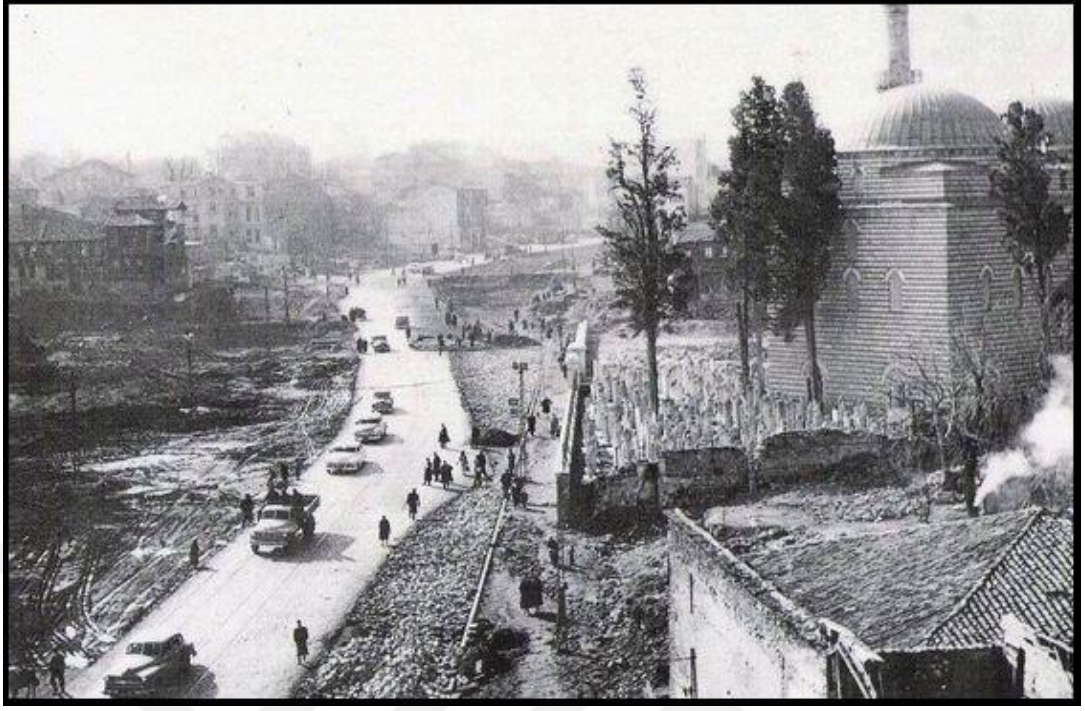
Kaynak: Süleyman Faruk Göncüoğlu Arşivi.

Ek 19: Murad Paşa Hamamı Yıkılırken, 1956

Kaynak: Süleyman Faruk Göncüoğlu Arşivi.

Ek 20: Aksaray Meydanından Millet Caddesine Bakış, 1956

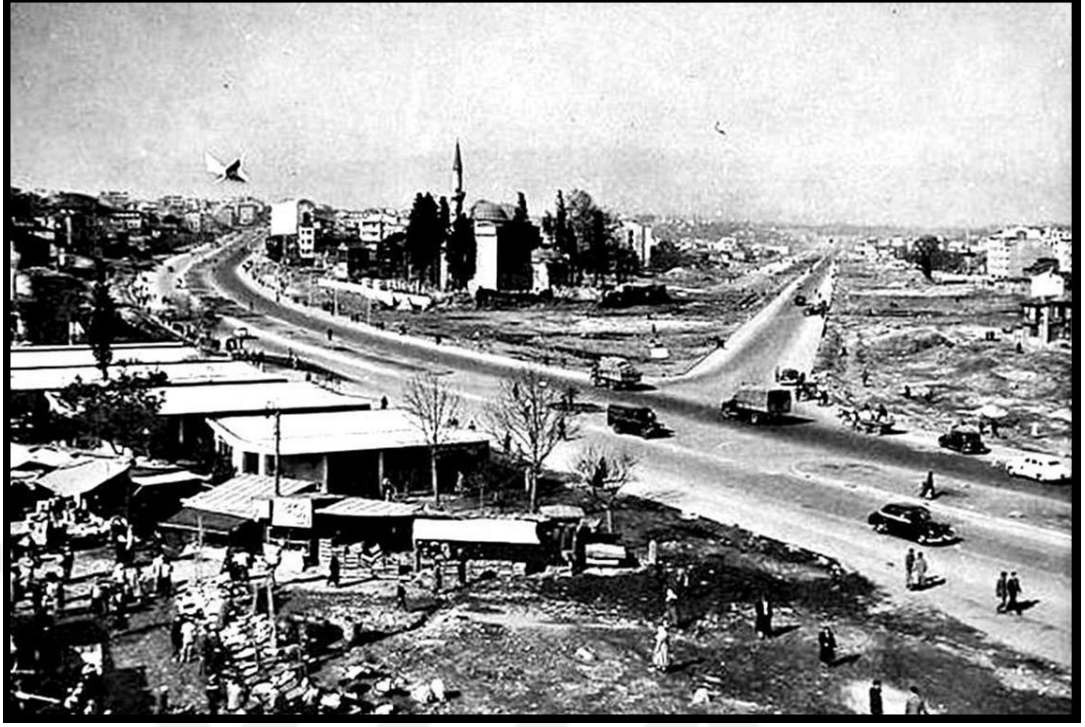
Kaynak: Süleyman Faruk Göncüoğlu Arşivi.

Ek 21: Millet Caddesi'nden Aksaray Meydanına Bakış, 1956

Kaynak: Süleyman Faruk Göncüoğlu Arşivi.

Ek 22: Vatan ve Millet Caddeleri Çevresinde Gerçekleştirilen Yıkımlar, 1957

Kaynak: Süleyman Faruk Göncüoğlu Arşivi.

Ek 23: Vatan ve Millet Caddelerinin Batıdan Görünümü, 1959

Kaynak: Süleyman Faruk Göncüoğlu Arşivi.

Ek 24: Topkapı-Ulubathı Üzerinden Vatan Caddesi Görünümü, 1957

Kaynak: Süleyman Faruk Göncüoğlu Arşivi.

Ek 25: Aksaray'ın 1959'daki Görünümü

Kaynak: Süleyman Faruk Göncüoğlu Arşivi.

Ek 26: Vatan, Millet Caddeleri ve Aksaray, 1958

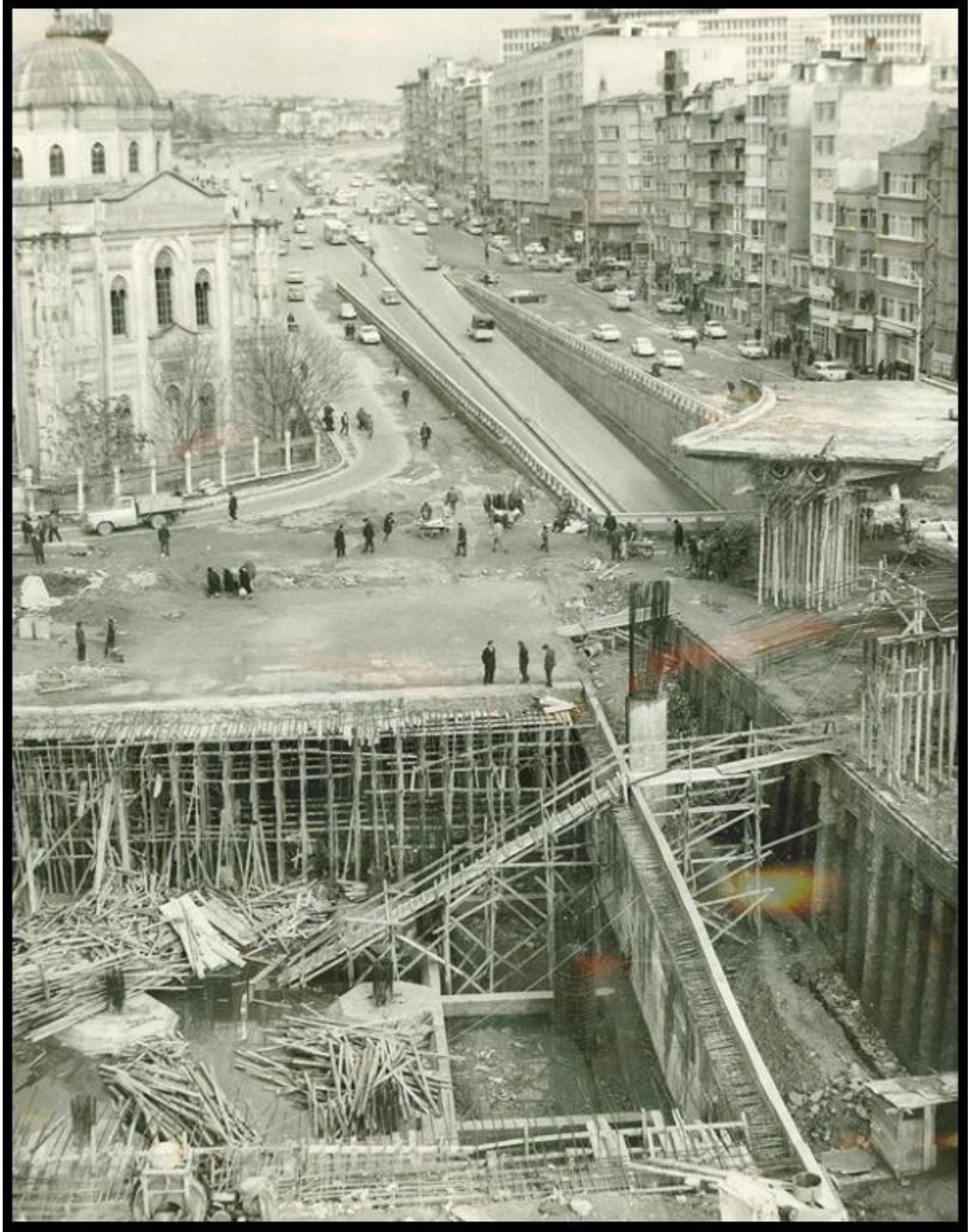
Kaynak: Süleyman Faruk Göncüoğlu Arşivi.

Ek 27: Aksaray Meydanı Kavşağı İnşası, 1960'lar

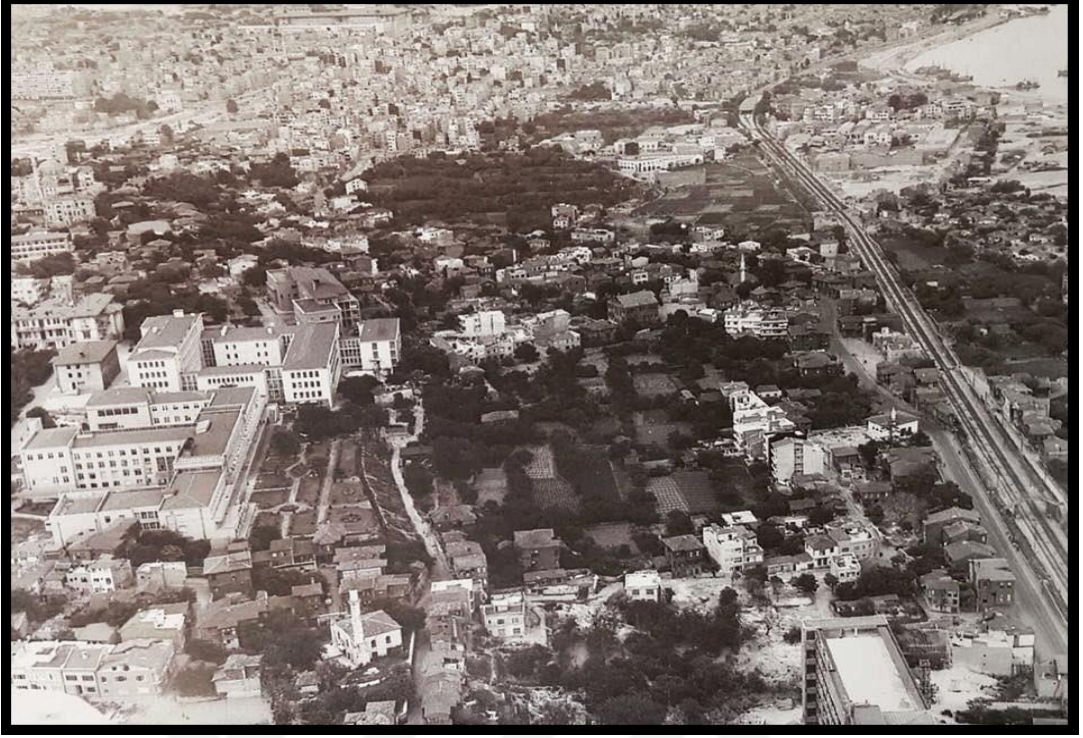
Kaynak: Süleyman Faruk Göncüoğlu Arşivi.

Ek 28: Aksaray Kavşağı Altgeçidi ve Köprü İnşası, 1960'lar

Kaynak: Süleyman Faruk Göncüoğlu Arşivi.

Ek 29: Cerrahpaşa Üzerinden Aksaray ve Langa Bostanları, 1960

Kaynak:<https://www.facebook.com/photo.php?fbid=466481264491361&set=p.466481264491361&type=3>, [23.07.2021].

Ek 30: Pertevniyal Valide Sultan Türbesi'nin Günümüzdeki Konumu: Camii İç Avlusu

Kaynak: Anonim.

**Ek 31: Oğlanlar Tekkesi'nin Sebili, eşmesi ve Türbesi Monte Edilmiş Haliyle
Günümüz Murad Paşa Camii Avlusunda**

Kaynak: Destanoğlu, [19.08.2021].

Ek 32: Murad Paşa Medresesi Yerine İnşa Edilen Cami Tuvaletleri

Kaynak: Destanoğlu, [19.08.2021].

Ek 33: Kâzım Bey eşmesi Kitabesi

Kaynak: Destanoğlu, 2021.

Ek 34: Aksaray Senti Günümüz Uydu Görüntüsü

Kaynak: FBCBS, <https://gis.fatih.bel.tr/webgis/>, [22.04.2021].

ÖZGEÇMİŞ

YAŞAR DESTANOĞLU

A. EĞİTİM

Doktora: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Tarih ve Medeniyet Araştırmaları, 2021, İstanbul

Yüksek Lisans: Marmara Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı, Eski Türk Edebiyatı, 2014, İstanbul

Lisans: Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, 2008, Bursa.

B. MESLEKİ DENEYİM

2014-2015 - Makedonya / Tetova Devlet Üniversitesi Türk Dili Okutmanlığı

2014-2015 - Makedonya / Yeni Büyük Doğu Derneği Kurucu Başkanlığı

2016-2017 - İZÜ İslam ve Küresel İlişkiler Merkezi (CIGA) Müdürlüğü Eğitim Asistanlığı

2017-2018 - İZÜ Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Uygulama ve Araştırma Merkezi İdari Sekreterliği

2018-2020 - İZÜ Yerel ve Bölgesel Politikalar Araştırma ve Uygulama Merkezi Yönetici Asistanlığı.

C. İLGİ ALANLARI

Okur-Yazarlık. Roman, hikâye, öykü, şiir okumak. Güncel konularda timebalkan.com'da köşe yazarlığı, hikâye yazarlığı. Çocuk-Yetişkin eğitimi. Eğitim, kültür-sanat, sivil toplum. Teknoloji, tarih ve medeniyet araştırmaları.

D. YAYINLAR

“Doğu Makedonya Türklerinde Yaşam Sorunu ve Döviz Göçü”, Sempozyum Bildirisi 2015, yayımlandı.

2016 yılında “Destanov” olan soyadını mahkeme kararıyla Türkçe aslı olan “Destanoğlu”na çevirdi. Evli ve bir çocuk babasıdır.